ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Հ. Մ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Ռ. Ս. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԳՐԱԲԱՐԻ ՁԵՌՆԱՐԿ

5-րդ հրապարակություն

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ - 2003 Թ.

ՀՏԴ 809.198.1 (07)
ԳՄԴ 81.2Հ ց73
Ա 791

Ավետիսյան Հ. Մ., Ղազարյան Ռ. Ս.

Ա 791 Գրաբարի ձեռնարկ (Ուս. ձեռնարկ բուհերի համար)։ Երևանի պետ. համալս.- 5-րդ հրատ. - Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2003, - 300 էջ:

Ձեռնարկն ընդգրկում է գրաբարի հնչյունաբանության, ձևաբանության և շարահյուսության ամբողջական դասընթացը: Քերականական նյութերը տրվում են առանձին բաժիններով, որոնք ունեն համապատասխան վարժություններ ու բնագրեր ընթերցանության և թարգմանության համար:

Ձեռնարկին կցված են բառարան և 5-12-րդ դարերի մատենագրությունից քաղված հատվածներ՝ լրացուցիչ ընթերցանության համար:

Նախատեսված է բուհերի ուսանողների համար:

Ա $\frac{4602020100}{704\ (02)\ 2003}$ 2003

ԳՄԴ 81.2Հ ց73

ISBN 5-8084-0389-8

© Հ. Մ. Ավետիսյան, Ռ. Ս. Ղազարյան, 2003 թ.

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ներկա ձեռնարկի հիմնական բաժիններն են՝ «Հնչյունների արտասանությունը և գրությունը. հնչյունափոխությ ուն», «Ձևաբանություն», «Շարահյուսություն», «Գրաբարի հատընտիր» և «Բառարան»: Ձևաբանության բաժնում տրված են նաև չթեքվող խոսքի մասերից մակբայը, շաղկապը և ձայնարկությունը:

Դասագրքում ընդգրկված նյութերը տրված են առանձին դասերով, ըստ որում յուրաքանչյուր դասում հաղորդվող տեսական գիտելիքներին անմիջապես հետևում են դրանց համապատասխան վարժություններ և ընթերցանության հատվածներ՝ քաղված գրաբարի միայն դասական շրջանի (5-րդ դար) ինքնուրույն և թարգմանական գրականությունից: Տեղի խնայողության պատճառով նշված են միայն քերականական գիտելիքներին վերաբերող բնագրային օրինակների աղբյուրները, իսկ վարժություններում բերված օրինակների աղբյուրները չեն նշվում: Ընդհանուր առմամբ ամեն մի դասում բացատրվում են քերականական կամ այլ կարգի բոլոր այն երևույթները, որոնց մասին նախապես ոչինչ չի ասվել: Դասերում ընգրկված նյութերի ծավալը պայմանական է, ըստ այդմ էլ դրանք կարելի է անցնել մեկ կամ ավելի դասերի ընթացքում:

Ձեռնարկի հեղինակները նպատակահարմար են համարել խոսքի մասերի ուսուցումը սկսել բայից, որը, սակայն, չի խանգարում, որպեսզի ուսուցման ընթացքում այս կամ այն չափով խախտվի դասանյութերի հաջորդականությունը:

Շարահյուսության բաժնում քննվում են գրաբարի կապերի (նախդիր և նախադրություն), հոդերի, որ հարաբերականի կիրառությունը և շարահյուսական այլ հարցեր:

Բառարանում բացատրվող գրաբարյան բառերը տրվում են ոչ թե իրենց ունեցած բոլոր նշանակություններով, այլ այն իմաստներով, որոնք հանդիպում են դասագրքում:

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ա.ածական
Ագ., Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1909
Բուզ., Փաւստոսի Բուզանդացւոյ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912
գ. գոյական
դ. դերանուն
եբ. եղանակիչ բայ
Եզնիկ, Եզնըկայ վարդապետի Կողբացւոյ Եղծ աղանդոց, Թիֆլիս, 1914
Եղիշէ, Եղիշէի վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Երևան, 1957
թ. թվական
Թոռն., Թոռնեան Թ., Հատընտիր ընթերցուածք ի մատենագրութեանց նախնեաց, Վիեննա, Ա. հ., 1891, Բ. հ., 1910
Խոր., Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1913
Կոր., Կորիւն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1941
կր. կրավորական
հ. հասարակ բայ
ձ. ձայնարկություն
մ. մակբայ
ն. ներգործական բայ
նխ. նախդիր, նախադրություն
ՆՀԲ, Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, Ա հ., 1836, Բ հ., 1837
շ. շաղկապ
չ. չեզոք բայ
պբ. պատճառական բայ
Փարպ., Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1904
փխ. փոխանակ

Մնացած համառոտագրությունները վերաբերում են 1929 թ. Վիեննայում հրատարակված Աստվածաշնչի համապատասխան գլուխներին:

ԴԱՍ ԱՌԱՋԻՆ

1. ԳՐԱԲԱՐԻ ԱՅԲՈՒԲԵՆԸ. ՀՆՉՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 1. 5-րդ դարից մեզ ավանդված գրաբարի այբուբենն ունի 36 տառ՝ ա, բ, գ, դ, ե, զ, է, ը, թ, ժ, ի, լ, խ, ծ, կ, հ, ձ, ղ, ճ, մ, յ, ն, շ, ո, չ, պ, ջ, ռ, ս, վ, տ, ր, ց, ւ (վյուն//հյուն), փ, ք:

ՈՒ-ն, իբրև *ո* և *ւ* տառերի կապակցություն, այբուբենի մեջ տեղ չի գտել, իսկ *օ* և *ֆ* տառերն ավելացել են միջին դարերում: Հին հայերենում *ֆ* հնչյուն չի եղել: Փոխառյալ բառերում այն փոխարինվել է *փ*-ով կամ *հ*-ով, ինչպես՝ դաֆնէ-դափնի (փոխ. հունարենից), ֆրահանգ-հրահանգ (փոխ. պարսկերենից) և այլն:

§ 2. Գրաբարի ձայնավորներն են՝ ա, ե, է, ը, ի, ո, ու:

§ 3. 5-րդ դարում, երբ հայերենը գրի առնվեց, գրությունը ճշտորեն համապատասխանում էր արտասանությանը, այսինքն՝ ամեն մի հնչյուն ինչպես գրվում էր, այնպես էլ՝ արտասանվում: Հետագա դարերում գրությունը հիմնականում մնում է նույնը, սակայն արտասանությունը, աստիճանաբար փոփոխություններ կրելով, հեռանում է գրությունից, որի հետևանքով ձևավորվում են արտասանության նոր կամ ավանդական կանոններ: Այժմ գրաբարյան բնագրերը կարդում ենք ոչ թե հին կամ գրային, այլ փոփոխված, ավանդական արտասանությամբ: Գրաբար ճիշտ կարդալու և գրելու համար պետք է իմանալ ավանդաբար մեզ հասած արտասանության և ուղղագրության հետևյալ կանոնները:

§ 4. *Յ*-ն բառասկզբում, այլև բարդության և ածանցման մեջ արտասանվում է *հ*, օրինակ՝ յայտնի = հայտնի, անյայտ = անհայտ, յատակ = հատակ, սալայատակ = սալահատակ:

Բառավերջում *ա* և *ո* ձայնավորներից հետո գրվում է *յ*, բայց չի արտասանվում, օրինակ՝ արքայ = արքա, երեկոյ = երեկո: Բառավերջի *յ*-ն արտասանվում է մի քանի միավանկ բառերում՝ բայ, գոյ, խոյ, հայ, ճայ, նայ (=խոնավ, թաց), Նոյ, վայ:

Բառավերջում *ա* և *ո* ձայնավորներից հետո *յ* չի գրվում՝ ա) բայերի բուն

հրամայականի եզակի 2-րդ դեմքում՝ աստ՛, ապրեցո՛, բ) *սա, դա, նա* դերանունների ուղղական, հայցական, սեռական և տրական, *դու* անձնական դերանվան սեռական (քո) հոլովաձևերում, գ) *ահա, ապա* բառերում, դ) օտար հատուկ անունների ուղիղ ձևերում՝ Աննա, Յուդա, Եղեսիա, Կեսարիա և այլն:

§ 5. Ւ (ւ) տառը գրվում է բառամիջում երկու ձայնավորների միջև և բառավերջում *ա, ե, ի* ձայնավորներից հետո, ինչպես նաև *ու* կապակցության մեջ և արտասանվում է *վ*, օրինակ՝ աւազ=ավազ, տաւիղ=տավիղ, առաւել=առավել, մրգաւէտ=մրգավետ, հարաւ=հարավ, տերեւ=տերեվ, անիւ=անիվ, ոսկւով=ոսկվով:

Գրաբարում *ւ* տառով ոչ մի բառ չի սկսվում:

§ 6. *Ե* տառի փոխարեն բառավերջում միշտ գրվում է *է*, օրինակ՝ թէ, եթէ, բազէ, ափսէ, րոպէ, իսկ բառամիջում գրվում է *է* այն դեպքում, երբ կարող է լինել *է > ի* և *է > ե* հնչյունափոխություն, օրինակ՝ վէճ-վիճել, շէն-շինական, Մովսէս-Մովսեսի:

§ 7. *Ու*-ն բառամիջում ձայնավորից առաջ արտասանվում է *վ*՝ արուեստ=արվեստ, պատուէր=պատվեր, լեզուի=լեզվի, արծուոյ=արծվո:

ՈՒ-ն բառամիջում ձայնավորից առաջ *ու* է արտասանվում ՈՒ լծորդության բայերի անցյալ անկատարի ձևերում՝ թողուի, թողուիր, թողուաք, թողուիք, թողուին:

§ 8. Բացի հիշյալ կանոններից, պետք է իմանալ, որ *զ* նախդիրը բաղաձայնից առաջ արտասանվում է *ըզ*՝ զգետ-ըզգետ, զնա=ըզնա:

§ 9. *Յ, ւ* ձայնորդների և *ա, ե, ի, ո* ձայնավորների կապակցությամբ կազմվում են երկբարբառներ և եռաբարբառներ: Գրաբարի երկբարբառներն ու եռաբարբառներն են՝ այ, ոյ, աւ, իւ, եւ, եա, եաւ, եայ, ւոյ:

§ 10. *Ոյ* երկբարբառը բաղաձայնից առաջ արտասանվում է *ույ*՝ բոյս=բույս, գոյն=գույն, յոյս=հույս: *Ոյ* կապակցությունը *ույ* է արտասանվում նաև ս, դ, ն, հոդերից առաջ՝ բոցոյ-բոցոյն=բոցույն:

Աւ երկբարբառը բաղաձայնից առաջ արտասանվում է *օ* և ընդհանրապես գրվում *օ* տառով՝ աւձ=օձ, աւր=օր, կարաւտ=կարօտ: Որպես բացառություն՝ *աղաւնի* և *նաւթ* բառերում *աւ*-ն արտասանվում է *ավ:*

Իւ երկբարբառը բաղաձայնից առաջ արտասանվում է *յու*՝ կորիւն=կորյուն, սիւն=սյուն, արիւն=արյուն:

Եւ երկբարբառն արտասանությամբ նույնացել է *իւ* երկբարբառին և գրության մեջ էլ հիմնականում արտահայտվում է *իւ*-ով, թեև մի շարք բառերում պահպանվում են այդ երկբարբառների գրության զուգահեռ ձևեր՝ ալեւր//ալիւր=ալյուր, հարեւր//հարիւր=հարյուր, եղջեւր//եղջիւր=եղջյուր:

Ծանոթություն. Աւ, եւ, իւ կապակցությունների *ւ*-ը պահպանում է բառա-

վերջի *վ* արտասանությունը հոգնակի ուղղականի *ք* և հայցականի *ս* մասնիկներից ու *ս, դ, ն* հոդերից առաջ՝ կաքաւք=կաքավք, պարգեւս=պարգեվս, հովիւդ=հովիվդ, հովիւն=հովիվն:

Եա երկբարբառն արտասանվում է *յա*՝ պատեան=պատյան, եղեամն=եղյամն, սիրեա՛=սիրյա՛:

Եաւ եռաբարբառը բաղաձայնից առաջ արտասանվում է *յո* և ընդհանրապես գրվում *եօ* տառերով՝ ընտանեաւք (ընտանեօք)=ընտանյոք, կղզեաւք (եօք)=կղզյոք:

Եայ եռաբարբառը բաղաձայնից առաջ արտասանվում է *յայ*՝ հրեայք=հրյայք, անդեայք (=նախիր)=անդյայք, բառավերջում՝ *յա*՝ պաշտոնեայ=պաշտոնյա:

Իոյ եռաբարբառը բաղաձայնից առաջ արտասանվում է *վույ*՝ պատանւոյն=պատանվույն, տեղւոյն=տեղվույն:

Վարժություն 1. *Կարդալ ավանդական արտասանությամբ.*

ա) յիշատակ, յարգել, յաղագս (=մասին, համար), յանցանք, անյայտ, յաճախ, յատուկ, անյուսալի, յորդ, անյապաղ, յուշարար, անյիշելի, յիսուն, յանդիման, յայտնի, յաղթանակ, յաջորդ, յաւէտ:

բ) երեխայ-երեխայք, կոփածոյ, արքայ-արքայի, պողոտայ, ճայ, անհաճոյ, շղթայ-շղթայս, գոյ, Տիգրանայ, գետոյ, բայ, սկայ (հսկայ), բրածոյ, Վռամշապհոյ, վկայ, փեսայ-փեսայն, երեկոյ:

գ) աւազանի, շառաւիղ, անիւ, արմաւենի, կաւ, նաւ-նաւդ-նաւն-նաւք, լուսաւոր, տիւ (=ցերեկ), հաւ-հաւս-հաւք, տաւիղ, աւազ, տերեւ, խոնաւ, ագռաւ, սակաւ, արեւ, բնաւ:

դ) արուեստ, դժուար, նուիրական, պատուական, զինուոր, առեղծուած, զուարակ (=եզ, հորթ), թշուառ, յունական, թունաւոր, հովուական, նուազ, մեղուի, անուանել, սրուակ, կռուել, Դուին:

Վարժություն 2. *Գրաբարյան ուղղագրությամբ գրել և կարդալ ավանդական արտասանությամբ:*

Աբեղա, կռածո, Տիգրանա, արտաքո, ընծա, մեծարգո, բացակա, ներքո, փիլիսոփա, արմատո, քուրա, գազանաբարո, նա, նոքա, նոցա, ասա՛, պատմեա՛, Սառա, Անանիա, Երեմիա, Ասիա:

Վարժություն 3. *Որոշել, թե վ հնչյունը գրաբարյան ուղղագրությամբ ո՛ր բառում ի՛նչ տառով պետք է գրել՝ վ, ւ, թե՞ ու:*

Արտասվել, գավառ, թիվ, սով, հարավ, թվական, վիրավոր, վնաս, անվանի, ազնիվ, անվախճան, կավիճ, հովիվ, թավ, լեզվի, անվարժ, բովանդակ, հարված, ավազան, կատվի, նվաճել, հոգվով, Դավթի, Աղվանք:

Վարժություն 4. *Ավանդական արտասանությամբ կարդալ.*

ա) աւազ, անբաւ, աւդ, ամաւթ, աւր, գաւառ, աւձ, կարաւտ, աւան, պաշտաւն, ծնաւտ, հարաւ, տաւն, ցաւք, արաւտ, ծանաւթ, տաւթ, արաւր:

բ) ապացոյց, հաճոյանալ, դոյլ, գոյութիւն, զայրոյթ, ուրոյն, բարոյական, ողկոյզ, նշոյլ, կոյտ, ախոյեան, քոյր, լոյս, առոյգ, ողջոյն, անյոյս, բոյս:

գ) նիւթ, քաջութիւն, սիւն, իւրաքանչիւր, ձիւթ, անկիւն, հիւսիսի, իւղ, իւր, հիւր, աղիւս, միւս-մեւս, զիւտ, հարիւր-հարեւր, բեւր-բիւր, ալեւր-ալիւր:

դ) ցորեան, մատեան, լեառն, մեհեան, դարձեալ, վայրկեան, որդեակ, անցեալ, ծննդեան, ահեակ (=ձախ), դղեակ, առաքեալ, կորեակ, Մամիկոնեան, առաքեա՛:

ե) պատանեաւք(եօք), ընտանեաւք, կարծեաւք, տեղեաւք, սիրելեաւք. հրեայ-հրեայք, քաղեայ-քաղեայք, պաշտօնեայք, լռելեայն. տարւոյն, երանելւոյն, այգեստանւոյն, հոգւոյս, այգւոյն:

Վարժություն 5. *Գրաբարյան ուղղագրությամբ գրել.*

ա) կապույտ, ճկույթ, անգույն, զգույշ, սառույց, համբույր, մակույկ, բույն, երևույթ, թույն:

բ) արյուն, հյուսն, դյուրին, հյութ, մրջյուն, եղջյուր, կորյուն, բազմություն, նյութ, իմաստություն, յուր, յուրովի, թյուր:

գ) մանյակ, այծյամն, լյարդ, տասնյակ, կղզյակ, արքայության, Դիմաքսյան, իշխանության, արևելյան, տեսյալ, գրյա՛:

2. ՀՆՉՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

§ 11. Գրաբարի շեշտադրությունը և շեշտից կախված հնչյունափոխությունը հիմնականում նույնն են, ինչ արդի գրական հայերենում:

Շեշտը սովորաբար ընկնում է բառի վերջին վանկի ձայնավորի վրա, օրինակ՝ հրամա՛ն, հրամանի՛, հրամանա՛ց, հրամայե՛լ:

Եթե բառի վերջին վանկի ձայնավորն է չգրվող *ը*, ապա շեշտն ընկնում է վերջընթեր վանկի վրա, օրինակ՝ ա՛ստ(ը)ղ, կա՛րծ(ը)ր, ձմե՛ռ(ը)ն, հարցո՛ւմ(ը)ն:

Կցական բարդությամբ կազմված մի քանի բառերում շեշտվում է նախավերջին վանկի ձայնավորը, օրինակ՝ ո՛րպէս, նո՛յնպէս, ա՛յսչափ, ո՛րչափ, ահա՛ւասիկ և այլն:

§ 12. Երբ բառերը վերջից նոր վանկ են ստանում, շեշտն անցնում է այդ վանկի վրա. շեշտազրկված վերջին վանկի *ի, ե, ու, է* ձայնավորները, *ոյ, եա, իւ* երկբարբառները և *եայ* եռաբարբառը սովորաբար ենթարկվում են հնչյունափոխության:

Ի ձայնավորը փակ վանկում շեշտից զրկվելով՝ դառնում է *ը,* որը չի գրվում՝ սիրտ-սրտի, խինդ-խնդալ:

Բազմավանկ բառերի վերջին վանկի *ի*-ն սղվում է՝ վերին-վերնոյ, մարմին-մարմնոյ, դաշտային-դաշտայնոյ, Դաւիթ-Դաւթի:

Բազմավանկ բառերի վերջի *ի* ձայնավորը *ո*-ից առաջ դառնում է *ւ*, իսկ *ա*-ից առաջ՝ *ե*, օրինակ՝ տարի-տարւոյ-տարեաւ:

Ե ձայնավորը սղվում է *ղ* և *ռ* բաղաձայններից առաջ մի քանի բառերում՝ ասեղն-ասղան, թիթեղն-թիթղան, Կիւրեղ-Կիւրղի, լիսեռն-լիսռան, թիթեռն-թիթռան: *Դեւ* բառում այն փոխվում է *ի*-ի՝ դեւ-դիւի-դիւական,

Ու ձայնավորը փակ վանկում շեշտազրկվելով՝ փոխվում է *ը*-ի, որը չի գրվում՝ հուր-հրոյ, շուրթն-շրթան, կամ սղվում է՝ անասուն-անասնոյ, հեղուլ-հեղլոյ:

Փակ վանկի *է* ձայնավորը փոխվում է *ի*-ի, իսկ որոշ դեպքերում՝ *ե*-ի՝ սէր-սիրել, պարտէզ-պարտիզպան, էջ-իջանել, եղէգն-եղեգան, աղուէս-աղուեսու, Միքայէլ-Միքայելի:

Ոյ երկբարբառը դառնում է *ու*՝ լոյս-լուսոյ, ողջոյն-ողջունել, կոյր-կուրանալ:

Իւ երկբարբառը *ա* ձայնավորից առաջ դառնում է *ե*՝ անկիւն-անկեան, մըրջիւն-մրջեան: Բառավերջի *իւ*-ը դառնում է *ու*՝ անիւ-անուոյ, թիւ-թուոյ, պատիւ-պատուոյ:

Եա երկբարբառը դառնում է *ե*՝ մատեան-մատենագիր, սենեակ-սենեկապետ, պատեան-պատենազէն:

Բառավերջի *եայ* եռաբարբառը դառնում է *է*՝ պաշտօնեայ-պաշտօնէի, հրեայ-հրէական:

Վարժություն 6. *Բացատրել, թե ի՞նչ հնչյունափոխության են ենթարկվել ձայնավորներն ու երկբարբառները բերված բառերի փոփոխված ձևերում:*

գարուն-գարնանային, ծունկն-ծկնորս, միրգ-մրգաբեր, տէր-տիրանալ, պատանի-պատանւոյ, ամիս-ամսօրեայ, բարի-բարեաւ, վրէժ-վրիժառու, գետին-գետնափոր, թոյն-թունաւոր, յոյզ-յուզել, ատեան-ատենակալ, սիւն-սեան, հաշիւ-հաշուել, սիսեռն-սիսռան, պճեղն-պճղան, հին-հնութիւն, անասուն-անասնական, թռչուն-թռչնոյ, էգ-իգական, թողուլ-թողլոյ, Կայէն-Կայենի, վէպ-վիպասան, շիւ-շուոյ, կեանք-կենաց, վարագոյր-վարագուրել, մեծութիւն-մեծութեան, մեհեան-մեհենական:

ՁԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

ԴԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

1. ԴԵՐԲԱՅՆԵՐ

§ 13. Գրաբարում դերբայները չորսն են՝ անորոշ, ապառնի, անցյալ և ենթակայական (կամ ներկա):

§ 14. Անորոշ դերբայը կազմվում է *-ալ, -ել, -իլ, -ուլ* վերջավորություններով՝ աղալ, գրել, խորհիլ, թողուլ: *Լ* հնչյունին նախորդող *ա, ե, ի, ու* ձայնավորները կոչվում են խոնարհիչներ կամ լծորդ ձայնավորներ: Ըստ խոնարհիչների գրաբարում բայն ունի չորս լծորդություն՝ Ա, Ե, Ի, ՈՒ[1]:

Անորոշ դերբայում *ի* խոնարհիչը սովորաբար փոխվում է *ե*-ի՝ խորհիլ-խորհել, ուսանիլ-ուսանել, թռչիլ-թռչել, մարտնչիլ-մարտնչել: Այդ է պատճառը, որ գրաբարում բայերն անվանելիս սովորաբար հիմք են ընդունում ոչ թե անորոշ դերբայի ձևը, այլ սահմանական եղանակի ներկա ժամանակի եզակի առաջին դեմքը՝ աղամ, գրեմ, խորհիմ, թողում:

Ծանոթություն. Գրաբարի *Ի* և *ՈՒ* լծորդության բայերը ժամանակակից արևելահայ գրական լեզվում հանդես են գալիս որպես Ե լծորդության բայեր, օրինակ՝ նայիմ-նայել, զարթնուլ-զարթնել և այլն:

§ 15. Ըստ անորոշ դերբայի կազմության, բայերը լինում են պարզ և ածանցավոր: Գրաբարում բայական ածանցները բաժանվում են երեք խմբի՝ սոսկական, բազմապատկական և պատճառական:

Սոսկածանցներն են. *ան*՝ գող-ան-ալ, հարց-ան-ել, ծն-ան-ել(իմ), *են*՝ յագ-են-ալ, *ն*՝առ-ն-ուլ, *չ*՝ փախ-չ-ել(իմ), *նչ*՝ երկ-նչ-ել(իմ), *աչ*՝ ճան-աչ-ել, *անչ*՝ մեղ-անչ-ել:

Բազմապատկական ածանցներն են. *ատ*՝ խանձատել, *ոտ*՝ խոցոտել, *տ*՝ կրճտել:

Պատճառական ածանցն է *ուցան*՝հաս-ուցան-ել: Պատճառական բայերի մասին տե՛ս § 166:

[1] Գրաբարում մեկ բայ պահպանվել է *ո* խոնարհիչով՝ գոլ (=լինել, գոյություն ունենալ):

§ 16. Յուրաքանչյուր լծորդություն ունի թե՛ պարզ, թե՛ ածանցավոր բայեր:

§ 17. Ապառնի դերբայը կազմվում է *-ng* վերջավորությամբ, որը դրվում է անորոշ դերբայի վրա, օրինակ՝ ստանալ-ստանալng, շարժել-շարժելng, թըռչել-թռչելng: Ու լծորդության բայերում *ու* խոնարհիչը սղվում է՝ հեղուլ-հեղլng, ջեռնուլ-ջեռնլng:

Ապառնի դերբայն իմաստով համապատասխանում է արդի հայերենի նույն դերբային՝ գրելng=գրելու:

§ 18. Անցյալ դերբայը կազմվում է *-եալ* վերջավորությամբ և աշխարհաբար թարգմանվում է վաղակատար, հարակատար դերբայներով, անորոշ դերբայի գործիական հոլովով կամ դիմավոր բայով, օրինակ՝ գտեալ=գտել, գտած, գտնելով, գտավ:

§ 19. Ենթակայական դերբայը կազմվում է *-ող (օղ)* վերջավորությամբ և իմաստով համապատասխանում է արդի հայերենի նույն դերբային՝ ծնանող//ծնող=ծնող: Ենթակայական դերբայի իմաստ կարող են արտահայտել նաև.

ա) *-Իչ* ածանցով բայանուն ածականներն ու գոյականները՝ այրիչ=այրող, անիծիչ=անիծող, տուիչ=տվող և այլն:

բ) Ներգործական սեռի բայերի անորոշ դերբայից *-ի* (հոգնակի՝ *իք*) մասնիկով կազմված բայանուն ածականներն ու գոյականները՝ ծնանելի=ծնող, կրելի=կրող, ուտելի=ուտող:

գ) Երկրորդական նախադասությունները *որ* հարաբերականով և դիմավոր բայով: Նման կիրառություններում բայի վրա սովորաբար դրվում է *ն* հոդը, օրինակ՝ որ սիրէ(ն) զքեզ=նա, որ սիրում է քեզ, կամ՝ քեզ սիրողը. որ ունէին=նրանք, ովքեր ունեին, կամ՝ ունեցողները:

§ 20. Դերբայները կրավորականի իմաստ արտահայտելու համար հատուկ ձև չունեն: Ներգործական սեռի բայերը նույն դերբայական ձևով կարող են արտահայտել նաև կրավորական նշանակություն, բացի ենթակայական դերբայից, որն արտահայտում է միայն ներգործական և չեզոք սեռի իմաստներ, օրինակ՝ տեսանել=տեսնել կամ տեսնվել. տեսանելng=տեսնելու կամ տեսնվելու. տեսեալ=տեսել կամ տեսնվել, տեսած կամ տեսնված. տեսանող//տեսող=տեսնող:

2. ՓՈԽԱՆՑՈՒՄՆԵՐ ԲԱՅԵՐԻ ՄԵՋ

§ 21. Գրաբարում կան բայեր, որոնք զուգահեռաբար հանդես են գալիս երկու կամ ավելի ձևերով: Այդ ձևերում փոխանցումը լինում է հետևյալ կերպ. ա) փոխվում են խոնարհիչները, օրինակ՝ բնակեմ//բնակիմ, մոլորիմ//մոլորեմ, կիզում//կիզեմ. բ) ավելանում են ածանցներ կամ փոխվում են եղած ածանցները, որոնց հետ միաժամանակ կարող են փոխվել նաև խոնարհիչները, օրինակ՝ ըղձամ//ըղձանամ, թաքչիմ//թաքնում: Բայերի փոխանցված ձևերից մեկը սովորաբար հին է և տարածված, իսկ մյուսը կամ մյուսները վկայված են համեմատաբար ուշ շրջանից և սակավ գործածական են: Նկատելի են հետևյալ հիմնական փոխանցումները.

1. *Եմ, իմ.* դաղարեմ//դաղարիմ, ճեպեմ//ճեպիմ, յաճախեմ//յաճախիմ, պատկառեմ//պատկառիմ, փայլեմ//փայլիմ և այլն:

2. *Իմ, եմ.* թաւալիմ//թաւալեմ, համարիմ//համարեմ, ճեմիմ//ճեմեմ, մոլորիմ//մոլորեմ և այլն:

3. *Ում, եմ.* արգելում//արգելեմ, զենում//զենեմ, յաւելում//յաւելեմ և այլն:

4. *Եմ, եամ, ամ, իմ.* ատեմ//ատեամ, խնայեմ//խնայեամ, ախորժեմ//ախորժամ, բովեմ//բովամ, գորովամ//գորովիմ և այլն:

5. *Ամ, անամ.* բաղձամ//բաղձանամ, երթամ//երթանամ, ծուլամ//ծուլանամ և այլն:

6. *Եմ, անեմ.* զատեմ//զատանեմ, մերկեմ//մերկանեմ, տարածեմ//տարածանեմ և այլն:

7. *Եմ, ում, անեմ.* դիզեմ//դիզում//դիզանեմ (այլև՝ դիզանամ), կիզեմ//կիզում//կիզանեմ, հերձեմ//հերձում//հերձանեմ և այլն:

8. *Ում, անեմ, ում, անիմ.* զերծում//զերծանեմ, հեղձում//հեղձանեմ//հեղձանիմ, հեղում//հեղանիմ և այլն:

9. *Նում, անեմ, նում, անիմ.* հերձնում//հերձանեմ, հեծնում//հեծանիմ, ջեռնում//ջեռանիմ և այլն:

10. *Նում, չիմ.* զարթնում//զարթչիմ, ոստնում//ոստչիմ, ուռնում//ուռչիմ և այլն:

11. *Չիմ, նում.* թռչիմ//թռնում, սառչիմ//սառնում, փախչիմ//փախնում և այլն:

3. ԲԱՅԻ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ

§ 22. Գրաբարում բայն ունի երեք եղանակ՝ սահմանական, ստորադասական և հրամայական: Ստորադասականը համապատասխանում է արդի հայերենի ըղձական, պայմանական և հարկադրական եղանակներին:

§ 23. Բայի ժամանակներն ըստ կազմության լինում են պարզ և բաղադրյալ: Պարզ ժամանակները կազմվում են բայահիմքից՝ համապատասխան դիմային վերջավորություններով: Բաղադրյալ ժամանակները կազմվում են անցյալ ու ապառնի դերբայներով և *եմ, լինիմ* օժանդակ բայերով (տե՛ս § 175):

§ 24. Սահմանական եղանակի պարզ ժամանակներն են՝ ներկա, անցյալ անկատար, անցյալ կատարյալ, ստորադասական եղանակինը՝ առաջին ապառնի, երկրորդ ապառնի, հրամայական եղանակինը՝ արգելական հրամայական, բուն հրամայական (կամ հրամ. եղանակի ներկա), հորդորական հրամայական (կամ հրամ. եղանակի ապառնի):

§ 25. Բայի պարզ ժամանակները կազմվում են երկու հիմքից՝ ներկայի և անցյալ կատարյալի: Ներկայի հիմքից կազմվում են ներկան, անցյալ անկատարը, առաջին ապառնին, արգելական հրամայականը, իսկ անցյալի հիմքից՝ անցյալ կատարյալը, երկրորդ ապառնին, բուն հրամայականը, հորդորական հրամայականը:

4. ՆԵՐԿԱՅԻ ՀԻՄՔԸ ԵՎ ՆՐԱՆԻՑ ԿԱԶՄՎՈՂ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ

§ 26. Բայի ներկայի հիմքը որոշելու համար պետք է նրա անորոշ դերբայից անջատել դերբայական վերջավորությունը: Այդ նշանակում է, որ ներկայի հիմքի կազմության մեջ մտնում են նաև բայածանցները: Այսպես, օրինակ՝ *մնալ, իմանալ, գործել, անցանել, բազմել(իմ), մարտնչել(իմ), արգելուլ, ընթեռնուլ* բայերի ներկայի հիմքերն են՝ *մն, իման, գործ, անցան, բազմ, մարտնչ, արգել, ընթեռն:*

§ 27. Ներկայի հիմքից կազմվող ժամանակներով բայը խոնարհելու համար նրա ներկայի հիմքի վրա պետք է ավելացնել դիմային վերջավորությունները՝ համապատասխան խոնարհիչով:

Ներկայի հիմքից կազմվող ժամանակների դիմային վերջավորությունները խոնարհիչների հետ միասին տրվում են հետևյալ տախտակում.

5. ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԵՐԿԱՅԻ ՀԻՄՔԻՑ ԿԱԶՄՎՈՂ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ

§ 28. Գրաբարում կրավորական սեռի առանձին բայեր չկան:

Ներկայի հիմքից կազմվող ժամանակներում կրավորական իմաստն արտահայտվում է ներգործական սեռի բայերի խոնարհման ձևերում *ե* լծորդի փոփոխմամբ կամ նույն բայաձևերով:

Երբ Ե լծորդության ներգործական սեռի բայերը գործածվում են կրավորականի իմաստով, ներկա ժամանակում, առաջին ապառնիում (այս ժամանակում նաև Ա լծորդության ներգործական սեռի բայերը) և արգելական հրամայականում խոնարհման ձևերի վերջնավանկի *ե* և *է* ձայնավորները փոխվում են *ի*-ի, օրինակ՝ սիրեմ=սիրում եմ, սիրիմ=սիրվում եմ. սիրէ=սիրում է, սիրի=սիրվում է. սիրիցեմ =սիրեմ, կսիրեմ, պիտի սիրեմ, սիրիցիմ=սիրվեմ, կսիրվեմ, պիտի սիրվեմ. աղայցէ=աղա, կաղա, պիտի աղա, աղայցի=աղացվի, կաղացվի, պիտի աղացվի. մի՛ սիրեր=մի՛ սիրիր, մի՛ սիրիր=մի՛ սիրվիր և այլն:

Նշված ժամանակներում Ա, Ի, ՈՒ լծորդության, իսկ անցյալ անկատարում բոլոր լծորդությունների ներգործական սեռի բայերը խոնարհման նույն ձևերով կարող են արտահայտել թե՛ ներգործական, թե՛ կրավորական իմաստ: Այդ կարգի բայերը, որոնց ներգործական և կրավորական նշանակությունները որոշվում են նախադասության արտահայտած իմաստով, կոչվում են հասարակ (=ընդհանուր) բայեր, օրինակ՝ դատի զնա=դատում է նրան. դատի ի նմանէ=դատվում է նրանից (նրա կողմից). այսպես էլ՝ մոռանամ=մոռանում եմ կամ մոռացվում եմ. լնու=լցնում է կամ լցվում է. ծնանէր=ծնում էր կամ ծնվում էր և այլն:

ԴԱՍ ԵՐՐՈՐԴ

ՆԵՐԿԱ

§ 29. Խոնարհման պատկերն է՝

Եզակի

1-ին դ.	աղամ	գրեմ	նայիմ	թողում
2-րդ ,,	աղաս	գրես	նայիս	թողուս
3-րդ ,,	աղայ	գրէ	նայի	թողու

Հոգնակի

1-ին դ.	աղամք	գրեմք	նայիմք	թողումք
2-րդ ,,	աղայք	գրէք	նայիք	թողուք
3-րդ ,,	աղան	գրեն	նային	թողուն

§ 30. Ներկա ժամանակն իմաստով հիմնականում համապատասխանում է արդի հայերենի սահմանական եղանակի ներկային՝ գրեմ=գրում եմ:

Սահմանական եղանակի ներկան համապատասխանում է նաև արդի հայերենի ըղձական և պայմանական եղանակների ապառնուն՝ գրեմ=գրեմ, կգրեմ: *Օրինակ*՝ Յորժամ *արգելուս* և *փակես* զամենեսեան ի հեռաւոր օտարութեան, *կատարին* խորհուրդք կամաց քոց (Եղիշէ, 1-ին, էջ 9)=Երբ բոլորին *արգելես* ու *պահես* հեռավոր օտարության մեջ, *կկատարվեն* քո կամքն ու խորհուրդը:

Վարժություն 7. *Ներկա ժամանակով խոնարհել հետևյալ բայերը՝*

ա) խաղալ, գողանալ, մնալ, իմանալ. բ) գործել, գտանել, ասել, իջանել. գ) բազմել(իմ), կործնել(իմ), նստել(իմ), ուսանել(իմ). դ) կիզուլ, ջեռնուլ, հեղուլ, ընթեռնուլ:

Կանոն

Եզակի հայցականը ձևով նման է եզակի ուղղականին: Հոգնակի ուղղականը կազմվում է եզակի ուղղականից՝ ավելանալով *ք* վերջավորությունը, օրինակ՝ տուն-տունք (=տներ), այգի-այգիք: Հոգնակի հայցականը կազմվում է հոգնակի ուղղականից՝ *ք*-ն փոխարինելով *ս*-ով՝ տունք-տունս (=տներ), այգիք-այգիս:

Որոշյալ առման դեպքում եզակի և հոգնակի հայցականը սկզբից ստանում է *զ* նախդիրը՝ զԱրշակ=Արշակին, զգետս=գետերը:

Գրաբարում որոշյալ *ը* հոդ չկա, այլ կա միայն *ն*, որն ունի արդի հայերենի *ն* կամ *ը* հոդի նշանակությունը:

Վարժություն 8. *Թարգմանել, որոշել ներկա ժամանակով դրված բայերի լծորդությունը, դեմքն ու թիվը:*

Իբրև տեսանէ զգայլն զի գայ, թողու զոչխարսն և փախչի: Ջուրք զհող երկրի ողողանեն և ապականեն: Սուտ խօսիս դու: Շիջանին լապտերք մեր: Յայնժամ խաւարի արեգակն: Ոչ պատրիմք իբրև զտղայս, և ոչ մոլորիմք

իբրև զանտեղեակս, և ոչ խաբիմք իբրև զտգէտս: Այժմ հաւատա՞յք: Առաքեմ առ ձեզ մարգարէս և իմաստունս և դպիրս: Ոչ գիտեմք յո երթաս: Իբրև հաւատայ՝ սիրէ. և իբրև սիրէ՝ յուսայ. և իբրև յուսայ՝ արդարանայ: Զաստուածս անարգէք և զկրակ սպանանէք և զջուրս պղծէք: Ծնանի զորդի իւր զԱմասիա: Ոչ նորոգի, զի ոչ հնանայ. ոչ մանկանայ, զի ոչ ծերանայ: Աիաւասիկ տեսանեմք զի արեգակն գնայ. լուսին և աստեղք ընթանան. ամպք սլացեալք տարածանին: Տիկքն պատառին և գինին հեղու:

իբրև - երբ, ինչպես	յայնժամ - այն ժամանակ
զի - որ, որովհետև	ոչ պատրիմք - չենք խաբվի

Վարժություն 9. *Խմբավորել 8-րդ վարժության պարզ և ածանցավոր բայերը և որոշել դրանց ներկայի հիմքը:*

Վարժություն 10. *Կազմել 7-րդ վարժության բայերի ապառնի դերբայը:*

Օրինակ՝ գործել, ապառնի դերբայ՝ գործելոց:

Կ ա ն ո ն

Գրաբարում հատկացուցիչը սովորաբար դրվում է հատկացյալից հետո՝ տունք մեր=մեր տները, զհրամանս թագաւորի=թագավորի հրամանները:

Հատկացուցչի և հատկացյալի կապակցության մեջ հոդը դրվում է հատկացուցչի վրա, իսկ եթե հատկացուցիչը հատուկ անուն է՝ հատկացյալի վրա, օրինակ՝ պարիսպ քաղաքի*ն*, վաշտ*ն* Գնելոյ:

Վարժություն 11. *Թարգմանել գրաբար:*

Հրամայում է շինել քաղաքներ և ավաններ: Սիրում ենք մեր բարեկամներին: Հայրը խրատում է որդուն: Երեխաները խաղում են և ուրախանում: Ինչու՞ (ընդէ՞ր) եք դատում անմեղներին: Մարդը ծնվում է և մեռնում: Սիրամարգի փետուրները գեղեցիկ են: Աչքեր (աչս) ունես, բայց չես տեսնում (ոչ տեսանես), ականջներ ունես, բայց չես լսում, լեզու ունես, բայց չես խոսում: Ընթերցում են թագավորի հրովարտակը: Գետերը ոռոգում են դաշտերը:

դատել - դատել(իմ)	ունենալ-ունել(իմ)
ծնվել-ծնանել(իմ)	խոսել-խօսել(իմ)
մեռնել-մեռանել(իմ)	ընթերցել-ընթեռնուլ

ԵՐԳ ԵՐԳՈՑ

Ահաւադիկ կաս գեղեցիկ, մերձաւոր իմ, ահաւադիկ կաս գեղեցիկ, աչք քո աղաւնիք, վարսք քո իբրև զերամակս այծից[1], որք երևեցան ի լեռնէն Գաղաադու[2]: Ատամունք քո իբրև զերամակս կտրելոց[3], որք ելանեն ի լուալեաց[4]: Իբրև զթել որդան են շրթունք քո, և խօսք քո գեղեցիկք. իբրև զկեղև նռան են այտք քո, իբրև զաշտարակն Դաւթի պարանոց քո: Երկու ստինք քո իբրև զերկուս ուլս երկուորիս այծեման[5], որք արածին ի մէջ շուշանաց: Ամենևին գեղեցիկ ես, մերձաւոր իմ, և արատ ինչ ոչ գոյ ի քեզ[6]: Սրտակաթ արարեր զմեզ[7] միով ակամբ քով[8] և միով քառամանեկաւ պարանոցի քո: Մեղր կաթեցուցանեն շրթունք քո, մեղր և կաթն ի ներքոյ լեզուի քո, և հոտ հանդերձից քոց իբրև զհոտ կնդրկի:

(Երգ երգոց. Դ, 1-11)

[1] իբրև զերամակս այծից - այծերի հոտի նման (են)
[2] ի լեռնէն Գաղաադու - Գաղաադ լեռից
[3] իբրև զերամակս կտրելոց - խուզած ոչխարների հոտի նման (են)
[4] ի լուալեաց - լողարանից (լվացարանից)
[5] իբրև զերկուս ուլս երկուորիս այծեման- այծյամի համածին (երկվորյակ)
[6] արատ ինչ ոչ գոյ ի քեզ - որևէ արատ չկա քո մեջ
[7] սրտակաթ արարեր զմեզ - ջերմ սիրով համակել ես մեզ
[8] միով ակամբ քով - քո մի նայվածքով

ԴԱՍ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԱՆՑՅԱԼ ԱՆԿԱՏԱՐ

§ 31. Խոնարհման պատկերն է՝

Եզակի

1-ին դ.	աղայի	գրէի	նայէի	թողուի
2-րդ ,,	աղայիր	գրէիր	նայէիր	թողուիր
3-րդ ,,	աղայր	գրէր	նայէր	թողոյր

Հոգնակի

1-ին դ.	աղայաք	գրէաք	նայէաք	թողուաք
2-րդ ,,	աղայիք	գրէիք	նայէիք	թողուիք
3-րդ ,,	աղային	գրէին	նայէին	թողուին

Ծանոթություն. Ե լծորդության բայերն անցյալ անկատարի եզակի 3-րդ դեմքում երբեմն ունենում են *իւր* վերջավորությունը կրավորականի իմաստով՝ կոչիւր=կոչվում էր, գտանիւր-գտնվում էր:

§ 32. Անցյալ անկատար ժամանակն իմաստով հիմնականում համապատասխանում է արդի հայերենի սահմանական եղանակի անցյալ անկատարին՝ աղայի=աղում էի: Սահմանական եղանակի անցյալ անկատարը հաճախ գործածվում է նաև.

ա) Պատմական ժամանակի իմաստով, որն աշխարհաբար թարգմանվում է անցյալ կատարյալ կամ ներկա ժամանակներով՝ *հարցանէր*=հարցրեց կամ հարցնում է: *Օրինակներ.* Իսկ իբրև առաւօտն ծագեաց, *հասանէր* վաշտն Գնելոյ ի բանակն արքունի (Բուզ., 4-րդ, ԺԵ)= Իսկ երբ լույսը բացվեց, Գնելի խումբը *հասավ* արքունի բանակը: Ապա *ժողովէր* (=հավաքում է) զօրավարն Հայոց Վասակ զամենայն զզօրսն Հայոց (Բուզ., 4-րդ, Խ):

բ) Ըղձական և պայմանական եղանակների անցյալ ժամանակով՝ կարէր=կարողանար, կկարողանար: *Օրինակներ.* Նոյնպէս և վիշապն *ոչ* մի անգամ օձաձև *երևէր,* և միւս անգամ մարդակերպ (Եզնիկ, 1-ին, ԻԵ)՝=Այսպես էլ վիշապը մի անգամ օձաձև *չէր երևա,* մի այլ անգամ՝ մարդակերպ: Բայց թէ *գիտէի*... մեծապէս մեծարանօք *արձակէի* զնա խաղաղութեամբ յիւր աշխարհն (Բուզ., 4-րդ, ԾԴ)=Բայց եթե *գիտենայի*... շատ մեծարանքներով նրան խաղաղությամբ *կարձակեի* իր աշխարհը:

Վարժություն 12. *Անցյալ անկատար ժամանակով խոնարհել հետևյալ բայերը՝*

ա) գթալ, ստանալ, ջանալ, մերձենալ. բ) բերել, հատանել, երգել, հասանել. գ) հայել (իմ), մեռանել (իմ), խորհել (իմ), սնանել (իմ). դ) արգելուլ, լնուլ, հեծնուլ, ուտնուլ:

Կանոն

Գրաբարում եզակի սեռական և տրական հոլովները ունենում են *ի, ու, ոյ, այ, ան, ին, եր, եղ,* իսկ հոգնակի սեռական և տրական հոլովները՝ *ից, ուց, ոց, աց, անց, երց, եղց* վերջավորությունները, օրինակ. եզակի սեռ.-տր.՝ ձայնի, գանձու, ծառոյ, տիտանայ, ձկան, հարսին, դստեր, աստեղ. հոգնակի սեռ.-տր.՝ ձայնից, գանձուց, ծառոց, տիտանաց, ձկանց, դստերց, աստեղց:

Վարժություն 13. *Թարգմանել, որոշել անցյալ անկատար ժամանակով դրված բայերի դեմքն ու թիվը:*

Մանուկն աճէր և զօրանայր: Քանզի վատասիրտքն լքանէին, քաջքն խիզախէին և նահատակքն գոչէին: Գնայր գայր և ուտէր: Վարէիք բազում և ժողովէիք սակաւ: Իսկ նա բազում անգամ կշտամբէր և յանդիմանէր զքագաւորն Արշակ: Եթէ չէր չարագործ այրն այն, ապա ոչ մատնէաք զնա քեզ: Վասն ճշմարտութեանն մինչև ի մահ մարտնչէր: Կամէին սպանանել զԱրտաշէս արքայ: Իբրև արև ն ջեռնոյր, հալէր: Ագանէր կօշիկս ոսկեզօծս: Բնակէի իբրև գքագաւոր ի մէջ զօրականաց: Լնոյր զերկիրն Աղձնեաց վաներով: Շանթէր գալարէր իբրև զօձ թունաւոր: Քանզի կոչէի, և ոչ լսէիք:

վասն - համար　　　　　　վաներով - վանքերով

Վարժություն 14. *13-րդ վարժության անցյալ անկատարով գործածված բայերը փոխարինել ներկա ժամանակով՝ պահպանելով դեմքն ու թիվը:*

Կանոն

Ի և *առ* նախդիրները հաճախ գործածվում են հայցական հոլովի հետ, երբ վերջինս ցույց է տալիս այն տեղը կամ առարկան, դեպի ուր, դեպի որը կամ որի մոտ ուղղվում է գործողությունը (ուղևորման հայցական), օրինակ՝ Փութայր հասանել ի սահմանս բնակութեանն Հայկայ (Խոր., 1-ին, ԺԱ) = Շտապում էր հասնել Հայկի բնակության սահմանները: Կոչես զիս առ արքայ (Ա Թագ., ԻԶ, 14) = Կանչում ես ինձ արքայի մոտ:

Վարժություն 15. *Թարգմանել գրաբար:*

Վարում էինք դաշտերը և տնկում այգիներ: Քաղում էի ծառերի (ծառոց) պտուղները: Վերցնում էր քնարը և նվագում: Կամենում էին սպանել նրան (զնա): Ասում էինք, և չէիք լսում (ոչ լսէիք), կանչում էինք, և չէիք գալիս: Թողնում էին ավարը և փախչում: Ինքը (ինքն) չէր շարժվում և չէր փոփոխվում: Ինչ որ (զոր ինչ) Որմիզդն էր ստեղծում, բարի էր և լավ: Յանում էինք, հնձում և լցնում շտեմարանները: Յուղով օծում էին հիվանդներին: Գալիս հասնում էին Հայոց սահմանները:

վերցնել-առնուլ	փախչել-փախչել(իմ)
կամենալ-կամել(իմ)	ստեղծել-առնել
սպանել-սպանանել	լցնել-լնուլ
կանչել-կոչել	օծել-օծանել
թողնել-թողուլ	հասնել-հասանել

ՎԱՍԱԿ ԵՎ ՇԱՊՈՒՀ

Եւ եղև ի վաղիւ անդր ետ հրաման[1] Շապուհ արքայ, ածել զառաջեաւ իւր զՎասակ Մամիկոնեան զզօրավարն սպարապետն Հայոց Մեծաց. սկսաւ պատուհասել զնա, քանզի էր Վասակ անձամբ[2] փոքրիկ, ասէ ցնա արքայն Պարսից Շապուհ. «Աղուէս, դու՞ էիր խանգարիչ՝ որ այսչափ աշխատ արարեր[3] զմեզ. դու՞ ես այն՝ որ կոտորեցեր զԱրիս այսչափ ամս, և զի՞ գործես[4] զմահ աղուեսու սպանից զքեզ»[5]: Իսկ Վասակ տուեալ պատասխանի, ասէ. «Այժմ քո[6] տեսեալ զիս անձամբս փոքրիկ, ոչ առէր զչափ մեծութեան իմոյ. զի ցայժմ ես քեզ առեւծ էի, և արդ աղուէս: Բայց մինչ ես Վասակն էի, ես սկայ էի, մի ոտնս[7] ի միոյ լերին կայր[8], և միւս ոտնս իմ ի միոյ լերին կայր. յորժամ յաջ ոտնս յենուի, զաջ լեառն ընդ գետին տանէի. յորժամ ի ձախ ոտնն յենուի, զձախ լեառն ընդ գետին տանէի»: Ապա հարցանէր թագաւորն Պարսից Շապուհ և ասէ. «Աղէ՝ տուր ինձ գիտել[9], ո՞վ են լերինքն այնոքիկ՝ զորս դուն ընդ ունջ տանէիր»: Եւ ասէ Վասակ. «Լերինքն երկուք, մի դու էիր, և մի թագաւորն Յունաց...»:

(Փավստոս Բուզանդ, 4-րդ . ԾԴ)

[1] և եղև ի վաղիւ անդր ետ հրաման – իսկ հաջորդ օրը հրաման տվեց (հրամայեց)
[2] այստեղ՝ մարմնով
[3] աշխատ արարեր – չարչարեցիր, նեղություն տվեցիր
[4] զի՞ գործես – ինչպե՞ս ես
[5] զմահ աղուեսու սպանից զքեզ – աղվեսի մահով սպանեմ քեզ
[6] ենթական անցյալ դերբայի մոտ դրված է սեռական հոլովով՝ քո տեսեալ զիս – դու ինձ տեսնելով
[7] ս-ն ստացական հոդ է
[8] ի միոյ լերին կայր – մի լեռան վրա էր
[9] գիտել տալ – գիտենալ տալ, իմացնել

ԴԱՍ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԱՌԱՋԻՆ ԱՊԱՌՆԻ

§ 33. Խոնարհման պատկերն է՝

Եզակի

1-ին դ.	աղայցեմ	գրիցեմ	նայիցիմ	թողուցում
2-րդ ,,	աղայցես	գրիցես	նայիցիս	թողուցուս
3-րդ ,,	աղայցէ	գրիցէ	նայիցի	թողուցու

Հոգնակի

1-ին դ.	աղայցեմք	գրիցեմք	նայիցիմք	թողուցումք
2-րդ ,,	աղայցէք	գրիցէք	նայիցիք	թողուցուք
3-րդ ,,	աղայցեն	գրիցեն	նայիցին	թողուցուն

§ 34. Ստորադասական եղանակի 1-ին ապառնին իմաստով համապատասխանում է արդի հայերենի ըղձական, պայմանական և հարկադրական եղանակների ապառնուն՝ նայիցիմ=նայեմ, կնայեմ, պիտի նայեմ:

Վարժություն 16. *Առաջին ապառնի ժամանակով խոնարհել հետևյալ բայերը՝*

ա) ողբալ, զարմանալ, բանալ, յագենալ. բ) կաքաւել, սպանանել, հանել, մտանել. գ) կամել(իմ), սասանել(իմ), ծիծաղել(իմ), մարտնչել(իմ). դ) յաւելուլ, երդնուլ, զգենուլ, զքօսնուլ:

Կանոն

Գրաբարում բացառական հոլովը սկզբից միշտ ունենում է մի նախդիր, սովորաբար՝ *ի* նախդիրը, որը ձայնավորով սկսվող բառից առաջ փոխվում է *յ*-ի և գրվում բառին կից:

Եզակի բացառականը ունենում է *է, ոյ, այ,* իսկ հոգնակի բացառականը՝ *ից, ոց, ուց, աց, անց, երց, եղց* վերջավորությունները, օրինակ՝ ի ձայնէ=ձայնից, ի ծառոյ, ի տիտանայ. ի ձայնից=ձայներից, ի ծառոց, ի գանձուց, ի տիտանաց, ի ձկանց, ի դստերց, յաստեղց:

Վարժություն 17. *Թարգմանել, որոշել 1-ին ապառնի ժամանակով դրված բայերի դեմքն ու թիվը:*

Զիա՞րդ պաշտիցեմք զարեգակն: Եթէ հաւաստեաւ խնդրիցեմք, գտանիցեմք: Մեղր յորժամ գտանիցես, որդեակ, չափով կերիջիր, գուցէ յագիցիս և փսխիցես: Ո՞ է սա, որ փրկիցէ զմեզ: Լինիցի՞ ինձ որդի Որմիզդ, եթէ ի զուր ինչ ջանայցեմ: Ընդէ՞ր ոչ խորհիցիմք և ասիցեմք: Յորժամ կամիցիս՝ վառիցես և յորժամ կամիցիս՝ խափուցանիցես: Համրն և կոյրն խօսիցի և տեսանիցէ: Յորժամ դուստր զմայր անարգիցէ, և նու զկեսուր իւր: Արդ առնուցում զհաց իմ և զգինի իմ: Քանի փողահարք ի մէջ գնդին ձայնիցեն: Զիա՞րդ թուի ձեզ. եթէ լինիցի մարդոյ հարեւր ոչխար և մոլորիցի մի ի նոցանէ, ո՞չ թողուցու զինննսուն և զինն ոչխարն ի լերինս, և երթիցէ խնդրիցէ զմոլորեալն:

զիա՞րդ-ինչպե՞ս, ինչու՞	ի նոցանէ-նրանցից
ո՞-ո՞վ	ի լերինս-լեռների վրա

Վարժություն 18. *Թարգմանել գրաբար:*

Երբ (յորժամ) գայլերը տեսնեն հովիվներին, կթողնեն ոչխարները և կփախչեն: Գարունը կգա և այգիները կծաղկեն: Ինչ (զինչ) ցանես, այն կհնձես: Դու չես կարող ստել: Մի՞թե միշտ պիտի լռեմ և անսամ: Երբ գա և տեսնի այդ, կսկսի ծեծել իր (իւր) ծառաներին: Ի՞նչ պիտի ուտեք կամ ի՞նչ պիտի ըմպեք: Քաջությամբ կկռվեն, կհաղթեն թշնամիներին և երբ մեռնեն, անուն և հիշատակ կթողնեն: Մեկին (զմին) կատի և մյուսին կսիրի, կամ մեկին կմեծարի և մյուսին կարհամարհի: Չեն համոզնի մերժենալ մեր սահմաններին:

կարողանալ - կարել	սկսել - սկսանել(իմ)
տեսնել - տեսանել	ծեծել - հարկանել

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Ե՛րթ[1] առ մրջիւնն և նախանձեա՛ց[2] ընդ ճանապարհս նորա և լե՛ր[3] իմաստնագոյն ևս քան զնա: Զի նորա ոչ գոյ[4] հողագործութիւն և ոչ հարկաղիր. և ոչ ընդ տերամբք է[5], և պատրաստէ ամարանի զկերակուր, և բազում համբարս դնէ ի հունձս: Կամ ե՛րթ առ մեղուն և ուսի՛ր զիարդ գործօն է, և գործ նորա որպէս պարկեշտութեամբ գործի. զորոյ զվաստակն թագաւորք և տնանկք ի բժշկութիւն մատուցանեն: Ցանկալի է ամենեցուն և մեծարոյ[6]. զի թէպէտ և տկար է զօրութեամբ, պատուեաց զիմաստութիւն և յարգեցաւ: Մինչև յե՞րբ յորսայսեալ կաս[7], ո՛վ վատ, կամ ե՞րբ ի քնոյ զարթիցես: Փոքր մի ննջիցես, փոքր մի նստիցիս, փոքր մի նիրհիցես, փոքր մի հանգուցանիցես զձեռն քո ի վերայ լանջաց քոց[8], ապա այնուհետև հասանիցէ ի վերայ քո իբրև զչար ուղևոր տնանկութիւն և կարօտութիւն իբրև զժիր սուրհանդակ: Ապա եթէ անդանդաղ լինիցիս, հասանիցէ իբրև զաղբեւր ամառն քո, և կարօտութիւն իբրև այր մի չար ինքնահալած լինիցի:

(Առակք, Զ. 6-11)

[1] ե՛րթ - գնա՛

[2] նախանձեա՛ց - նախանձի՛ր

[3] լե՛ր - եղի՛ր, դարձի՛ր

[4] նորա ոչ գոյ - նա չունի

[5] և ոչ ընդ տերամբք է - ոչ էլ ենթակա է տերերին, ոչ էլ տեր ունի

[6] մեծարոյ - հարգի, հարգված, գնահատելի

[7] յորսայսեալ կաս - մեջքի վրա պառկած մնաս

[8] ի վերայ լանջաց քոց - քո կրծքի վրա

ԴԱՍ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԱՐԳԵԼԱԿԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ

§ 35. Խոնարհման պատկերն է՝

Եզակի

2-րդ դ.	մի՛ աղար	մի՛ գրեր	մի՛ նայիր	մի՛ թողուր

Հոգնակի

2-րդ դ.	մի՛ աղայք	մի՛ գրէք	մի՛ նայիք	մի՛ թողուք

§ 36. Արգելական հրամայականն իմաստով համապատասխանում է արդի հայերենի նույն հրամայականին՝ մի՛ թողուր=մի՛ թողնիր, մի՛ թողուք=մի՛ թողնեք:

Վարժություն 19. *Արգելական հրամայականով խոնարհել հետևյալ բայերը՝*

ա) լալ, լուանալ, ջանալ, սլանալ. բ) արշաւել, զարկանել, հերկել, ցուցանել. գ) ողորմել(իմ), անկանել(իմ), շրջել(իմ), փախչել(իմ). դ) կասուլ, ընկենուլ, հեղձնուլ, ոստնուլ:

Կանոն

Գրաբարում եզակի գործիական հոլովը ունենում է *իւ, ով, ու, աւ, եաւ, ամբ, երբ, եղբ* վերջավորությունները, իսկ հոգնակի գործիականում այդ նույն վերջավորություններին ավելանում է *ք*՝ *իւք, ովք, ուք, աւք (օք), եաւք (եօք), ամբք, երբք, եղբք,* օրինակ՝ ձայնիւ=ձայնով, ծառով, գանձու, տիտանաւ, կղզեաւ, ձկամբ, դստերբ, աստեղբ. ձայնիւք=ձայներով, ծառովք, գանձուք, տիտանաւք (օք), կղզեաւք (եօք), ձկամբք, դստերբք, աստեղբք:

Վարժություն 20. *Թարգմանել, որոշել արգելական հրամայականով դըրված բայերի լծորդությունը և թիվը՝ եզակին դարձնելով հոգնակի, իսկ հոգնակին՝ եզակի:*

Օրինակ՝ մի՛ գողանար-մի՛ գողանայք, մի՛ քնէք-մի՛ քներ:

Մի՛ արհամարհեր զծերութիւն մօր քո: Ամենևին ի մահուանէ մի՛ երկնչիք: Մի՛ սպանաներ, մի՛ գողանար, մի՛ սուտ վկայեր: Մի՛ մոռանայք... զառատաձեռն պարգևսն, որ շնորհի ձեզ յարքունուստ: Եթէ աղաչիցէ զքեզ թշնամին, և ի ձայն բարձր աղերսիցէ, մի՛ հաւատար նմա: Մի՛ արկանէք զմարգարիտս ձեր առաջի խոզաց: Զբարեկամ քո և զբարեկամ հայրենի մի՛ թողուր: Դուք մի՛ քննէք զգործսն իմ: Սակայն և դու մի՛ անիծաներ այլոց: Մի՛ կարծեր, զի ոչ ստէ մեզ այրն այն: Ի պիղծս մի՛ մերձենայք: Զերդումն սուտ մի՛ սիրէք:

ի ձայն - ձայնով　　　　　　　　նմա - նրան

Կանոն

Ընդ նախդիրը, դրվելով հայցականի և եզակի տրականի վրա, արտահայտում է *հետ* իմաստը, օրինակ՝ Խօսի ընդ որմս (Եզնիկ, 2-րդ, ԻԱ), ընդ որմս=պատերի հետ: Մի՛ ուտիցես զհաց քո ընդ նմա (Առակ., ԻԳ, 8), ընդ նմա=նրա հետ:

Մի շարք բայերի մոտ (նախանձել, զայրանալ, նայել(իմ) և այլն) *ընդ* նախդիրը հայցական հոլովի հետ արտահայտում է տրական հոլովի իմաստ, օրինակ՝ Նայէր ընդ պէսպէս ամբոխ գուսանացն (Բուզ., 5-րդ, ԼԲ) =Նայում էր գուսանների խայտաբղետ խմբին:

Վարժություն 21. *Թարգմանել գրաբար:*

Մի՛ մոռանա իմ պատվերները: Եթե նա սուտ խոսի, մի՛ զարմանաք: Մի՛ անպատվիր և մի՛ անարգիր ծերերին: Եթե քո եղբայրը կամենա գալ քեզ հետ (ընդ քեզ), մի՛ արգելիր: Երբ առնեք քաղաքը, զերիներին մի՛ սպանեք: Մի՛ վախենա, որովհետև քեզ հետ եմ: Մի՛ խոսիր մեզ հետ: Մի՛ ուտիր և մի՛ ըմպիր հարբեցողների հետ:

արգելել - արգելուլ　　　　　　վախենալ - երկնչել(իմ)
առնել - առնուլ　　　　　　　　հարբեցող-արբեցող

ԽՐԱՏՔ

Ա. Մի՛ ուտեր հաց ընդ առն[1] չարական, և մի՛ ցանկանար կերակրոյ նորա: Մի՛ մուծանիցես զնա առ քեզ և մի՛ ուտիցես զհաց քո ընդ նմա, զի նողկացուցանէ զնա և ապականէ զբանս քո բարիս: Յականջս անզգամի ամենևին մի՛ խօսիր, զի մի՛ անգոսնեսցէ զիմաստուն բանս քո: Մի՛ փոխեր զսահմանս յաւիտենականս. և ի ստացուածս որբոց մի՛ մտանիցես:

Մի՛ խնայեր խրատել զտղայ. զի թէ հարկանես զնա գաւազանաւ՝ ոչ մեռա-

նի: Դու հարկանես զնա գաւազանաւ, բայց զանձն նորա փրկես ի մահուանէ: Որդեակ, եթէ իմաստուն լինիցի սիրտ քո, ուրախ արասցես[2] և զիմ սիրտս: Լո՛ւր[3], որդեակ, հօր որ ծնաւ զքեզ, և մի՛ արհամարհեր զծերութիւն մօր քո: Զճշմարտութիւն ստացիր, և մի՛ թողուր զիմաստութիւն և զխրատ:

(Առակք, ԻԳ, 6-23)

Բ. Որդեակ իմ, մի՛ նախանձիր ընդ չարս, և մի՛ ցանկանայցես կալ ընդ նոսա[4], զի ստութիւն խորհի սիրտ նոցա: Իմաստութեամբ շինի տուն և հանճարով կանգնի: Լաւ է իմաստուն քան զհզօր, և հանճարեղ՝ քան զայն որ ունիցի դաստակերտս մեծամեծս: Մի՛[4] մատուցաներ զամպարիշտն յարօտս արդարոց, և մի՛ խաբիր լրութեամբ որովայնի: Մի՛ խնդար ընդ չարագործս, և մի՛ նախանձիր ընդ մեղաւորս: Մի՛ լինիր վկայ սուտ՝ ընկերի քում, և մի՛ խաբեր շրթամբք քովք:

(Առակք, ԻԴ, 1-28)

[1] ընդ առն - մարդու հետ
[2] ուրախ արասցես - կուրախացնես
[3] լո՛ւր - լսի՛ր
[4] ընդ նոսա - նրանց հետ

ԴԱՍ ՅՈԹԵՐՈՐԴ

1. ԱՆՑՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼԻ ՀԻՄՔԸ ԵՎ ՆՐԱՆԻՑ ԿԱԶՄՎՈՂ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ

§ 37. Անցյալ կատարյալի հիմքն ըստ կազմության լինում է՝ ա) պարզ կամ արմատական, բ) բաղադրյալ կամ ցոյական:

§ 38. Պարզ կամ արմատական հիմքը համընկնում է բայարմատին, օրինակ՝ հասանել, ծնանել(իմ), մարտնչել(իմ), թողուլ, ջեռնուլ բայերի անցյալ կատարյալի հիմքերն են՝ հաս, ծին (անշեշտ՝ ծն), մարտ, թող, ջեռ:

Արմատական հիմք ունեն Ե, Ի լծորդության ածանցավոր և ՈՒ լծորդության բայերն ընդհանրապես, օրինակ՝ անցանել-անց, ելանել-ել, հատանել-հատ, իջանել-էջ(իջ), տեսանել-տես, մտանել-մուտ(մտ), անկանիմ-անկ, մեռանիմ-մեռ, ագանիմ-ագ, բուսանիմ-բոյս(բուս), թռչիմ-թռ, երկնչիմ-երկ, արգելուլ-արգել. զենուլ-զեն, հեղուլ-հեղ, թողուլ-թող, կիզուլ-կէզ(կիզ), հեծնուլ-հեծ, հեղձնուլ-հեղձ, զարթնուլ-զարթ, ուտնուլ-ուտ, ցասնուլ-ցաս և այլն:

§ 39. Բաղադրյալ կամ ցոյական հիմքը կազմված է լինում.

ա) Բայարմատից և *աց* ածանցից: Այսպիսի հիմք ունեն Ա լծորդության պարզ և *ան* ածանցավոր բայերը՝ գթալ-գթաց, դողալ-դողաց, լալ-լաց, խաղալ-խաղաց, մնալ-մնաց, սգալ-սգաց, գողանալ-գողաց, զարմանալ-զարմաց, հեռանալ-հեռաց, ստանալ-ստաց և այլն:

բ) Բայարմատից և *եաց* (անշեշտ՝ *եց*) ածանցից: Այսպիսի հիմք ունեն Ե լծորդության պարզ և բազմապատկական, Ի լծորդության պարզ և Ա լծորդության *են* ածանցավոր բայերը՝ առաքել-առաքեաց, գործել-գործեաց, կարծել-կարծեաց, շարժել-շարժեաց, սիրել-սիրեաց, երգել-երգեաց, վազել-վազեաց, խոցոտել-խոցոտեաց, դատիմ-դատեաց, խորհիմ-խորհեաց, նայիմ-նայեաց, շրջիմ-շրջեաց, ողորմիմ-ողորմեաց, ծիծաղիմ- ծիծաղեաց, յագենալ-յագեաց, մերձենալ-մերձեաց և այլն:

գ) Բայարմատից կամ կատարյալի ցոյական հիմքից և *ոյց* (անշեշտ՝ *ուց*) ածանցից, օրինակ՝ թաքոյց, ուսոյց, հեռացոյց: Այսպիսի հիմք ունեն պատճառական բայերը (տե՛ս § 167):

§ 40. Նշված կանոններից նկատելի են հետևյալ շեղումները.

ա) Ա լծորդության *բառնալ, դառնալ, բանալ, թանալ* (=թրջել) բայերի անցյալ կատարյալի հիմքերն են՝ *բարձ, դարձ, բաց, թաց.* բ) Ե լծորդության հինգ պարզ բայեր ունեն *աց* բաղադրիչով անցյալ կատարյալի հիմք՝ ասել-ասաց, գիտել-գիտաց, կարել (=կարողանալ) - կարաց, մարթել-մարթաց, մերկել-մերկաց, իսկ չորս պարզ բայեր ունեն արմատական հիմք՝ ածել-ած, բերել-բեր, հանել-հան, հեղուսել (=գամել, միացնել) -հեղոյս. գ) Ի լծորդության *նստիմ, զգածիմ* (=հագնվել) պարզ բայերն ունեն արմատական հիմք՝ *նիստ* (նստ), *զգած*, իսկ *դիպիմ* պարզ բայը գործածվում է և՛ ցոյական, և՛ արմատական հիմքերով՝ *դիպեաց* (դիպեց), *դիպ.* դ) *ՈՒ* լծորդության վեց բայեր ունեն ցոյական հիմք՝ ընթեռնուլ-ընթերց, ընկենուլ-ընկեաց (էց), զգենուլ-զգեաց (եց), լնուլ-լից (լց), խնուլ-խից (խց), յենուլ-յեց:

2. ԽՈՆԱՐՀՄԱՆ ՏԻՊԵՐՆ ԱՆՑՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼԻ ՀԻՄՔԻՑ ԿԱԶՄՎՈՂ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ

§ 41. Ինչպես նշվել է (տե՛ս § 25), անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվում են անցյալ կատարյալը, երկրորդ ապառնին, բուն հրամայականը, հորդորական հրամայականը:

Անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ժամանակներում բայերը խոնարհվում են ներգործածն, կրավորածն և խառն վերջավորություններով: Ըստ այդմ բայն ունի երեք տիպի խոնարհում՝ ներգործածն, կրավորածն և խառն: Անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ժամանակների խոնարհման վերջավորությունները տրվում են հետևյալ տախտակում.

§ 42. Ներգործաձև խոնարհում ունեն.

ա) Ե լծորդության պարզ և ածանցավոր բայերը: Բացառություն են կազմում *յանցանել* և *մեղանչել* բայերը, որոնցից առաջինը խոնարհվում է խառն ձևով (յանցեայ, յանցեար, յանցեաւ և այլն), իսկ երկրորդը՝ անցյալ կատարյալում և երկրորդ ապառնու եզակի առաջին դեմքում՝ կրավորաձև, մնացած ձևերում՝ խառն վերջավորություններով (անց. կատ.՝ մեղայ, մեղար, մեղաւ, 2-րդ ապ.՝ մեղայց, մեղիցես, մեղիցէ և այլն):

բ) Ա լծորդության պարզ բայերը: Բացառություն են կազմում *գթալ, փութալ, յուսալ* բայերը, որոնք (բացի բուն հրամայականի եզակի 2-րդ դեմքից) խոնարհվում են միայն կրավորաձև՝ գթացայ, փութացայ, յուսացայ: Իսկ մի շարք բայեր, անկախ սեռից, կարող են խոնարհվել զուգահեռաբար՝ և՛ ներգործաձև, և՛ կրավորաձև, օրինակ՝ եռալ-եռացի//եռացայ, գոռալ-գոռացայ//գոռացի, դողալ-դողացայ//դողացի, ողբալ-ողբացի//ողբացայ, հոգալ-հոգացայ//հոգացի, որսալ-որսացայ//որսացի, ջանալ-ջանացայ//ջանացի, սգալ-սգացայ//սգացի և այլն:

գ) Ու լծորդության պարզ բայերը:

§ 43. Կրավորաձև խոնարհում ունեն.

ա) Ի լծորդության պարզ և *ան* ածանց ունեցող բայերը:

բ) Ա լծորդության ածանցավոր բայերը: Բացառություն են կազմում ներգործական սեռի մի քանի բայեր՝ *բանալ, բառնալ, թանալ, լուանալ, մերկանալ,* որոնք կարող են խոնարհվել և՛ ներգործաձև, և՛ կրավորաձև: *Մոռանալ, իմանալ, ըմբռնալ* բայերը բուն հրամայականի եզակի 2-րդ դեմքում *մոռացի՛ր, իմացի՛ր, ըմբռնացի՛ր* կանոնավոր ձևերից բացի, ունենում են նաև *իմա՛//իմա՛ց, մոռա՛, ըմբռա՛//ըմբռա՛ց* ձևերը:

գ) Ու լծորդության այն ածանցավոր բայերը, որոնք չունեն փոխանցումներ, օրինակ՝ յենուլ-յեցայ, զգենուլ-զգեցայ, ընկլնուլ-ընկլայ և այլն: Բացառություն են կազմում ներգործական սեռի մի քանի բայեր՝ *առնուլ, ընկենուլ, լնուլ, խնուլ,* որոնք կարող են խոնարհվել և՛ ներգործաձև, և՛ կրավորաձև: ՈՒ լծորդության *նում-անեմ, նում-անիմ* փոխանցումով ածանցավոր բայերը, օրինակ՝ կլնում-կլայ, զբօսնում-զբօսայ և այլն:

§ 44. Խառն խոնարհում ունեն. ա) Ի լծորդության *չ* և *նչ* ածանցավոր բայերը. բ) ՈՒ լծորդության *նում-չիմ* փոխանցումով ածանցավոր բայերը, օրինակ՝ զարթնում-զարթեայ, ուտնում-ուտեայ, ցասնում-ցասեայ, քաղցնում-քաղցեայ և այլն:

§ 45. Պետք է նկատի ունենալ, որ անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ժամանակներում ներգործաձև վերջավորություններով խոնարհվող ներգործական սեռի բայերը կարող են խոնարհվել նաև կրավորաձև՝ ստանալով կրավորական սեռի նշանակություն, օրինակ՝ գրեցի=գրեցի, գրեցայ=գրվեցի և այլն:

Ներգործական սեռի այն բայերը, որոնք խոնարհվում են միայն կրավո-

րաձև, նույն վերջավորություններով կարող են արտահայտել թե՛ ներգործական, թե՛ կրավորական սեռի իմաստ: Այդ կարգի բայերի ներգործական և կրավորական սեռի նշանակությունները որոշվում են նախադասության արտահայտած իմաստով, օրինակ` դատեցայ զնա = դատեցի նրան, դատեցայ ի նմանէ=դատվեցի նրանից (նրա կողմից):

§ 46. Անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ժամանակներով բայը խոնարհելու համար նրա անցյալ կատարյալի հիմքի վրա պետք է ավելացնել համապատասխան դիմային վերջավորությունները:

Ծանոթություն. Գրաբարի հնչյունափոխության կանոնների համաձայն, վերջավորություններից առաջ կատարյալի հիմքի շեշտազրկված *եա* երկբարբառը դառնում է *ե*` գրեաց+ի=գրեցի, բազմեաց+այ=բազմեցայ, *ու* և *ի* ձայնավորները դառնում են *ը*, որը չի գրվում` մուտ+ի=մտի, ծին+այ=ծնայ, *է* ձայնավորը դառնում *ի*` էջ+ի=իջի, շէջ+այ=շիջայ:

ԴԱՍ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ԱՆՑՅԱԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

§ 47. Անցյալ կատարյալի վերջավորություններն են`

	Ներգործաձև		*Կրավորաձև*		*Խառն*	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
1-ին դ.	-ի	-աք	-այ	-աք	-եայ	-եաք
2-րդ ,,	-եր	-էք,-իք	-ար	-այք, -արուք	-եար	-եայք
3-րդ ,,	-	-ին	-աւ	-ան	-եաւ	-եան

§ 48. Ներգործաձև խոնարհման եզակի 3-րդ դեմքում բայը որևէ վերջավորություն չունի. չհնչյունափոխված կատարյալի հիմքը հանդես է գալիս որպես դիմավոր ձև, ըստ որում եթե կատարյալի հիմքը միավանկ է, բաղաձայնից առաջ կարող է ստանալ *ե*, իսկ ձայնավորից առաջ` *է* նախահավելվածը, օրինակ` անց. կատ. հիմք` *սիրեաց, գիտ, անց,* անց. կատ. եզակի 3-րդ դեմք` *սիրեաց, գիտ* կամ *եգիտ, անց* կամ *էանց:*

§ 49. Խոնարհման օրինակներ.

1. Ներգործածն խոնարհում

	աղալ	գրել	անցանել	թողուլ

Եզակի

1-ին դ.	աղացի	գրեցի	անցի	թողի
2-րդ ,,	աղացեր	գրեցեր	անցեր	թողեր
3-րդ ,,	աղաց	գրեաց	անց, էանց	թող, եթող

Յոգնակի

1-ին դ.	աղացաք	գրեցաք	անցաք	թողաք
2-րդ ,,	աղացէք	գրեցէք	անցէք	թողէք
	աղացիք	գրեցիք	անցիք	թողիք
3-րդ ,,	աղացին	գրեցին	անցին	թողին

2. Կրավորածն խոնարհում

	հեռանալ	նայել(իմ)	ուսանել(իմ)	ջեռնուլ

Եզակի

1-ին դ.	հեռացայ	նայեցայ	ուսայ	ջեռայ
2-րդ ,,	հեռացար	նայեցար	ուսար	ջեռար
3-րդ ,,	հեռացաւ	նայեցաւ	ուսաւ	ջեռաւ

Յոգնակի

1-ին դ.	հեռացաք	նայեցաք	ուսաք	ջեռաք
2-րդ ,,	հեռացայք	նայեցայք	ուսայք	ջեռայք
	հեռացարուք	նայեցարուք	ուսարուք	ջեռարուք
3-րդ ,,	հեռացան	նայեցան	ուսան	ջեռան

3. Խառն խոնարհում

	փախչել(իմ)		զարթնուլ	
	Եզակի	**Յոգնակի**	**Եզակի**	**Յոգնակի**
1-ին դ.	փախեայ	փախեաք	զարթեայ	զարթեաք
2-րդ ,,	փախեար	փախեայք	զարթեար	զարթեայք
3-րդ ,,	փախեաւ	փախեան	զարթեաւ	զարթեան

§ 50. Անցյալ կատարյալ ժամանակն իմաստով համապատասխանում է արդի հայերենի անցյալ կատարյալին, օրինակ՝ աղացի=աղացի:

Վարժություն 22. *Խոնարհել անցյալ կատարյալ ժամանակով հետևյալ բայերը՝*

ա) որսալ, գողանալ, կարդալ, մոռանալ, բանալ. բ) սիրել, ասել, գտանել, առաքել, ածել. գ) խորհել(իմ), բազմել(իմ), անկանել(իմ), թռչել(իմ), երկնչել(իմ). դ) կիզուլ, արգելուլ, հեծնուլ, ոստնուլ, լնուլ:

Վարժություն 23. *Թարգմանել, որոշել անցյալ կատարյալ ժամանակով դրված բայերի դեմքն ու թիվը:*

Խաղացաք գնացաք յերկիրն Յունաց: Իբրև զաչս ի վեր եբարձ՝ հայեցաւ ընդ թագաւորն, սկսաւ խօսել ընդ նմա: Մեծարեցաւ ի նմանէ բազում պատուով: Թողեր, լքեր զմեծապատիւ շքեղաշուք ոսկիակուռ զաթոռն քո հայրենի: Աղ և քացախ խառնեցին և արկին ի վերայ մարմնոյ: Փրկեցան սիրելիք քո: Ես բազում անգամ կամեցայ սիրել զԱրշակ արքայ Հայոց: Զարթեաւ ի քնոյ իւրմէ: Այս ասացաւ վասն հարցանելոյ ոմանց: Երկեա՞ր դու ի ծերունի հօրէ քումմէ: Սպանաւ ի զօրացն Յունաց: Անկան կործանեցան ապարանք նոցա: Ես եմ որ փախեայ այսօր ի պատերազմէն: Աքսորեաց զնոսա և ընկէց յաշխարհս օտարս: Ուստի՞ օձն՝ զոր սատանայ կոչէք՝ իմացաւ զհանգամանս չարին: Եւ զամենայն զոր ինչ ասաց ի ժամանակին՝ կատարեաց ըստ կամաց նորա և արգել զնա ի բազում բարկութենէն: Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սևաւն գեղեցիկ:

ընդ նմա - նրա հետ　　　　ի...հօրէ քումմէ - քո հորից

Վարժություն 24. *Կազմել 23-րդ վարժության բայերի անորոշ դերբայը և անցյալ կատարյալի հիմքը:*

Օրինակ՝ եբարձ - անորոշ դերբայ՝ բառնալ, անց. կատարյալի հիմք՝ բարձ:

Վարժություն 25. *23-րդ վարժության ներգործական սեռի բայերը խոնարհել կրավորաձև՝ պահպանելով դեմքն ու թիվը:*

Վարժություն 26. *Որոշել 23-րդ վարժության բայերի սեռը և խոնարհման ձևը:*

Վարժություն 27. *Թարգմանել գրաբար:*

Քաջությամբ մարտնչեցին և հաղթեցին: Տիկը լցրեց ջրով: Գրավեցին և ավերեցին Տիգրանակերտ քաղաքը: Սիրեցիր արդարությունը և ատեցիր անօրենությունը: Փրկեցիր մեզ մահից (ի մահուանէ): Թողեցիք հայրենի քաղաքը և փախաք: Ինչու՞ (ընդէ՞ր) պատռեցիր քո հանդերձները: Գնացի և տեսա իմ սիրելիներին: Ուրացավ և ասաց. «չեմ ճանաչում նրան» (զնա): Արդարությամբ դատեց մեղավորներին: Ծնվեց նոր արքա:

մարտնչել - մարտնչել(իմ)	գրավել - առնուլ
հաղթել - յաղթել	պատռել - պատառել

ՄՇԱԿՔ ԱՅԳԻՈՅՆ

Այր մի էր տանուտէր, որ տնկեաց այգի և ցանկով պատեաց զնա և փորեաց ի նմա[1] հնձան և շինեաց աշտարակ, և ետ զնա ցմշակս[2] և գնաց ի տար աշխարհ[3]: Իբրև մերձեցաւ ժամանակ պտղոյ, առաքեաց զծառայս իւր առ մշակսն՝ առնուլ զպտուղս նորա: Եւ կալեալ մշակացն[4] զծառայս նորա զոմն տանջեցին, զոմն սպանին, զոմն քարկոծեցին: Դարձեալ առաքեաց այլ ծառայս բազումս քան զառաջինսն, և արարին նոցա նոյնպէս: Յետոյ առաքեաց առ նոսա զորդի իւր և ասէ. «Թերևս ամաչեսցեն յորդւոյ աստի իմմէ»[5]: Իսկ մշակքն իբրև տեսին զորդին, ասեն ընդ միտս. «Սա է ժառանգն, եկա՛յք սպանցուք զսա և կալցուք[6] զժառանգութիւն սորա»: Եւ առեալ հանին զնա արտաքոյ քան զայգին[7] և սպանին: Արդ՝ յորժամ եկեսցէ[8] տէր այգւոյն, զի՞նչ արասցէ[9] մշակացն այնոցիկ: Ասեն ցնա. «Զչարսն չարաւ կորուսցէ և զայգին տացէ[10] այլոց մշակաց, որք տացեն նմա զպտուղս ի ժամու իւրեանց»:

(Մատթէոս, ԻԱ, 33-41)

[1] ի նմա - նրա մեջ
[2] ետ ... ցմշակս - տվեց մշակներին
[3] ի տար աշխարհ - օտար՝ հեռավոր երկիր
[4] կալեալ մշակացն - մշակները բռնելով
[5] ամաչեսցեն յորդւոյ աստի իմմէ - ամաչեն իմ այս որդուց
[6] կալցուք - տիրենք
[7] արտաքոյ քան զայգին - այգուց
[8] եկեսցէ - գա
[9] արասցէ - կանի
[10] տացէ - կտա

ԴԱՍ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՊԱՌՆԻ

§ 51. Երկրորդ ապառնու վերջավորություններն են՝

Ներգործական		*Կրավորական*		*Խառն*	
Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**

1-ին դ.	-ից	-ցուք	-այց	-ցուք	-եայց	-իցուք
2-րդ ,,	-ցես	-ջիք	-ցիս	-ջիք	-իցես	-իջիք
3-րդ ,,	-ցէ	-ցեն	-ցի	-ցին	-իցէ	-իցեն

§ 52. Ներգործական և կրավորական խոնարհումների դեպքում անցյալ կատարյալի հիմքի *ց*-ն վերջավորությունների *ց* և *ջ* հնչյուններից առաջ դառնում է *ս*, օրինակ՝ *շարժեաց+ցես=շարժեսցես*, *շարժեաց+ջիք=շարժեսջիք*: Եթե կատարյալի հիմքի *ց*-ն արմատի կամ նրա տարբերակի հնչյուն է, չի դառնում *ս*, ինչպես՝ հարց+ցես=հարցցես, հարց+ջիք= հարցջիք:

§ 53. Խոնարհման օրինակներ.

1. Ներգործական խոնարհում

	աղալ	գրել	անցանել	թողուլ

Եզակի

1-ին դ.	աղացից	գրեցից	անցից	թողից
2-րդ ,,	աղասցես	գրեսցես	անցցես	թողցես
3-րդ ,,	աղասցէ	գրեսցէ	անցցէ	թողցէ

Հոգնակի

1-ին դ.	աղասցուք	գրեսցուք	անցցուք	թողցուք
2-րդ ,,	աղասջիք	գրեսջիք	անցջիք	թողջիք
3-րդ ,,	աղասցեն	գրեսցեն	անցցեն	թողցեն

2. Կրավորական խոնարհում

	հեռանալ	նայել(իմ)	ուսանել(իմ)	ջեռնուլ

Եզակի

1-ին դ.	հեռացայց	նայեցայց	ուսայց	ջեռայց
2-րդ ,,	հեռասցիս	նայեսցիս	ուսցիս	ջեռցիս
3-րդ ,,	հեռասցի	նայեսցի	ուսցի	ջեռցի

Հոգնակի

1-ին դ.	հեռասցուք	նայեսցուք	ուսցուք	ջեռցուք
2-րդ ,,	հեռասջիք	նայեսջիք	ուսջիք	ջեռջիք
3-րդ ,,	հեռասցին	նայեսցին	ուսցին	ջեռցին

3. Խառն խոնարհում

	փախչել(իմ)		զարթնուլ	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
1-ին դ.	փախեայց	փախիցուք	զարթեայց	զարթիցուք
2-րդ ,,	փախիցես	փախիջիք	զարթիցես	զարթիջիք
3-րդ ,,	փախիցէ	փախիցեն	զարթիցէ	զարթիցեն

§ 54. Ստորադասական եղանակի 2-րդ ապառնին իմաստով համապատասխանում է արդի հայերենի ըղձական, պայմանական և հարկադրական եղանակների ապառնուն, օրինակ՝ թողից=թողնեմ, կթողնեմ, պիտի թողնեմ:

Ծանոթություն. Երկրորդ ապառնին կարող է թարգմանվել աշխարհաբար նաև սահմանական եղանակի ապառնի ժամանակով՝ մտից=մտնելու եմ: Սահմանական ապառնու իմաստը, սակայն, գրաբարում մեծ մասամբ արտահայտվում է ապառնի դերբայով և *եմ* օժանդակ բայով կազմված բաղադրյալ ժամանակով՝ գալոց եմ=գալու եմ, դատելոց եմ=դատելու եմ:

Վարժություն 28. *Խոնարհել երկրորդ ապառնի ժամանակով հետևյալ բայերը՝*

ա) խաղալ, լալ, գոհանալ, զարմանալ. բ) վազել, ելանել, շարժել, հատանել. գ) հայել(իմ), նստել(իմ), սկսանել(իմ), մարտնչել(իմ). դ) զենուլ, հեղուլ, ընթեռնուլ, զբօսնուլ:

Վարժություն 29. *Թարգմանել, որոշել երկրորդ ապառնի ժամանակով դրված բայերի դեմքն ու թիվը:*

Եւ իջից անդր և խօսեցայց ընդ քեզ: Զենցես զխոյն և առեալ զարիւն նորա հեղցես շուրջ զսեղանովն: Խցցին բերանք այնոցիկ ոյք խօսէին զանիրաւութիւն: Եւ առցես յիւղոյ անտի օծման, և արկցես ի գլուխ նորա և օծցես զնա: Անուն քաջութեան յերկրի թողցուք: Մարտիցուք իբրև զիսկայս և մի՛ կորիցուք իբրև տկարք: Տէ՛ր, լոյս իմ և կեանք իմ, ես յումմէ՞ երկեայց: Եթէ քաղաքն այն շինեսցի և պարիսպք նորա կանգնեսցին, հարկս քեզ ոչ ոք տայ: Եւ հրապարակք քաղաքին լցցին պատանեկօք և աղջկամբք որ խաղայցեն ի հրապարակս նորա: Ելցեն այսուհետև գունդք ձեր տալ ընդ նմա պատերազմ: Ես արկից զքեզ ի տանջանս: Եթէ ես զքեզ յաղթահարեցից՝ Յոյնք ինձ հնազանդեսցին ի ծառայութիւն, և եթէ դու ինձ յաղթեսցես՝ մեր կեանքս քեզ նուաճեսցին: Գտջիք զնոսա առ եզեր գետոյն: Հրաման տուր նժոյգ մատուցանել, թող հեծայց: Յարձակեսցուք ի վերայ թշնամեացն: Եւ մտցուք ի քաղաքն և ելցուք: Խզեսցուք զկապանս նոցա, և ընկեսցուք ի մէնջ զլուծ նոցա: Լսելով լուիջիք և մի՛ իմասջիք, և տեսանելով տեսջիք և մի՛ տեսջիք: Ոչ թողացուցից ձեզ, մինչև կատարեսջիք զամենայն կամս հրամանաց իմոց:

յումմէ՞ - ումի՞ց	ի մէնջ - մեզնից
առ եզեր - եզերքին, ափին	լուիջիք - կլսեք

Վարժություն 30. *29-րդ վարժության բայերի 2-րդ ապառնու ձևերը փոխարինել 1-ին ապառնիով՝ պահպանելով դեմքն ու թիվը:*

Վարժություն 31. *29-րդ վարժության կրավորաձև խոնարհման Ե լծորդության բայերը խոնարհել ներգործաձև:*

Վարժություն 32. *Թարգմանել գրաբար:*

Շքով և պատվով կմտնենք քաղաքը: Տրտմությամբ կծնես որդիներ: Անթիվ զորքեր կուղարկեմ ձեր աշխարհը: Ձեզ կփնտրենք և կգտնենք: Ոչ ոք չի գտնվի, որ փրկի մեզ: Ձեր անունները չեն մոռացվի: Գինով (գինեաւ) կլցնեք ձեր ամանները: Երբ (յորժամ) տեսնեն ձեզ, կվախենան և կփախչեն: Ճանապարհին (ի ճանապարհի) կմոլորվի և կկորչի: Չենք թողնի, որ նրանք (նոքա) մոտենան մեզ (առ մեզ): Իմ կյանքը (զկեանս) պիտի պատմեմ քեզ:

ծնել - ծնանել(իմ)	փախչել - փախչել(իմ)
փնտրել - խնդրել	կորչել - կորնչել(իմ)
գտնել - գտանել	մոտենալ - մերձենալ

ՎԱՄՆ ԹՈՂԼՈՅ ՋԲԻՒՐ ՔԱՆՔԱՐՆ

Նմանեցաւ արքայութիւն երկնից առն թագաւորի[1], որ կամեցաւ համար առնուլ[2] ի մէջ ծառայից իւրոց: Եւ իբրև սկսաւ առնուլ, մատուցաւ[3] առ նա

պարտապան մի բեւր քանքարոյ: Իբրեւ ոչ ունէր հատուցանել, հրամայեաց զնա վաճառել տէրն նորա, եւ զկին նորա եւ զորդիս եւ զամենայն, որ զինչ եւ ունիցի, եւ հատուցանել: Եւ անկեալ ծառայն երկիր պագանէր նմա եւ ասէր. «Երկայնամիտ լեր առ իս[4], եւ զամենայն հատուցից քեզ»: Գթացեալ տէր ծառային այնորիկ՝ արձակեաց զնա եւ զփոխն եթող նմա: Եւ ելեալ ծառայն այն եգիտ զմի ի ծառայակցաց իւրոց, որ պարտէր նմա հարեւր դահեկան, եւ կալեալ զնա[5] խեղդէր եւ ասէր. «Հատո՛[6] ինձ, զոր պարտիսդ»[7]: Արդ անկեալ ծառայակցին առ ոտս նորա, աղաչէր զնա եւ ասէր. «Երկայնամիտ լեր առ իս, եւ զամենայն հատուցից քեզ»: Եւ նա ոչ կամէր. այլ չոգաւ[8] արկ զնա ի բանտ, մինչ հատուսցէ զպարտսն:

Իբրեւ տեսին ծառայակիցքն նորա, որ ինչ եղեւն՝ տրտմեցան յոյժ եւ եկեալ ցուցին տեառն իւրեանց[9] զամենայն, որ ինչ եղեւն: Յայնժամ կոչեաց զնա տէրն իւր եւ ասէ. «Ծառա՛յ չար, զամենայն զպարտսն թողի քեզ, վասն զի աղաչեցեր զիս: Իսկ արդ ո՞չ էր պարտ եւ քեզ ողորմել[10] ծառայակցին քում, որպէս եւ ես քեզ ողորմեցայ»: Եւ բարկացեալ տէրն նորա մատնեաց զնա դահճաց, մինչեւ հատուսցէ զամենայն զպարտսն:

(Մատթէոս, ԺԸ, 23-24)

[1] առն թագաւորի - թագավոր մարդու
[2] համար առնուլ - հաշիվ տեսնել
[3] մատուցաւ - մոտ բերվեց, մոտեցավ
[4] երկայնամիտ լեր առ իս - համբերող եղիր իմ նկատմամբ
[5] կալեալ զնա - բռնելով նրան
[6] հատո՛ - հատուցի՛ր, վճարի՛ր
[7] զոր պարտիսդ - ինչ որ պարտք ես
[8] չոգաւ - գնաց
[9] տեառն իւրեանց - իրենց տիրոջ
[10] ո՞չ էր պարտ եւ քեզ ողորմել - դու էլ չպիտի՞ խղճայիր

ԴԱՍ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

ԲՈՒՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ

(Հրամայական եղանակի ներկա)

§ 55. Բուն հրամայականն ունի միայն 2-րդ դեմք, եզակի և հոգնակի թիվ: Այս ժամանակի վերջավորություններն են՝

	Ներգործական		*Կրավորական*		*Խառն*	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
2-րդ դ. -		-էք	-իր	-այք, - արուք	-իր	-եայք, երուք

§ 56. Ներգործածև խոնարհման եզակի թվի 2-րդ դեմքը վերջավորություն չունի. անցյալ կատարյալի հիմքը շեշտված հանդես է գալիս որպես դիմավոր ձև, օրինակ` սպանանել, անց. կատ. հիմք` սպան, բուն հրամ. եզակի թիվ` սպա՛ն, հատանել - հա՛տ, մտանել - մո՛ւտ, իջանել - է՛ջ, թողուլ - թո՛ղ, հեղուլ - հե՛ղ և այլն:

Աց և *եաց* ածանցներով անցյալ կատարյալի հիմքի *ց*-ն եզակի թվի 2-րդ դեմքում ընկնում է, օրինակ` աղալ-աղաց-աղա՛, ասել-ասաց-ասա՛, շարժել-շարժեաց-շարժեա՛: Եթե *ց*-ն արմատի կամ նրա տարբերակի հնչյուն է, չի ընկնում, օրինակ` բանալ-բա՛ց, լնուլ-լի՛ց, խնուլ-խի՛ց և այլն:

§ 57. Կրավորաձև խոնարհման դեպքում *Ե* և *Ի* լծորդության պարզ բայերը եզակի թվում *-իր* վերջավորություն չեն ստանում. անցյալ կատարյալի հիմքը շեշտված հանդես է գալիս որպես դիմավոր ձև, օրինակ` սիրել-սիրեաց-սիրեա՛ց, խորհիմ-խորհեաց-խորհեա՛ց, խօսիմ-խօսեաց-խօսեա՛ց, նստիմ-նիստ-նի՛ստ և այլն:

Ծանոթություն. Ի լծորդության պարզ բայերի կատարյալի հիմքի *եաց* ածանցի *ց*-ն եզակի թվում հաճախ կարող է ընկնել, օրինակ` համարիմ-համարեա՛ց կամ համարեա՛, ողորմիմ-ողորմեա՛ց կամ ողորմեա՛, խօսիմ-խօսեա՛ց կամ խօսեա՛, նայիմ-նայեա՛ց կամ նայեա՛ և այլն:

§ 58. Խոնարհման օրինակներ.

1. Ներգործածև խոնարհում

	աղալ	գրել	անցանել	թողուլ
		Եզակի		
2-րդ դ.	աղա՛	գրեա՛	ա՛նց	թո՛ղ
		Հոգնակի		
2-րդ դ.	աղացէ՛ք	գրեցէ՛ք	անցէ՛ք	թողէ՛ք

2. Կրավորածև խոնարհում

	հեռանալ	նայել(իմ)	ուսանել(իմ)	ջեռնուլ
		Եզակի		
2-րդ դ.	հեռացի՛ր	նայեա՛ց	ուսի՛ր	ջեռի՛ր

Հոգնակի

2-րդ դ.	հեռացա՛յք	նայեցա՛յք	ուսա՛յք	ջեռա՛յք
	հեռացարո՛ւք	նայեցարո՛ւք	ուսարո՛ւք	ջեռարո՛ւք

3. Խառն խոնարհում

	Եզակի	Հոգնակի	Եզակի	Հոգնակի
	փախչել(իմ)		զարթնուլ	
2-րդ դ.	փախի՛ր	փախեա՛յք	զարթի՛ր	զարթեա՛յք
		փախերո՛ւք		զարթերո՛ւք

§ 59. Բուն հրամայականն իմաստով համապատասխանում է արդի հայերենի նույն հրամայականին, օրինակ՝ գրեա՛=գրի՛ր, զարթի՛ր=զարթնի՛ր, զարթնեա՛յք կամ զարթերո՛ւք=զարթնեցե՛ք:

Վարժություն 33. *Խոնարհել բուն հրամայականով հետևյալ բայերը՝*

ա) գթալ, որսալ, ստանալ, մերձենալ, իմանալ. բ) խնդրել, երգել, մտանել, սպանանել, հանել. գ) ողորմել(իմ), բազմել(իմ), փախչել(իմ), մարտնչել(իմ), կորնչել(իմ). դ) արգելուլ, առնուլ, զենուլ, ցասնուլ, ընթեռնուլ:

Վարժություն 34. *Թարգմանել, փոխել բուն հրամայականով դրված բայերի թիվը՝ եզակին դարձնելով հոգնակի, իսկ հոգնակին՝ եզակի:*

Օրինակ՝ է՛ջ - իջէ՛ք, յիշեցէ՛ք - յիշեա՛:

Յիշեցէ՛ք զամենայն զօրավարսն զառաջինսն: Խի՛ց զականջս քո: Ընտրեա՛ դու քեզ արս զօրաւորս: Զարթի՛ր, ընդէ՞ր ննջես: Է՛ջ ի տուն քո և լուա՛ զոտս քո: Ողորմեա՛ց ինձ, որդեակ իմ: Զգեա՛ զսուր քո և խոցեա՛ զիս դովաւ: Փշրեցէ՛ք, ընկեցէ՛ք զաղեղունս ձեր: Վաճառեա՛ զինչս քո և տո՛ւր աղքատաց: Ա՛ռ դու ինձ սակաւ մի ջուր ամանով: Մո՛ւտ ի շտեմարանս քո, փակեա՛ զդուրս քո, թաքի՛ր առ ժամանակ մի: Քաջալերեցարո՛ւք, սիրելիք իմ, զի ահա մոռացայք զվշտալի կեանսդ: Խորհեա՛ց ընդ միտս քո թէ զինչ գործեցես: Ա՛ռ երկան, աղա՛ ալեւր, ընկեա՛ զքօղ քո... բա՛ց զսրունս քո, ա՛նց ընդ գետս:

դովաւ - դրանով ընդ միտս - մտքում

Վարժություն 35. *34-րդ վարժության բուն հրամայականով դրված բայերը փոխարինել արգելական հրամայականով՝ պահպանելով թիվը:*

Վարժություն 36. *Թարգմանել գրաբար:*

Խոսեցե՛ք, ինչու՞ (զի՞) եք լռում: Պատվի՛ր քո հորն ու մորը: Սիրեցե՛ք ձեր հայրենիքը: Զորք ժողովի՛ր, գունդ կազմի՛ր, շարժվի՛ր գնա՛ Քուշանների (Քուշանաց) երկիրը: Բերե՛ք ոչխարը և մորթեցեք: Նստի՛ր և գրի՛ր նամակ: Սովորեցե՛ք նրանցից (ի նոցանէ) արդարություն և ճշմարտություն: Մոռացի՛ր իմ ասածները (զասացեալս): Թաքնվի՛ր, մինչև անցնի քո հոր բարկությունը: Աճեցե՛ք, բազմացե՛ք և լցրե՛ք երկիրը:

շարժվել - խաղալ	սովորել - ուսանել(իմ)
մորթել - զենուլ	թաքնվել - թաքչել(իմ)
նստել - նստել(իմ)	անցնել - անցանել

ՎԱՄՆ ՁՏԱՂԱՆՏՄՆ ՏԱԼՈՅ

Այր մի գնացեալ ի տար աշխարհ, կոչեաց զծառայս իւր և ետ նոցա զինչս իւր: Ումեմն ետ[1] հինգ քանքար, և ումեմն՝ երկուս, և ումեմն՝ մի, իւրաքանչիւր ըստ իւրում կարի[2], և գնաց: Չոգաւ վաղվաղակի որ առ զհինգն, գործեաց նոքօք և շահեցաւ այլ ևս հինգ: Նոյնպէս և որ զերկուսն՝ շահեցաւ այլ ևս երկուս: Եւ որ զմին առ՝ գնաց, փորեաց զերկիր և թաքոյց զարծաթ տեառն իւրոյ: Յետ բազում ժամանակի գայ տէր ծառայիցն այնոցիկ և առնէ համարս[3] ի մէջ նոցա: Եւ մատուցեալ, որ զհինգ քանքարն առ՝ մատոյց այլ ևս հինգ քանքար և ասէ. «Տէ՛ր, հինգ քանքար ետուր ցիս[4], արդ ահաւասիկ, հինգ այլ ևս քանքար ի վերայ շահեցայ»: Ասէ ցնա տէրն իւր. «Ազնի՛ւ[5], ծառայ բարի և հաւատարիմ, որովհետև ի սակաւուդ հաւատարիմ ես[6], ի վերայ բազմաց կացուցից[7] զքեզ. մո՛տ յուրախութիւն տեառն քո»: Մատուցեալ և որոյ զերկուս քանքարսն առեալ էր[8], և ասէ. «Տէ՛ր, երկուս քանքարս ետուր ցիս, ահաւասիկ երկուս ևս այլ քանքարս, զոր ի վերայ շահեցայ»: Ասէ ցնա տէրն իւր. «Ազնի՛ւ, ծառայ բարի և հաւատարիմ, որովհետև ի սակաւուդ հաւատարիմ ես, ի վերայ բազմաց կացուցից զքեզ. մո՛տ յուրախութիւն տեառն քո»: Մատուցեալ և որոյ զմի քանքարն առեալ էր, և ասէ. «Տէ՛ր, գիտէի, զի այր մի խիստ ես, հնձես՝ զոր ոչ սերմանեցեր, և ժողովես՝ ուստի ոչ սփռեցեր[9]: Երկեայ, գնացի և թաքուցի զքանքարն քո յերկրի. արդ ահաւասիկ քոյդ ցքեզ»: Պատասխանի ետ տէրն և ասէ ցնա. «Ծառայ չար և վատ, գիտէիր, եթէ հնձեմ՝ ուստի ոչ սերմանեցի, և ժողովեմ՝ ուստի ոչ սփռեցի. պարտ էր քեզ արկանել զարծաթդ իմ ի սեղանաւորս, և եկեալ ես տոկոսեօք պահանջէի զիմն: Արդ՝ առէ՛ք ի դմանէ[10]

զքանքարդ և տո՛ւր այնմ[11], որ ունիցի զտասն քանքարն: Զի ամենայնի[12], որ ունիցի՝ տացի և յաւելցի. և որ ոչն ունիցի, և զոր ունիցին՝ բարձցի ի նմանէ: Եւ զծառայդ անպիտան հանէք ի խաւարն արտաքին. անդ եղիցի լալ և կրճել ատամանց»:

(Մատթէոս, ԻԵ, 14-30)

[1] ումեմն ետ - մեկին տվեց
[2] իւրաքանչիւր ըստ իւրում կարի - յուրաքանչյուրին իր կարողության չափ
[3] առնէ համարս - հաշիվ է տեսնում
[4] ետուր ցիս - տվեցիր ինձ
[5] ազնի՛ւ - շա՛տ լավ, շա՛տ ապրես
[6] ի սակաւուդ հաւատարիմ ես - քիչ բաների մեջ հավատարիմ ես
[7] կացուցից - կդնեմ, կնշանակեմ
[8] որոյ .... առեալ էր - նա, որ առել էր
[9] ժողովես՝ ուստի ոչ սփռեցեր -ժողովում ես այնտեղից, ուր չցանեցիր
[10] ի դմանէ - դրանից
[11] այնմ - նրան
[12] ամենայնի - ամեն մեկի

ԴԱՍ ՏԱՍՆՄԵԿԵՐՈՐԴ

ՀՈՐԴՈՐԱԿԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ

(Հրամայական եղանակի ապառնի)

§ 60. Հորդորական հրամայականն ունի միայն 2-րդ դեմք, եզակի և հոգնակի թիվ: Այս ժամանակում ներգործաձև և կրավորաձև խոնարհվող բայերն ունեն եզակի *-ջիր*, հոգնակի *-ջիք* ընդհանուր վերջավորությունները, իսկ խառն ձևով խոնարհվող բայերը՝ համապատասխանաբար *-իջիր*, *-իջիք*: *-Ջիր, -ջիք* վերջավորություններից առաջ անցյալ կատարյալի հիմքի *ց*-ն, եթե արմատի կամ նրա տարբերակի հնչյուն չէ, դառնում է *ս*, օրինակ՝ առաքեաց+ջիր=առաքեսջի՛ր, բազմեաց+ջիք=բազմեսջի՛ք, լից+ջիր=լցջի՛ր:

§ 61. Խոնարհման օրինակներ.

	աղալ	գրել	նայել(իմ)	թողուլ
Եզակի				
2-րդ դ.	աղասջի՛ր	գրեսջի՛ր	նայեսջի՛ր	թողջի՛ր
Հոգնակի				
2-րդ դ.	աղասջի՛ք	գրեսջի՛ք	նայեսջի՛ք	թողջի՛ք

	փախչել(իմ)		զարթնուլ	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
2-րդ դ.	փախիջի՛ր	փախիջի՛ք	զարթիջի՛ր	զարթիջի՛ք

§ 62. Հորդորական հրամայականն իմաստով համապատասխանում է արդի հայերենի ըղձական, պայմանական, հարկադրական եղանակների ապառնուն և բուն հրամայականին, օրինակ՝ գրեսջի՛ր=գրես, կգրես, պիտի գրես, գրի՛ր:

Վարժություն 37. *Խոնարհել հորդորական հրամայականով հետևյալ բայերը՝*

ա) գթալ, փութալ, մոռանալ. բ) սիրել, շարժել, տեսանել. գ) բազմել(իմ), թաքչել(իմ), ուսանել(իմ). դ) կիզուլ, խնուլ, ստնուլ:

Վարժություն 38. *Թարգմանել, փոխել հորդորական հրամայականով դըրված բայերի թիվը՝ եզակին դարձնելով հոգնակի, իսկ հոգնակին՝ եզակի:*

Թաքիջի՛ր և նստիջի՛ր ի թաքստեան: Եւ արդ գիտասջի՛ք, եթէ սրով և սովով և մահուամբ սատակեսջի՛ք: Մեծարեսջի՛ր զնա պատուով ըստ առաջին կարգին: Սիրեսջի՛ք զխաղաղութիւն խնամագութ սիրովն: Թօթափեսջի՛ք զփոշին յոտից ձերոց: Զծերն մի՛ պատուհասիցես, այլ մխիթարեսջի՛ր իբրև զհայր: Ցաւովք և տրտմութեամբ որդիս ծնջի՛ր: Զամենայն ծառ զազնիւ կոտորեսջի՛ք, և զամենայն աղբեւրս ջրոց խցջի՛ք:

Վարժություն 39. *38-րդ վարժության հորդորականի հրամայականով դըրված բայերը փոխարինել բուն հրամայականով՝ թիվը թողնելով նույնը:*

Վարժություն 40. *Թարգմանել գրաբար:*

Շտապի՛ր գալ ինձ մոտ (առ իս): Իմացած եղի՛ր, որ քեզ սիրում եմ: Կզբոսնես ծաղկավետ հովիտներում (ի հովիտս): Կկործանեք մեհյանները և կփշրեք կուռքերի (կռոց) արձանները: Ձեր քաջությամբ պիտի հաղթեք նրանց (զնոսա): Պիտի դատվեք ձեր գործերի համեմատ (ըստ գործոց ձերոց): Կփախչեք և կթաքնվեք անտառներում (յանտառս):

շտապել - փութալ	զբոսնել - զբօսնուլ
իմացած լինել - գիտել	թաքնվել - թաքչել(իմ)

ԱՌԱԿ ՈՐՈՄԱՆ

Նմանեցաւ արքայութիւնն երկնից առն, որ սերմանիցէ սերմն բարի յագարակի իւրում: Եւ ի քուն լինել մարդկան`[1] եկն թշնամի նորա և ցանեաց ի վերայ որոմն ի մէջ ցորենոյն և գնաց: Եւ իբրև բուսաւ խոտն և արար պտուղ, ապա երևեցաւ և որոմնն: Մատուցեալ ծառայք տանուտեառնն ասեն ցնա. «Տէ՛ր, ո՞չ սերմն բարի սերմանեցեր յագարակին քում, արդ ուստի՞[2] ունիցի զորոմնն»: Եւ նա ասէ ցնոսա. «Այր թշնամի արար զայն»: Ասեն ցնա ծառայքն. «Կամի՞ս զի երթիցուք, քաղեսցուք զայն ի բաց»[3]: Եւ նա ասէ ցնոսա. «Մի՛[4]. գուցէ մինչ քաղիցէք զորոմնն և զցորեանն ընդ նմին[5] ի բաց խլիցէք[6]: Թոյլ տուք երկոցունց[7] աճել ի միասին մինչև ի հունձս, և ի ժամանակի հնձոց ասացից հնձողսն. քաղեցէք նախ զորոմնդ, և կապեցէք զայդ ի խրձունս առ ի յայրել[8], և զցորեանն ժողովեցէք ի շտեմարանս իմ»:

(Մատթէոս, ԺԳ, 24-30)

[1] ի քուն լինել մարդկան - երբ մարդիկ քնած էին
[2] ուստի՞ - ո՞րտեղից
[3] քաղեսցուք ... ի բաց - քաղենք դեն գցենք
[4] մի - ոչ
[5] ընդ նմին - նրա հետ
[6] ի բաց խլիցէք - դուրս հանեք, պոկեք
[7] երկոցունց - երկուսն էլ
[8] առ ի յայրել - այրելու համար

ՎԱՄՆ ՏԱՍՆ ԿՈՒՍԱՆԱՑ

Յայնժամ նմանեսցի արքայութիւն երկնից տասն կուսանաց, որոց առեալ[1] զլապտերս իւրեանց` ելին ընդ առաջ փեսային և հարսին: Հինգն ի նոցանէ յիմարք էին, և հինգն` իմաստունք: Յիմարքն առին զլապտերսն, և ձէթ ընդ իւրեանս ոչ բարձին: Իսկ իմաստունքն առին ձէթ ամանովք ընդ լապտերս իւրեանց: Եւ ի յամել փեսային[2], նիրհեցին ամենեքեան և ի քուն մտին:

Եւ ի մէջ գիշերի եղև բարբառ. «Ահա փեսայ գայ, արի՛ք[3] ընդ առաջ նորա»: Յայնժամ յարեան ամենայն կուսանքն և կազմեցին զլապտերս իւրեանց: Ասեն յիմարքն ցիմաստունսն. «Տո՛ւք մեզ յիւղոյդ ձերմէ, զի ահա շիջանին լապտերքս մեր»: Պատասխանի ետուն իմաստունքն և ասեն. «Գուցէ ոչ իցէ մեզ և ձեզ բաւական, այլ երթա՛յք ի վաճառականս և գնեսջի՛ք ձեզ»: Իբրև նոքա գնացին գնել, եկն փեսայն, և պատրաստքն մտին ընդ նմա ի հարսանիսն, և փակեցաւ դուռնն: Յետոյ գան և այլ կուսանքն և ասեն. «Տէ՛ր, Տէ՛ր, բաց մեզ»: Նա պատասխանի ետ և ասէ. «Ամէն[4] ասեմ ձեզ, թէ ոչ գիտեմ զձեզ: Արթո՛ւն կացէք, զի ոչ գիտէք զօրն և ոչ զժամն»:

(Մատթէոս, ԻԵ, 1-13)

[1] որոց առեալ - որոնք վերցնելով
[2] ի յամել փեսային - երբ որ փեսան ուշացավ
[3] արի՛ք - վեր կացեք
[4] ամէն - ստույգ, ճիշտ, արդարև

ԴԱՍ ՏԱՍՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

1. ԱՆՑՅԱԼ ԴԵՐԲԱՅ

§ 63. Անցյալ դերբայի վերջավորությունն է *-եալ*, որը դրվում է հիմնականում անցյալ կատարյալի, մասամբ էլ՝ ներկայի հիմքի վրա:

§ 64. Անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվում է. ա) *Ա* լծորդության թե՛ պարզ, թե՛ ածանցավոր բայերի անցյալ դերբայը՝ աղալ-աղաց-աղացեալ, գթալ-գթաց-գթացեալ, զարմանալ-զարմաց-զարմացեալ, լուանալ-լուաց-լուացեալ և այլն. բ) *Ե* լծորդության ածանցավոր բայերինը՝ անցանել-անց-անցեալ, գտանել-գիտ-գտեալ, հատանել-հատ-հատեալ, տեսանել-տես-տեսեալ և այլն. գ) *Ի* լծորդության *ան* ածանց ունեցող բայերինը՝ ծնանիմ-ծին-ծնեալ, անկանիմ-անկ-անկեալ, բուսանիմ-բուս-բուսեալ, մեռանիմ-մեռ-մեռեալ, ուսանիմ-ուս-ուսեալ և այլն. դ) *ՈՒ* լծորդության թե՛ պարզ, թե՛ ածանցավոր բայերինը՝ արգելուլ-արգել-արգելեալ, թողուլ-թող-թողեալ, կիզուլ-կէզ-կիզեալ, հեծնուլ-հեծ-հեծեալ, լնուլ-լից-լցեալ և այլն:

§ 65. Թե՛ անցյալ կատարյալի և թե՛ ներկայի հիմքերից կազմվում է Ե և Ի լծորդության պարզ բայերի անցյալ դերբայը, ըստ որում Ե լծորդության բայերինը հիմնականում կազմվում է ներկայի հիմքից, իսկ Ի լծորդության բայերինը՝ հավասարապես թե՛ ներկայի, թե՛ անցյալ կատարյալի հիմքերից. օրինակ՝ հանել-հանեալ, ածել-ածեալ, սիրել-սիրեալ//սիրեցեալ, գործել-գործեալ//գործեցեալ, բազմիմ-բազմեալ//բազմեցեալ, խորհիմ-խորհեալ//խորհեցեալ, հայիմ-հայեալ//հայեցեալ և այլն:

§ 66. Ի լծորդության *չ, նչ* ածանցավոր և *ՈՒ* լծորդության *նում-չիմ* փոխանցումով բայերի անցյալ դերբայը կազմվում է այդ նույն բայերի պատճառականի անցյալ կատարյալի հիմքից, օրինակ՝ մատչիմ, պատճառականի անց. կատ. հիմք՝ մատոյց, անց. դերբայ՝ մատուցեալ, մարտնչիմ- մարտոյց-մարտուցեալ, ցասնուլ-ցասոյց-ցասուցեալ և այլն:

Բացառություն է կազմում *քաղցնուլ* բայը, որի անցյալ դերբայն է՝ քաղցեալ:

Վարժություն 41. *Կազմել հետևյալ բայերի անցյալ դերբայը՝*

ա) փութալ, սգալ, ստանալ, սլանալ. բ) առաքել, զարդարել, արկանել, իջանել. գ) կամել(իմ), նստել(իմ), ուսանել(իմ), սնանել(իմ). դ) զենուլ, հեղուլ, ընթեռնուլ, խնուլ:

2. ԵՆԹԱԿԱՅԱԿԱՆ ԴԵՐԲԱՅ

§ 67. Ենթակայական դերբայի վերջավորությունն է *ող* (կամ՝ *օղ<աւղ*), որը դրվում է հիմնականում անցյալ կատարյալի, մասամբ էլ՝ ներկայի հիմքի վրա:

§ 68. Անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվում է Ա և ՈՒ լծորդության բայերի ենթակայական դերբայը. օրինակ՝ լալ- լացող, գնալ-գնացող, ցանկանալ-ցանկացող, զենուլ-զենող, արգելուլ-արգելող և այլն:

Բացառություն են կազմում *որսալ, մուրալ, յուսալ, հոգալ* բայերը, որոնց ենթակայական դերբայը կարող է կազմվել նաև ներկայի հիմքից՝ *որսող, մուրող, յուսող, հոգող*. սրանք սովորաբար գործածվում են իբրև գոյական:

§ 69. Որոշ բացառություններով ներկայի հիմքից կազմվում է Ե և Ի լծորդության պարզ բայերի ենթակայական դերբայը. օր.՝ զրկել-զրկող, գնել-գնող, յաղթել-յաղթող, ասել-ասացող (կամ՝ ասող), խօսիմ-խօսող, կամիմ-կամեցող (կամ՝ կամող) և այլն:

§ 70. Զուգահեռաբար թե՛ ներկայի, թե՛ անցյալ կատարյալի հիմքից կարող է կազմվել *Ե* և *Ի* լծորդության *ան* ածանցավոր բայերի ենթակայական դերբայը. օրինակ՝ տեսանել-տեսող//տեսանող, սպանանել-սպանող//սպանանող, ծնանիմ-ծնող//ծնանող, ուսանիմ-ուսող//ուսանող և այլն:

§ 71. *Ի* լծորդության *չ, նչ* ածանցավոր և *ՈՒ* լծորդության *նում-չիմ* փոխանցումով բայերից ենթակայական դերբայ չի կազմվում:

Վարժություն 42. *Կազմել հետևյալ բայերի ենթակայական դերբայը՝*

ա) խնդալ, բարկանալ, աղալ, ստանալ. բ) շինել, հատանել, սիրել, հարցանել. գ) բազմել(իմ), շիջանել(իմ), հայել(իմ), պատերազմել(իմ). դ) առնուլ, ընթեռնուլ, հեղուլ:

2. ԺԽՏԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

§ 72. Գրաբարում բայի ժխտական խոնարհման ձևերը կազմվում են *ոչ* ժխտականով և *չ* մասնիկով, օրինակ՝ Հաց ոչ ուտեն (Մարկ., Լ, 3)= Հաց չեն ուտում: Ոչ եթէ չկարեմ առնել բարի ինչ, այլ չկամիմ (Եզնիկ, 2-րդ, Ը)=Ոչ թե բարի բան ստեղծել չեմ կարողանում, այլ չեմ կամենում:

Արգելական հրամայականը ստանում է *մի՛* բառ-մասնիկը, որը ժխտական իմաստով կարող է դրվել նաև ապառնի ժամանակների, երբեմն էլ անորոշ դերբայի վրա. օրինակ՝ Մի՛ երդնուցուս սուտ (Մատթ., Ե, 33)=Սուտ չերդվես: Զի մի՛ արհամարհեսցէ զեղբարսն (Թոռն., Բ, էջ 432)=Որ չարհամարհի եղ-

բայրների: Մի՛ հպարտանալ ի մեծութիւն սնոտի (Ա Տիմ., Զ, 17)=Չհպարտանալ (չպիտի հպարտանալ) սնոտի մեծությամբ:

Ոչ ժխտականը և *մի՛* արգելականը հաճախ բաժանվում են բայերից ուրիշ բառերով, օրինակ՝ Ոչ երբեմն ի կնոջ կերպարանս երևէր (Եզնիկ, 1-ին, ԻԵ))=Երբեմն կնոջ կերպարանքով չէր երևա: Զի մի՛ երբէք հարցես զքարի զոտն քո (Մատթ., Դ, 6-7)=Որ երբեք քո ոտքը չխփես քարի:

ԱՆԱՌԱԿ ՈՐԴԻՆ

Առն միոջ էին երկու որդիք[1]: Ասէ կրտսերն ի նոցանէ ցհայրն. «Հա՛յր, տո՛ւր ինձ բաժին, որ անկանի յընչիցդ»[2]: Եւ նա բաժանեաց նոցա զկեանսն: Եւ յետ ոչ բազում աւուրց[3] ժողովեալ զամենայն կրտսեր որդւոյն՝[4] գնաց յաշխարհ հեռի և անդ վատնեաց զինչս իւր, զի կեայր անառակութեամբ: Եւ իբրև սպառեաց զամենայն, եղև սով սաստիկ յաշխարհին յայնմիկ[5], և սկսաւ ինքն չքաւորել: Եւ գնացեալ յարեցաւ ի մի ոմն ի քաղաքացւոց[6] աշխարհին այնորիկ. և յղեաց զնա յագարակ իւր արածել խոզս: Եւ ցանկայր լնուլ զորովայն իւր յեղջերէն, զոր խոզքն ուտէին, և ոչ ոք տայր նմա: Եւ եկեալ ի միտս իւր՝[7] ասէ. «Քանի՜ վարձկանք իցեն ի տան հօր իմոյ հացալիցք, և ես աստ սովամահ կորնչիմ: Յարուցեալ գնացից առ հայր իմ և ասացից ցնա. Հա՛յր, մեղայ յերկինս և առաջի քո[8], և ո՛չ ևս եմ արժանի կոչել որդի քո. արա՛ զիս իբրև զմի ի վարձկանաց քոց»: Եւ յարուցեալ եկն առ հայր իւր: Եւ մինչդեռ հեռագոյն էր, ետես զնա հայրն և գթացաւ, յարեաւ[9] և ընթացաւ ընդ առաջ, անկաւ զպարանոցաւն նորա և համբուրեաց զնա: Եւ ասէ ցնա որդին. «Հա՛յր, մեղայ յերկինս և առաջի քո, ո՛չ ևս եմ արժանի կոչել որդի քո»: Ասէ հայրն ցծառայս իւր. «Վաղվաղակի հանէ՛ք զպատմուճանն առաջին և ագուցէ՛ք նմա[10], և տո՛ւք[11] զմատանին ի ձեռս նորա և կօշիկս յոտս նորա: Եւ ածէ՛ք զեզն պարարակ, զենէք. կերիցուք և ուրախ լիցուք: Զի այս որդի իմ մեռեալ էր և եկեաց[12], կորուսեալ էր և գտաւ»: Եւ սկսան ուրախ լինել:

Եւ էր երէց որդի նորա յագարակի[13]. և մինչդեռ գայր և մերձ եղև ի տունն, լուաւ[14] զձայն երգոց և զպարուց: Եւ կոչեցեալ առ ինքն զմի ի ծառայիցն՝ հարցանէր, թէ զի՞նչ իցէ այն: Եւ նա ասէ ցնա. «Զի եղբայր քո եկեալ է, և եզեն հայր քո զեզն պարարակ, զի ողջամբ ընկալաւ զնա»: Բարկացաւ և ոչ կամէր մտանել, և հայրն ելեալ արտաքս՝ աղաչէր զնա: Պատասխանի ետ և ասէ ցհայրն. «Այս քանի՜ ամք են, զի ծառայեմ քեզ և երբէք զպատուիրանաւ քով ոչ անցի[15]. ու մի երբէք ոչ ետուր[16] ինձ, զի ուրախ եղէց[17] ընդ բարեկամս իմ: Յորժամ եկն որդիդ քո այդ, որ եկեր[18] զկեանս քո ընդ պոռնիկս, զեներ դմա[19] զեզն պարարակ»: Եւ ասէ ցնա. «Որդեակ, դու հանապազ ընդ իս[20] ես, և ամե-

նայն որ ինչ իմ է՝ քո է: Այլ ուրախ լինել և խնդալ պարտ էր, զի եղբայր քո այս մեռեալ էր և եկեաց, կորուսեալ էր և գտաւ»:

(Ղուկաս, ԺԵ, 11-32)

[1] առն միոջ էին երկու որդիք - մի մարդ ուներ երկու որդի
[2] յընչիցդ - քո ունեցվածքից
[3] յետ ոչ բազում աւուրց - ոչ շատ օրերից հետո
[4] ժողովեալ ... որդւոյն - որդին ժողովելով
[5] յաշխարհին յայնմիկ - այն աշխարհում
[6] յարեցաւ ի մի ոմն ի քաղաքացւոց - քաղաքացիներից մեկի մոտ մտավ
[7] եկեալ ի միտս իւր - խելքի գալով
[8] մեղայ յերկինս և առաջի քո - մեղավոր եմ երկնքի և քո առջև
[9] յարեաւ - վեր կացավ
[10] ագուցէ՛ք նմա - հագցրե՛ք նրան
[11] տո՛ւք - տվե՛ք (հագցրե՛ք)
[12] եկեաց - կենդանացավ
[13] յագարակի - ագարակում
[14] լուաւ - լսեց
[15] զպատուիրանաւ քով ոչ անցի - քո պատվերից դուրս չեկա
[16] ոչ ետուր - չտվեցիր
[17] եղէց - լինեմ
[18] եկեր - կերավ
[19] դմա - դրան, դրա համար
[20] ընդ իս - ինձ հետ

Բ. ՀՈԼՈՎՈՒՄ

ԴԱՍ ՏԱՍՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 73. Գրաբարում հոլովվում են գոյական անունները, դերանունները, ածականները, թվականները, ինչպես նաև անորոշ, անցյալ և ենթակայական դերբայները:

§ 74. Գրաբարն ունի վեց հոլով՝ ուղղական, հայցական, սեռական, տրական, բացառական և գործիական: Ներգոյական հոլովի իմաստը դրսևորվում է տրական ու հայցական հոլովներով և *ի* նախդրով (տե՛ս § 90):

§ 75. Անունները հոլովվում են համապատասխան հոլովիչներով, որոնք գործածվում են թեք հոլովներում և ցույց են տալիս հոլովումը: Գրաբարում հոլովիչները հինգն են՝ *ա, ե, ի, ո, ու*:

1. ՊԱՐԶ ԵՎ ԽԱՌՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 76. Գրաբարում անունները հոլովվում են մեկ կամ երկու հոլովիչով: Ըստ այդմ հոլովումը լինում է պարզ և խառն:

§ 77. Պարզ հոլովման դեպքում բառը եզակի և հոգնակի թվի բոլոր թեք հոլովներում ունենում է մեկ հոլովիչ: Գրաբարն ունի հինգ պարզ հոլովում՝ *Ա, Ե, Ի, Ո, ՈՒ:*

Խառն հոլովման դեպքում բառն ունենում է երկու հոլովիչ, որոնցից մեկը հանդես է գալիս եզակի սեռական, տրական և բացառական հոլովներում, իսկ մյուսը՝ եզակի գործիականում և հոգնակի թվի բոլոր թեք հոլովներում:

Գրաբարն ունի երկու խառն հոլովում՝ *Ի-Ա, Ո-Ա:*

Այսպիսով, գրաբարում կա յոթ հոլովում՝ *Ա, Ե, Ի, Ո, ՈՒ, Ի-Ա, Ո-Ա:*

Գրաբարում, եթե հաշվի չառնենք մի քանի դեպքեր, ապա որոշակի կանոններ չկան իմանալու համար, թե որ բառը որ հոլովմանն է պատկանում: Դրա համար պետք է դիմել գրաբարի բառարաններին, որտեղ ամեն մի հոլովվող անվան դիմաց միշտ տրվում են նրա եզակի և հոգնակի սեռական կամ եզակի սեռական և գործիական հոլովաձևերը:

2. ԱՐՏԱՔԻՆ ԵՎ ՆԵՐՔԻՆ ԹԵՔՈՒՄ

§ 78. Անունները հոլովվում են կամ արտաքին, կամ ներքին թեքմամբ:

Ծանոթություն. Արտաքին ու ներքին թեքում անվանումներից բացի, գրաբարի դասագրքերում գործածվում են այլ անվանումներ՝ ձայնավոր և բաղաձայն, վերջադրական և ներդրական, հետմասնկավոր և միջմասնկավոր հոլովումներ:

Արտաքին թեքման դեպքում հոլովիչը դրվում է բառի վերջում, օրինակ՝ ձայն *-ի*, գանձ *-ու,* արմատ *-ոյ*: Ներքին թեքման դեպքում հոլովիչը դրվում է բառի վերջին բաղաձայնից առաջ, օրինակ՝ գագաթն - գագաթ*ա*ն, աստղ - աստ*ե*ղ, հարսն - հարս*ի*ն:

Ի, Ո, ՈՒ պարզ և *Ո-Ա* խառն հոլովումներն ունեն միայն արտաքին, *Ե* պարզ հոլովումը՝ միայն ներքին, իսկ *Ա* պարզ և *Ի-Ա* խառն հոլովումները՝ և՛ արտաքին, և՛ ներքին թեքում:

3. ՀՈԼՈՎՆԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 79. Եզակի ուղղականը բառի ուղիղ, սկզբնական ձևն է, օրինակ՝ տիտան, սիրտ, արմատ, ծով, ձուկն, գառն, ոսկր, աստղ, նահանգ, պատանի:

§ 80. Հոգնակի ուղղականը կազմվում է եզակի ուղղականից՝ *ք* հոլովա-

կերտ մասնիկով, օրինակ՝ տիտանք, սիրտք, արմատք, ծովք, նահանգք, պատանիք:

Ներքին թեքման ենթարկվող այն բառերը, որոնք վերջանում են (ը)ն, (ը)ր, (ը)ղ բաղաձայններով, հոգնակի ուղղականում այդ բաղաձայններից առաջ ստանում են *ու, ի, ե* ձայնավորները, ըստ որում *ն*-ից առաջ՝ *ու* կամ *ի*, իսկ *ր*-ից և *ղ*-ից առաջ՝ *ե*, օրինակ, ձուկն - ձկ*ու*նք, գառն - գառ*ի*նք, ոսկր- ոսկ*ե*րք, աստղ - աստ*ե*ղք:

Գրաբարում կան *ք* մասնիկով կազմված բառեր, որոնք համապատասխան եզակի ձև չունեն և կոչվում են անեզական անուններ, օրինակ՝ աչք, բարք, կառք, խելք, չարիք, զարմանք, Հայք, Վիրք, Քուշանք և այլն: Անեզական բառերը հոլովվում են հոգնակի թվով և իմաստով ըմբռնվում են որպես եզակի կամ հոգնակի:

Ծանոթություն. Գրաբարում գործածվում են հոգնակիություն նշանակող այլ կարգի մասնիկներ, որոնք դրվելով մի շարք բառերի վրա, արտահայտում են հավաքական իմաստ:

Հավաքական-հոգնակերտ մասնիկներն են՝ ա) *-ական*՝ զօրական (=զինվորներ), գուսանական, բ) *-ան*՝ ձիան, իշան կամ իշանք (=էշեր). գ) *-անի*՝ աւագանի, երիցանի, ազատանի, նամականի, դ) *-եան*՝ նախարարեան, բերդեան, թղթեան, մոզեան, խոզեան (=խոզեր), ե) *-եար*, *-եր*՝ վանեար//վաներ (=վանքեր), բանեար (=խոսքեր, բանավեճ), զ) *-իկ*՝ մարդիկ, է) *-նեար*՝ նաւկնեար (=նավակներ), բարձկնեար (=բարձիկներ), ը) *-ոտի*՝ ոսկրոտի (=ոսկորներ), փորոտի, թ) *-որեայ, որայ*՝ արտորեայ//արտորայ (=արտեր), վանորեայ//վանորայ (=վանքեր), ժ) *-տի*՝ մանկտի (=մանուկներ):

§ 81. Եզակի հայցականը ձևով նման է եզակի ուղղականին, իսկ հոգնակի հայցականը կազմվում է հոգնակի ուղղականից՝ *ք*-ն փոխարինելով *ս* հոլովակերտ մասնիկով, օրինակ՝ սիրտք - սիրտս, ձկունք - ձկունս, աստեղք - աստեղս:

Որոշյալ առման դեպքում հայցական հոլովը սկզբից ստանում է *զ* նախդիրը՝ զտղայ - զտղայս:

§ 82. Եզակի սեռականը կազմվում է եզակի ուղղականից:

Արտաքին թեքման դեպքում եզակի սեռականը ստանում է *ի, ու, ո, ա* հոլովիչները, ընդ որում *ո* և *ա* հոլովիչների վրա ավելանում է նաև *յ*, օրինակ՝ սիրտ - սրտի, նահանգ - նահանգի, ծով - ծովու, արմատ - արմատոյ, պատանի,- պատանւոյ, տիտան - տիտանայ:

Ներքին թեքման դեպքում եզակի սեռականը բառի վերջին բաղաձայնից (ն, ր, ղ) առաջ ստանում *է ա, ի, ե* հոլովիչները, ըստ որում *ն*-ից առաջ՝ *ա* կամ *ի,* իսկ *ր*-ից և *ղ*-ից առաջ՝ *ե,* օրինակ, ձուկն - ձկան, գառն - գառին, ոսկր - ոսկեր, աստղ- աստեղ:

§ 83. Հոգնակի սեռականը կազմվում է եզակի սեռականից՝ *ց* հոլովակերտ մասնիկով, որից առաջ բառավերջի *յ*-ն ընկնում է, օրինակ՝ սրտի-սրտից, ծովու-ծովուց, ձկան-ձկանց, ոսկեր-ոսկերց, արմատոյ-արմատոց, տիտանայ-տիտանաց:

Խառն հոլովումների դեպքում եզակի սեռականի *ի* և *ո* հոլովիչները հոգնակի սեռականում փոխարինվում են *ա* հոլովիչով՝ նահանգի - նահանգաց, գառին- գառանց, պատանւոյ - պատանեաց:

§ 84. Եզակի տրականը հիմնականում կազմվում է եզակի սեռականի նման: Տարբերությունն այն է, որ *Ո-Ա* խառն հոլովման մի քանի բառեր եզակի տրականում *ոյ* վերջավորությունից բացի, ունենում են նաև *ոջ* վերջավորությունը, օրինակ՝ տեղւոյ կամ տեղւոջ, այգւոյ կամ այգւոջ: Բացի այդ, *Ո* հոլովման որոշ անուններ եզակի տրականում ստանում են *ում* հոլովակերտ մասնիկը՝ հին-հնում, աջ-աջում, իմ-իմում, մի-միում և այլն:

§ 85. Հոգնակի տրականը ձևով նման է հոգնակի սեռականին:

§ 86. Բացառական հոլովը սկզբից ունենում է սովորաբար ի նախդիրը (այլև՝ զ, առ, ընդ, ըստ նախդիրներ), որը ձայնավորով սկսվող բառից առաջ դառնում է յ և գրվում բառին միացած:

Եզակի բացառականը կազմվում է եզակի տրականից: Արտաքին թեքման *Ա, Ո և Ո-Ա* հոլովումների դեպքում եզակի բացառականը կազմվում է եզակի տրականի վրա սկզբից *ի* նախդիր ավելանալով՝ տիտանայ-ի տիտանայ, արմատոյ-յարմատոյ, պատանւոյ-ի պատանւոյ:

Մյուս հոլովումների դեպքում եզակի բացառականը սկզբից ունենում է *ի* նախդիրը, իսկ վերջից՝ *է* հոլովակերտ մասնիկը, ընդ որում *է*-ից առաջ *ի* և *ու* հոլովիչները սղվում են՝ ձկան-ի ձկանէ, աստեղ-յաստեղէ, սրտի-ի սրտէ, նահանգ-ի նահանգէ, ծովու-ի ծովէ:

ՈՒ հոլովիչը որոշ դեպքերում պահպանվում է՝ ի խրատուէ, ի զարդուէ:

Ծանոթություն. Եզակի տրականում *ոջ*-ով և *ում*-ով վերջացող բառերը եզակի բացառականում ստանում են *է*՝ տեղւոջ-ի տեղւոջէ, աջում-յաջմէ:

§ 87. Հոգնակի բացառականը կազմվում է հոգնակի տրականի վրա սկզբից *ի* նախդիր ավելանալով՝ սրտից-ի սրտից, ծովուց-ի ծովուց, արմատոց-յարմատոց, տիտանաց-ի տիտանաց, ձկանց-ի ձկանց, աստեղց-յաստեղց, նահանգաց-ի նահանգաց, պատանեաց-ի պատանեաց:

§ 88. Եզակի գործիականը կազմվում է եզակի սեռականից՝ *ւ, վ, բ* հոլովակերտ մասնիկներով: Եզակի սեռականում *ա* և *ո* հոլովիչներից հետո եղած *յ*-ն ընկնում է:

ւ-ը դրվում է *ա* և *ի* հոլովիչներից հետո՝ տիտանաւ, սրտիւ, *վ*-ն՝ *ո* հոլովիչից հետո՝ արմատով, *բ*-ն՝ *ն, ր, ղ* բաղաձայններով վերջացող հիմքի վրա, ընդ որում

բ-ից առաջ ն-ն դառնում է մ՝ ձկան-ձկամբ, ոսկեր-ոսկերբ, աստեղ-աստեղբ:

ՈՒ հոլովման դեպքում եզակի գործիականը որևէ հոլովակերտ մասնիկ չի ստանում. սեռ.՝ ծովու, գործ.՝ ծովու:

Խառն հոլովումների դեպքում *ի* և *ո* հոլովիչները փոխարինվում են *ա*-ով՝ նահանգի-նահանգաւ, գառին-գառամբ, պատանւոյ-պատանեաւ:

§ 89. Հոգնակի գործիականը կազմվում է եզակի գործիականից՝ *ք* հոլովակերտ մասնիկով՝ սրտիւ-սրտիւք, արմատով-արմատովք, ծովու-ծովուք, ձկամբ-ձկամբք, տիտանաւ-տիտանաւք(օք), աստեղբ-աստեղբք, պատանեաւ-պատանեաւք(եօք):

§ 90. Եզակի ներգոյականի իմաստն արտահայտվում է *ի(յ)* նախդրով և եզակի տրականով՝ ի նահանգի=նահանգում, ի տան, ի ծովու, ի դստեր, յաստեղ:

Արտաքին թեքման *Ա, Ո* և *Ո-Ա* հոլովման բառերի եզակի ներգոյականի իմաստը դրսևորվում է *ի(յ)* նախդրով և եզակի անորոշ հայցականով՝ ի տիտան=տիտանի մեջ, ի գետ, ի փոշի:

Ծանոթություն. 1. *Ո* հոլովման մի շարք բառեր եզակի ներգոյականի իմաստն արտահայտելու համար ընդունում են *ի* հոլովիչը՝ ի թղթի=թղթում, ի տղմի, յերազի:

Հոգնակի ներգոյականի իմաստն արտահայտվում է *ի(յ)* նախդրով և հոգնակի անորոշ հայցականով՝ ի տունս=տներում, ի ծովս, յագարակս, ի պատանիս:

Գրաբարում հատուկ անունների ներգոյականի իմաստը մեծ մասամբ դրսևորվում է *ի(յ)* նախդրով և հայցական հոլովով՝ ի Տարօն, յԱրշակ, ի Ծոփս:

§ 91. Ներգոյականի իմաստն արտահայտող *ի(յ)* նախդրով տրականը և հայցականը գրաբարի որոշ քերականներ համարել են առանձին հոլով՝ ներգոյական: Բացի ներգոյականից, գրաբարի հին քերականներից ոմանք ընդունել են նաև պատմական, պարառական և կոչական հոլովներ, որոնք, սակայն, հոլովական հատուկ վերջավորություններ չունեն:

Պատմական հոլով էր համարվում բացառականի հետ *զ* նախդրի գործածությունը, որն արտահայտում է *մասին* կապի իմաստը՝ զՄուշեղէ=Մուշեղի մասին, զնոցանէ=նրանց մասին:

Պարառական հոլով էր համարվում գործիականի հետ *զ* նախդրի գործածությունը, որն արտահայտում է *շուրջ* կապի իմաստը՝ զտամբ=տան շուրջը, զպարսպաւք (օք)=պարիսպների շուրջը:

Կոչական հոլով էր համարվում ուղղականի հետ *ո՛վ* միջարկության գործածությունը՝ ո՛վ կին, ո՛վ մարդիկ, ո՛վ փիլիսոփայք:

Վարժություն 43. *Կազմել հետևյալ բառերի հոգնակի ուղղականն ու հայցականը:*

ա) Արտաքին թեքում՝ ամպ, ժամանակ, պատանի, այծ, գերի, արքայ, զէն, ձայն, գետ, զարդ, սահման:

բ) Ներքին թեքում՝ *Ա* հոլովում - ատամն (ատամունք), շուրթն, ուսումն. Ե - դուստր, տարր. անգղ. *Ի-Ա* - անձն (անձինք), գառն, դաշն:

Վարժություն 44. *Կազմել հետևյալ բառերի եզակի և հոգնակի սեռականն ու տրականը:*

ա) Արտաքին թեքում՝ Ա- Արշակ, Հայկ, Տիգրան (միայն եզակի). Ի- հաց, նետ, սիրտ. Ո- թռչուն, արծաթ, խոտ. ՈՒ- գանձ, կաքաւ, առեւծ. Ի-Ա- ազարակ, հրաման, պատերազմ. Ո-Ա- պատանի (պատանւոյ-պատանեաց), կենդանի, աղաւնի:

բ) Ներքին թեքում՝ Ա- ձուկն, գագաթն, հարցումն. Ե-աստղ, ոսկր, վագր. Ի-Ա- մասն, հարսն, բեռն:

Վարժություն 45. *Կազմել հետևյալ բառերի եզակի և հոգնակի բացառականը:*

ա) Արտաքին թեքում՝ Ա- Վարդան, Երասխ, Սահակ (միայն եզակի). Ի- բախտ, խորշ, սրահ. Ո- արջառ, բոյս, հողմ. ՈՒ- դաս, ճակատ, հաւ. Ի-Ա- նախարար, գաւառ, քաղաք. Ո-Ա- թշնամի, գարի, թզենի:

բ) Ներքին թեքում՝ Ա- քաջութիւն, արիւն, սկիզբն. Ե-ազդր, կոճղ, եզր. Ի-Ա- գառն, հարսն, մատն:

Վարժություն 46. *Կազմել հետևյալ բառերի եզակի և հոգնակի գործիականը:*

ա) Արտաքին թեքում՝ Ա- Արամ, Վռամ, Անահիտ (միայն եզակի). Ի- փայտ, ծառայ, բազէ. Ո- գործ, ճաշ, սուր. ՈՒ- նախանձ, վրէժ, ուղտ. Ի-Ա- դաշտ, գազան, կտակ. Ո-Ա- ապակի, եղևնի, հայրենի:

բ) Ներքին թեքում՝ Ա- տուն, երդումն, բազմութիւն. Ե- համր, ուստր, շիգղ (=կոճակ, զարդ). Ի-Ա - ափն, եզն, ողն:

Վարժություն 47. *Հետևյալ բառերը դնել տրական ու հայցական հոլովներով և ի(յ) նախդրով՝ եզակի և հոգնակի ներգոյականի նշանակությամբ:*

ա) Արտաքին թեքում՝ Ի- բանտ, ճառագայթ, որովայն. Ո- գետ, ջուր, գուբ. ՈՒ- ծով, ցուլ, առաւօտ. Ի-Ա- գերեզման, ճանապարհ, աշտարակ. Ո-Ա- այգի (յայգւոջ), կղզի, գինի:

բ) Ներքին թեքում՝ Ա- շարժումն, կայծակն, եղէգն. Ե- վագր, արկղ, դուստր. Ի-Ա- մասն, անձն, դաշն:

Կանոն

Եթե գրաբարում գոյականն ունի նախադաս լրացում, նրա նախդիր-ները սովորաբար դրվում են վերջինիս վրա, օրինակ՝ Ատրուշանս շինէին ի բազում տեղիս (Բուզ., 4-րդ, ԾԹ): Թողոյր զքարի և զքնիկ ժառանգու-թիւն նախնեաց իւրոց (Փարպ.,1-ին , Է):

Վարժություն 48. *Թարգմանել, որոշել գոյական անունների հոլովն ու թիվը:*

Ամենայն գետք և վտակք ի ծով մտանեն, և ծով ոչ լնու: Որպէս հուր զի այ-րէ զանտառ, որպէս բոց որ կիզու զլերինս: Զի ոչ երբէք տեսաք՝ թէ կովք էշս ծնան, և էշքս եզինս, և ոչ գայլք մաքիս, և ոչ մաքիք աղուէսս, և ոչ առիւծք ձիս, և ոչ ձիք օձս: Հրամայէ զսահմանս գիւղից և ագարակաց որոշել: Եւ ոչ կամեցաւ արքայն Հայոց ունկնդիր լինել բանիցն պատգամաւորացն թագա-ւորին Պարսից Շապհոյ: Մի՞թէ քաղիցեն ի փշոց խաղող, կամ ի տատասկէ թուզ: Հրաման տայր այնուհետև արքայն Վրաց՝ ի կողմանց կողմանց և ի խառնաղանջ գաւառաց իշխանութեան իւրոյ ժողովել մանկունս: Առաքէ հրեշտակս առ Արայն գեղեցիկ՝ ընծայիւք և պատարագօք, բազում աղաչա-նօք և խոստմամբ պարգևաց: Կերակրեցի զնոսա հացիւ և ջրով: Յաւանս և յագարակս շինէր եկեղեցիս: Յանդիման եղև թագաւորին Խոսրովու յՈւտի գաւառի, ի Խաղխաղ քաղաքի, ի ձմերոցս արքայութեան Հայոց:

ՅԱՂԱԳՍ ՔԱՂԱՔԱՑՆ ՀԱՅՈՑ ԱՒԵՐԵԼՈՅ

Եւ յետ այսորիկ[1] եկին ի քաղաքն մեծ յԱրտաշատ, և առին զնա, և կործա-նեցին զպարիսպ նորա. առին անտի զգանձս մթերեալս՝ որ կային, և գերեցին զամենայն քաղաքն: Եւ խաղացուցին ի յԱրտաշատ ի քաղաքէ ինն հազար տուն երդ Հրեայս, զոր ածեալն էր գերի Տիգրանայ արքայի Արշակունւոյ[2] յերկրէն Պաղեստինացոց. և քառասուն հազար երդ Հայ, զոր յԱրտաշատ քա-ղաքէ խաղացուցին: Եւ զամենայն շինուած քաղաքին հրձիգ արարին զփայ-տակերտն, և զքարակերտն քանդեցին. զպարիսպն ըստ նմին օրինակի և զա-մենայն շինուած քաղաքին մինչև ի հիմունսն ապականեցին, և ոչ թողին մի, և ոչ թողին բնաւ քար ի քարի վերայ. անմարդի և թափուր յամենայն բնակ-չաց իւրոց կացուցանէին:

Առնուին և զՎաղարշապատ քաղաք. քանդէին բրէին զքաղաքն ի հիմանց

տապալէին, և խաղացուցանէին յայնմ ևս քաղաքէ[3] հինգևտասան երդս հազար[4]: Ընդ ամենայն քաղաքս[5] ոչ թողին ամենևին շինած. զի զամենայն տապալէին, քակեալ քանդէին. և ընդ ամենայն երկիրն ասպատակ սփռեալ՝ զամենայն այր ի չափ հասեալ կոտորէին, զկանայս և զորդիս ի գերութիւն վարէին. և զբերդս ամենայն թագաւորին Հայոց կալան[6], և լցեալ բազում ամբարօք՝ բերդակալս թողուին: Առնուին և զմեծ քաղաքն զԵրուանդաշատ, և խաղացուցանէին անտի երդս քսան հազար Հայ, և երդս երեսուն հազար Հրեայ. և զքաղաքն ի հիմանց տապալեալ բրեալ յատակէին: Ապա առնուին և զքաղաքն Բագրևանդայ Զարեհաւան, և խաղացուցանէին անտի հինգ հազար երդ Հայ, և ութ հազար երդ Հրեայ. և զքաղաքն ի հիմանց տապալէին յատակէին: Առնուին և զքաղաքն մեծ Զարիշատ՝ որ էր ի գաւառին յԱղոյիովտի, չորեքտասան հազար[7] երդ Հրեայ, և տասն հազար երդ Հայս. և զնա ի հիմանց քանդեալ ապականէին: Առին և զամուր քաղաքն Վան, որ է ի գաւառին Տոզբայ. և հրձիգ արարեալ, քակէին զհիմունս նորա. և խաղացուցանէին անտի երդս հինգ հազար Հայ, և ութ և տասն հազար երդս Հրեայս:

(Փաւստոս Բուզանդ. 4-րդ, ԾԵ)

[1] յետ այսորիկ - սրանից հետո, այնուհետև

[2] ածեալն էր գերի Տիգրանայ արքայի Արշակունւոյ - Արշակունի Տիգրան թագավորը գերի էր բերել

[3] խաղացուցանէին յայնմ ևս քաղաքէ - այն քաղաքից էլ գերի տարան

[4] փխ. հինգևտասան հազար երդս - տասնհինը հազար տուն

[5] ընդ ամենայն քաղաքս - ամբողջ քաղաքում

[6] կալան - առան

[7] չորեքտասան հազար - տասնչորս հազար

4. ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԳՈՅԱԿԱՆ ԵՎ ԱԾԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԼՈՎՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

§ 92. Գրաբարում կան բառեր, որոնց զուգահեռաբար հոլովվում են մեկից ավելի հոլովմամբ, օրինակ՝ *գանձ*-գանձու//գանձի, գանձից. *խաղ*-խաղու//խաղոյ, խաղով//խաղի, խաղից, կամ եզակիում հոլովվում են մի հոլովիչով, իսկ հոգնակիում՝ այլ հոլովիչով՝ *քար*-քարի, քարիւ//քարանց, քարամբք, կամ առանձին հոլովներում ունենում են տարբեր ձևեր՝ *աղբիւր*-աղբերբ//աղբերաւ, աղբերբք//աղբերօք:

Կան բառեր էլ, որոնք հաճախ հոլովվում են այլ հոլովմամբ, երբ հանդես են գալիս որպես բարդ կամ ածանցավոր բառերի վերջին բաղադրիչ, օրինակ՝ սէր-սիրոյ, բայց՝ մարդասէր-մարդասիրի, մարդասիրաց, գործ-գործոյ, բայց՝

անգործ-անգործի, անգործից, զէն-զինու, բայց՝ պատենազէն-պատենազինի, պատենազինաց և այլն:

Հոլովումների մեջ նկատվող այդ կարգի բնորոշ փոխանցումները ցույց կտրվեն հոլովման համապատասխան բաժիններում:

§ 93. Գրաբարում կան գոյական և ածական անուններ, որոնք չեն հոլովվում: Դրանցից են՝

ա) *Իւն* վերջածանցով կազմված ձայն նշանակող բառերը՝ գոչիւն, թնդիւն, դղրդիւն, հնչիւն, շառաչիւն և այլն:

բ) Կրկնակի փոքրացուցիչ *իկ* ածանց ունեցող բառերը՝ պատանեկիկ, նաւակիկ և այլն:

գ) Մի շարք այլ բառեր՝ արտօսր, ծունր, կազմ, հաճոյ, գոհ, ճիգ, դոյզն (=չնչին), հաշտ և այլն:

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ

ԴԱՍ ՏԱՍՆՉՈՐՍԵՐՈՐԴ

1. ՊԱՐԶ ՀՈԼՈՎՈՒՄՆԵՐ

Ա ԱՐՏԱՔԻՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 94. Հոլովման պատկերն է՝

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	տիտան	տիտանք
Հ.	(զ) տիտան	(զ) տիտանս
Ս. Տ.	տիտանայ	տիտանաց
Բ.	ի տիտանայ	ի տիտանաց
Գ.	տիտանաւ	տիտանաւք(օք)

§ 95. Այսպես հոլովվում են.

ա) Անհոգնական և անեզական հատուկ անունների մեծ մասը՝ Աղամ, Անահիտ (Անահտայ), Արամ, Արշակ, Բէլ, Երասխ, Երուանդ, Հայկ, Հռովմ, Մեսրոպ, Սահակ, Վարդան, Տիրան, Տրդատ, Ալանք, Քուշանք, Գուգարք, Ծոփք, Հոնք, Մարք, Մոկք, Վիրք (Վրաց), Տաշիրք և այլն:

Հոլովման օրինակներ.

ՈՒ.	Տրդատ	Ալանք
Հ.	(զ)Տրդատ	(զ)Ալանս
Ս. Տ.	Տրդատայ	Ալանաց
Բ.	ի Տրդատայ	յԱլանաց
Գ.	Տրդատաւ	Ալանաւք(օք)

բ) Որոշ բացառություններով *աս, էաս, էոս, էս, իոս, իս, ոս* հնչյունակապակցություններով վերջավորվող հատուկ անունները, որոնց *աս, ոս, ս* բաղադրիչները թեք հոլովներում դուրս են ընկնում, իսկ *է* և *ի* ձայնավորները *ա* հոլովիչից առաջ վերածվում են *ե*-ի՝ Ղուկաս-Ղուկայ, Անդրէաս-Անդրեայ, Տիմոթէոս-Տիմոթեայ, Հերակլէս-Հերակլեայ, Տիբերիոս-Տիբերեայ, Արտեմիս-Արտեմեայ, Հոմերոս-Հոմերայ և այլն:

Ծանոթություն. Ոս-ով վերջավորվող մի քանի հատուկ անուններ սեռական և տրական հոլովներում ստանում են *եայ*՝ Փաւստոս-Փաւստեայ, Կադմոս-Կադմեայ, իսկ *էս*-ով վերջավորվողները՝ *այ*՝ Վրթանէս-Վրթանայ:

գ) *Ա*-ով և *իա*-ով վերջավորվող հատուկ անունները, որոնց սեռական և տրական հոլովները կազմվում են ուղղականին *յ* ավելանալով՝ Աննա-Աննայ, Յուդա-Յուդայ, Ասիա-Ասիայ, Մակեդոնիա-Մակեդոնիայ և այլն:

Ծանոթություն. Իա-ով վերջավորվող մի քանի հատուկ անունների *ի*-ն թեք հոլովներում դառնում է *ե*՝ Գալիլիա-Գալիլեայ, Կեսարիա-Կեսարեայ կամ Կեսարիայ, Սամարիա-Սամարեայ կամ Սամարիայ:

դ) *է*-ով և *ի*-ով վերջավորվող հատուկ անունները, որոնց *է*-ն և *ի*-ն *ա* հոլովիչից առաջ վերածվում են *ե*-ի՝ Հռիփսիմէ-Հռիփսիմեայ, Գայիանէ-Գայիանեայ, Վահէ-Վահեայ, Եսայի-Եսայեայ և այլն:

Վարժություն 49. *Հոլովել Ա արտաքին հոլովմամբ հետևյալ բառերը՝*

Անակ, Պապ, Մաժակ, Վաղարշակ, Շամիրամ, Փառանձեմ, Ագրիպպաս, Աքիլլէս, Եղիա, Հեղինէ, Մծբին, Միջագետք, Քուշանք:

Վարժություն 50. *Թարգմանել, որոշել Ա արտաքին հոլովման բառերի հոլովը:*

Աճապարէին հասանել ի բանակն Երուանդայ: Ապստամբեցին յԱրշակայ արքայէն Հայոց ամուր գաւառն Արձախայ...: Զխաղաղութիւն խնդրէր արքայն Ալանաց: Իսկ նախարարքն մեր խնդրէին ի Վռամայ այլ աթոռակալ: Առաքէ ի Հայս հանդերձ մեծաւն Վրթանաւ: Ի Վաղարշայ առնու զթագաւորութիւնն Խոսրով որդի նորա: Գայր հասանէր դեսպան ի թագաւորէն Վրաց

Վախտանգայ: Տայ ի ժառանգութիւն Կաղմեայ՝ որդւոյ Արամանեկայ: Խաղա՛ գնա՛ դու յերկիրն Քուշանաց: Ինքն մնաց ժամանակս ինչ յԱսիա:

Վարժություն 51. *Թարգմանել գրաբար:*

Հղում են ողջույն Հայոց Վարդան սպարապետին: Շապուհ արքան կանչեց Արշակ արքային: Ստեպ-ստեպ պատգամավորներ էին գալիս Պապի կողմից Հայաստան: Սահակի և Մեսրոպի հետ միասին (հանդերձ) շրջում էր ավաններում և շեներում: Հրամայում է Ալաններին ավերել գեղեցիկ դաստակերտները: Գերիներին կթողնես Ծոփքում:

ԳԱՐՈՒՆ

Ձմեռն էանց, անձրևք անցին և գնացեալ մեկնեցան: Ծաղիկք երեւեցան յերկրի մերում. ժամանակ եհաս յատանելոյ[1]. ձայն տատրակի լսելի եղև[2] յերկրի մերում. թզենի արձակեաց զբողբոջ իւր. որթք մեր ծաղկեալք ետուն[3] զհոտս իւրեանց: Արի՛ ե՛կ, մերձաւոր իմ, գեղեցիկ իմ, աղաւնի իմ: ... Երևեցո՛[4] ինձ զերեսս քո և լսելի արա ինձ զբարբառ քո. զի բարբառ քո քաղցր է և տեսիլ քո գեղեցիկ:

(Երգ երգոց, Բ, 11-14)

[1] յատանելոյ-էտելու
[2] եղև -եղավ
[3] ետուն-տվին
[4] երևեցո՛-ցույց տուր

ՈՐՈՋ ԱՂՔԱՏԻՆ

Արք երկու էին ի քաղաքի միում[1], մին մեծատուն և միւսն աղքատ: Եւ մեծատանն էին[2] հօտք և անդեայք բազում յոյժ, և աղքատին և ոչ ինչ, բայց որոջ մի փոքր. և որոջն հաստատեալ էր ընդ նմա[3] և ընդ որդիս նորա ի միասին. ի հացէ նորա ուտէր և ի բաժակէ նորա ըմպէր և ի ծոց նորա ննջէր, և էր նորա իբրև զդուստր: Եւ եկն[4] անցաւոր առ այրն մեծատուն և խնայեաց մեծատունն առնուլ ի հօտից իւրոց և յանդէոց իւրոց. և էառ զորոջ աղքատին և արար[5] առնն եկելոյ[6] կերակուր:

(Բ Թագաւորութեանց, ԺԲ, 1-4)

[1] արք երկու էին ի քաղաքի միում-մի քաղաքում երկու մարդ կային
[2] մեծատանն էին-հարուստն ուներ
[3] ընդ նմա-նրա հետ
[4] եկն-եկավ
[5] արար-պատրաստեց
[6] առնն եկելոյ-եկած մարդու համար

ՎԱՍՆ ՄՐՋԵԱՆ

Նմանեսցուք զոնէ մրջեանն, որ ամարայնւոյն[1] պատրաստէ աշխատութեամբ զհամբարս[2] ձմերայնոյ: Թէպէտ և ոչ է մօտ ննջութիւն ձմերայնոյ, ոչ ծուլանայ և ոչ հեղգայ ի պատշաճի պիտոյիցն[3] ննջութեան ժամանակին. այլ մեծաւ փութով անդանդաղ տայ զանձն ի գործ և ի վաստակ[4], մինչև ժողովեսցէ դիցէ[5] համբարս ի շտեմարանս՝ բաւական իւրոյ դարմանիցն: Եւ զկերակուրն՝ զոր ժողովէ, ոչ ծուլութեամբ համբարէ, այլ իմաստուն և խորագէտ հնարիւք զարժան իրացն կատարէ[6]: Զհատ կամ զկորիզ իրիք[7] յորժամ տանի ի ծակն, ընդ մէջ[8] կտրէ և դնէ, զի մի բուսցին ի հիւթոց խոնաւութենէ, և վրիպեալ ելանիցեն ի դերև[9] ի պիտոյից կերակրոց: Եւ դարձեալ եթէ խոնաւասցին հատքն, հանէ առ եզերբ մրջիւնոցին, արկանէ տարածոց[10] և ցամաքեցուցանէ: Բայց ոչ եթէ հանապազ հանէ, այլ յորժամ գիտէ՝ թէ արևկայ և պարզ իցեն (օդք) և ոչ անձրև:

(Բարսեղ Կեսարացի, Վասն վեցօրեայ արարչութեան. տե՛ս Թոռն., Բ, էջ 86-87)

[1] ամարայնւոյն-ամռանը
[2] համբարս-պաշար, պարեն
[3] ի պատշաճից պիտոյիցն-անհրաժեշտ կարիքները հոգալու համար
[4] տայ զանձն ի գործ և ի վաստակ-աշխատում է
[5] դիցէ-դնի
[6] զարժան իրացն կատարէ-արժանի գործ է կատարում
[7] իրիք-որևէ բանի
[8] ընդ մէջ-մեջտեղից
[9] մի... վրիպեալ ելանիցեն ի դերև-չփչանան
[10] արկանէ տարածոց-փռում է

Ա ՆԵՐՔԻՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 96. Հոլովման պատկերն է՝

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	աղեղն	աղեղունք
Հ.	(զ)աղեղն	(զ)աղեղունս
Ս.Տ.	աղեղան	աղեղանց
Բ.	յաղեղանէ	յաղեղանց
Գ.	աղեղամբ	աղեղամբք

Այս հոլովման ենթարկվող այն բառերը, որոնք վերջանում են (ը)*ն* բաղաձայնով, հոգնակի ուղղականում այդ բաղաձայնից առաջ ստանում են *ու* ձայնավորը: Մի քանի բառեր *ու*-ի փոխարեն ստանում են *ա* ձայնավորը՝ ակն-ականք (գոհարեղենի իմաստով), կողմն-կողմանք, ջերմն-ջերմանք, սերմն-սեր-

մանք (այլև՝ սերմունք, սերմանիք)։ Հոգնակի ուղղականում *ա* է ստանում նաև *անուն* բառը՝ անուանք։

§ 97. Այս հոլովմամբ հոլովվում են՝

ա) *ն*-ով և նրան նախորդող որևէ այլ բաղաձայնով վերջացող բառերի մեծ մասը՝ ակն (հոգն. ուղղ. ակունք=աղբյուրի ակ), այծեամն (այծեման), ասեղն, ատամն, բուրգն, գագաթն, դիակն, դուռն, եղեռն, երկն, թիթեղն, կայծակն, հիմն, ձմեռն, ձուկն, ճպուռն, մուկն, նուռն, շուրթն, որդն, ունկն, ռունգն, սերմն, սկիզբն, փայլակն, քիրտն և այլն։

Ծանոթություն 1. Մի քանի բառերի մեջ *ռ* բաղաձայնը, *ն*-ից հեռանալով, դառնում է *ր*՝ ամառն-ամարան-ամարունք, դուռն-դրան-դրունք, մատուռն-մատրան-մատրունք, ձմեռն-ձմերան-ձմերունք, եղեռն-եղերան կամ եղեռան-եղերունք կամ եղերք։

Ծանոթություն 2. Ունկն բառը «ականջ» առումով գործածվելիս հոգնակի ուղղականում ունենում է *ականջք* ձևը, որը հոլովվում է Ի-Ա արտաքին հոլովմամբ (սեռ. տր. ականջաց, գործ. ականջաւք(օք), իսկ «կանթ» առումով՝ *ունկունք*։

բ) *Ումն* ածանցով վերջացող բառերը՝ ազդումն, դեգերումն, երդումն, խոստումն, շարժումն, ուսումն և այլն։ Հոլովման օրինակ՝ *հարցումն.* սեռ. տր.՝ հարցման, բաց.՝ ի հարցմանէ, գործ.՝ հարցմամբ, հոգն. ուղղ.՝ հարցմունք, սեռ. տր.՝ հարցմանց, բաց.՝ ի հարցմանց, գործ.՝ հարցմամբք։

Ումն-ով վերջացող բառերի նմանությամբ է հոլովվում նաև *պաշտօն* բառը. սեռ. տր.՝ պաշտաման, բաց.՝ ի պաշտամանէ, գործ.՝ պաշտամամբ, հոգն. ուղղ.՝ պաշտամունք, սեռ. տր.՝ պաշտամանց, բաց.՝ ի պաշտամանց, գործ.՝ պաշտամամբք։

գ) *Ութիւն*-ով և *իւն*-ով վերջացող բառերը՝ բազմութիւն, գիտութիւն, իմաստութիւն, մեծութիւն, անկիւն, կորիւն, մրջիւն, ձիւն, սիւն և այլն։ Այս կարգի բառերի *իւ* երկբարբառը թեք հոլովներում *ա* հոլովիչից առաջ դառնում է *ե*, իսկ *եա*-ն շեշտազրկվելով՝ եզակի բացառականում սովորաբար փոխվում է *ե*-ի։ Հոլովման օրինակներ.

	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
Ու.	քաջութիւն	քաջութիւնք	արիւն	արիւնք
Հ.	(զ)քաջութիւն	(զ)քաջութիւնս	(զ)արիւն	(զ)արիւնս
Ս. Տ.	քաջութեան	քաջութեանց	արեան	արեանց
Բ.	ի քաջութենէ	ի քաջութեանց	յարենէ	յարեանց
Գ.	քաջութեամբ	քաջութեամբք	արեամբ	արեամբք

Ութիւն-ով և *իւն*-ով վերջացող բառերի նմանությամբ են հոլովվում *ունդ, ուստ, ուրդ* վերջածանցներով մի քանի բառեր՝ *ծնունդ*, ծննդեան, ի ծննդենէ,

ծննդեամբ, հոգնակին սովորաբար *ո* հոլովիչով է՝ ծննդոց, ծննդովք (այլև՝ ծննդեամբք). *սերունդ*, սերնդեան կամ սերնդոյ. *սնունդ*, սննդեան (այլև՝ սննդի). *փախուստ*, փախստեան (այլև՝ փախստի), փախստեամբ, *թաքուստ*, թաքստեան (այլև՝ թաքստի), թաքստեամբ. *գալուստ*, գալստեան. *կորուստ*, կորստեան, ի կորստենէ, կորստեամբ. *ժողովուրդ*, ժողովրդեան (այլև՝ ժողովրդի կամ ժողովրդոյ), ի ժողովրդենէ, ժողովրդեամբ կամ ժողովրդով, ժողովրդեանց կամ ժողովրդոց. *խորհուրդ*, խորհրդեան (այլև՝ խորհրդոյ, խորհրդի), խորհրդեամբ, ինչպես նաև հետևյալ բառերը՝ *տեսիլ*, տեսլեան, տեսլեամբ, տեսիլք, տեսլեանց, տեսլեամբք (այլև՝ տեսլիք, տեսլեաւք(եօք), *ամիս*, ամսեան, սովորաբար լինում է *ո* հոլովիչով՝ ամսոյ, ամսոց. *հանգիստ*, հանգստեան (այլև՝ հանգստի, հանգստից):

դ) *Ուն*-ով վերջացող մի քանի բառեր՝ *տուն*, տան, ի տանէ, տամբ, տունք, տանց, ի տանց, տամբք, *շուն*, շան, ի շանէ, շամբ, շունք, շանց, ի շանց, շամբք. *ձեղուն* (=առաստաղ), ձեղուան, ի ձեղուանէ, ձեղուամբ, ձեղունք, ձեղուանց, ի ձեղուանց, ձեղուամբք, *անուն*, անուան, յանուանէ, անուամբ, անուանք, անուանց, յանուանց, անուամբք:

Այս բառերի նմանակությամբ հոլովվում են *աշուն, գարուն* և *մահ* բառերը՝ աշնան, գարնան, մահուան, ի մահուանէ, մահուամբ, մահուանք կամ մահունք: *Մահ* բառը հոլովվում է նաև *ու* հոլովիչով՝ մահու, մահք, մահուց, մահուք:

ե) *Իկ*-ով, *ուկ*-ով վերջացող մի շարք բառեր՝ *ծաղիկ*, ծաղկան (այլև՝ ծաղկի, ծաղկոյ), ի ծաղկանէ, ծաղկունք (այլև՝ ծաղիկք), ծաղկանց (այլև՝ ծաղկաց, ծաղկոց), *աղջիկ*, աղջկան, աղջկամբ կամ աղջկաւ, աղջկունք, աղջկանց. *անդրանիկ*, անդրանկան (այլև՝ անդրանկի), անդրանիկք, անդրանկաց. *խցիկ*, խցկան (այլև՝ խցկի), խցկունք. *շնիկ*, շնկան, շնկունք. *ընչիկ* (=չնչին, աննշան ունեցվածք), ընչկան. *փոքրիկ*, փոքրկան, փոքրկունք, փոքրկանց. *մանուկ*, մանկան, մանկունք, մանկանց, հատուկ անուններից՝ *Աստղիկ*, Աստղկան. *Յուսիկ*, Յուսկան. *Սաթէնիկ*, Սաթինկան. *Ձուիկ*, Ձըւկան (Ձուըկան) և այլն:

Մարդ բառը, որը պատկանում է Ո հոլովման, *իկ* մասնիկով գործածվելիս, հոլովվում է այս բառերի նմանակությամբ՝ միայն եզակի ձևով՝ մարդիկ, մարդկան, ի մարդկանէ, մարդկամբ կամ մարդկաւ:

Վարժություն 52. *Հոլովել Ա ներքին հոլովմամբ հետևյալ բառերը՝*

արեգակն, բաղեղն, եղէգն (եղեգան), թէկն կամ թեկն (թիկան), որոմն, կընճիռն, սիսեռն (սիսռան), փայծաղն, երևումն, խոտորումն, կազմութիւն, զօրութիւն, սիւն:

Վարժություն 53. *Թարգմանել, որոշել Ա ներքին հոլովման բառերի հոլովն ու թիվը և կազմել դրանց եզակի և հոգնակի ուղղականը.*

Օրինակ՝ մանկանց - հոգն. սեռ., եզ. ուղղ.՝ մանուկ, հոգն. ուղղ.՝ մանկունք:

Ոչ է բարուոք առնուլ զհաց մանկանց և արկանել շանց: Յանխնայ կոտորելով՝ նախճիրս արեան գործէին: Առնոյր աւար բազում ի կողմանցն Ասորւոց: Տապալեաց զլերինս ի հիմանէ: Դիակամբք թշնամեաց լցին զդաշտն ամենայն: Քանզի մարդոյ մարմին ի չորից տարերց խառնեալ է, ի խոնաւութենէ, ի ցամաքութենէ, ի ցրտութենէ և ի ջերմութենէ: Չոքանչ Սիմովնի տագնապէր ջերմամբ մեծաւ: Զնոյն շշնջիւն լսէին յամենայն շրթանց: Պահանջմամբ վրիժուցն զվնասն կարճէ: Այրէին կիզուին զտունս պաշտաման կրակի:

Վարժություն 54. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված բառերը դնել համապատասխան հոլովով և թվով:*

Օրինակ՝արեգակն- եզ. տր.՝ արեգական, տունք-հոգն. բաց.՝ի տանց, կայծակունք-հոգն. գործ.՝ կայծակամբք, կողմանք - ի նախդրով հոգն. հայց.՝ ի կողմանս հոգն. ներգոյականի նշանակությամբ:

Մատուցանեն երկրպագութիւն (արեգակն): Սա շինէ աւան մեծ զտեղի (ծնունդ) իւրոյ: Տիեզերք ամենայն զկնի (ուսմունք) նոցա գնային: Սա էր իշխան և հրամանատար ամենայն (տէրութիւն)-ն Պարսից: Մեռանի Արայ ի պատերազմին (մանկունք)-ն Շամիրամայ: Ամենայն քաղաքն երերէր (պաշարումն) շարժմանցն: Բարի է մարդոյ առնուլ զլուծ խոնարհութեան (մանկութիւն) իւրմէ: Մի՛ հանէք բեռինս (տունք) ձերոց: Եփեաց (կայծակունք) նորա հաց և խորովեաց միս: Զականջն (ատամունք)-ն ի բաց կտրէր: (Երդումն) հաստատեմք այսօր առաջի քո: (Քրտունք) երեսաց քոց կերիցես զհաց քո: Զոհէիք զորդիս ձեր... (կողմանք) ձորոցն: Ոչ (անկիւն) ուրեք աշխարհի քարոզի: Տեսանէր (տեսիլ), զի այգի մի էր մեծ և վայելուչ: Արգելուս և փակես զամենեսեան ի հեռաւոր (օտարութիւն):

Վարժություն 55. *Թարգմանել գրաբար:*

Տեսնում էինք, որ տանից ծուխ էր ելնում: Ամբարտակը բոլոր կողմերից պատեցին կրով և խճով: Սուտ երդումով և սնոտի խոստումով իր մոտ (առ ինքն) կանչեց հայոց նախարարներին: Աղեղների լարերի ձայնից խլանում էին ականջները: Որսում էր ձկներ պղտոր ջրերում: Շունը շան միս չի ուտի: Օրվա (աւուր) հացը քրտինքով ենք հայթայթում: Քաջությամբ կկռվենք ու կմեռնենք, բայց մեր հայրենիքը չենք տա թշնամիներին: Մեղր էր կաթում նրա (նորա) շր-

թունքներից: Արջը փորում էր մրջյունի բույնը, լեզվով (լեզուաւ) ժողովում և ուտում: Կաղնու (կաղնւոյ) փայտից կշինես դռներ: Լուսինն է պատճառը արեգակի խավարման: Խարսխավոր սյուներով շինում է եկեղեցի գմբեթահարկ:

ՎԱՄՆ ՎԱՐՉԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄՇԱԿԱՑՆ

Նման է արքայութիւն երկնից առն տանուտեառն[1], որ ել ընդ առաւօտս ի վարձու ունել[2] մշակս յայգի իւր: Եւ արկ վարձս[3] մշակացն աւուրն դահեկան[4] և առաքեաց զնոսա յայգի իւր: Եւ ելեալ զերրորդ ժամու`[5] ետես այլս, զի կային դատարկք ի հրապարակս: Ասէ և ցնոսա. «Երթա՛յք և դուք յայգի իմ, և որ ինչ արժան իցէ՝ տաց[6] ձեզ»: Գնացին և նոքա: Եւ դարձեալ ելեալ զվեց ժամու և զինն ժամու՝ արար նոյնպէս: Եւ զմետասաներորդ ժամու[7] ելեալ՝ եգիտ այլս, զի կային դատարկք. ասէ և ցնոսա. «Ընդէ՞ր կայք աստ զօրս ցերեկ[8] դատարկք»: Ասեն ցնա. «Զի ոչ ոք կալաւ զմեզ ի վարձու»: Ասէ ցնոսա. «Երթա՛յք և դուք յայգին, և որ ինչ արժան է՝ առնուցուք»:

Եւ իբրև երեկոյ եղև, ասէ տէր այգւոյն ցգաւառապետ իւր. «Կոչեա՛ զմշակս և տո՛ւր նոցա վարձս՝ սկսեալ ի յետնոցն մինչև ցառաջինսն»: Իբրև եկին որք զմետասաներորդ ժամուն[9], առին մէն մի[10] դահեկան: Եկեալ և առաջինքն՝ համարէին, թէ աւելի առնուցուն, և առին մէն մի դահեկան և նոքա: Իբրև առին, տրտնջէին զտանուտեառնէն[11] և ասէին, թէ «Դոքա յետինքդ մի ժամ գործեցին, և հաւասարակորդս մեզ արարեր[12] զդոսա, որ զծանրութիւն աւուրն բարձաք և զտօթ»: Նա պատասխանի ետ միում ի նոցանէ և ասէ. «Ընկե՛ր, չզրկեմ զքեզ, ո՞չ դահեկանի միոջ սակ արկեր[13] ընդ իս: Ա՛ռ զքոյդ և ե՛րթ: Եթէ կամիմ յետնոցս տալ, որպէս և քեզ՝ եթէ չիցէ՞ ինձ իշխանութիւն[14] յիմսս առնել[15] զինչ և կամիմ. կամ թէ ակն քո չա՞ր է, զի ես առատ եմ»: Այսպէս եղիցին յետինք առաջինք, և առաջինք՝ յետինք: զի բազումք են կոչեցեալք, և սակաւք են ընտրեալք»:

(Մատթէոս, Ի, 1-16)

[1] առն տանուտեառն-տանուտեր մարդու, տանուտերի
[2] ի վարձու ունել-վարձելու
[3] արկ վարձս-վարձ նշանակեց
[4] աւուրն դահեկան-օրը մի դահեկան
[5] զերրորդ ժամու-ժամը երեքի մոտ
[6] տաց-կտամ
[7] զմետասաներորդ ժամու-ժամը տասնմեկի մոտ
[8] զօրս ցերեկ- այս օրը ցերեկով
[9] որ ժամի տասնմեկի մոտերն էին գնացել
[10] մէն մի-ամեն մեկը մի, մի-մի
[11] զտանուտեառնէն-տանուտերից
[12] հաւասարակորդս... արարեր-հավասարեցրիր
[13] սակ արկեր-սակարկեցիր, գին դրեցիր
[14] եթէ չիցէ՞ ինձ իշխանութիւն-մի՞թե ես իրավունք չունեմ
[15] յիմսս առնել- ունեցածներս

9 որք զմետասաներորդ ժամուն-նրանք, (ունեցվածքս) անել (տնօրինել)

ԴԱՍ ՏԱՍՆՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Ե ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 98. Հոլովման պատկերն է՝

Եզակի

Կանոն

Ի նախդիրը, գործածվելով անորոշ դերբայի հայցական հոլովի հետ, արտահայտում է ժամանակի իմաստ, օրինակ՝ Իսկ ի լինել մարտին հարկանի զօրն Արայի (Խոր., 1-ին, ԺԵ)=Իսկ մարտի ժամանակ Արայի զորքը ջարդվում է:

Հոգնակի **Եզակի** **Հոգնակի**

ՈՒ.	կայսր	կայսերք	արկղ	արկեղք
Հ.	(զ)կայսր	(զ) կայսերս	(զ)արկղ	(զ)արկեղս
Ս. Տ.	կայսեր	կայսերց կայսերաց	արկեղ	արկեղց արկեղաց
Բ.	ի կայսերէ	ի կայսերց ի կայսերաց	յարկեղէ	յարկեղց յարկեղաց
Գ.	կայսերբ	կայսերբք կամ կայսերաւք(օք)	արկեղբ	արկեղբք կամ արկեղաւք(օք)

Ե հոլովման բառերը հոգնակի թեք հոլովներում մեծ մասամբ զուգահեռաբար հոլովվում են *ա* հոլովիչով, որը դրվում է *ե* հոլովիչով հոլոված եզակի սեռական-տրականի վրա:

§ 99. Այս հոլովման ենթարկվում են՝

ա) Այն բառերը, որոնք վերջանում են *ր*-ով կամ *ղ*-ով և նրանց նախորդող որևէ այլ բաղաձայնով՝ ազդր, դուստր, եզր, լիտր (լտեր), ոսկր, ուստր, վազր, տարր, տայգր կամ տագր, աստղ, անգղ, կոճղ, սկուտղ (սկտեղ) և այլն:

բ) *Իւր(եւր)*-ով վերջացող մի քանի բառեր՝ ալիւր (ալեւր), աղբիւր (աղբեւր), եղջիւր (եղջեւր), եղտիւր (եղտեւր=ճահիճ): Այս բառերը հանդես են գալիս նաև հոլովական տարբեր ձևերով, օրինակ՝ *ալիւր*-սեռ. տր.՝ ալիւրոյ. *աղբիւր*-գործ.՝ աղբերաւ, հոգն. ուղղ.՝ աղբիւրք. *եղջիւր*-գործ.՝ եղջիւրիւ, հոգն. ուղղ.՝ եղջիւրք, գործ.՝ եղջիւրովք:

Վարժություն 56. *Հոլովել և հոլովմամբ հետևյալ բառերը՝*

համր, աղբիւր, ետղ (=տեղ), կողր (=ճյուղ), շիգղ (=կոճակ, զարդ), կուպր, սիկղ (=ծանրության չափ և դրամական միավոր)

Վարժություն 57. *Թարգմանել, որոշել և հոլովման բառերի հոլովն ու թիվը՝ եզակին դարձնելով հոգնակի, իսկ հոգնակին՝ եզակի:*

Քանդէին զՆանէական մեհեանն դստերն Արամազդայ ի Թիլն յաւանի: Առէք ջուր ուրախութեամբ յաղբերացն: Ունէին զզէնսն պատրաստ, ի ծագելոյ առաւօտուն մինչև յելանել աստեղն: Մի՛ կասկածեր ի կայսերէ: Սկսանին փոքրկանալ ստուերք տարերց երկրի: Իսկ մի ոմն ի զինուորացն մտեալ եհար վաղերբ զգլուխ Երուանդայ: Զդուստր քո մի՛ տացես ուստեր նորա: Տայր զչափ արկեղացն: Չի իմաստութիւն եբաց զբերան համերց: Չերբակալ առնէ զվատշուէրն յեզեր շամբին Կոգայովտի:

Վարժություն 58. *Թարգմանել գրաբար:*

Կայսրի հարկահանները հասան Պարսկաստան: Առյուծը վագրից չի վախենում: Աղբյուրների ակունքները չեն փակի: Ուղտերով (ուղտուք) տանում էին գանձերով լի արկղեր: Դաշտը լի էր մարդկանց ոսկորներով: Արեգակի ծագելու ժամանակ (ի ծագել արեգական) խավարում են աստղերը: Ծնողները ուրախանում են ուստրերի և դուստրերի պարկեշտ վարքով (վարուք): Անքաղ դիակները անգղների կերակուր են լինում: Բնակվում են գետի (գետոյ) եզերքում:

Յաղագս[1] թէ որպէս զդիւթսն և զքաւղեայսն հարցեալ Շապհոյ[2] փորձէր զմիտս Արշակայ, և տայր[3] զնա յԱնուշ բերդն...

1

Ապա կոչեաց թագաւորն Պարսից Շապուհ զդիւթսն և զաստեղագէտսն և զքաւղեայսն. խօսէր[3] ընդ նոսա և ասէր՝[3] եթէ «Ես բազում անգամ կամեցայ սիրել զԱրշակ արքայ Հայոց, և նա համակ անարգեաց զիս: Եւ եդի ընդ նմա[4] ուխտ խաղաղութեան, և երդուաւ ինձ յիւրեանց օրէնս քրիստոնէութեանն ի գլխաւորութիւն այնմ[5], զոր աւետարանն կոչեն. նախ այն երդմանն ստեաց: Ես նմա բեւր բարիս խորհեցայ որպէս հայր որդւոյ կատարել նմա, և նա ինձ չար ընդ բարւոյ[6] հատոյց: Իսկ ես կոչեցի զերիցունս եկեղեցւոյն Տիսփոնի քա-

ղաքի, և կարծեցի թէ նոքա նենգութեամբ ինչ[7] ետուն[8] նմա զերդումն և ետուն ինձ ստել: Եւ պատուհասեալ զնոսա որպէս զմահապարտս. իսկ ասաց ցիս Մարի երէց գլխաւորն նոցա. ասէին՝ թէ մեք արդարութեամբ տուաք[9] նմա զերդումն. բայց եթէ նա ստեաց, նոյն աւետարանն ածէ[10] զնա առ ոտս ձեր: Եւ ես նոցա ոչ լուայ. և ետու հրաման՝ եւթանասուն զնոսա ի մի գուբ փողոտել, և զուսումնակիցս նոցա հանել ընդ սուր: Զաւետարանն՝ յոր երդուաւ Արշակ արքայ, որ է գլխաւորութիւն ուսմանց նոցա քրիստոնէութեանն, կապեցի շղթայիւք. և կայ ի գանձի իմում: Բայց բանքն Մարեայ երիցոյ ուշ եղեն ինձ[11]. և յիշեցի զի ասէր՝ թէ մի՛ սպանանէր զմեզ, այլ[12] ես գիտեմ՝ զի նոյն աւետարանն ածէ[10] զԱրշակ արքայ ի ծունկս քո: Ահաւասիկ բանք արդարութեամբ կատարեցան, զոր ասէրն: Բայց Արշակ արքայ Հայոց այս երեսուն ամ է Արեաց՝ զի ետուն ընդ նմա ճակատս, և յաղթել և ոչ մի ամ ոչ կարացաք. և եղեալ է եկեալ ոտիւք իւրովք: Բայց թէ գիտէի՝[13] թէ յայսմ հետէ կայցէ յուխտին իմում և ի հնազանդութեան բարեաւ ուխտիւ, մեծապէս մեծարանօք արձակէի[14] զնա խաղաղութեամբ յիւր աշխարհն»:

Իսկ քաւդեայքն ետուն նմա պատասխանի և ասեն[15]. «Թող մեզ այսօր, և վաղիւն պատասխանի արասցուք քեզ»: Իսկ ի վաղիւ անդր[16] ժողովեցան եկին ամենայն քաւդեայքն և աստեղագէտքն և ասեն[15] ցարքայ. «Այժմ զի եկեալ է առ քեզ թագաւորն Հայոց Արշակ, զիա՞րդ խօսի ընդ քեզ, կամ զի՞նչ ձայն ածէ, կամ զի՞արդ ունի զանձն[17]»: Ասէ արքայն. «Իբրև զմի ի ծառայիցն իմոց համարի զինքն, հող ոտից իմոց ջանայ լինել»: Ասեն նոքա. «Առ[18] արա զոր ասեմքս քեզ. պահեա դու զնոսա աստէն. և առաքեա դու դեսպանս յերկիրն Հայոց, և տուր բերել անտի հող ի սահմանացն Հայոց իբրև բեռինս երկուս, և կահոյր մի ջուր: Եւ հրաման տացես[19] հարկանել զկէս խորանի յատակ ի բերեալ հողոյն Հայոց. և առցես քեզէն զձեռանէ արքային[20] Հայոց Արշակայ, և տարցես նախ յայն տեղ՝[21] ուր բնակ իսկ իցէ հողն[22]. և հարցցես ցնա բանս: Եւ դարձեալ առցես դու զձեռանէ նորա, և տարցես ի հայատակսն ի հարեալ հողոյն[23]. և լուիցես դու բանս ի նմանէ. և ապա գիտասցես դու՝ եթէ կա՞յ յուխտի քո և պահէ՞ զդաշինս քո թէ ոչ, յետ արձակելոյ քո զնա ի Հայս: Ապա թէ ի վերայ հայ հողոյն խիստ ինչ բարբառեսցի, գիտասջիր՝ զի որ օր հասանէ յերկիրն Հայոց, զնոյն ձայն ածէ ընդ քեզ, և զնոյն պատերազմ նորոգէ ընդ քեզ, զնոյն ճակատս և զնոյն թշնամութիւն յուզէ»:

(Փաւստոս Բուզանդ, 4-րդ, ԾԴ)

[1] կապի խնդիրը՝ *այնորիկ*.
արտահայտված չէ՝ *այն մասին*
[2] սեռական հոլովով ենթակա՝ անցյալ դերբայի

[12] այլ. այստեղ՝ որովհետև
[13] անցյալ անկատարը ըղձական ապառնու իմաստով՝ իմանայի

մոտ՝ հարցեալ Շապհոյ-Շապուհը հարցնելով
[3] անցյալ անկատարը անցյալ կատարյալի իմաստով՝ բանտարկեց
[4] եղի ընդ նմա-կապեցի՝ հաստատեցի նրա հետ
[5] յիւրեանց օրէնս քրիստոնէութեանն ի գլխաւորութիւն այնմ-իրենց քրիստոնեական կրոնի գլխավոր սրբության վրա
[6] ընդ նախդիրը սեռ. հոլովի հետ արտահայտում է *փոխարեն, դիմաց* իմաստը
[7] թարմատար է, չի թարգմանվում
[8] ետուն-տվեցին
[9] տուաք-տվեցինք
[10] ներկան ապառնու իմաստով՝ կբերի
[11] ուշ եղեն ինձ-միտքս եկան, հիշեցի
[14] անցյալ անկատարը պայմանական ապառնու իմաստով՝ կարձակեի
[15] ներկան անցյալ կատարյալի իմաստով՝ ասացին
[16] ի վաղիւ անդր-հաջորդ օրը
[17] զի՞րդ ունի զանձն-ինչպե՞ս է պահում իրեն
[18] առ. այստեղ՝ դե, հապա
[19] տացես-կտաս
[20] առցես քեզէն զձեռանէ արքային-դու ինքդ կբռնես արքայի ձեռքից
[21] փխ. տեղի
[22] ուր բնակ իսկ իցէ հողն-ուր բուն իսկ հողն է
[23] ի հայատակսն ի հարեալ հողոյն-դեպի հայկական հողով ծածկված հատակը

Ի ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 100. Հոլովման պատկերն է՝

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	ճառագայթ	ճառագայթք
Հ.	(զ)ճառագայթ	(զ)ճառագայթս
Ս. Տ.	ճառագայթի	ճառագայթից
Բ.	ի ճառագայթէ	ի ճառագայթից
Գ.	ճառագայթիւ	ճառագայթիւք

§ 101. Այս ձևով հոլովվում են՝

ա) Շատ բառեր՝ աղտ, ատաղձ, բանտ, բառ, գայր (=ցեխ), դատ, երկիւղ, խրամատ, ծերպ, ծնօտ, կայծ, հանդէս (հանդիսի), ձայն, ճառ, նետ, ոստայն, սիրտ, վտանգ, տօն, փայտ, օձ և այլն: Անեզական բառերից՝ աղօթք, ասք, արևելք, արևմուտք, գահոյք (գահոյից), գնացք, կուրծք, հմայք, ցնորք և այլն:

բ) Որոշ բացառություններով այն բառերը, որոնք վերջում ունեն *այ, աստ, եայ, եան, եստ, է, ոյ, ոյթ*՝ արքայ, շղթայ, իմաստ, պաշտօնեայ (պաշտօնէի), վայրկեան (վայրկենի), գովեստ, բազէ, մարգարէ, երեկոյ, սովորոյթ (սովորութի) և այլն:

գ) Մի շարք հատուկ անուններ՝ Գրիգոր, Մաշտոց, Մատթէոս (Մատթէի),

Մովսէս (Մովսեսի կամ Մովսիսի), Ներսէս, Վաչէ և այլն: Անեզական հատուկ անուններից՝ Աղուանք, Կասպք, Պարսք և այլն:

Վարժություն 59. *Հոլովել Ի հոլովմամբ հետևյալ բառերը՝*

այծ, այտ, արօտ, բան, հաց, որովայն, վկայ, ծառայ, նպաստ, ահ, քաղց, ափսէ, մատեան (մատենի), փախստեայ (փախստէի), անէծք (անիծից), Արտաշէս (Արտաշիսի):

Վարժություն 60. *Թարգմանել, որոշել Ի հոլովման բառերի հոլովն ու թիվը՝ դուրս գրելով առանձին սյունակներում անեզական և անհոգնական անունները:*

Ես գիտեմ զիպարտութիւն քո և զչարութիւն սրտի քո: Հայցէին և ս յարքա-յէ մանկունս մատաղս: Կոյր զրկի ի ճառագայթից արեգական: Կապէ զոտս Արշակայ երկաթեղէն շղթայիւք: Հրամայէ դնել զնա ի վերնատանն ապարանից: Ամենայն ճանապարհ լի էր հանդերձիւ և կահիւ: Ոչ թէ յարևելից յարևմուտս գնան՝ այլ յարևմտից յարևելս: Սա պատեաց պարսպաւ և զիզօր աւանն Վարդգէսի: Ձնշան տէրունական խաչին առնոյր և դիմէր ի դուռն մեհենին: Տեսանէր զսուրբ եպիսկոպոսն Աղուանից: Առնոյր Մուրթքէ զթագաւորութիւնն յԱրտաշիսէ: Ամենևին ոչ առնու յանձն լսել և հաւանել այսպիսի բանից: Յուղարկէ թագաւորապէս զքոյր իւր Տիգրանուհի մեծ ամբոխիւ ի Հայս: Նախ ինքն տեղեկանայր ի Դանիէլէ նշանագրացն: Աճապարէր կուտէր զօրսն առ ինքն իբրև երեսուն հազար, հանդերձ զօրավարաւն Վաչէիւ: Ապրեսցիս որպէս զայծեամն ի հաղբից: Բորբոքեցէք առաւել քան զհնոցն Բաբելովնի: Պատշգամք հինգ՝ առանցիւք և խորշիւք ընդ կողմն հիւսիսոյ: Յայնմ մարտի բազում վիրաւորք անկանէին: Յամենայն ատեանս յիշեցին զանուանս նոցա: Ոչ տեսանեմք այնչափ մեծ աստղ յերկինս:

Վարժություն 61. *Կազմել գրաբար նախադասություններ սիրտ բառի եզակի և հոգնակի հոլովաձևերով:*

Վարժություն 62. Թարգմանել գրաբար:

Գաղտնի խոսքերով գրգռում էին թագավորին: Արևմուտքից փչում էր մեղմ քամի: Հրամայեց կապել շղթաներով գերիներին: Բժշկեցին հիվանդներին պեսպես ախտերից: Ո՞վ եմ ես, որ լինեմ արքայի փեսա: Հափշտակում էին քրիստոնյաների ամբողջ ունեցվածքը (զամենայն ինչս): Հայոց աշխարհի արևելյան կողմը տալիս է Պարսից արքային: Ահից և երկյուղից կթուլանան նրանց (նոցա) սրտերը: Ընդունելով (ընկալեալ) Հաբելից Հայոց նշանագրերը՝ ուրախանում են: Լսում են Արտաշեսի մահվան բոթը: Քաղցով և ծեծով (զա-

նիւ) տանջում էր իր պաշտոնյաներին:

Յաղագս թէ որպէս զդիւթսն և զքաւդեայսն հարցեալ Շապհոյ փորձէր զմիտս Արշակայ, և տայր զնա յԱնուշ բերդն...

2

Ապա թագաւորն Պարսից, քանզի զայս լուեալ ի քաւդէիցն, տաճիկ[1] ուղտուք արձակէ ի Հայս արս զհողոյ և զջրոյ[2], զի եկեսցեն բարձցեն նմա ըղհմայսն: Եւ ընդ սակաւ աւուրս եկին բերին զայն ինչ, զորմէ[2] յղեացն: Ապա հրամաև տայր թագաւորն Շապուհ, զկէս յատակին իւրոյ խորանին հարկանել ի բերեալ հողոյն Հայոց, և զջուրն ցանել ի վերայ նորա. և զկէսն ի նոյն հողն զիւրոյ բնակութեան[3] երկրին թողուլ: Եւ ետ ածել[4] զԱրշակ արքայ Հայոց զառաջև իւրով, և զայլ մարդիկն ի բաց հրամայեաց կացուցանել. և զձեռանէ առեալ՝ շրջէր ճեմելով: Եւ երթ և եկս առեալ ընդ խորանն[5], ասէ ցնա յորժամ ի պարսիկ ի հողոյն ի վերայ[6] ճեմէին՝ թէ «Ընդէ՞ր եղեր իմ թշնամի, Արշակ արքայ Հայոց. զի ես որպէս զորդի սիրեցի զքեզ, և կամեցայ տալ քեզ զդուստր իմ ի կնութիւն, և որդի ինձ առնել զքեզ. իսկ դու խստացար ընդ իս, և քովք կամօք՝ առանց իմոց կամաց՝ եղեր ընդ իս թշնամի. և այս լի երեսուն ամ է, զի պատերազմեցար ընդ իս»:

Ասէ Արշակ արքայ, թէ «Մեղայ քեզ և յանցեայ. զի ես եկի և կոտորեցի, և յաղթեցի թշնամեաց քոց. և ակն ունէի ի քէն[7] պարգև կենաց, և թշնամիք իմ հրապուրեցին զիս, և արկին երկիւղուկս[8] ի քէն, և փախուցին ի քէն: Եւ երդումն իմ, զոր երդուայ քեզ, յառաջ ածն զիս. և եկի աւասիկ առաջի քո: Եւ աւասիկ ծառայ քո ի ձեռս քո կամ. զինչ և պէտք է քեզ, արա զիս, զինչ և կամ իցէ. սպան զիս, զի ես ծառայ քո առ քեզ կարի յանցաւոր եմ, մահապարտ եմ»:

Իսկ Շապուհ արքայ առեալ զձեռանէ նորա, շրջէր ճեմելով, ի չքմեղս առեալ[9] զնա ածէր ի հայակողմն ի հողն հարեալ յատակն: Իսկ իբրև յայն տեղի հասանէր, և զհայ հողն կոխէր, մեծամեծս ըմբոստացեալ հպարտացեալ՝ այլ ձայն շրջէր[10]. սկսանէր խօսել և ասել. «Ի բաց կաց յինէն[11], ծառայ չարագործ, տիրացեալ տերանցն քոց. այլ ոչ թողից զքեզ[12] և որդւոց քոց զվրէժ նախնեաց իմոց, և զմահն Արտևանայ արքայի: Զի այժմիկ ձեր ծառայից զմեր տերանց ձերոց զքարձ կալեալ է[13]. բայց ոչ թողից, եթէ ոչ տեղիդ[14] մեր առ մեզ եկեսցէ»:

Իսկ դարձեալ առնոյր զձեռանէ, դարձեալ տանէր յայն հող Պարսից. ապա աշխարէր զասացեալսն, խոնարհէր բուռն հարկանէր[15] զոտից նորա, մեծապէս ապաշխարելով զղջմամբ զասացեալ բանսն: Իսկ յորժամ առեալ զձեռանէ զնա տանել ի հայ հողն, ևս խստագոյն քան զառաջինսն բարբառէր. իսկ դարձեալ մեւսանգամ[16] հանէր յայնմ հողոյն, բանիւք յապաշխարութիւն դառնայր: Յայգուէ և[17] երեկոյն այնպէս շատ փորձ փորձեաց[18] զնա. զի իբրև

ի վերայ հարեալ հողոյն տանէր, խստացեալ ամբարտաւանէր. իսկ ի վերայ բուն գետնոյն յատակին՝ և կայր[19], ի զղջումն դառնայր:

Իսկ իբրև երեկոյ եղև ժամ ընթրեաց թագաւորին Պարսից, քանզի սովորութիւն էր Հայոց թագաւորին բազմական անդէն ընդ նմին առ նմա ի նորին տախտին[20] արկանել բազմական[21], օրէնք էին՝ զի թագաւորն Պարսից և թագաւորն Հայոց ի միում տախտի բազմէին ի միում գահոյս: Իսկ այն օր նախ զտող[22] բազմականացն թագաւորացն, որ անդն էին, զամենեցունց կարգեցին. հուսկ յետոյ զկնի ամենեցունց ի ներքոյ բոլորին զԱրշակայ բազմականն առնէին[23], ուր զհայ հողն յատակն հարեալ էր: Նախ ամենեքեան իբրև բազմեցան յիւրաքանչիւր չափու[24], յետոյ ածէին[23] բազմեցուցանէին[23] զարքայն Արշակ: Արդ եկաց բազմեալ ուռուցեալ վայր մի[25]. իսկ[26] յոտն եկաց[27], ասէ ցթագաւորն Շապուհ. «Իմ[28] այդ տեղի, ուր դուդ[29] ես բազմեալ. յոտն կաց այդի, թող ես այդր բազմեցայց, զի տեղի ազգի մերոյ այդ լեալ է. ապա եթէ յաշխարհին իմ հասից, մեծամեծ վրէժս խնդրեցից ի քեն»:

Ապա տայր[23] հրաման Շապուհ արքայ Պարսից, բերել շղթայս և արկանել ի պարանոցն Արշակայ և յոտս և ի ձեռս նորա երկաթս[30], և խաղացուցանել զնա ի յԱնդմըշն՝ զոր Անուշ բերդն կոչեն, և պնդեալ զնա մինչև անդէն մեռցի...:

(Փաւստոս Բուզանդ, 4-րդ, ԾԴ)

[1] տաճիկ-արագավազ
[2] *զ* նախդիրը բացառական հոլովի հետ նպատակի իմաստով՝ հողի և ջրի(համար)
[3] վերացականը թանձրացականի փոխարեն՝ բնական, բուն
[4] ետ ածել-բերել տվեց
[5] *ընդ* նախդիրը հայցական հոլովի հետ տեղի իմաստով՝ դահլիճում
[6] *ի* նախդիրը կրկնված է՝ փխ. ի վերայ պարսիկ հողոյն
[7] ի քէն-քեզնից
[8] երկիւղուկս արկանել-վախ ներշնչել
[9] ի չքմեղս առեալ-անմեղ՝ միամիտ ձևանալով
[10] ձայն շրջել-ձայն հանել, խոսել
[11] յինէն-ինձանից
[12] հանգման անուղղակի խնդիր է, պետք է լիներ տրական հոլովով, առանց զ-ի
[13] ձեր ծառայից զմեր տերանց ձերոց զբարձ կալեալ է-դուք՝ ծառաներդ, մեր՝ ձեր տերերի բարձը (աստիճանը) գրավել եք
[15] բուռն հարկանել-բռնել
[16] հոմանիշ է *դարձեալ* մակբային
[17] այստեղ՝ մինչև իմաստով
[18] փորձ փորձել-հարցուփորձ անել
[18] այստեղ՝ հենց որ կանգնում էր
[20] անդէն ընդ նմին առ նմա ի նորին տախտին-այնտեղ, նրա հետ, նրա մոտ, նույն թախտի վրա
[21] բազմական արկանել-բազմելու տեղ պատրաստել
[22] այստեղ՝ շարք իմաստով
[23] այստեղ՝ անցյալ կատարյալի իմաստով
[24] յիւրաքանչիւր չափու-յուրաքանչյուրն իր չափով, իր աստիճանով
[25] եկաց բազմեալ ուռուցեալ վայր մի-մի պահ մնաց նստած ուռած-փքված
[26] այստեղ՝ հետո իմաստով
[27] յոտն եկաց-ոտքի կանգնեց
[28] է օժանդակ բայը զեղչված է
[29] դ-ն դիմորոշ հոդ է

[14] *ղ* հողը ցուցական իմաստով՝ այդ տեղը

[30] այստեղ նշանակում է՝ կապանք

ԴԱՍ ՏԱՍՆՎԵՑԵՐՈՐԴ

Ո ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 102. Հոլովման պատկերն է՝

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	արմատ	արմատք
Հ.	(զ)արմատ	(զ)արմատս
Ս.Տ.	արմատոյ	արմատոց
Բ.	յարմատոյ	յարմատոց
Գ.	արմատով	արմատովք

Ինչպես նշվել է (§ 90), *Ո* հոլովման բառերի եզակի և հոգնակի ներգոյականի իմաստը դրսևորվում է ի(յ) նախդրով և անորոշ հայցականով: Եզակի ներգոյականի իմաստն արտահայտելիս որոշ բառեր վերջից ստանում են *ի* հոլովիչը՝ մարմին-ի մարմնի, երազ-յերազի, ջրհոր-ի ջրհորի, տօթ-ի տօթի և այլն:

§ 103. Այս հոլովմամբ հոլովվում են՝

ա) Շատ բառեր՝ ածուխ, աղիւս, ամպ, անասուն, արծաթ, բոյն (բունոյ), բոյս, բոց, գետ, գետին, գոմ, գուբ, երգ, երկաթ, էշ (իշոյ), թուղթ, թռչուն, թուք, ժողով, իւղ, խոտ, ծառ, ծուխ, կշիռ, հողմ, ձոր, ճաշ, մոխիր, ներկ, ողբ, որս, պտուղ, ջուր (գործ. ջրով կամ ջուրք, հոգն. սեռ. ջրոց կամ ջուրց), սեխ, սէր, սեղան, սողուն, սուգ, տապ, քուն և այլն: Անեզական բառերից՝ դժոխք, կուռք (կռոց), հունձք, տիք (=տարիք, հասակ) և այլն:

բ) *Ցի*-ով վերջավորվող բառերը՝ հելլենացի (հելլենացւոյ), հռովմայեցի, քաղաքացի, եբրայեցի, քաղդէացի, Կողբացի, Խորենացի և այլն:

գ) *Ի*-ով վերջավորվող մի քանի միավանկ և բազմավանկ բառեր՝ թի, դի, ձի, ոգի, որդի, հոգի, ոսկի:

Ծանոթություն. Բազմավանկ բառերի վերջին *ի*-ն *ո* հոլովիչից առաջ դառնում է *ւ*՝ քաղաքացի-քաղաքացւոյ, որդի-որդւոյ:

դ) *Ուած* ածանցով կազմված բառերը՝ հարուած, կալուած, շինուած, յօդուած և այլն:

ե) Մի շարք անհոգնական և անեզական հատուկ անուններ՝ Շապուհ (Շապհոյ), Սանատրուկ, Կարին, Տարօն, Հայք (Հայոց), Վայք, Տայք, Հռոմք և այլն:

Վարժություն 63. *Հոլովել Ո հոլովմամբ հետևյալ բառերը՝*

աթոռ, մարմին, ամբար, բերան, արտ, գլուխ, հուր, գիտուն, պղինձ, ճիչ, դիպուած, սափոր, որդի, Փարպեցի, պահք, Վռամշապուհ, Հայք:

Վարժություն 64. *Թարգմանել, որոշել Ո հոլովման բառերի հոլովն ու թիվը՝ առանձնացնելով անեզական և անհոգնական անունները:*

Քանզի ոգւոյ և հողմոյ անուն եբրայեցերէն և յունարէն և ասորերէն նոյն է: Սքանչելի է և աշխարհն առատութեամբ ամենայն պտղոց: Մի՛ անսայք երազոց ձերոց զոր դուք տեսանէք: Զդուրս տաճարաց կռոցն փակեցին: Եւ ի սրոյն բերանոյ ապրեցուցին, և զկապեալս արձակեցին, և ի գբոյ հանին: Զայսու ժամանակաւ կատարէ Տրդատ զշինուած ամրոցին Գառնոյ: Եւ ի բոցոյն վազէր խարտեաշ պատանեկիկ: Առեաց կինն զարքայն Արշակ. ասելով՝ թէ քաւ է մարմնով և թուխ է գունով: Եւ էին աւուրք հնձոց ցորենոյ: Արտօսրալիր ողբովք ճառագրեմք զբազում հարուածս: Գտանէր զնոսա յամուրս աշխարհին Տայոց: Շատ յամառեաց այրն իջանել ի ձիոյն: Եւ այն կամ ի շատ ուտելոյ և ըմպելոյ լինի, կամ ի սաստիկ պահոց: Ելանէ հրաման ի Շապհոյ: Վահէվանեան մեհեանն մնացեալ է յերկրին Տարօնոյ:

Վարժություն 65. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված բառերը դնել՝ ա ենթակետինը սեռական և տրական, բ-ինը՝ բացառական, գ-ինը՝ գործիական հոլովներով, իսկ դ-ինը՝ ի(յ) նախդրով հայցական հոլովով՝ ներգոյականի նշանակությամբ:*

ա) Քանզի ընդդիմակաց է (հուր) ջուր, և (լոյս) խաւար, և (ցուրտ) ջերմ: Այս են անուանք (որդիք) նորա: Ոչ կամէին անսալ (խորհուրդք) իմոց: Անվեհեր քաջաբար նման (թռչուն) յերիվարն հեծանէր:

բ) Առնուն ջերմութիւն (տապ) արեգականն: Ոմն քաջ (իմաստունք)-ն ասաց: Ժողովեաց եւթանասուն այր (ծերք): Եւ զխոզէ ասեն՝ եթէ հեղձնու յանուշ (հոտ):

գ) Կապեցին զոտսն և զձեռսն, և մեծաւ (ուժ) պրկեցին: Խօսէր համակ (ողորք), և աղաչէր զԱրշակ արքայ Հայոց: Սա շինէ զՄաժաք ընդարձակագոյն և պայծառ (շինուածք): Մխիթարէր զհաւատացեալս յաւիտենական (յոյս):

դ) Ժողովեցէք եւղ (ամանք) ձեր: Որք ի նմանէ կերակրին և (ծոց) նորա հանգչին: Տեսանէի աչօք իմովք (երազ): Փայտս պահանգս դնէին (որմք)-ն:

Վարժություն 66. *Թարգմանել գրաբար:*

Բեռնակիր անասուններով ջուր էին կրում ջրհորներից: Աղյուսները թրծե-

ցեք հրով: Գետերի ջրերը գնում են ծովերը: Չորացան պտղաբեր ծառերի արմատները: Սև է նրանց մարմնի մորթը: Ծառը պտուղից է ճանաչվում: Երբ քնից պիտի արթնանաս: Ճիչերով և ողբերով սգում էին հարազատներին: Կուռքեր էին կռում ոսկուց, արծաթից, պղնձից և երկաթից: Թաքնվեցին ձորերում, գոմերում և ջրհորներում: Մի՛ խմեք ջուր պղտոր գետից: Սափորի մեջ ջուր չկա (ոչ գոյ):

Յաղագս մահուան Արշակայ թագաւորին Հայոց, թէ զիարդ մեռաւ յերկրին Խուժաստանի յԱնդմըշն բերդին ինքն ինքեամբ ձեռօք, և Դրաստամատն էր պատճառք[1] մահուն:

1

Այլ յայնմ ժամանակի դեռ տակաւին[2] ևս կայր կենդանի Արշակ արքայ Հայոց յերկրին իշխանութեանն թագաւորութեանն Պարսից ի կողմանս Խուժաստանի յԱնդմըշն բերդին. այս ինքն որ անուն Անյուշն բերդն կոչեն: Եւ զայնու ժամանակաւ խաղաղացաւ պատերազմ տալ Պարսից ընդ Հայս.[3] զի Արշակունին թագաւորն Քուշանաց, որ նստէր ի Բաղխ քաղաքի, նա յարոյց տալ պատերազմ ընդ Սասանականին Շապհոյ և թագաւորին Պարսից: Եւ Շապուհ թագաւորն զամենայն զզօրսն Պարսից գումարեալ խաղացոյց տալ պատերազմ ընդ նմա, և զորս միանգամ ածեալ էր գերութիւն յերկրէն Հայոց զամենայն այրև ձի գումարեալ՝ խաղացոյց ընդ ինքեան, և զներքինին անգամ թագաւորին Հայոց Արշակայ տանէր ընդ ինքեան ի գործ պատերազմին:

Եւ էր ներքինի մի Հայոց թագաւորին Արշակայ, ոստիկան հաւատարիմ լեալ[4], ներքինի սիրելի մեծի իշխանութեան և մեծի պատուի, և անուն Դրաստամատն: Իսկ իբրև եղև պատերազմ ընդ թագաւորին Քուշանաց և ընդ թագաւորն Պարսից, չարաչար տարածէին[5] զզօրսն Պարսից զօրքն Քուշանաց, և զբազումս կոտորեցին ի զօրացն Պարսից զօրքն Քուշանաց, և զբազումս ձերբակալ արարին, և զկէս փախստականս հալածական առնէին[5]: Իսկ Դրաստամատն ներքինին, որ յամս Տիրանայ թագաւորին Հայոց և Արշակայ որդւոյ նորա թագաւորին Հայոց լեալ էր իշխան տան գաւառին և հաւատարիմ գանձուց Անգեղ բերդին, և ամենայն բերդացն արքունի՝ որ ի կողմանս յայնս[6]. սոյնպէս և յերկրին Ծոփաց ի Բնաբեղ բերդին գանձքն լեալ էին ընդ նովաւ[7], և բարձ նորա ի վեր[8] քան զամենայն նախարարացն: Եւ քանզի այս գործակալութիւն և մարդպետութիւն, որում հայրն կոչէին ներքինեաց՝ գործ լեալ էր ի բնէ ժամանակաց ի թագաւորութեանն Արշակունոյ, և զայս Դրաստամատն ներքինի զիշխանն զԱնգեղ[9] տանն գերեալ տարեալ

էր յերկիրն Պարսից ի ժամանակին՝ յորժամ կալան զԱրշակ արքայն Հայոց:

(Փաւստոս Բուզանդ, 5-րդ, Է)

[1] գործածված է եզակի իմաստով
[2] հոմանիշ է *դեռ* մակբային
[3] զայնու ժամանակաւ խաղաղացաւ պատերազմ տալ Պարսից ընդ Հայս-այն ժամանակ պարսիկները դադարեցրին պատերազմները հայերի հետ
[4] *լինիմ* բայի անցյալ դերբայն է
[5] անցյալ անկատարը անցյալ կատարյալի իմաստով՝ տարածէին-նեղեցին, հալածական առնէին-հալածեցին
[6] որ ի կողմանս յայնս-որ գտնվում էին այն կողմերում
[7] *ընդ* նախդիրը գործիական հոլովի հետ տակ, ենթարկվել իմաստով՝ նրա տնօրինության տակ էին
[8] օժանդակ բայը (էր) զեղչված է
[9] նախդիրը կրկնված է

ՈՒ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 104. Հոլովման պատկերն է՝

	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
ՈՒ.	ծով	ծովք	խրատ	խրատք
Հ.	(զ)ծով	(զ)ծովս	(զ)խրատ	(զ)խրատս
Ս.Տ.	ծովու	ծովուց	խրատու	խրատուց
Բ.	ի ծովէ	ի ծովուց	ի խրատուէ	ի խրատուց
Գ.	ծովու	ծովուք	խրատու	խրատուք

Եզակի բացառականում *է* հոլովակերտից առաջ *ու*-ն սովորաբար սղվում է, իսկ որոշ բառերում կարող է պահպանվել կամ չպահպանվել՝ ի դաւէ-ի դաւուէ, ի գանձէ-ի գանձուէ:

§ 105. Այս հոլովմամբ հոլովվում են՝

ա) Մի շարք բառեր՝ առաւօտ, արև, գանձ, դաս, զարդ, զէն (զինու), ժամ, ծով, ճակատ, նախանձ, շաբաթ, ուրբաթ, պար, վրէժ և այլն: Անեզական բառերից՝ բարք (բարուց), պարտք, վարք:

բ) Կենդանիների և թռչունների որոշ անուններ՝ աղուէս (աղուեսու), առեւծ, արջ, գրաստ, ինձ (ընձու), կաքաւ, կով, հաւ, որթ (=հորթ), ուլ, ուղտ, ցուլ և այլն:

գ) Մի շարք հատուկ անուններ՝ Աբգար, Աբրահամ, Խոսրով, Յոհան (Յոհանու), Յովհաննէս (Յովհաննու), Սոկրատէս (Սոկրատու), Յորդանան, Մարիամ (Մարեմու) և այլն:

ՈՒ հոլովման պատկանող *աստ, ծառր, մեղր* բառերը, որոնք ունեն ներքին թեքման որոշ առանձնահատկություններ, հանդես են գալիս հոլովական տարբեր ձևերով, օրինակ՝ *աստ*, սեռ.՝ ասրոյ, ասրու, բաց.՝ յասրոյ, գործ.՝ աս-

րով, ասերբ. *ծաղր*. սեռ.՝ ծաղու, ծաղեր, ծաղրու, *մեղր*, սեռ.՝ մեղեր, գործ.՝ մեղերբ, մեղուաւ: Այս բառերի հոգնակի հոլովաձևերը գործածական չեն: Ուղիղ հոլովման պատկերն է՝ *ասր*, հայց. (զ)ասր, սեռ. տր. ասու, բաց. յասուէ, գործ. ասու:

Վարժություն 67. *Հոլովել ՈՒ հոլովմամբ հետևյալ բառերը՝*

այգ, գահ, զգեստ, առիւծ, դար, սպաս, համբաւ, սակաւ, ճագ, քէն (քինու), վարք, Յովսէփ:

Վարժություն 68. *Թարգմանել, որոշել ՈՒ հոլովման բառերի հոլովն ու թիվը՝ եզակին դարձնելով հոգնակի, իսկ հոգնակին՝ եզակի:*

Մի՛ բանայցէք վաղվաղակի զդրունսն մինչև ի ծագել արևուն: Եւ զարդարեցի զքեզ զարդու: Զտեղի ճակատուն շինէ դաստակերտ: Եւ շրջէր ի մէջ առիւծուց: Վարէ զիւր իշխանութիւնն օրինօք մոգուց: Զերկիրն Սիւնեաց դասուք վանականաց լնոյր: Իսկ Խոսրով առեալ ի գանձուցն, հանէ մասն Շապհոյ: Եւ ի քո խրատուէ աւելի ևս կորեաւ աշխարհն Հայոց: Ցլուք սպիտակօք և գիսաւոր նոխազօք առատացոյց զզոհս կրակի: Երկն ի ծովուն ունէր և զկարմրիկն եղեգնիկ:

Վարժություն 69. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված բառերը դնել համապատասխան հոլովով ու թվով:*

Ասա՛ դու մեզ զպատճառս (վնաս)-ն: Մեծի (ծաղր) արժանի է: Թեպէտ և բազում (գանձք) տէր են՝ աղքատ են ոգւով: Զօր ծննդեան երանելոյն յիշէին յերկրորդ (ժամ) աւուրն: Անկան (զօր) ծառայիցն Դաւթի: Թուի՝ թէ (ծով) ելանիցէ: Եւ սկսաւ կարդալ զնա (առաւօտ) յորժամ ծագէր արեգակն: Լի էր (նախանձ) և (քէն): Կերայ զհաց իմ (մեղր) իմով: Յառաջ խաղային իւրեանց (զէնք)-ն ծածուկ վառեալ: Ոչ է արժան գործել (շաբաթ):

Վարժություն 70. *Թարգմանել գրաբար:*

Ծովի ջրերը աղի են: Հարդ և խոտ էինք տալիս ուղտերին: Երկիրը լուսավորվում է արևի լույսով: Երգերով և պարերով կմտնեք քաղաքը: Ցուլի միս ուտելը դարման է մարմնին: Հորդանանի կողմերում լսվում էր Հովհաննեսի ձայնը: Խոսրովի գանձերից տալիս էր իշխաններին և զորավարներին: Իբրև արծիվ խոյանում էր դեպի կաքավների երամը: Աղվեսը կուտի ագռավի ձագերը: Հիվանդներին կերակրում էինք մեղրով: Շատ կենդանիներ են ապրում (բնակին) ծովերում և գետերում:

Յաղագս մահուան Արշակայ թագաւորին Հայոց, թէ զիարդ մեռաւ յերկրի Խուժաստանի յԱնդմըշն բերդին ինքն իւրեամբ ձեռօք, և Դրաստամատն էր պատճառք մահուն:

2

Եւ այս Դրաստամատ էր յայնմ ճակատու, յորում վատթարեցին Քուշանքն զՇապուհ արքայն Պարսից: Եւ Դրաստամատ գործեաց անհնարին քաջութիւն այնչափ կռուաւ ևս ի վերայ Շապհոյ արքայի, և ապրեցոյց զնա ի մահուանէ. և բազումս ի Քուշանաց անտի կոտորեաց, և զբազում զախոյանից[1] զգլուխս բերէր զառաջեաւ: Եւ զՇապուհ թագաւորն Պարսից փրկէր ի նեղութենէն պատերազմին թշնամեաց անտի, ուր արգելին զնա ի խուռն պատերազմին ի զօրաց անտի: Իսկ իբրև եղև յորժամ դարձաւ Շապուհ թագաւորն Պարսից յերկիրն Ասորեստանի, և մեծ շնորհակալութիւն առնէր ներքինւոյն Դրաստամատայն վաստակոցն, և ասէր ցնա Շապուհ թագաւորն Պարսից. «Խնդրեա՛ դու ինչ յինէն. զինչ և խնդրեսցես, տաց քեզ և ոչ արգելից»: Եւ ասէ Դրաստամատ ցթագաւորն. «Ինձ ի քէն այլ ինչ ոչ պիտի, բայց տուր ինձ հրաման, զի երթայց տեսից զբնակ տէրն իմ զԱրշակ արքայ Հայոց: Եւ առ մի օր, իբրև ես երթայց առ նա, հրաման տուր՝ արձակել զնա ի կապանացն, և ես իշխեցից լուանալ զգլուխս նորա և օծանել, և ագուցանել նմա պատմուճան, և արկանել նմա բազմականս, և դնել առաջի նորա խորտիկս, և տալ նմա գինի, և ուրախ առնել զնա արուեստականօքն մի օր ճիշդ»: Եւ ասէ թագաւորն Շապուհ. «Խիստ են խնդրուածքդ, զոր խնդրեցերդ[2]. զի յաւուրց ժամանակաց յորմէ[3] թագաւորութիւնս Պարսից կանգնեալ է, և բերդն այն Անյուշ բերդ կոչեցեալ է, չիք որ մարդ եղեալ ի մարդկանէ՝ որ իշխեցեալ է յիշեցուցանել թագաւորաց զոր յայնմ բերդի եղեալ զոք է թագաւորաց, յիշելով զայն մարդ՝ որ յայնմ բերդի զոք եղեալ է, թող թէ զնա զայր թագաւոր և զիմ ընկեր կապեալ եղեալ յայնմ բերդի զհակառակորդն, որ այնքան աշխատ արար զմեզ, և դու աւադիկ զանձն ի մահ եդիր և յիշեցուցեր զԱնյուշն, որ ոչ էին լեալ երբէք օրէնք թագաւորութեանս Արեաց ի սկզբանէ: Բայց զի վասն[4] քո մեծ վաստակք են առ իս, զոր ինչ խնդրեցերն՝ ե՛րթ՝ տուեալ լիցի քեզ. բայց քեզ արժան էր զօգուտ քո անձինդ խնդրել կամ աշխարհս կամ գաւառս կամ գանձս: Բայց յորժամ դու զայդ խնդրեցեր, անցեալ լիցիս զօրինօք[5] Արեաց թագաւորութեանս. ե՛րթ տուեալ լիցի քեզ որ ինչ յինէնս խնդրեցեր փոխանակ քոց»:

Եւ ետ նմա փուշտիպան մի հաւատարիմ. և հրովարտակ՝ արքունի մատանեաւն, զի գնացեալ[6] երթիցէ նա ի բերդն յԱնդմըշն, և զիարդ և կամք իցէ նո-

րա, զոր օրինակ և խնդրեացն՝ արասցէ կապելոյն Արշակայ, որ յառաջ թագաւորեալն էր ի Հայս: Եւ չոգաւ[7] Դրաստամատն հանդերձ փշտիպանաւն և հրովարտակաւն արքունի յԱնուշ բերդն, և ետես զտէրն բնակ. և արձակեաց զԱրշակ ի կապանացն երկաթեաց ի ձեռակապացն և յոտիցն երկաթոց և յանրոց պարանոցէն շղթայիցն սարեացն[8]. և լուաց զգլուխ նորա. և լոգացոյց զանձն նորա: Եւ ագոյց նմա պատմուճան ազնիւ. և էարկ նմա բազմականս, և բազմեցոյց զնա, և եդ[9] առաջի նորա ընթրիս ըստ օրինաց թագաւորաց, և եդ առաջի նորա գինի որպէս օրէն էր թագաւորացն. սթափեաց զնա և մխիթարեաց, և ուրախ առնէր զնա գուսանօք:

Եւ ի ժամ աղանդեր մատուցանելոյ՝ եդին առաջի նորա միրգ, խնձոր և վարունգ և ամիճ, զի կերիցէ. և եդին դանակ նմա, որպէս զի հատցէ և կերիցէ զիարդ և կամեսցի: Եւ Դրաստամատ մեծապէս ուրախ առնէր զնա. կայր յոտն, և մխիթարէր զնա: Իսկ յորժամ արբեցաւ, և գինին եկն զականմբ[10] նորա, արբեցաւ հպարտացաւ և ասէ. «Վա՜յ ինձ Արշակայ. այս և այս, և յայսմ չափու և այս անցք անցին ընդ իս»[11]: Եւ զայս ասացեալ, զդանակն՝ որ ունէր ի ձեռինն, որով զմիրգն կամ զամիճն կամէր ուտել, եհար իսրտի իւրում. և անդէն սատակեցաւ, և մեռաւ անդէն ի նմին ժամուն մինչ դեռ կայր ի բազմականին: Իսկ յորժամ զայն ետես Դրաստամատն, հարձակեցաւ եհան ի նմանէ զնոյն դանակ, և եհար յիւրում կշտին. և անդէն մեռաւ և նա ի նմին ժամուն յայնմ:

(Փաւստոս Բուզանդ, 5-րդ, Է)

[1] նախդիրը կրկնված է
[2] դ-ն դիմորոշ հոդ է
[3] հոգնակի հարաբերյալի մոտ *որ* հարաբերականը եզակի թվով, որը գրաբարում սովորական է
[4] փխ. վասն զի
[5] անցեալ լիցիս զօրինօք-թող օրենքից դուրս եկած լինես, այսինքն՝ թող բացառություն լինես օրենքից

[6] նույնանիշ է երթալ բային
[7] չոգաւ- գնաց
[8] յանրոց պարանոցէն շղթայիցն սարեացն- վզի օղակներից ու շղթաներից
[9] եդ-դրեց
[10] գինին գալ զականմբ հարբել
[11] վա՜յ ինձ Արշակայ. այս և այս, և յայսմ չափու և այս անցք անցին ընդ իս-վա՜յ ինձ, Արշակիս. որտեղի՞ց ուր ընկա և ի՞նչ օրի հասա

2. ԽԱՌՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄՆԵՐ

ԴԱՍ ՏԱՍՆՅՈԹԵՐՈՐԴ

Ի-Ա ԱՐՏԱՔԻՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 106. Հոլովման պատկերն է՝

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	աշխարհ	աշխարհք
Հ.	(զ)աշխարհ	(զ)աշխարհս
Ս.Տ.	աշխարհի	աշխարհաց
Բ.	յաշխարհէ	յաշխարհաց
Գ.	աշխարհաւ	աշխարհաւք(օք)

§ 107. Այսպես հոլովվում են՝

ա) Բազմաթիվ բառեր՝ ազգ, ամ (=տարի), ամպրոպ, բևեռ, գազան, գաւառ, գերեզման, գուսան, դաշտ, դեւ (դիւի), դպիր, ըմբիշ, իր, հրաման, ճանապարհ, նախարար, նահանգ, ոչխար, պատկեր, պարիսպ, պարտէզ (պարտիզի), սահման, վահան, վիշապ, փիղ և այլն: Անեզական բառերից՝ խելք, կառք, կեանք (կենաց), արտասուք (արտասուաց), աղաչանք, բաղձանք, յանցանք, զարմանք, հանգամանք, տառապանք և այլն:

բ) Որոշ բացառություններով այն բառերը, որոնք վերջում ունեն՝ *ակ, ական, արան, եակ, իկ, իչ, որդ, ոց, ու, ուկ, պան, ստան, որ* կամ *աւոր,* օրինակ՝ ագարակ, ամբարտակ, աշտանակ, բանակ, կտակ, շինական, գանձարան, դատարան, դայեակ (դայեկի), սենեակ (սենեկի), մրրիկ, բրիչ, գրիչ, որսորդ, փողոց, լեզու, մեղու, բազուկ (բազկի), գեղջուկ, պարտիզպան, բուրաստան, զինուոր, սպասաւոր, դատաւոր և այլն:

Վարժություն 71. *Հոլովել Ի-Ա արտաքին հոլովմամբ հետևյալ բառերը՝*

աղքատ, գաւազան, վէմ (վիմի), աղաղակ, բաժակ, լծակ, փախստական, ժամանակ, յաղթանակ, պահարան, դղեակ (դղեկի), կօշիկ, գործիչ (գործչի), եղջերու, ստրուկ, պահապան, աղանդաւոր, սպասաւոր, աչք, կամք, անարգանք:

Վարժություն 72. *Թարգմանել, որոշել Ի-Ա արտաքին հոլովման բառերի հոլովն ու թիվը, առանձնացնել անեզական բառերը՝ դիմացը նշելով նրանց ուղղական հոլովաձևը:*

Գինի սրսկեն մեղուանոցացն, զի պարսն որ ելանիցէ՝ վաղվաղակի անդ իջանիցէ: Հրաման տայ բնակչաց աշխարհին՝ ուսանել զխօսս և զլեզուս հայկական: Գովութեան արժանի է և մեծարանաց: Իջանէր յերիվարէն, հանեալ զսուսերն իւր յարձակէր ի վերայ փղին: Բազումք ի զօրականացն ոչ կարէին հաւատալ սուտ ուխտին Վասակայ: Հրապուրեաց զմարզպետն իջանել ի կառաց անտի և հեծանել ի նժուգի: Ընդդէմ լինէր սուրբ եպիսկոպոսացն: Եւ շատ ցուեցոյց զմէջք փափուկ օրիորդին: Յորժամ գամ՝ արձակեմ ի կապանաց: Ապաշխարէր մեծաւ տառապանօք: Որք բազում թոշակօք և հեռագնաց ճանապարհօք մաշէին զաւուրս իւրեանց ի դպրոցս ասորի գիտութեան: Եւ զիւր նենգաւոր խորհուրդն նամակաւ ծանուցանէր նմա: Աղաղակաւ արտասուօք զտաճարն լնուին: Յամենայն քաղաքս և ի գաւառս՝ ուր և ընթեռնուին զհրամանս արքունի՝ խնդութիւն և ուրախութիւն լինէր: Հատին զգլուխ սրբոյն սուսերաւ: Ի հացէ նորա ուտէր և ի բաժակէ նորա ըմպէր:

Վարժություն 73. *Թարգմանել գրաբար:*

Պատերազմով կամենում էր գրավել քաղաքը: Հայոց թագավորներից ստացան գյուղեր, ագարակներ և գանձեր: Պարտեզի դուռը բաց է: Երգում էին հրապարակներում տավիղներով և քնարներով: Գնում էին քաղաքից քաղաք և գավառից գավառ և չէին գտնում իրենց (իւրեանց) սիրելիներին: Եվ այս է հրովարտակի պատճենը: Մեծ անարգանքով և տանջանքով նեղում էր հավատացյալներին: Քաջաբար հարձակվեցին քաղաքների և բերդերի վրա (ի վերայ): Չենք կամենա ողբալ մեր ազգի թշվառությունը: Թռչունները սնվում են (սնանին) միջատներով: Պանդուխտ եմ ես օտար երկրում:

Յաղագս զօրավարին Մուշեղայ Հայոց, թէ որպէս անկաւ[1] ի վերայ բանակին Շապհոյ թագաւորին Պարսից և եհար զնա ի հարուածս անհնարինս[2], մինչ զի միաձի Շապուհ ճողոպրէր:

Ապա Մուշեղ որդի Վասակայ, ստրատելատն Հայոց Մեծաց ընտրեաց իւր արս ընտիրս միամիտս[3] ազատս ազգայինս քառասուն հազար, միաբանս միակամս, և կազմեաց զնոսա ձիով և թոշակաւ և զինու. և առեալ զնոսա ընդ իւր, երթալ նստել[4] ի սահմանս Ատրպատճացն և պահել[5] զաշխարհն Հայոց: Ապա յայնմ ժամանակի կազմեաց պատրաստեցաւ Շապուհ արքայ Պարսից ամենայն կազմութեամբ զօրովք իւրովք, եկն եհաս յերկիրն Ատրպատականի. և Մերուժանն առաջնորդ գնդին բանակի նորա, և բուն բանակն ուրեմն թագաւորին ի Թաւրէշն բանակեալ էին:

Եւ հասանէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Մուշեղ, անկանէր ի վերայ

բանակին քառասուն հազարաւ, և անղէն ձեռն ի գործ արարեալ[6] կոտորէր: Ապա միածի մազապուր թագաւորն Պարսից Շապուհ ճողոպրեալ փախչէր. և զամենայն կարևան բանակին առ հասարակ ընդ սուր հանէր Մուշեղ հանդերձ զօրօքն Հայոց: Զի բազումս կոտորէին. և զբազումս յաւագանոյն Պարսից ձերբակալս առնէին, և առնուին զգանձս թագաւորին Պարսից յաւարի. և ըմբռնէին զտիկնաց տիկինն հանդերձ այլովք կանամբքն: Եւ զամենայն մաշկաւարզան ի բուռն արկանէր Մուշեղ սպարապետն, և զամենայն աւագանին՝ արս իբրև վեց հարիւր՝ հրամայէր մորթել զօրավարն Հայոց Մուշեղ, և լնուլ խոտով, և տայր բերել առ Պապ արքայն Հայոց: Առնէր զայս ի վրէժս հօրն իւրոյ Վասակայ:

Բայց զկանայսն Շապհոյ թագաւորին Պարսից ոչ ումեք[7] ինչ թոյլ տայր Մուշեղ զօրավարն Հայոց անարգել ինչ զնոսա ումեք. այլ ժանաւարս տայր նոցա կազմել ամենեցուն, և հանեալ արձակէր զամենեսեան զհետ առն նոցա[8] Շապհոյ արքայի: Եւ ի պարսկացն ընդ նոսա արձակէր, զի երթիցեն առ Շապուհ թագաւորն Պարսից ողջս և անարատս: Իսկ թագաւորն Պարսից զարմացեալ ընդ բարերարութիւնն Մուշեղի և ընդ քաջութիւնն և ընդ ազատութիւնն, զի ոչ արար ինչ նմա յաղագս կանանցն թշնամանս: Եւ էր ի ժամանակին յայնմիկ երիվարն Մուշեղի[9], ճերմակ ձի մի. իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ յորժամ առնոյր գինի ի մատունսն ըմպել[5], յորժամ ուրախութեանն իւրոյ խրախութիւնս առնէր զօրացն իւրոց, ասէր. «Ճէրմակաձին գինի արբցէ»[10]: Եւ ետ նկարել զտաշտ ի պատկեր զՄուշեղ ճերմակաւն. և ի ժամ ուրախութեանն իւրոյ դնէր զտաշտն առաջի իւր, և յիշէր հանապազ զնոյն բանս ասելով՝ թէ «Ճերմակաձին գինի արբցէ»:

Այլ[11] Մուշեղ և ամենայն զօրքն Հայոց անչափ առին զաւար ի բանակէն Պարսից, և անչափ լցան գանձօք և ստացուածովք. և բազում աւարամասն Պապայ պահէին թագաւորին իւրեանց. և զօրացն Հայոց՝ որ անղէն առ թագաւորին Պապայ էին մնացեալ՝ հանին աւարամասն և զօրավարացն Յունաց՝ որ էին առ թագաւորին Հայոց. սոյնպէս և ամենայն զօրացն տային բաշխել ի մեծամեծ աւարացն ածելոցն: Այլ[12] իբրև դարձան զօրքն Հայոց յաշխարհն իւրեանց, բազումք ի զօրացն Հայոց ամբաստանէին առ թագաւորին Պապայ զՄուշեղէ զսպարապետէն, թէ ընդէ՞ր արձակեաց զկանայս թագաւորին Պարսից զթշնամւոյն մերոյ և թագաւորին Հայոց Պապայ. վասն այսր իրաց[13] ոչ ինչ սակաւ լինէր թշնամութեամբ ընդ Մուշեղի մինչև ի բազում ժամանակս:

(Փաւստոս Բուզանդ, 5-րդ, Բ)

[1] այստեղ՝ հարձակվեց

[6] ձեռն ի գործ արարեալ-սկսեց

[2] եհար զնա ի հարուածս անհնարինս-սոսկալի հարվածներով ջարդ տվեց նրան
[3] այստեղ՝ հավատարիմ
[4] գործածված են դիմավոր բայի նշանակությամբ՝ գնաց, նստեց
[5] հայցականով նպատակի պարագա՝ պահպանելու համար
[7] ումեք-որևէ մեկին
[8] զհետ առն նոցա-իրենց ամուսնու ետևից
[9] էր ... Մուշեղի-Մուշեղն ուներ
[10] արքցէ-թող խմի
[11] այստեղ՝ իսկ
[12] այստեղ՝ բայց
[13] վասն այսր իրաց-այս բանի պատճառով

Ի-Ա ՆԵՐՔԻՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 108. Հոլովման պատկերն է՝

	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
ՈՒ.	անձն	անձինք	թոռն	թոռունք
Հ.	(զ)անձն	(զ)անձինս	(զ)թոռն	(զ)թոռունս
Ս.Տ.	անձին	անձանց	թոռին	թոռանց
Բ.	յանձնէ	յանձանց	ի թոռնէ կամ ի թոռանէ	ի թոռանց
Գ.	անձամբ	անձամբք	թոռամբ	թոռամբք

Հոգնակի ուղղականը բառի վերջին բաղաձայնից առաջ ստանում է *ի* կամ *ու* ձայնավորները՝ վերջավորվելով *ինք*-ով կամ *ունք*-ով:

§ 109. Այս հոլովմամբ հոլովվում են *ն*-ով և նախորդող որևէ այլ բաղաձայնով վերջացող մի շարք բառեր՝ ազն. (=ցեղ, սերունդ, հոգն. ուղղ.՝ ազինք), ազն (=ազնվական, հոգն. ուղղ.՝ ազունք), ափն (ափունք), բեռն (բեռինք), բուռն (բռունք), գառն (գառինք), դաշն (դաշինք), եզն (եզինք), եղն (=եղնիկ, հոգն. ուղղ.՝ եղինք), լեառն (սեռ. տր.՝ լերին, բաց.՝ ի լեռնէ կամ ի լեառնէ, հոգն. ուղղ.՝ լերինք), խաշն (խաշինք), կամն (կամունք), հարսն (հարսունք), մասն (մասունք), մատն (մատունք), ողն (ողունք), տոռն (=պարան, լար, հոգն. ուղղ.՝ տոռունք) և այլն:

Ծանոթություն 1. Հոգնակի ուղղականում *ինք*-ով վերջացող մի քանի բառեր բարդությունների մեջ վերջավորվում են *ունք*-ով, օրինակ, ազն-ազինք, բայց՝ դիւցազն-դիւցազունք. բեռն-բեռինք, բայց՝ մեծաբեռն-մեծաբեռունք և այլն:

Ծանոթություն 2. Ձեռն և *ոտն* բառերը եզակի թվում հոլովվում են այս հոլովմամբ, իսկ հոգնակիում՝ արտաքին թեքման Ի-Ա և Ի հոլովմամբ՝ *ձեռն*. սեռ. տր.՝ ձեռին, բաց.՝ ի ձեռանէ, գործ.՝ ձեռամբ, հոգն. ուղղ.՝ *ձեռք*, սեռ. տր.՝ ձեռաց, բաց.՝ ի ձեռաց, գործ.՝ ձեռաւք(օք). *ոտն*, սեռ. տր.՝ ոտին, բաց.՝ յոտանէ,

գործ.՝ ոտամբ, հոգն. ուղղ.՝ *ոտք*, սեռ. տր.՝ ոտից, գործ՝.ոտիւք:

Քար բառը եզակի թվում հոլովվում է Ի հոլովմամբ (սեռ. տր.՝ քարի, բաց.՝ ի քարէ, գործ.՝ քարիւ կամ քարամբ), իսկ հոգնակիում ունենում է այս հոլովման պատկանող բառերի նույն հոլովական ձևերը (ուղղ.՝ քարինք, սեռ. տր.՝ քարանց, բաց.՝ ի քարանց, գործ.՝ քարամբք):

Վարժություն 74. *Հոլովել Ի-Ա ներքին հոլովմամբ հետևյալ բառերը՝*

կաքն, սառն, ներն (ներինք), առն (առինք=վայրի արու ոչխար), կառափն (կառափունք=գլուխ, գանգ), դիւցազն, վեհանձն:

Վարժություն 75. *Թարգմանել, որոշել Ի-Ա ներքին հոլովման բառերի հոլովն ու թիվը՝ եզակին դարձնելով հոգնակի, իսկ հոգնակին՝ եզակի:*

Թագաւորն տեսանէր զքաք ձեռինն որ գրէր: Մատամբք իւրեանց վաստակեցին և կերակրեցան: Իջանէր Մովսէս ի լեռնէն Սինայ: Յարձակէին ի վերայ գառանցն: Յանձա՞նց ինչ ունիցին զայնպիսի շարժմունս: Դնէին ի վերայ ոդինն Յոհանու: Հրային մասամբ ջեռուցանէ զամենայն գոյացեալս: Եւ նա գնաց զկնի նորա... իբրև զշուն տոռամբ: Փոշոտեցան և ծխոտեցան սրահակք և սրսկապանք նորեկ հարսանց:

Վարժություն 76. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված բառերը դնել համապատասխան հոլովով ու թվով:*

Արշակ տիրէ երրորդ (մասն) աշխարհիս: Որ եղեր զանձն քո ի վերայ (խաշինք) քոց: Իջեալ էին յամրոցացն (լեառն)-ն Պարխարայ: Ես փրկեցի զքեզ (ձեռք) Սաւուղայ: Յորժամ (քարինք) ոք շինուածս առնիցէ: (Գառինք)-ն լինելոց են զայլք: Մի՛ ոք իշխեսցէ մտանել (բեռն): Առնոյր Դաւիթ զքնարն և նուագէր (ձեռն) իւրով: Արբի զգինի իմ (կաքն) իմով: Ետես մեծն Սահակ զայս ամենայն չարիս (մասն)-ն Պարսից: Ո՞չ թողուցու... ոչխարն (լերինք):

եղեր-դրեցիր   արբի-խմեցի

Վարժություն 77. *Թարգմանել գրաբար:*

Կոփածո քարերով շինում էին տներ: Կալերում կալսում էին ցորենը կամով: Որդիներով և թոռներով գալիս հասնում է Հայաստան: Նավը բեռներից ծանրացավ և խորտակվեց: Երդվում է, որ այլևս չի խախտի դաշինքը: Կաթից պանիր է լինում: Գառների և ոչխարների բուրդը լվանում էինք գետում: Եզի լուծը ծանր է: Շրջում էին լեռներում և չէին կարողանում մտնել շեները:

կալսել-կասուլ   լինել-լինել(իմ)

Յաղագս թագաւորին Պապայ, թէ որպէս խոտորեցաւն[1] ի թագաւորէն Յունաց. և կամ որպէս սպանեաւ ի զօրացն Յունաց:

Եւ շրջեաց[2] զմիտս իւր թագաւորն Պապ և խոտորեաց զսիրտ իւր ի թագաւորէն Յունաց, և կամեցաւ խառնել զսէր իւր և առնել միաբանութիւն ընդ թագաւորին Պարսից: Եւ սկսաւ թիկունս իւր առնել զարքայն Պարսից, և արձակել անդրէն հրեշտակս յաղագս միաբանութեան: Եւ առաքէր հրեշտակս առ թագաւորն Յունաց, եթէ «Կեսարիաւ հետ՝ և տասն քաղաք մեր լեալ է, արդ ի բաց տուր[3]. և զՈւռհա քաղաք շինեալ է նախնեացն մերոց. արդ եթէ ոչ կամիս խանգար ինչ առնել[4], տուր ի բաց. ապա թէ ոչ, կռուիմք մեծաւ պատերազմաւ»: Այլ[5] Մուշեղ և ամենայն իշխանքն Հայոց շատ եդին ի մտի[6] արքային, զի մի՛ քակեսցէ զուխտ յերկրէն թագաւորութենէն Յունաց. և ոչ անսաց նոցա, և յայտնեաց զքշնամութիւն իւր՝ զոր ունէր ընդ թագաւորին Յունաց:

Այլ իշխանքն Յունաց և զօրքն նոցին տակաւին էին յերկրինն Հայոց. և անուն իշխանացն միումն Տէրէնտ, միւսումն Ադէ: Եւ յղեաց դեսպան մի գաղտուկ թագաւորն Յունաց առ իշխանսն զօրացն իւրոց՝ որ էին յերկրին Հայոց, և հրաման տայր սպանանել զթագաւորն Հայոց զՊապ: Եւ եղև իբրև ընկալան զայս հրաման ի թագաւորէն Յունաց իշխանքն իւր՝ որ էին ի Հայոց երկրին, սպասէին մահու ի դէպ՝ սպանանել զթագաւորն Հայոց զՊապ: Եւ եղև ի դիպան ժամանակի իբրև գիտացին Տէրէնդն և Ադէն զօրավարքն զօրացն Յունաց՝ թէ միայն է թագաւորն Հայոց Պապ, և ամենայն մեծամեծքն և զօրքն Հայոց չէին անդ. և էր թագաւորն Հայոց Պապ բանակեալ ի դաշտին ի Բագրաւանդ գաւառի ի Խու անուն տեղւոյն, և բանակ զօրացն Յունաց բանակեալ էր անդէն մօտ առ բանակին Հայոց արքային. ապա զօրավարն Յունաց հաց մեծապէս գործեալ[7] յընթրիս հրաւիրեալ կոչեցին զմեծ թագաւորն Հայոց զՊապ մեծապէս ըստ արժանաւորութեան նորա, որպէս օրէն էր զայր թագաւոր ի հաց մեծ կոչել և առնէին կազմութիւն պատրաստութեան[8]:

Եւ եկեալ թագաւորն Պապ յընթրիս, մտեալ բազմեցաւ յուտել և յըմպել[9]: Եւ իբրև մտանէր արքայն ի խորանն Տէրէնդի զօրավարին Յունաց, և լեգէոն սպարակիր հետևակն վահան ի ձեռն, սակուր զգօտւոյ, շուրջ ի ներքոյ զորմովք խորանին պատեալ պակէին[10]. սոյնպէս և արտաքոյ կազմէին ի ներքոյ կուռ վառեալք և ի վերոյ հանդերձք զգեցեալք պատրաստէին[11]: Իսկ թագաւորն Պապ համարէր ի միտս իւր թէ ի պատիւ ինչ նորա զայն առնիցեն: Եւ մինչ դեռ յընթրիսն ուտէր, սակրաւոր զօրքն ի թիկանց կուսէ նորա կարգեալք պակեալք կային շուրջ զնովաւ յամենայն կուսէ: Իբրև ընդ գինիս մտին, որպէս զառաջին ուրախութեանցն նուագն[12] մատուցին արքային Պապայ, և առ հասարակ թմբկահարք և սրնգահարք քնարահարք և փողահարք, իւրաքան-

չիւր արուեստօք պէսպէս ձայնիւք բարբառեցան: Եւ վահանաւոր լեգէոնին հրաման ետուն. և մինչ դեռ թագաւորն Պապ զուրախութեան գինին ունէր ի մատունս իւր, և նայէր ընդ պէսպէս ամբոխ գուսանացն, ահեակ ձեռամբն յարմուկն՝ յոր յեցեալ բազմեալ էր՝ ունէր տաշտ ոսկի ի մատունս իւր, իսկ աջ ձեռնն եդեալ էր ի դաստապան նրանին՝ զոր կապեալն էր յաջու ազդերն իւ- րում, և մինչ դեռ բերանն ի բաժակին էր յըմպելն, և աչօքն յառաջ կոյս պշու- ցեալ հայէր ընդ պէսպէս ամբոխս գուսանացն, հրաման լինէր ակնարկելով զօրացն Յունաց: Եւ լեգէոն սակրաւորքն երկու ի թիկանց կուսէ կային ի սպա- սու ոսկիկմբէ վահանօքն յանկարծօրէն կից ի վեր առեալ[13] զսակուրսն, զար- կանէին թագաւորին Պապայ. մին կշիռ զուլն հարկանէր[14] սակրաւն, և միւսն և ս սակրաւորն զաջ թաթ ձեռինն՝ որ կայր ի վերոյ դաստապանի նրանին՝ հարկանէր, կտրէր և ի բաց ընկենոյր: Անդէն ի բերանս տապալէր թագաւորն Պապ. և գինին տաշտիւն և արիւնն պարանոցին նովաւ հանդերձ ի վերայ բաժակակալ սկըտեղն անկանէր առ հասարակ. և անդէն սատակէր թագա- ւորն Պապ: Ընդ շփոթելոյ տաճարին խռովութեան՝[15] Գնէլ տէր գաւառին Անձևացեաց յոտն կացեալ յիւրմէ բազմականէն, հանեալ զիւր սուսերն՝ հար- կանէր զմի ի լեգէոնաց անդի սպանանէր, յայնցանէ՝ որ հարին[16] զթագաւորն: Ապա Տէրէնդ զօրավարին Յունաց զիւր սուսերն հանեալ ածէր[17], տարակաց ի գլխոյն Գնելոյ զսկաւառակն գլխոյն ի վերայ աչացն ի բաց ընկենոյր[18]: Եւ այլ ինչ ոք ոչ կարաց յանդգնել ասել ինչ ընդ նոսա և ոչ ինչ:

(Փաւստոս Բուզանդ, 5-րդ, ԼԲ)

[1] այստեղ՝ երես դարձրեց
[2] գործածված է փոխել, շուռ տալ իմաստով
[3] ի բաց տուր-ետ տուր
[4] խանգար ինչ առնել-խռովություն առաջ բերել
[5] այստեղ՝ թեև , թեպետ
[6] եդին ի մտի-հորդորեցին
[7] հաց... գործեալ-հացկերույթ սարքեցին
[8] առնէին կազմութիւն պատրաստութեան-ամեն բան կազմել պատրաստել էին
[9] *Ի* նախդրով և հայցականով անորոշ դերբայը նպատակի պարագա՝ ուտելու և ըմպելու
[10] շուրջ ի ներքոյ զորմովք խորանին պատեալ պսակէին-ներսը, սենյակի պատերի մոտ, շրջապատելով պահպանում էին
[11] սոյնպէս և արտաքոյ կազմէին ի ներքոյ կուռ վառեալք և ի վերոյ հանդերձք զգեցեալք պատրաստէին-նույնպես և (սենյակից) դուրս պատրաստ կանգնած էին լավ սպառազինված, իսկ վրայից սովորական զգեստ հագած (զինվորներ)
[12] այստեղ՝ բաժակ, գավաթ
[13] կից ի վեր առեալ-միասին վեր բարձրացնելով
[14] կշիռ զուլն հարկանէր-ուղիղ վիզն կտրեց
[15] ընդ շփոթելոյ տաճարին խռովութեան-երբ սեղանատանը աղմուկ և շփոթություն ընկավ
[16] յայնցանէ՝ որ հարին-նրանցից (զինվորներից) մեկին, որը խփել էր
[17] այստեղ՝ խփեց
[18] ի բաց ընկենոյր-շուռ տվեց

Ո-Ա ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 110. Հոլովման պատկերն է՝

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	մատանի	մատանիք
Հ.	(զ)մատանի	(զ)մատանիս
Ս.Տ.	մատանւոյ	մատանեաց
Բ.	ի մատանւոյ	ի մատանեաց
Գ.	մատանեաւ	մատանեաւք(օք)

Այս հոլովման դեպքում բառավերջի *ի* ձայնավորը *ո* հոլովիչից առաջ դառնում է ւ, իսկ *ա*-ից առաջ՝ *ե*:

Եզակի ներգոյականի իմաստն արտահայտվում է *ի(յ)* նախդրով և եզակի անորոշ հայցականով, իսկ հոգնակին *ի(յ)* նախդրով և հոգնակի անորոշ հայցականով՝ ի թշնամի=թշնամու մեջ, ի թշնամիս=թշնամիների մեջ:

Մի քանի բառերի եզակի ներգոյականի իմաստը, որոնք տրականում ունենում են նաև ոջ վերջավորությունը, սովորաբար դրսևորվում է *ի(յ)* նախդրով և *ոջ* վերջավորությամբ տրականով՝ տեղւոջ-ի տեղւոջ=տեղում, այգւոջ-յայգւոջ, կղզւոջ-ի կղզւոջ և այլն:

§ 111. Այս հոլովմամբ հոլովվում են՝

ա) *Ի*-ով վերջացող բազմավանկ բառերը (բացառություն են կազմում *գի* վերջածանց ունեցող և *հոգի, ոգի, ոսկի, որդի* բառերը, որոնք ենթարկվում են Ո պարզ հոլովման, տե՛ս § 103)՝ աղաւնի, այգի, անդրի (=արձան), ապակի, արքունի, գարի, գերանդի, գերի, գինի, գոլորշի, գօտի, եկեղեցի, թշնամի, ծերունի, մորթի, շոգի, ոզնի, պատանի, փոշի և այլն:

բ) *Են, ուհի, ուհի* վերջածանցով բառերը՝ առիւծենի, ձիթենի, թզենի, ցնցոտի, թագուհի, տիրուհի, Սմբատուհի, Տիգրանուհի և այլն:

գ) *Ունի*-ով վերջացող հատուկ անունները՝ Ամատունի, Արշակունի, Բագրատունի, Մանդակունի, Խոռխոռունի և այլն:

դ) *Իք*-ով վերջացող մի շարք անեզական հասարակ և հատուկ անուններ՝ արգասիք (արգասեաց), երախտիք, ընթրիք, հարսանիք, տանիք, կեղծիք, չարիք, Տմորիք (Տմորեաց), Աղձնիք, Սիւնիք և այլն:

Վարժություն 78. *Հոլովել Ո-Ա հոլովմամբ հետևյալ բառերը՝*

եղևնի, մորի, կենդանի, մարի (=էգ թռչուն), արմաւենի, պատասխանի, ջորի, Արծրունի, Տաճատուհի, կարծիք, Աղձնիք:

Վարժություն 79. *Թարգմանել, որոշել Ո-Ա հոլովման բառերի հոլովն ու թիվը:*

Լուանային զձեռս և զերեսս ի փոշւոյ: Ո՞ւր է տերև ն թզենւոյ, ո՞ւր է ողկոյզն այգւոյ: Պատրաստէր զըմպելիսն արքայի յընտիր և համեղ գինեաց: Եւ այս էր պատճէն հրովարտակին զոր կնքեալ էր մատանեաւ թագաւորին: Եւ աքաղաղ՝ որ շրջի ի մէջ մարեաց սիգալով: Եւ քաղաքն էր ոսկի մաքուր՝ նման սուրբ և սպիտակ ապակւոյ: Ջանային և ոչ կարէին հանել զվնասակար խոզսն յայգւոյ անտի: Ոչ ի մրենւոյ կթեն խաղող: Թագ կապեաց ի գլուխ նորա և ծիրանեօք զարդարեալ մեծացոյց զնա: Ամուրեացն և այրեացն ասեմ: Եւ առաքեաց զծառայս իւր կոչել զհրաւիրեալսն ի հարսանիս:

Վարժություն 80. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված բառերը դնել՝ ա ենթակետինը սեռական և տրական, բ-ինը՝ բացառական, գ-ինը՝ գործիական հոլովներով, իսկ դ-ինը՝ ի(յ) նախդրով և համապատասխան հոլովով՝ ներգոյականի նշանակությամբ:*

ա) Իսկ Վարազդատ թագաւորն պատգամ յղէր (պատասխանի)-ն առ զօրավարն Մանուէլ: Ելէ՛ք ի լեառն և բերէ՛ք տերև ս (ձիթենիք), և տերև ս (արմաւենիք): Եւ անզգայ յարձակմամբ յաւարի առնուլ փութային զգանձս սուրբ (եկեղեցիք)-ն:

բ) Արկանէ կալ (գարի): Պատմեաց մի ոմն (մանկտի) անտի: Որք ունէին զկանայս (այլազգիք)-ն:

գ) Մի՛ արբենայք (գինի): Սկսան այնուհետև պատրել զոմանս (կարասի) և զոմանս ողոքական բանիւք: Միով (գօտի) ճշմարտութեան պնդեցին զմէջս:

դ) Ատրուշանս շինէին ի բազում (տեղիք): Պատմեցէք (կղզիք) հեռաւորս: Բերէին և դնէին ի սուրբ (եկեղեցի)-ն:

Վարժություն 81. *Թարգմանել գրաբար:*

Թզենու տերևները դեղին են: Հանդերձները վնասվում են փոշուց: Արտաշեսի հրամանով բնակվեցին Տմորիքում: Ապակու բեկորները փայլում էին արևի ճառագայթներից: Թագավորը հրովարտակը կնքեց մատանիով: Ամբարները պիտի լցնեն գարիով և ցորենով: Քաջալերում էր պատանիներին քաջաբար մարտնչել: Ծերունիներից լսում էին իմաստուն խրատներ: Մանգաղներով և գերանդիներով կհնձեք արտերը: Բազում տեղերից գողեր և ավազակներ էին գալիս Արշակավան: Երգում և պարում էր պատանիների հետ:

Յաղագս Յոհաննու եպիսկոպոսի, և վարուց նորա, և անմտութեանն և շաղաշուտ խօսիցն և գործոցն, և նշանացն[1] որ յաստուծոյ ի վերայ նորա եղեն:

Այլ[2] Յոհան եպիսկոպոս, որդի Փառինայ հայրապետի, հինաւուրց[3]. թէ արժան իցէ զնա կոչել եպիսկոպոս: Եւ էր սա այր կեղծաւոր, և երևեցուցանէր ինքն զանձն իւր[4] մարդկան պահող և խորգահանդերձս. մինչ զի մոյգս անգամ ոչ ագանէր, այլ զամառն[5] հեսկով պատէր, և զձմեռն[5] կեմով: Եւ յագահութեան առանց չափոյ էր հեղեալ, և ոչ կարէր տալ զագահութիւն իւր ընդ երկիւղին աստուծոյ[6]. այնչափ ինչ զի զիրս անարժանս և չիւատալիս գործէր:

Զի էր երբեմն դիպեալ ի ճանապարհի ուրեմն[7], զի նստէր նա ի գրաստու վերայ և գայր. եկն դիպեցաւ սմա օտար պատանի մի աշխարհական հեծեալ ի ձի, սուսեր ընդ մէջ, թուր զգօտւոյ, աղեղնակապարճ զմիջով. լուացեալ զհերս իւր օծեալ մերձեալ[8], վարսակալ եդեալ ի գլուխ իւր, և օդիկ արկեալ զուսովք իւր. և գայր զճանապարհս իւր. թերևս յաւազակութենէ: Իսկ ձին՝ յորում հեծեալ՝ մեծ հասակաւ, և էր գունաւոր, գնացող, մինչ զի ի բացէ տեսանէր եպիսկոպոսն Յոհան զձին մեծապէս զարմացեալ՝ ակնակառոյց լինէր[9]: Ապա իբրև եկն մերձեցաւ հեծեալն մօտ ի նա անդր, ապա սպասեալ Յոհաննու՝ բուռն հարկանէր զերասանակաց ձիոյն, և ասէր. «Է՛ջ դու վաղվաղակի ի ձիոյ այտի, զի բանք են ինձ ընդ քեզ»[10]: Ասէ այրն. «Զի ոչ դու զիս գիտես և ոչ ես զքեզ, զի՞նչ այն բանք իցեն, զոր դու ընդ իս իցես խօսելոյ»[11]: Մանաւանդ զի այրն արբեալ ևս դիպեցաւ, և շատ յամառեաց այրն իջանել ի ձիոյն: Ապա բռնադատեաց զնա Յոհան, իջոյց ի ձիոյ անտի. և առ տարաւ զնա մեկուսի ի ճանապարհէն: Եւ առնն խոնարհել հրամայէր և ասէր. «Զերիցութեան ձեռն դնեմ ի վերայ քո»: Իսկ նա տայր պատասխանի զանձնէն[12], եթէ «Այր աւազակ սպանող չարագործ և խառնագնաց լեալ ի մանկութենէ իմմէ, ես ոչ ինչ եմ արժանի այդպիսի իրաց. և այժմ դեռ ի նմին գործ կամ»: Եւ շատ ի վէգ եկեալ[13] յամառէր այրն, և նա ևս չար քան զնա: Ապա բռնաբար զգետնեալ զայրն, դնէր Յոհան զձեռն իւր՝ առնել զնա երէց. և յարուցեալ հրամայէր լուծանել զհանգոյցս մեկնոցին, և արկանել նմա աղաբողոն: Եւ ասէր. «Ե՛րթ ի գեւղ քո, և լիջի՛ր դու անդ երէց գեղջն՝ ուստի ես»: Եւ անգամ ոչ գիտէր զայրն թէ յորմէ գեղջէ իցէ: Ինքն Յոհան մատուցեալ բուռն հարկանէր զձիոյն, և ասէր. «Այս ինձ կօշիկք լիցին, փոխանակ զի երէց արարի զքեզ»: Իսկ այրն յամառեալ ի վերայ ձիոյն չառնոյր յանձն տալ. ապա բռնաբար յինքն հանեալ[14] զձին, և զայրն արձակեաց: Եւ այս ամենայն իրքս վասն ձիոյն եղեն:

Ապա այրն թէ ոչ կամօք՝ աղէբողոն արկեալ, գնայր ի տուն իւր, և երթեալ

մտանէր ի մէջ ընդանեաց իւրոց, ասէ ցկին իւր և ցընդանիս. «Արի՛ք յաղօթս կամք»[15]: Եւ նոքա ասեն. «Մոլիս դու, դե՞ւ ուրեմն հարաւ ի քեզ»: Իսկ նա ասէ. «Արի՛ք կամք յաղօթս, վասն զի երէց եմ»: Իսկ նոքա զարմացեալ, մերթ շիկնէին, մերթ ծիծաղէին. մինչև բազում անգամ յամառեալք, ապա ուրեմն հաւանեցան կալ յաղօթս ընդ նմա: Ապա ասէ կինն ցայրն իւր. «Ո՞չ դու երախայ[16] էիր, և չէիր մկրտեալ»: Ասէ այրն ցկինն իւր. «Ապշեցոյց, չետ յիշել. և ոչ ես յիշեցի զայդ ասել ցնա. զիս երէց արար, և ձին սանձաւ թամբաւ առ և անց»: Եւ ասեն ցայրն ընդանիքն իւր. «Յարիցես[17] անդրէն գնասցես առ եպիսկոպոսն, և ասասցես. «Մկրտեալ չէի, զի՞ արարեր զիս երէց»: Իսկ նորա[18] յարուցեալ գնացեալ առ եպիսկոպոսն, ասէ ցնա. «Ես մկրտեալ չէի, զի՞ արարեր զիս երէց»: Եւ ասէ Յոհան. «Սափորով միով ջո՛ւր բերէք»: Եւ առեալ զջուրն էարկ զգլխով նորա, և ասէ. «Ե՛րթ, մկրտեցի զքեզ»: Եւ արձակէր զայրն վաղվաղակի յիւրմէ:

(Փաւստոս Բուզանդ, 6-րդ, Ը)

[1] նշանացն-այն հրաշքների
[2] օժանդակ բայը (էր) զեղչված է՝ այլ էր
[3] այստեղ՝ նախկին
[4] զանձն իւր-իրեն
[5] զամառն-ամռանը. զձեռն-ձմռանը
[6] ոչ կարէր տալ զազահութիւն իւր ընդ երկիւղին աստուծոյ-բառացի՝ չէր կարողանում իր ագահությունը տալ աստծու երկյուղի փոխարեն, այսինքն՝ իր ագահությունից աստծուց երկյուղ չուներ
[7] զի էր երբեմն դիպեալ ի ճանապարհի ուրեմն-մի անգամ պատահեց մի ճանապարհի վրա
[8] մերձեալ, այստեղ՝ հարդարած
[9] ակնակառույց լինէր-աչքը վրան մնաց
[10] բանք են ինձ ընդ քեզ-քեզ հետ խոսելիք ունեմ
[11] փխ. խօսելոց
[12] զանձնէն-իր մասին
[13] ի վէգ գալ-վիճել, հակառակվել, դեմ կանգնել
[14] յինքն հանել-խլել, հափշտակել
[15] ներկան ապառնու իմաստով՝ աղոթք անենք
[16] երախայ, ի,ից, գ. դեռ չկնքված՝ չմկրտված, անկնունք (փոքր կամ մեծ)
[17] յարիցես-վեր կկենաս
[18] սեռական հոլովով ենթակա՝ անցյալ դերբայի մոտ: Պետք է թարգմանել ուղղականով՝ նա

ԴԱՍ ՏԱՍՆՈՒԹԵՐՈՐԴ

ԱՆԿԱՆՈՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄՆԵՐ

§ 112. Անկանոն կամ զարտուղի հոլովման բառերը, չնայած ունեն հոլովման որոշ օրինաչափություններ, շեղվում են հոլովման սովորական կանոններից և հանդես են գալիս հոլովական հատուկ ձևերով:

Անկանոն հոլովման ենթարկվող բառերն են՝ *այր* (=տղամարդ), *տէր, հայր, մայր, եղբայր, քոյր, կին, տիկին, գիւղ (գեւղ), աւր (օր), տիւ* (=ցերեկ): Այս բառերի մեջ հոլովիչներն առանձին կամ բոլոր հոլովներում նույնանում են արմատական ձայնավորների հետ:

Ներգոյական հոլովի իմաստը դրսևորվում է ընդհանուր ձևով՝ եզակին եզակի տրականով, իսկ հոգնակին՝ հոգնակի հայցականով և *ի(յ)* նախդրով:

ՀՈԼՈՎՄԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ

1. Այր — 2. Տէր

	1. Այր Եզակի	1. Այր Հոգնակի	2. Տէր Եզակի	2. Տէր Հոգնակի
ՈՒ.	այր	արք	տէր	տեարք
Հ.	(զ)այր	(զ)արս	(զ)տէր	(զ)տեարս
Ս.Տ.	առն	արանց	տեառն	տեարց, տերանց
Բ.	յառնէ	յարանց	ի տեառնէ	ի տեարց, ի տերանց
Գ.	արամբ	արամբք	տերամբ	տերամբք

Այր, տէր բառերի նման հոլովվում են նրանցով բարդված բառերը՝ սկեսրայր-սկեսրառն (նաև՝ սկեսրայրի, ի սկեսրայրէ), քեռայր-քեռառն, տանուտէր-տանուտեառն, պարտատէր-պարտատեառն (նաև՝ պարտատիրի, պարտատիրաց), գաւառատէր:

3. Հայր

	Եզակի	Հոգնակի
ՈՒ.	հայր	հարք
Հ.	(զ)հայր	(զ)հարս
Ս.Տ.	հաւր(հօր)	հարց, հարանց
Բ.	ի հաւրէ (ի հօրէ)	ի հարց, ի հարանց
Գ.	հարբ, հարամբ	հարբք, հարամբք

	4. Մայր		5. Եղբայր	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
ՈՒ.	մայր	մարք	եղբայր	եղբարք
Հ.	(զ)մայր	(զ)մարս	(զ)եղբայր	(զ)եղբարս
Ս.Տ.	մաւր(մօր)	մարց	եղբաւր(եղբօր)	եղբարց
Բ.	ի մաւրէ (ի մօրէ)	ի մարց	յեղբաւրէ (յեղբօրէ)	յեղբարց
Գ.	մարբ	մարբք	եղբարբ	եղբարբք

Հայր, մայր, եղբայր բառերի նման հոլովվում են նրանցով բարդված բառերը՝ նախահայր, նախամայր, տիրամայր, հօրեղբայր և այլն:

	6. Քոյր		7. Կին	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
ՈՒ.	քոյր	քորք	կին	կանայք
Հ.	(զ)քոյր	(զ)քորս	(զ)կին	(զ)կանայս
Ս.Տ.	քեռ (քուեր)	քերց (քուերց)	կնոջ	կանանց, կանաց
Բ.	ի քեռէ	ի քերց	ի կնոջէ	ի կանանց, ի կանաց
Գ.	քերբ	քերբք	կանամբ կամ կնաւ	կանամբք

Քոյր բառի նման հոլովվում են նաև *հօրաքոյր* (հօրաքեռ), *մօրաքոյր* (մօրաքեռ) բառերը, իսկ *կին* բառի նման՝ *առնակին* բառը:

	8. Տիկին		9. Գիւղ	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
ՈՒ.	տիկին	տիկնայք	գիւղ	գիւղք
Հ.	(զ)տիկին	(զ)տիկնայս	(զ)գիւղ	(զ)գիւղս
Ս.Տ.	տիկնոջ	տիկնայց, տիկնաց	գեղջ	գիւղից
Բ.	ի տիկնոջէ	ի տիկնայց, ի տիկնաց	ի գեղջէ	ի գիւղից
Գ.	տիկնամբ կամ տիկնաւ	տիկնամբք	գիւղիւ	գիւղիւք

	10. Աւր (օր)		11. Տիւ	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
Ու.	աւր(օր)	աւուրք	տիւ	տիւք
Հ.	(զ)աւր (զօր)	(զ)աւուրս	(զ)տիւ	(զ)տիւս
Ս.Տ.	աւուր	աւուրց	տուընջեան	-
Բ.	յաւրէ (յօրէ)	յաւուրց	ի տուընջենէ	-
Գ.	աւուրբ	աւուրբք	տուընջեամբ	-

Տիւ բառը հոգնակի թվում ունի միայն ուղղական և հայցական հոլովաձևերը:

Վարժություն 82. *Թարգմանել, որոշել անկանոն հոլովման բառերի հոլովն ու թիվը:*

Ի մարց իւրեանց պահանջէին հաց և գինի: Կանայք յարանց իւրեանց, և մանկունք ի հարց իւրեանց, և մարք ի բերանոյ տղայոց իւրեանց յափշտակէին զկերակուրն: Մինչև զոսկերս անգամ հարցն բրեաց ի գերեզմանաց: Ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել: Նման է առն, որ շինիցէ տուն ի վերայ հողոյ առանց հիման: Շունք կերակրին ի փշրանաց անկելոց ի սեղանոյ տեառն իւրեանց: Բայց մնաց Աքանազենի որդի ի Բամբըշնէ ի քեռէ թագաւորին: Իսկ թագաւորն Տրդատիոս հանդերձ միաբանութեամբ կնաւ իւրով Աշխէն տիկնաւ, և քերբ իւրով Խոսրովիդխտով, հրաման ետ ի ժողով կոչել միաբանութեամբ ամենայն զօրաց իւրոց: Որ էր ի գաւառէն Բագրևանդայ, ի գեղջէն որ կոչի Եղեգեակ: Յայն աւուրսն երկիրն ի շարժմանէ ոչ դադարէր: Իբրև զառեւծ այնպէս խորտակեաց զամենայն ոսկերս իմ, զի ի տուընջենէ մինչև ի գիշեր մատնեցայ: Ելէ՛ք ամենայն արք պատերազմողք: Հրամայեաց և յամենայն գեւղս վանս շինել:

Վարժություն 83. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված բառերը դնել համապատասխանաբար սեռական և տրական, բացառական, գործիական հոլովներով:*

ա) Եւ արկանէ գրգռութիւն ի մէջ (եղբարք): Պատմեաց (հայր) իւրում, և (եղբարք) իւրոց: Եւ էր նա կին Գարեգնի (տէր)-ն Ռշտունեաց գաւառին: Ետես զգինդսն և զապարանջանսն ի ձեռսն (քոյր) իւրոյ: Երթային երիտասարդք և կուսանք և ամենայն բազմութիւն (արք) և (կանայք): Նմանեցաւ արքայութիւնն երկնից (այր), որ սերմանիցէ սերմն բարի յագարակի իւրում:

բ) Յովք (գիւղք) հարկս առնոյր: Արիմն և Որմիզդ (հայր) ծնան և ոչ (մայր): Մի՛ ստանար նախատինս (արք) չարաց: Գնային (գիւղ)-ն լռելեայն:

գ) Տունն լի էր (արք) և (կանայք)։ Այր ոմն Անանիա անուն հանդերձ (կին) իւրով Սափիրաւ վաճառեաց ագարակ։ Կոյսք ի կուսաստանաց (մարք)-ն հանդերձ ի հրապարակս հասանէին։ Սատակէ զամենայն ծնունդս Արգամայ հանդերձ (հայր)-ն։

Վարժություն 84. *Թարգմանել գրաբար։*

Իմ քույրերն ու եղբայրները բնակվում են գյուղում։ Երեխաներին խլեցին մայրերի գրկից։ Սպարապետը եղբայրներով և քույրերով հանդերձ վերադարձավ իր (իւր) երկիրը։ Հայտնի՛ր քո (քում) հորն ու մորը։ Կանայք բաժանվում էին իրենց (իւրեանց) ամուսիններից։ Մշակում էր իր (իւրոյ) տիրոջ այգին։ Որդին սիրվում է հոր և մոր կողմից։ Կանանց և տղամարդկանց, ծերերին և երեխաներին գերի էին տանում։ Ուրախությամբ անցան իմ (իմոց) կյանքի օրերը։ Հրաման ունեին գյուղերում շինել ատրուշաններ։

վերադառնալ-դառնալ		անցնել-անցանել

ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՐԻՆ[1] ՅՈՀԱՆՆՈՒ

Երբեմն[2] սոյն Յոհան անցանէր առ այգեօք ուրումն[3]. և էր ժամանակն զայգիսն յատելոյ։ Աղաղակէր[4] առ նա այր մի յայգւոյն, և ասէ. «Օրհնեա՛, տէր եպիսկոպոս, զմեզ և զայգիսս»։ Ասէ Յոհան. «Փուշ և տատասկ բուսցի»։ Ասէ այրն. «Ի մարմինդ քո բուսցի փուշ և տատասկ, փոխանակ զի տարապարտուց անիծանես զմեզ»։ Եւ եղեն նշանք յաստուծոյ. զի իբրև չոգաւ[5] եպիսկոպոսն ի վանս իւր, հասին հարուածք ի վերայ նորա, սկսաւ ընդ ամենայն անդամս մարմնոյ նորա որպէս զփուշ հարկանել[6]։ Եւ մեծապէս շտապեալ անկեալ ի տանջանս չարաչարս հարուածոց, և ի մեծ տագնապի կայր աւուրս բազումս։ Ապա յղեաց կոչեաց առ ինքն զայգորդն, աղաչեաց զնա առնել ի վերայ նորա[7] աղօթս, զի փրկեսցի նա ի ցաւոցն։ Այգորդն ասէր. «Իսկ ես ո՞վ եմ, զի կարեմ զոք[8] օրհնել կամ անիծանել. թող թէ[9] զայր եպիսկոպոս»։ Իսկ նա բռնադատէր զնա յայնժամ. մինչև յառնէր այգորդն կայր յաղօթս և ասէր. «Տէր աստուած, դու գիտես՝ զի ես այր մեղաւոր եմ և անարժան, ոչ գիտեմ զաղմուկս՝ յորում ըմբռնեցայս[10]. դու փրկեա՛ զիս յայս ի չարէս[11], զի ասեն՝ թէ զայր եպիսկոպոս դու անիծեր, և ասեն քո բանիւ եղև։ Ձի լաւ էր ինձ մահ, քանզի չգիտեմ զայս՝ զոր ինչ զինէն[12] ասեն»։ Եւ զայս ասացեալ՝ անդէն բժշկեցաւ եպիսկոպոսն, և սկսաւ յամենայն մարմնոցն փուշն ի բաց թափել. և էր իբրև զփուշ խոտոց. վաղվաղակի յարուցեալ ողջացաւ յախտէն։

(Փաւստոս Բուզանդ, 6-րդ, Թ-)

[1] նորին - նույն
[2] մի անգամ
[3] առ այգեօք ուրումն - մեկի այգիների մոտով
[4] գործածված է անց. կատարյալի իմաստով՝ ձայն տվեց
[5] չոգաւ-գնաց
[6] սկսաւ ընդ ամենայն անդամս մարմնոյ նորա որպէս զփուշ հարկանել-նրա մարմնի բոլոր անդամներն սկսեցին ծակծկվել, կարծես փշից
[7] այստեղ նշանակում է՝ իր
[8] զոք-մեկին
[9] թող թէ-այն էլ
[10] ոչ գիտեմ զաղմուկս՝ յորում ըմբռնեցայս-չգիտեմ ինչպես ընկա այս փորձանքի մեջ
[11] նախդիրը կրկնված է
[12] զինէն-իմ մասին

ՀԱՄԱՆՈՒՆ ԲԱՌԵՐԻ ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ

§ 113 Համանուն բառերն ընդհանրապես ենթարկվում են տարբեր հոլովումների, իսկ որոշ դեպքերում հոլովվում են նույն հոլովմամբ:

ա) Տարբեր հոլովում ունեցող համանուն բառերի օրինակներ.

Այր, առն, արամբ (=տղամարդ)
Այր, այրի, այրիւ (=քարանձավ)
Գայլ, գայլոյ, գայլով (=գայլ գազանը)
Գայլ, գայլի, գայլիւ (=բերանակապ)
Դար, դարու (=100 տարի)
Դար, դարի, դարիւ (=բարձր տեղ, դարավանդ)
Խաղ, խաղու կամ խաղոյ, խաղով (=խաղալը, այլև՝ ծաղր, կատակ)
Խաղ, խաղի, խաղիւ (=խաղաղ՝ ծանծաղ ջուր, ճահիճ)
Կար, կարոյ, կարով (=կարելը, այլև՝ պարան)
Կար, կարի, կարիւ (=կարողություն)
Հազար, հազարոյ, հազարով (=մառոլ բույսը)
Հազար, հազարի, հազարաւ (=1000)
Հոր, հորոյ, հորով (=փոս)
Հոր, հորի, հորիւ (=փեսա)
Մայր, մաւր (մօր), մարբ (=մայր)
Մայր, մայրի, մարիւ (=մայրի ծառը)
Որթ, որթոյ, որթով (=խաղողի տունկ)
Որթ, որթու (=հորթ)
Սան, սանու կամ սանի (=սան, սանիկ)
Սան, սանի, սանիւ (=կաթսա)
Փող, փողի, փողիւ (=պարանոց, վիզ)
Փող, փողոյ, փողով (=մանր դրամ)
Օղ, օղոյ, օղով (=օղ)
Օղ, օղի, օղիւ (=ոտնաման)

բ) Նույն հոլովում ունեցող համանուն բառերի օրինակներ.
Բայ, բայի, բայից (=խոսքի մասը)
Բայ, բայի, բայից (=գազանների՝ հատկապես արջի որջ)
Նուագ, նուագի, նուագաց (=երգ, տաղ)
Նուագ, նուագի, նուագաց (=գավաթ, բաժակ)
Սարդ, սարդի, սարդից (=դափնի ծառը)
Սարդ, սարդի, սարդից (=սարդ միջատը)
Սարդ, սարդի, սարդից (=սարյակ թռչունը)

Վարժություն 85. *Թարգմանել, գտնել համանուն բառերը՝ որոշելով նրանց հոլովումը, հոլովն ու թիվը:*

Խնում զակունս աղբերաց: Մի՛ մերժեր զխրատ մօր քո: Եւ զարդարեաց զտունն ակամբք պատուականօք: Առնուն զջուրս ծովուն զաղին և զղառնն, արկանեն ի սանս: Ժողովէր բովանդակ զամենայն ոսկերս սանին: Ահա ես բնակեմ ի տան մայր փայտից: Բազում գայլք շրջին ի հանդերձս գառանց: Եւ ետ կապել զնա ձեռս յետս, և արկանել գայլ ի բերան նորա: Գործ մի մեծ է՝ այր հաւատարիմ գտանել: Փախստեայս արկանէ յամուր այրս ի գաւառին Մանանաղւոյ: Օձ ի բոյն հաւուց ձագուց դիմեսցէ: Բայց Տիրան հաւն նորա պատգամս խիստս յղեաց առ որդի իւր Արշակ: Առաքէ զՍմբատ ասպետ, զհայր Բագարատայ՝ ածել զկոյսն Աշխէն՝ դուստր Աշխադարայ: Ի թիկանց կուսէ լերինն Մասեաց շինեաց ձեռակերտ:

ետ կապել-կապել տվեց

ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՐԻՆ ՅՈՀԱՆՆՆՈՒ

Սոյն Յոհան եպիսկոպոս՝ որդի Փառինայ յորժամ երթայր առ թագաւորն[1] Հայոց, խաղակատակ լինէր[2] նոցա. որպէս[3] խաղալով[2] զանձն իւր կրթէր յագահութեան, որում ծարաւեալ պասքեալ փափաքէր[4], սակայն միահանէք այն էին նորա[5]: Ի չորք անկեալ յոտս և ի ձեռս[6] սողէր առաջի թագաւորացն, և զուղտու զձայն[7] ածէր կառաչելով, զօրէն ուղտու այնպէս փարելով[8]: Ընդ կառաչելն[9] ապա մի մի բան խառնելով առնէր ի ձայն կառաչելոյն, ասելով՝ թէ «Ուղտ եմ, ուղտ եմ, և զարքայի զմեղս[7] բառնամ. դի՛ք[10] ի վերայ իմ զմեղս արքայի, թող բառնամ»: Իսկ թագաւորքն զմուրհակս գիւղաց կամ զագարակաց գրեալ և կնքեալ դնէին ի վերայ ողինն Յոհաննու փոխանակ ընդ մեղաց իւրեանց. և ի թագաւորացն Հայոց ստացաւ իւր գեւղս և ագարակս և գանձս յուղտն լինելոյ և զմեղսն բառնալոյ ըստ բանիցն: Այսպիսի էր այրս Յոհանս

կապեալ յլռժդութեան[11] և յագահութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. զայսպիսի գործս գործէր վասն ագահութեան, որ չէր արժան:

(Փաւստոս Բուզանդ, 6-րդ, Ժ)

[1] փխ. թագաւորսն
[2] խաղակատակ լինել-խեղկատակություն՝ միմոսություն անել. խաղալ այստեղ՝ ծամածռություն՝ միմոսություն անել
[3] այստեղ՝ այսպես օրինակ
[4] որում ծարաւեալ պասքեալ փափաքէր-որին անհագաբար փափագում էր
[5] սակայն միահանէք այն էին նորա-և (այդ խեղկատակությունները) նրան իբրև միջոց էին ծառայում
[6] ի չորք անկեալ յոտս և ի ձեռս-ոտքերի և ձեռքերի վրա ընկած, չորեքթաթ
[7] նախդիրը կրկնված է
[8] շրջելով, ման գալով
[9] ընդ նախդրով և հայցական հոլովով անորոշ դերբայն իբրև ժամանակի պարագա՝ կառաչելիս, կառաչելու ժամանակ:
[10] դի՛ք-դրեք
[11] կապեալ յլռժդութեան-վարակված ժլատությամբ՝ կծծիությամբ

ԴԱՍ ՏԱՍՆԻՆՆԵՐՈՐԴ

ԴԵՐԲԱՅՆԵՐԻ ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

114. Գրաբարում հոլովվում են անորոշ, անցյալ և ենթակայական դերբայները, ըստ որում անորոշ դերբայը հոլովվում է միայն եզակի թվով, իսկ անցյալ և ենթակայական դերբայները՝ և՛ եզակի, և՛ հոգնակի թվով: Անորոշ և անցյալ դերբայները հոլովվում են արտաքին թեքման Ո պարզ, իսկ ենթակայականը՝ Ի-Ա խառն հոլովմամբ: ՈՒ լծորդության բայերի *ու* խոնարհիչը թեք հոլովներում սղվում է (թողուլ-թողլոյ), իսկ անցյալ դերբայի *եա* երկբարբառը դառնում է *ե* (մնացեալ-մնացելոյ): Հոլովման օրինակներ.

Եզակի

ՈՒ.	տեսանել	հնացեալ	պատերազմող
Հ.	(զ)տեսանել	(զ)հնացեալ	(զ)պատերազմող
Ս.Տ.	տեսանելոյ	հնացելոյ	պատերազմողի
Բ.	ի տեսանելոյ	ի հնացելոյ	ի պատերազմողէ
Գ.	տեսանելով	հնացելով	պատերազմողաւ

Հոգնակի

ՈՒ.	հնացեալք	պատերազմողք

Հ.	(զ)հնացեալս	(զ)պատերազմողս
Ա.Տ.	հնացելոց	պատերազմողաց
Բ.	ի հնացելոց	ի պատերազմողաց
Գ.	հնացելովք	պատերազմողաւք(օք)

§ 115. Դերբայներից անորոշը և ապառնին ունեն միայն անկախ գործածություն, իսկ անցյալ և ենթակայական դերբայները կարող են գործածվել և՛ գոյական անունների հետ, և՛ անկախ:

Անցյալ և ենթակայական դերբայները գոյական անունների հետ գործածվում են թե՛ նախադաս, թե՛ ետադաս: Նախադաս գործածվելիս այս դերբայները հոլովով ու թվով սովորաբար չեն համաձայնում իրենց գոյական լրացյալների հետ, իսկ ետադաս գործածության դեպքում համաձայնում են, օրինակներ՝ Մի՛ ընկղմեսցի նաւ հաւատոց մերոց ի մէջ *ալեկոծեալ ծովու* մեղաց (Եղիշէ, էջ 152): *Կանթեղիւք վառելովք...* զսուրբն յուղարկեցին (Բուզ., 5-րդ, ԻԴ): Որ իջին ի դժոխս *պատերազմօղ զինուքն* իւրեանց (Եզեկ., ԼԲ, 27): Մի՛ լինիք ընկեր *առն բարկացողի,* ընդ *բարեկամի զայրացողի* մի՛ բնակեր (Առակ., ԻԲ, 24):

§ 116. Երբ երկու կամ ավելի բայեր ունենում են նույն ենթական, սովորաբար նրանցից առաջինը դրվում է անցյալ դերբայով, որը թարգմանվում է աշխարհաբար կամ անորոշ դերբայի գործիական հոլովով, կամ հաջորդ դիմավոր բայի դեմքով ու թվով, օրինակ՝ Եւ մտեալ ի նաւ անց յայնկոյս և եկն ի քաղաք իւր (Մատթ., Թ, 1)=Եվ նավ մտավ (կամ մտնելով) անցավ այն կողմը և եկավ իր քաղաքը: Այս դեպքում ենթական հաճախ դրվում է սեռական հոլովով և թարգմանվում աշխարհաբար ուղղական հոլովով, օրինակ՝ Եւ *լուեալ Արտաշիսի* զայսպիսի իմաստուն բանս, գնաց յեզր գետոյն (Խոր., 2-րդ, Ծ)=Եվ *Արտաշեսը լսելով* այսպիսի իմաստուն խոսքեր, գնաց գետի ափը: *Նոցա թողեալ* վաղվաղակի զնաւն և զհայր իւրեանց, գնացին զհետ նորա (Մատթ., Դ, 22) =*Նրանք թողնելով* նավը և իրենց հորը, գնացին նրա ետևից:

Վարժություն 86. *Թարգմանել, որոշել անորոշ, անցյալ և ենթակայական դերբայների հոլովն ու թիվը. դուրս գրել անցյալ և ենթակայական դերբայներն իրենց գոյական լրացյալների հետ միասին՝ բացատրելով, թե ինչպես են համաձայնել նրանք վերջիններիս հետ:*

Ձտիւ և զգիշեր ոչ դադարէր ի խրատելոյ և ի բողոքելոյ: Արեգակն ծագելովն և վերանալով և ի մուտս դառնալով, և լուսին աճմամբ լնլով և նուազելով: Զօրավարն Վաչէ կատարէր վաղվաղակի զասացեալսն արքայի: Տացէ ինձ հաց ուտելոյ և հանդերձ զգենլոյ: Եւ արք պատերազմօղք որ ածին աւար: Զամենայն մթերեալ թոյնսն թափեաց ի բաց: Էառ իւր Արշակ զկինն սպանելոյն

զՓառանձեմն: Թունից և սպանող դեղոց աղբիւրս բղխիցէ: Զորս բաժանեաց Մովսէս յարանցն պատերազմողաց: Ա՛րբ սրտիւ զուարճացելով զգինի քո: Եւ ի բազմութենէ դիականացն անկելոց` յստակ ջուրք գետոյն յարիւն դառնային: Եւ նեղելոց և տարակուսելոց օգնական և վերակացու, և ջատագով ամենայն զրկելոց լինէր նա: Զանալով զցայգ և զցերեկ` թարգմանեաց զկտակարանս ամենայն: Ոչ ոք արկանէ կապերտ անթափ ի վերայ հնացեալ ձորձոյ:

Վարժություն 87. *Հոլովել հետևյալ կապակցությունները` դրանք համաձայնեցնելով գոյական անունների հետ դերբայների գործածության կանոնների համապատասխան:*

Այր պատերազմող, ծնեալ մանուկ, հայր ծերացեալ, հուր բորբոքեալ:

Վարժություն 88. *Թարգմանել, ընդգծված բայերը դնել անցյալ դերբայով, իսկ ենթակաները` սեռական հոլովով:*

Իսկ *Արտաւազդ* և *Տիրան իմանալ* զխորհուրդն նորա, դարան գործեալ յորս սպանին զՄաժան, զոր տարեալ թաղեցին ի Բագնացն աւանի իբր զքրմապետ: *Առնուլ* այնուհետև *երանելին* զհաւատացեալս իւր, դիմեալ իջանէր յանկարգ և յանդարման տեղիս Գողթան: Եւ *իմանալ եղբարք* իջուցին զնա ի Կեսարիա: Եւ *մտանել կաթողիկոսն* Հայոց հանդերձ երանելեաւն Մաշտոցիւ առ թագաւորն Վռամշապուհ: Զայս *տեսանել թագաւորն* Քուշանաց` ոչ հանդուրժէր ելանել ընդ առաջ նորա պատերազմաւ: Եւ *նա* (նորա) *հրամայել* կոչել զմոգսն և զամենայն աւագան դրանն: Եւ *նա* սիրով *ընկալուլ* զնա: Եւ *նոքա* (նոցա) *տեսանել* զհազարապետն և զզօրականսն, դադարեցին ի հարկանելոյ զՊօղոս: Եւ *նոքա լսել* (լուեալ) զայս ի թագաւորէն` փութացուցանէին զնա:

Վարժություն 89. *Թարգմանել գրաբար` ընդգծված բայերը դնելով անցյալ դերբայով, իսկ ենթակաները` սեռական հոլովով:*

Թագավորն իր մոտ (առ ինքն) *կանչելով* նախարարներին` առատ պարգևներ տվեց (ետ) նրանց (նոցա): *Երանելին առնելով* իր աշակերտներին, գնում է Սամոսատ քաղաքը: *Թշնամիները ասպատակեցին*, ավերեցին երկիրը: *Նախարարները ստանալով* կայսրի հրովարտակը, ընթերցում են այն զորքերի առջև (առաջի): *Հովսեփը տեսնելով* իր եղբայրներին` ուրախացավ: Իսկ *նա բարկանալով*, հրամայեց գլխատել նրանց (զնոսա): *Նրանք թողնելով* հայրենի երկիրը, փախան օտար աշխարհ:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԵԱՆՆ ՀԱՅԿԱՅ

«Այս[1], ասէ[2], Հայկ գեղապատշաճ և անձնեայ, քաջագանգուր, խայտակն և հաստաբազուկ[3]: Սա ի մէջ սկայիցն քաջ և երևելի լեալ[4], և ընդդիմակաց ամենեցուն, որք ամբառնային զձեռն՝ միապետել ի վերայ ամենայն սկայիցն և դիւցազանց: Սա խրոխտացեալ ամբարձ զձեռն ընդդէմ բռնաւորութեանն Բելայ, ի տարածանել ազգի մարդկան ընդ լայնութիւն[5] ամենայն երկրի, ի մէջ բազմակոյտ սկայիցն, անհուն, խօլաց և ուժաւորաց: Քանզի անդ[6] մոլեգնեալ այր իւրաքանչիւր, սուր ի կող ընկերի իւրոյ ձգելով՝ ջանային տիրել ի վերայ միմեանց. ուր պատահմունք ի դէպ ելանէին Բելայ՝[7] բռնանալ ունել զամենայն երկիր: Որում[8] ոչ կամեցեալ հնազանդ լինել Հայկայ, յետ ծնանելոյ զորդի իւր զԱրամանեակ ի Բաբելոնի՝ չու արարեալ գնայ յերկիրն Արարադայ, որ է ի կողմանս հիւսիսոյ, հանդերձ որդւովք իւրովք և դստերօք և որդւոց որդւովք, արամբք զօրաւորօք, թուով իբրև[9] երեքհարիւր, և այլովք ընդոծնօք և եկօք յարեցելովք ի նա[10] և բոլոր աղխիւ: Երթեալ բնակէ ի լեռնոտին միում ի դաշտավայրի, յորում[11] սակաւք ի մարդկանէ յառաջագոյն ցրուելոցն դադարեալ բնակէին. զորս հնազանդ իւր արարեալ Հայկ՝ շինէ անդ[12] տուն բնակութեան կալուածոց և տայ ի ժառանգութիւն Կադմեայ՝ որդւոյ Արամանեկայ»: Այս արդարացուցանէ զանգիր հին ասացեալ զրոյցս:

«Եւ ինքն խաղայ, ասէ[2], այլով աղխիւն ընդ արևմուտս[13] հիւսիսոյ, գայ բնակէ ի բարձրաւանդակ դաշտի միում, և անուանէ զանուն լեռնադաշտին Հարք, այս ինքն թէ հարք են աստէն բնակեալք՝ ազգի տանն Թորգոմայ: Շինէ և գիւղ մի, և անուանէ յիւր անուն՝ Հայկաշէն»: Յիշի աստանօր ի պատմութեանս՝ ի հարաւոյ կողմանէ[14] դաշտիս այսորիկ, առ երկայնանստիւ միով լերամբ[15], բնակեալ յառաջագոյն արք սակաւք, ինքնակամ հնազանդեալ[16] դիւցազինն: Արդարացուցանէ և այս զասացեալ զրոյցս անգիրս:

(Մովսէս Խորենացի, 1-ին, Ժ)

[1] Հայկ բառի լրացումն է՝ այս Հայկը
[2] միջանկյալ նախադասություն է
[3] օժանդակ բայը (էր) բացակայում է
[4] լինիմ բայի անցյալ դերբայն է, գործածված է դիմավոր բայի (էր) իմաստով
[5] ընդ լայնութիւն-լայնությամբ
[6] անդ-այն ժամանակ
[7] պատահմունք ի դէպ ելանէին Բելայ-Բելին պատահաբար հաջողվեց
[8] որում-որին
[9] իբրև, այստեղ՝ մոտ, մոտավորապես
[10] եկօք յարեցելովք ի նա-նրան հարած եկվորներով
[11] յորում-որտեղ
[12] անդ-այնտեղ
[13] ընդ նախդիրը հայցական հոլովի հետ արտահայտում է ուղղության իմաստ՝ դեպի հյուսիս-արևմուտք, կամ կարելի է ըմբռնել հյուսիս արևմուտքով նշանակությամբ
[14] բացառական հոլովը ներգոյականի իմաստով՝ այս դաշտի հարավային կողմում
[15] առ նախդիրը գործիական հոլովի հետ *մոտ* իմաստով՝ մի երկայնանիստ լեռան մոտ
[16] հնազանդեալ-հնազանդվեցին

ԴԱՍ ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ

ԴԵՐԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

§ 117. Գրաբարի դերանունները ութ տեսակ են` անձնական, ցուցական, ստացական, փոխադարձ, հարցական, հարաբերական, անորոշ, որոշյալ:

Գրաբարի որոշ դերանուններ հոլովվում են անվանական հոլովմամբ` համապատասխան հոլովիչներով, իսկ որոշ դերանուններ` առանց հոլովիչների` արմատների յուրահատուկ փոփոխություններով: Նկատի ունենալով այդ փոփոխությունները, դերանունների հոլովումը, ի տարբերություն անվանական հոլովման, կոչվում է դերանվանական հոլովում:

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

§ 118. Անձնական դերանուններն են` *ես, դու, նա, ինքն, իւր,* որոնք հոլովվում են հետևյալ կերպ.

	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
Ու.	ես	մեք	դու	դուք	նա	նոքա
Հ.	(զ)իս	(զ)մեզ	(զ)քեզ	(զ)ձեզ	(զ)նա	(զ)նոսա
Ս.	իմ	մեր	քո	ձեր	նորա	նոցա
Տ.	ինձ	մեզ	քեզ	ձեզ	նմա	նոցա
Բ.	յինէն	ի մէնջ	ի քէն	ի ձէնջ	ի նմանէ	ի նոցանէ
Գ.	ինև	մեւք(մեօք)	քև	ձեւք(ձեօք)	նովաւ	նոքաւք (նոքօք)

	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
ՈՒ.	ինքն	ինքեանք	-	իւրեանք
Հ.	(զ)ինքն	(զ)ինքեանս	-	(զ)իւրեանս
Ս.	ինքեան	ինքեանց	իւր	իւրեանց
Տ.	ինքեան	ինքեանց	իւր	իւրեանց
Բ.	յինքենէ	յինքեանց	յիւրմէ	յիւրեանց
Գ.	ինքեամբ	ինքեամբք	իւրև , իւրեաւ, իւրեամբ	իւրեամբք

§ 119. *Ես* դերանվան եզակի ներգոյականի իմաստն արտահայտվում է

ի(յ) նախդրով և եզակի հայցականով՝ *յիս*, իսկ հոգնակին՝ հոգնակի հայցականով՝ *ի մեզ*: Մյուս անձնական դերանունների ներգոյական հոլովի իմաստն արտահայտվում է ընդհանուր ձևով՝ *ի(յ)* նախդրով, եզակի տրական և հոգնակի հայցական հոլովներով:

§ 120. *Ինքն* դերանունը կարող է գործածվել առաջին դեմքի նշանակությամբ՝ Ինքեանք ի նմին կաւոյ եմք (Յովբ, Դ, 19)=Մենք (ինքներս) նույն կավից ենք:

Ինքն դերանունը (առանձին կամ *իսկ* բառի հետ միասին) հաճախ գործածվում է մյուս դերանունների, ինչպես և գոյականների հետ սաստկական նշանակությամբ՝ ես ինքն, դու ինքն, նա ինքն, մեք ինքեանք, նոյն ինքն, ինքն թագաւորն: Օրինակ՝ Եւ ես ինքն մարդ եմ (Գործ., Ժ, 26)=Հենց ես էլ (ինքս էլ) մարդ եմ: Դու ինքն ես թագաւոր իմ և աստուած իմ (Սաղմ., ԽԳ(ԽԴ), 5): Այլ նա ինքն գքած էր (Սաղմ., ՀԷ(ՀԸ), 38): Ես ինքն իսկ եմ, ասէ. կամիմ ի ներքս մտանել և տեսանել զձեզ (Եղիշէ, էջ 148): Այլ և ինքն թագաւորն հրամանի նորա անսայր (Եղիշէ, էջ 88): Եւ ինքեանք իսկ հարքն մեր հպարտացան և անօրինեցան (Նէեմ., Թ, 16):

Ինքն դերանվան փոխարեն անձնական դերանունների, այլև գոյականների հետ սաստկական նշանակությամբ կարող է գործածվել *ինքնին* բառը (առանձին կամ *իսկ* բառի հետ միասին)՝ Դուք ինքնին գիտէք (Գործ., Ժ, 28)=Հենց դուք (դուք ինքներդ) գիտեք: Ես ինքնին իսկ, ասէ, փութայի ջանալ կատարել (Բուզ., 4-րդ, Դ): Եւ նա ոչ գիտէ թէ երկիրն ինքնին բերէ զպտուղ (Մարկ., Դ, 27):

Ինքն դերանվան պես անձնական դերանունների հետ սաստկական նշանակությամբ կարող են գործածվել *ինձէն, մեզէն* (երբեմն՝ մեզոյն), *քեզէն* (երբեմն՝ քեզոյն), *ձեզէն* (երբեմն՝ ձեզոյն) բառերը (առանձին կամ *իսկ* բառի հետ միասին), որոնք բացառական հոլովի մթագնված ձևեր են. օրինակ՝ Դուք ձեզէն իսկ քաջ գիտէք (Եղիշէ, էջ 135)=Հենց դուք (դուք ինքներդ) լավ գիտեք: Մեք մեզէն ողջ եմք դիցն օգնականութեամբ (Եղիշէ, էջ 9): Ջեղ և զմուտ ճանապարհաց քոց ես ինձէն գիտեմ (Եսայի, ԼԷ, 28):

Այս բառերը կարող են գործածվել առանձին՝ դերանվան նշանակությամբ, օրինակ՝ Ո՞չ ահա ձեզէն իսկ արժան էր անղէն դատաստան առնել վասն այդպիսի անարժան ուսմանց (Եղիշէ, էջ 27)=Չէ՞ որ դուք ինքներդ պետք է դատաստան անեիք այդպիսի անարժան ուսմունքների համար:

§ 121. *Անձն* գոյականը գրաբարում հաճախ գործածվում է (առանձին կամ *իմ, քո, մեր, ձեր, իւր, իւրեանց* բառերի հետ միասին) անձնական դերանվան նշանակությամբ՝ Իսկ նա տայր պատասխանի զանձնէն (Բուզ., 6-րդ, Ը)=Իսկ նա պատասխան տվեց իր մասին: Քանզի անձամբ անձին օգնել ոչ կարէին կորեան (Յովբ, Դ, 20)=Որովհետև իրենք իրենց չէին կարողանում օգնել, կորան: Փրկեցեր զանձն իմ ի մահուանէ (Սաղմ., ԾԵ(ԾՁ), 13)=Փրկեցիր ինձ մահից: Վարանէր յանձն իւր (Ագ., Բ, 24)=Վարանում էր ինքն իր մեջ:

Վարժություն 90. *Թարգմանել, որոշել անձնական դերանունների հոլովն ու թիվը՝ եզակին դարձնելով հոգնակի, իսկ հոգնակին՝ եզակի:*

Ես և եղբարք իմ հարազատ այսօր հրաժարիմք ի քէն: Իսկ ես ո՞վ եմ, զի աղաչես դու զիս: Հանդերձ նորքօ յառաջ խաղայր սպարապետն Հայոց Վասակ: Եւ աղաչէր զնոսա մարդասէրս լինել: Չիք ի նմա նենգութիւն: Եւ իւր անդէն քաղաք բնակութեան շինեաց: Ոչ ունի արմատս յինքեան: Գովիչք իմ ինն երդնուին: Ծառք բողբոջեն պտղովք իւրեանց: Առնու ի նմանէ զօր յօգնականութիւն ինքեան: Նոքա ոչ հաւատացին նմա: Գործովք իւրեանց ուրացեալ են ի նմանէ: Եւ ինքեանք դառնային, և ի մի վայր ժողովէին: Մեռաւ յերկրին Խուժաստանի յԱնդմըշն բերդին ինքն ինքեամբ ձեռօք: Բազումք ի ձէնջ լաւագոյնք էք քան զիս արութեամբ: Ի քէն տանջանք և ի մէնջ յանձնառութիւնք: Նովաւ եկեղեցիքն պարծին իբրև քաջ և կատարեալ զինուոր: Քեւ փրկեցայց ի փորձութենէ:

Վարժություն 91. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված անձնական դերանունները դնել համապատասխան հոլովով ու թվով:*

Ապստամբել (դու) կամեցաւ Ենանոս: Թագաւորն և մեծամեծքն ոչ երբեք մեկնէին (նա): Ոչ եթէ (ինքն) հակառակ էր, այլ ընկերին: Քանզի պատուէր ընկալայ (դու): Զա՞յս ամենայն կամենայիք լսել դուք (ես): Ուսան զդպրութիւն հայրենի աշխարհին (իւրեանք): Հանէր զզէն իւր (ինքն): Ոչ ունիմ ինձ օգնական բաց (դու): Ես նոյն պատմեմ (դուք): Եւ նա համակ անարգեանց (ես): (Դու) զթշնամիս մեր հարցուք, և անուամբ քով արհամարհեսցուք զյարուցեալսն ի վերայ մեր:

Վարժություն 92. *Թարգմանել գրաբար:*

Իրենք իրենց ձեռքերով այրեցին կրակատները: Խորամանկությամբ պատվում էր նրանց: Մենք ձեզ երբեք չենք լսի: Թագավորը խնդրում էր նրանից սեր և խաղաղություն: Ձեր ընկերը ի՞նչ (զի՞նչ) է խնդրում ինձնից: Մի՛ լքիր ինձ: Քեզանից ենք կամենում ուսանել ճշմարիտը: Նրանցից ոմանց (զոմանս) մեծարում էր պարգևներով և ընծաներով: Կուսուցանեն նաև իրենց որդիներին: Մենք չենք երկնչում ձեզանից:

Վարժություն 93. *Թարգմանել՝ ուշադրություն դարձնելով* անձն *բառի ընդգծված ձևերի նշանակության վրա:*

Եթէ ասիցեմք եթէ մեղս ինչ մեք ոչ ունիմք, *զանձինս* խաբեմք: Եկա՛յք, *զանձինս անձամբք* մխիթարեսցուք: Փրկեցեր ի վշտաց *զանձն իմ:* Եւ ամենայն

պատրաստութեամբ *զանձն* զարդարեալ, հարկանէր զիշխանացն սպասաւորութիւնն: *Անձամբ անձին* այր իւրաքանչիւր զվճիռ վատ մահու... տեսանէր: Ի տագնապի զկառավարն և *զանձինս* կացուցանեն: Ոչ ոք կարէ լինել երաշխաւոր *անձին իւրում: Բ*ազում անգամ ողորմիմ *անձանց ձերոց:* Մեծաւ տրտմութեամբ խռովեալ տարակուսէր *յանձն իւր: Անձամբ անձին* առէք զբեռն ծանրութեան:

ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ԵՎ ՄԱՀՈՒԱՆՆ ԲԵԼԱՅ

Եւ յառաջ մատուցեալ զբանս իւր ասէ[1], թէ ի հաստատել Տիտանեանն Բելայ զթագաւորութիւն իւր առ ամենեսեան[2] առաքէ ի կողմն հիւսիսոյ զմի ոմն յորդւոց իւրոց առ Հայկ արամբք հաւատարմօք, գալ նմա ի հնազանդութիւն և կեալ խաղաղութեամբ[3]: «Բնակեցեր, ասէ, ի մէջ ցրտութեան սառնամանեաց. այլ ջեռուցեալ մեղկեա՛ զցրտութիւն սառուցեալ քո հպարտացեալ բարուցդ, և հնազանդեալ ինձ՝ կեա՛ց ի հանդարտութեան, ո՛ւր հաճոյ է քեզ յերկրիս իմում բնակութեան»: Եւ ի բաց դարձուցեալ Հայկայ զպատգամաւորսն Բելայ՝ խստութեամբ պատասխանեաց: Դառնայ առաքեալն անդրէն ի Բաբելովն:

Ապա զօրաժողով լինի ի վերայ նորա Տիտանեանն Բէլ ամբոխիւ հետևակ զօրաց. գայ հասանէ ի հիւսիսի, յերկիրն Արարադայ, մերձ ի տունն Կադմեայ: Փախստական լինի Կադմոս առ Հայկ, քաջընթացիկս առաջի իւր առաքէ. «Գիտեա՛, ասէ, ո՛վ մեծդ դիւցազանց, զի դիմեալ գայ ի վերայ քո Բէլ յաւերժիւք քաջօք և երկնաղիզօք հասակօք սկայիւք մրցողօք: Եւ իմացեալ իմ զմերձ լինելն ի տուն իմ՝ փախեայ, և գամ աւասիկ տագնապաւ: Արդ աճապարեա՛ խորհել զոր ինչ գործելոց ես»:

Իսկ Բէլն, յանդուգն և անճոռնի զօրութեամբ ամբոխին, որպէս յորձան ինչ սաստիկ ընդ զառ ի վայր հեղեղեալ՝ փութայր հասանել ի սահմանս բնակութեանն Հայկայ, ի սիրտ և ի մարմին վստահացեալ արանց զօրաւորաց: Աստ ուշիմ և խոհեմ սկայն քաջագանգուրն և խայտակնն, աճապարեալ հաւաքէ զորդիս իւր և զթոռունս, արս քաջս և աղեղնաւորս, թուով յոյժ նուազունս, և զայլսն և ս որ ընդ իւրով ձեռամբ. հասանէ յեզր ծովակի միոյ, որոյ աղի են ջուրքն, մանունս[4] ունելով յինքեան ձկունս: Եւ կոչեցեալ զզօրս իւր՝ ասէ ցնոսա. «Յելանելն մեր հանդէպ ամբոխին Բելայ, դիպել ջանասցուք տեղւոյն, ուր անցեալ կայցէ[5] ի մէջ խռան քաջացն Բէլ: Զի կա՛մ մեռցուք, և աղխ մեր ի ծառայութիւն Բելայ կացցէ, կամ զաջողութիւն մատանց մերոց ի նա ցուցեալ ցրուեսցի ամբոխն, և մեք եղիցուք յաղթութիւն ստացեալք»:

Եւ յառաջ կոյս անցեալ բովանդակ ասպարէզս՝ հասանեն ի միջոց ինչ դաշտաձև՝ լերանց բարձրագունից: Եւ յաջմէ[6] ջուրց հոսանաց ի բարձրաւան-

դակում կուռ կալով ի տեղւոջ[7], ի վեր զերեսս ամբարձեալ` երևեցաւ նոցա բազմութիւն անկարգ հրոսակի ամբոխոյն Բելայ, ցան և ցիր յանդուգն յարձակմամբ ընդ երեսս երկրին սուրալով. իսկ Բէլ հեզ և հանդարտ ամբոխիւ մեծաւ ի ձախմէ[6] ջուրցն ի վերայ ոստոյ[8] միոյ, իբրև ի դիտանոցի: Ծանեաւ[9] Հայկ զխումբ վառելոյ[10] ջոկատին, յորում Բէլ առաջի ամբոխին եկեալ հասեալ[11] ընտրիւք և վառելովք ոմամբք. և երկար միջոց ճանապարհի ընդ նա և ընդ ամբոխն[12]: Եւ ինքն գլխանոց ագուցեալ երկաթի, նշանաւորօք վերջիւք[13], և տախտակս պղնձիս թիկանց և լանջաց, և պահպանակս բարձից[14] և բազկաց. գօտևորեալ զմէջսն, և յահեկէ զսուրն երկսայրի. և նիզակ անարի ի ձեռին իւրում աջոյ և յահեկումն վահան, և ընտիրք յաջմէ և ի ձախմէ: Եւ տեսեալ Հայկին զՏիտանեանն կուռ վառեալ, և զարս ընտիրս ընդ նմա աջինս և ահեկինս` կարգէ զԱրամանեակն երկու եղբարբք ընդ աջմէ[15], և զԿադմոս և զայլս երկուս յորդւոց իւրոց ի ձախմէ, զի արք կորովիք էին յաղեղն և ի սուսեր. և ինքն առաջի, և զայլս հրոսակին զկնի իւր կարգեաց. երեքանկիւնի իմն կարգեաց ձևով, հանդարտ յառաջ մատուցեալ:

Եւ հասեալ երկոցունց կողմանց սկայիցն ի միմեանս` ահագին դղրդմունս ի վերայ երկրի առնէին շահատակելով, և ահս պակուցանողս տարազուք[16] յարձակմանցն սկայազունքն զմիմեամբք[17] արկանէին: Անդ ոչ սակաւք երկոցունց կողմանց արք յաղթանդամք բերանոյ սրոյ դիպեալք` տապալ յերկիր կործանէին, և մարտն յերկոցունց կողմանց մնայր անպարտելի: Զայսպիսի անակնունելի դիպուած տարակուսանաց տեսեալ արքայն Տիտանեան զարհուրեցաւ, և ի նոյն բլուր ուստի էջն` վերջոտնեալ ելանէր[18]. քանզի խորհէր ի միջոցի ամբոխին ամրանալ, մինչև հասցէ բովանդակ զօրն, զի միւսանգամ ճակատ յօրինեսցէ: Զայս իմացեալ աղեղնաւորին Հայկայ` յառաջ վարէ զինքն, մօտ հասանէ յարքայն, լի քարշէ զլայնալիճն, դիպեցուցանէ զեռեքթևեանն կրծից տախտակին, և շեշտ ընդ մէջ թիկանցն թափանցիկ լեալ` յերկիր հարստի սլաքն. և այսպէս ճոխացեալն Տիտանեան կործանի յերկիր զարկուցեալ, և փչէ զոգին: Իսկ ամբոխն տեսեալ զայսպիսի ահագին գործ քաջութեան` փախեան իւրաքանչիւր դէպ երեսաց իւրեանց: Եւ վասն այսորիկ այսչափ բաւական լիցի ասել:

Բայց զտեղի ճակատուն շինէ դաստակերտ, և անուն կոչէ Հայք, վասն յաղթութեան պատերազմին. այսորիկ աղագաւ և գաւառն այժմ անուանի Հայոց Ձոր: Իսկ զբլուրն, ուր քաջամարտիկօքն անկաւ Բէլ` անուանեաց Հայկ Գերեզմանս, որ այժմ ասին Գերեզմանակք: Բայց զդիակն Բելայ պաճուճեալ դեղովք, ասէ, հրամայէ Հայկ տանել ի Հարք, և թաղել ի բարձրաւանդակ տեղւոջ, ի տեսիլ կանանց և որդւոց իւրոց: Իսկ աշխարհս մեր կոչի յանուն նախնւոյն մերոյ Հայկայ` Հայք:

(Մովսէս Խորենացի, 1-ին, ԺԱ)

[1] նկատի ունի Մար Աբաս Կատինային
[2] *առ* նախդիրը հայցական հոլովի հետ *վրա* իմաստով՝ ամենքի վրա
[3] դերբայական երկրորդական նախադասություն է, որի ենթական դրված է տրական հոլովով, իսկ ստորոգյալները՝ անորոշ դերբայով
[4] ձկունս բառի որոշիչն է՝ մանր
[5] ուր անցեալ կայցէ-ուր անցած կանգնած կլինի
[6] բացառականը ներգոյականի իմաստով
[7] կուռ կալով ի տեղւոջ-ամուր դիրք գրավելով
[8] այստեղ՝ բլուր իմաստով
[9] ծանեաւ-ճանաչեց
[10] վառեալ-սպառազինված
[11] օժանդակ բայը զեղչված է
[12] նախադասության ստորոգյալը (էր, կայր) չի արտահայտված
[13] նշանաւորօք վերջիւք-նշաններ ունեցող վերջերով
[14] բարձք. այստեղ՝ ազդրեր
[15] ընդ նախդիրը բացառականի հետ ներգոյականի իմաստով
[16] այստեղ՝ ձև երով
[17] զ նախդիրը գործիականի հետ *վրա* իմաստով
[18] վերջոտնեալ ելանել-ետ քաշվելով բարձրանալ

ԴԱՍ ՔՍԱՆՄԵԿԵՐՈՐԴ

ՑՈՒՑԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

§ 122. Ցուցական դերանուններն են՝ *սա, դա, նա, այս, այդ, այն, սոյն, դոյն, նոյն,* որոնց հիմքում ընկած են ս, դ, ն արմատական հնչյունները:

Ծանոթություն. Այս, այդ, այն, սոյն, դոյն, նոյն դերանուններով և պէս (պի-սի), չափ, քան բառերով կազմվում են նաև հետևյալ ցուցական դերանունները՝ այսպէս, այդպէս, այնպէս, սոյնպէս, դոյնպէս, նոյնպէս, այսպիսի, այդպիսի, այնպիսի, նոյնպիսի, այսքան, այդքան, այնքան, նոյնքան, այսչափ, այդչափ, այնչափ, նոյնչափ:

§ 123. Սա, դա, նա

Եզակի

Ու.	սա	դա	նա
Հ.	(զ)սա	(զ)դա	(զ)նա
Ս.	սորա	դորա	նորա
Տ.	սմա	դմա	նմա
Բ.	ի սմանէ	ի դմանէ	ի նմանէ
Գ.	սովաւ	դովաւ	նովաւ

Հոգնակի

ՈՒ.	սոքա	դոքա	նոքա
Հ.	(զ)սոսա	(զ)դոսա	(զ)նոսա
Ս.	սոցա	դոցա	նոցա
Տ.	սոցա	դոցա	նոցա
Բ.	ի սոցանէ	ի դոցանէ	ի նոցանէ
Գ.	սոքաւք(օք)	դոքաւք(օք)	նոքաւք(օք)

Վարժություն 94. *Թարգմանել, որոշել սա, դա, նա ցուցական դերանունների հոլովն ու թիվը՝ եզակին դարձնելով հոգնակի, իսկ հոգնակին՝ եզակի:*

Զշառաւիղ արմատոյ դորա թողէ՛ք յերկրի: Զի սոքա աւելի վնասակար են գազանացն՝ քան թէ գազանքն սոցա: Չիք հաւատք ի սմա: Զներքին և զարտաքին աղտեղութիւնս մեր նոքօք սրբեմք: Ի նմանէ կերակրին և ի ծոց նորա հանգչին: Կամ նա զսա ապականէր, կամ սա զնա: Աչք մեր զիջացեալ են արտասուօք ի կծութենէ ծխոյ դորա:

Վարժություն 95. *Թարգմանել գրաբար:*

Հավատացե՛ք դրան: Նրանք ուրախանում են սրանցով: Չենք վախենում սրանից: Դրանով կնքեց հրովարտակները: Դրա միսը չի ուտվում: Դրանցից կկռեն մանգաղներ և խոփեր: Դրա մեջ չկա (ոչ գոյ) խոնավություն:

§ 124. *Այս, այդ, այն*

Այս, այդ, այն դերանունները հոլովվում են երկու ձևով՝ կարճ և երկար: Երկար ձևերը հանդես են գալիս եզակի թվի թեք և հոգնակի թվի բոլոր հոլովներում:

Եզակի

ՈՒ.	այս	այդ	այն
Հ.	(զ)այս	(զ)այդ	(զ)այն
Ս.	այսր, այսորիկ	այդր, այդորիկ	այնր, այնորիկ
Տ.	այսմ, այսմիկ	այդմ, այդմիկ	այնմ, այնմիկ
Բ.	յայսմ, յայսմանէ	յայդմ, յայդմանէ	յայնմ, յայնմանէ
Գ.	այսու, այսուիկ	այդու, այդուիկ	այնու, այնուիկ

Հոգնակի

ՈՒ.	այսք,	այդք,	այնք,

	այսորքիկ	այդորքիկ	այնորքիկ
Հ.	(զ)այս, (զ)այսոսիկ	(զ)այդ, (զ)այդոսիկ	(զ)այնս, (զ)այնոսիկ
Ա.	այսց, այսոցիկ	այդց, այդոցիկ	այնց, այնոցիկ
Տ.	այսց, այսոցիկ	այդց, այդոցիկ	այնց, այնոցիկ
Բ.	յայսց, յայսցանէ կամ յայսոցիկ	յայդց, յայդցանէ կամ յայդոցիկ	յայնց, յայնցանէ կամ յայնոցիկ
Գ.	այսորքիւք (այսորքիմբք)	այդորքիւք (այդորքիմբք)	այնորքիւք (այնորքիմբք)

Ծանօթութիւն. Հոգնակի հայցականում *այս* և *այդ* դերանունների կարճ ձևերը *ս* հոլովակերտ չեն ստանում: Հոգնակի գործիականում այս դերանունները հոլովվում են միայն երկար ձևերով՝ *այսորքիւք, այդորքիւք, այնորքիւք:*

§ 125. *Այս, այդ, այն* դերանունները գործածվում են գոյական անունների հետ և՛ նախադաս, և՛ ետադաս:

Նախադաս գործածվելիս *այս, այդ, այն* դերանունները՝ ա) հոլովով ու թվով համաձայնում են գոյական անուններին, բացի հոգնակի ուղղական և հայցական, մասամբ էլ՝ գործիական հոլովներից, որտեղ մնում են եզակի, բ) հոլովվում են կարճ ձևով, դ) իրենց վրա են կրում գոյականների նախդիրները:

Հոլովման օրինակ

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	այս ժամանակ	այս ժամանակք
Հ.	(զ)այս ժամանակ	(զ)այս ժամանակս
Ա.	այսր ժամանակի	այսց ժամանակաց
Տ.	այսմ ժամանակի	այսց ժամանակաց
Բ.	յայսմ ժամանակէ	յայսց ժամանակաց
Գ.	այսու ժամանակաւ	այսու ժամանակաւք(օք) կամ այսորքիւք ժամանակաւք(օք)

Ծանօթություն 1. Նշված կանոններն ունեն շեղումներ. ա) երբեմն *այս, այդ, այն* դերանունները հանդես են գալիս երկար ձևերով՝ *այնորիկ* գրչի (Կոր., Ը), *այսորքիկ* թագաւորք (Ա. Մնաց., Ա, 43). բ) հոլովով ու թվով կարող են չհամաձայնել գոյականներին՝ *այն սերմանէ* (Եզնիկ, 2-րդ, Ժ), *այս գործով* (Բուզ., 4-րդ, Դ), *այս սեանց* (Ագ., ԾԲ, 737). գ) գոյականը կարող է ստանալ

համապատասխան դերանվան հոդը՝ *այդ* հրամանի*դ* (Փարպ., 2-րդ, ԻՁ), *յայսմ* ժամանակի*ս* (Բուզ., 5-րդ, Դ):

Ետադաս գործածվելիս *այս, այդ, այն* դերանունները՝ ա) հոլովով ու թվով համաձայնում են գոյական անուններին. բ) հոլովվում են երկար ձևով. գ) գոյականի նախդիրները (բացի *առ* նախդրից) կրկնվում են դերանունների վրա. դ) գոյականները ստանում են համապատասխան դերանվան հոդը՝ *ս, դ, ն:*

Հոլովման օրինակ

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈԻ.	ժամանակս այս	ժամանակքս այսոքիկ
Հ.	(զ)ժամանակս զայս	(զ)ժամանակսս զայսոսիկ
Ս.	ժամանակիս այսորիկ	ժամանակացս այսոցիկ
Տ.	ժամանակիս այսմիկ	ժամանակացս այսոցիկ
Բ.	ի ժամանակէս յայսմանէ	ի ժամանակացս յայսցանէ
Գ.	ժամանակաւս այսուիկ	ժամանակաւք(օք)ս այսոքիւք

Ծանոթություն 2. Նշված կանոններն ունեն մասնակի շեղումներ. ա) երբեմն *այս, այդ, այն* դերանունները հոլովվում են կարճ ձևով՝ բանակի *այնր* (Փարպ., 3-րդ, ՀԷ), ի մեծ գահոյս *յայսմ* (Եղիշէ, էջ 83). բ) հոլովով ու թվով կարող են չհամաձայնել գոյականներին՝ *արքս այս* (Գործ., ԺՁ, 17), *բանքն այն* (Բուզ., 5-րդ, ԼԸ), *ի խորհրդիս յայս* (Փարպ., 3-րդ, ԿՁ). գ) նախդիրները կարող են չկրկնվել դերանունների վրա՝ ըստ բանիդ *այդմիկ* (Ծննդ., ԽԴ, 8), զքաղաքօքն *այնոքիւք* (Յեսու, ԺԹ, 8). դ) գոյականը կարող է չստանալ համապատասխան դերանվան հոդը՝ *ի տեղւոջէ* յայդմանէ (Ծննդ., ԺԳ, 14), *ի ժամանակի* անդ յայնմիկ (Բուզ., 4-րդ, ԻԵ), յամբարիշտ *աշխարհէ* աստի յայսմանէ (Բուզ., 5-րդ, ԻԴ):

Վարժություն 96. *Թարգմանել, որոշել անկախ գործածված այս, այդ, այն ցուցական դերանունների հոլովն ու թիվը՝ եզակին դարձնելով հոգնակի, իսկ հոգնակին՝ եզակի:*

Պատիւ և պարգևս այնոցիկ շնորհէր: Երանի իցէ այնմ, որ հաւատայ յիս: Այդմ ես լինիմ երաշխաւոր: Բազումք այնոքիկ էին, որ իբրև լսէին՝ գովէին զպատասխանիսն: Այնմ ոչ էր տեղեակ: Ոչ այնու միայն զարմանալի է: Եւ յայնմանէ խնդրէր Սահակ փախչել յԱրշակայ: Փրկեա՛ զիս յայնցանէ, ոյք գործեն զանօրէնութիւն: Եւ այնու ցուցանէ՝ թէ տկար էր Զրուանն: Այսմ հաւատացեալ Արշակ, յղէ զնոյն իսկ զՎարդան առ Գնէլ:

Վարժություն 97. *Թարգմանել, որոշել գոյականների հետ գործածված այս, այդ, այն դերանունների հոլովն ու թիվը՝ բացատրելով հոդերի ու նախդիրների կիրառությունը:*

Ուստի՞ է ինձ միս՝ տալ ամենայն ժողովրդեանս այսմիկ: Պատգամս յղէր օրինակաւս այսուիկ: Մի՞թէ ի վիմէս յայսմանէ հանիցեմք ձեզ ջուր: Եւ մինչ դեռ պատասխանի այսց թղթոց ոչ էր ընկալեալ, վախճանի Աբգարիոս: Շինեաց նորոգեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ: Անկանէր ի պատերազմին յայնմիկ մեծ սպարապետն Հայոց Վաչէ: Իբրև ելանիցէք ի տանէն կամ ի քաղաքէն յայնմանէ: Դու ես ապաւէն իմ ի նեղութենէս յայսմանէ: Եւ պատմեաց նմա Յովնաթան զամենայն բանս զայսոսիկ: Մի՛ ուտիցէք յայդմ ծառոյ: Յայն քաղաքս և տունս և ի գեւղս զամենայն համբարեն: Յայնմ տեղւոջ ծածկեցին զմարմին սրբոյն Դանիէլի ընդ հողով: Այսու օրինակաւ խորհեցաւ առնել զիշխանութիւնս Պարսից յանապատ աւերակ:

Վարժություն 98. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված դերանունները դնել գոյականի պահանջած հոլովով ու թվով:*

Եւ մխիթարեաց զքեզ տեսլեամբ (այդ): Այսուհետև մխիթարեցէք զմիմեանս բանիւքս (այսոքիկ): Յօժարեցին զարքայ՝ փոյթ առնել վասն պիտոյիցն (այնոքիկ): Եւ տայ պատերազմ ընդ նախարարսն (այնոքիկ): Եւ ի ժամանակին (այն) յիշեաց թագաւորն Պապ զհին զրոյցսն: Դու կարող ես փրկել զիս ի պղծութենէս (այս): Եւ (այնք) ժամանակաց մինչև ի քո հայրենի աթոռդ՝ մեք զնոյն ծառայութիւն ծառայեցաք: Ի վերայ (այդ) վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ: Զ(այն) ժամանակաւ երթեալ հասանէր եպիսկոպոսապետն Վրթանէս ի մեծն յառաջին ի մայրն եկեղեցեացն Հայոց:

Վարժություն 99. *Հոլովել հետևյալ կապակցությունները:*

Այս ճանապարհ, աւրն(օրն) այն, ծառայդ այդ, դուստրս այս, այն պարիսպ, այդ բան:

Վարժություն 100. *Թարգմանել գրաբար՝ այս, այդ, այն դերանունները գործածելով գոյականների հետ նախադաս:*

Այս քարերով կշինեմ իմ տունը: Չենք հավատում այդ խոսքերին: Այն մատանիով կկնքես հրովարտակը: Խմում էին այս գետի ջրից: Այդ պատերազմում կհաղթեն իրենց թշնամիներին: Այս պատվերները չենք մոռանա: Ես կլինեմ միջնորդ այդ գործի: Օրըստօրե գեղեցկացան այս քաղաքները: Այդ գե-

րիներից շատերը մեռան ճանապարհին: Չէր կամենում այն զինուց ըմպել: Այգիներ էին տնկում այս դաշտերում:

Վարժություն 101. *Թարգմանել գրաբար՝ այս, այդ, այն դերանունները գործածելով գոյականների հետ ետադաս:*

Այդ օրը կխավարի արեգակը: Այս գետերը սկիզբ են առնում այն լեռների բարձունքներից: Այդ դեղերով բուժեցին վիրավորներին: Մի՛ հանեք ջուր այն ջրհորից: Այդ քաղաքը կոչվեց նրա անունով: Թշնամու զորքերը այն կողմից էին հարձակվում: Այդ հրամանները անմիջապես կկատարվեն: Այս քաղաքի հրապարակները գեղեցիկ են: Այդ անտառներում գազաններ են բնակվում: Հեռացեք այս քաղաքից, գնացեք այն քաղաքը:

§ 126. *Սոյն, դոյն, նոյն*

Եզակի

ՈՒ.	սոյն	դոյն	նոյն
Հ.	(զ)սոյն	(զ)դոյն	(զ)նոյն
Ս.	սորին	դորին	նորին, նորուն
Տ.	սմին	դմին	նմին
Բ.	ի սմին	ի դմին	ի նմին
Գ.	սովին, սովիմբ	դովին, դովիմբ	նովին, նովիմբ

Հոգնակի

ՈՒ.	սոքին, սոյնք	դոքին, դոյք	նոքին, նոյնք
Հ.	(զ)սոսին, (զ)սոյնս	(զ)դոսին, (զ)դոյնս	(զ)նոսին, (զ)նոյնս
Ս.	սոցին, սոցուն, սոցունց	դոցին, դոցուն, դոցունց	նոցին, նոցուն, նոցունց
Տ.	սոցին, սոցուն, սոցունց	դոցին, դոցուն, դոցունց	նոցին, նոցուն, նոցունց
Բ.	ի սոցունց	ի դոցունց	ի նոցունց
Գ.	սոքիմբք, սովիմբք	դոքիմբք, դովիմբք	նոքիմբք, նովիմբք, նոքումբք

Ծանոթություն 1. Դոյն դերանունն իմաստով համապատասխանում է *դա, այդ* դերանուններին և թարգմանվում աշխարհաբար դրանց համապատասխան ձևերով, օրինակ՝ Ըստ դմին օրինակի կորիցեն (Ագ., ԺԸ, 198)=Դրա նման (այդ ձևով) կկորչեն:

Ծանոթություն 2. Խիստ հազվադեպ եզակի սեռականում *սոյն* դերանունն ունենում է *սորուն*, հոգնակի գործիականում՝ *սոքումբք* ձևերը, իսկ *դոյն* դերանունը հոգնակի գործիականում՝ *դոքումբք* ձևը:

§ 127. *Սոյն, դոյն, նոյն* դերանունները գոյականների հետ գործածվում են նախադաս և սովորաբար հոլովով ու թվով համաձայնում նրանց: Հոգնակի ուղղականում և հայցականում այդ դերանունները գոյականների հետ գործածվում են սովորաբար եզակի թվով կամ *սոքին, դոքին, նոքին, զսոսին, զդոսին, զնոսին* ձևերով, իսկ հոգնակի գործիականում համաձայնում են միայն հոլովով՝ թվով մնալով եզակի:

Հոլովման օրինակ

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	նոյն ճանապարհ	նոյն կամ նոքին ճանապարհք
Հ.	(զ)նոյն ճանապարհ	(զ)նոյն կամ (զ)նոսին ճանապարհս
Ս.	նորին ճանապարհի	նոցին ճանապարհաց
Տ.	նմին ճանապարհի	նոցին ճանապարհաց
Բ.	ի նմին ճանապարհէ	ի նոցունց ճանապարհաց
Գ.	նովին ճանապարհաւ	նովին ճանապարհաւք(օք)

Ծանոթություն. Նկատվում են հետևյալ շեղումները նշված կանոններից. ա) խիստ հազվադեպ *սոյն, դոյն, նոյն* դերանունները դրվում են գոյականից հետո՝ Եւ սոքա աստուածս զնոյնս քարոզեն (Եզնիկ, 3-րդ, Բ), Զօրէնս և պաշտօն զնոյն ունի (Փարպ., 2-րդ, ԻԱ). բ) հաճախ հոլովով ու թվով չեն համաձայնում գոյականին՝ ի սոյն ժամու (Գ Թագ., ԺԹ, 2), ի նոյն ամսեան (Կոր., ԻԴ, 15), նոյն շաւղօք (Խոր., 2-րդ, ՂԹ):

Վարժություն 102. *Թարգմանել, որոշել սոյն, դոյն, նոյն դերանունների հոլովն ու թիվը:*

Եւ որ բառնայ քարինս՝ նոքիմբք չարչարեսցի: Եւ որդոյն պատուիրեաց վասն իւր նմին յաշտ առնել: Նովին կապանօք զնախարարսն և զքահանայսն հրամայեաց պահել: Կին թագաւորին ևս գրգռէր զթագաւորն սովին բանիւք: Վաղվաղակի ի թիկունս հասանէին... Աղուանք... և այլ ևս որ ի սմին կողմանց: Յաղագս նորին Յովհաննու: Ի նմին ամի վախճանեցաւ Արշէզ: Նովիմբ զմաղձս հնացեալս հնարին բժիշկք հատանել: Դովին մարմնովն պարտաւորեաց զմեղսն աստուածախառն մարմնովն: Նովին իսկ անուամբ անուանին: Որ փորէ խորխորատ՝ ի նոյն անկցի:

Վարժություն 103. *Հոլովել հետևյալ կապակցությունները:*

Սոյն հրաման, նոյն գետ, դոյն օրինակ:

Վարժություն 104. *Թարգմանել գրաբար. այս, այդ, նույն դերանունները փոխարինել համապատասխանաբար սոյն, դոյն, նոյն դերանուններով՝ համաձայնեցնելով իրենց լրացյալներին նշված կանոնների համաձայն:*

Ըստ այդ հրամանի հեռացան այդ քաղաքից: Նրանք խմում էին այս ջրից: Այդ քարերով կշինեք ամբարտակը: Բնակվում էինք նույն ավանում: Սրանով պատժում էր նրանց: Նույն նշաններից ճանաչում է նրան: Առաջնորդվում էին նույն ցուցումներով: Նույն գետի ջրերով ոռոգում էինք դաշտերը: Նույն ծովն են գնում այս գետերը: Նրանք նույն երկրից էին և նույն լեզվով էին խոսում: Պատմում է նույն թագավորի և իշխանների մասին (յաղագս):

ՅԱՂԱԳՍ ԱՐԱՅԻ, ԵՎ ՄԱՀՈՒԱՆ ՆՈՐԱ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱՒ Ի ՇԱՄԻՐԱՄԱՅ

Արայ սակաւ ամօք յառաջ քան զվախճանելն Նինոսի խնամակալեաց[1] իւրոց հայրենեացն, նոյնպիսում շնորհի արժանաւորեալ ի Նինոսէ՝ որպէս և հայրն իւր Արամ: Բայց վաւաշն այն և բորբորիտոնն Շամիրամ ի բազում ամաց լուեալ[2] զգեղեցկութենէ նորա՝ ցանկայր հասանել. այլ[3] ոչ ինչ յայտնապէս զայսպիսիս իշխէր գործել: Իսկ յետ վախճանելոյն, կամ փախստական լինելոյն Նինոսի ի Կրետէ, որպէս հաւանեալ եմ[4], համարձակ պատուելով Շամիրամայ[5] զախտն՝ առաքէ հրեշտակս առ Արայն գեղեցիկ՝ ընծայիւք և պատարագօք, բազում աղաչանօք և խոստմամբ պարգևաց, գալ առ նա[6] ի Նինուէ, կամ առնուլ կնութեան և թագաւորել ի վերայ ամենայնի՝ որոց տիրէր և Նինոս, և կամ կատարել զկամս ցանկութեան[7] նորա և դառնալ մեծաւ պատարագօք և խաղաղութեամբ ի տեղի իւր:

Եւ ի բազում անգամ երթևեկութեան հրեշտակագնացութեանն լինել[8], և յոչ հաւանել Արային, ի սաստիկ ցասման լեալ Շամիրամայ՝ ի վախճանի պատգամաւորութեանն առնու զբազմութիւն զօրաց իւրոց, և փութայ երթալ հասանել յերկիրն Հայոց ի վերայ Արայի: Բայց որչափ դիմացն[9] էր նշանակեալ, ոչ այնչափ ի սպանանել[10] զնա և ի հալածել[10] փութայր, քան թէ ի նուաճել կամ զբռամբ ածել[11], զի լցցէ զկամս ցանկութեան[7] իւրոյ. զի առ յոյժ ցանկականի մոլեգնութեանն[12], ի բանսն որ զնմանէ՝ որպէս ի տեսութիւն[14] շամբշութեամբ վառեալ էր[13]: Գայ հասանէ տագնապաւ ի դաշտն Արայի, որ և յանուն նորա անուանեալ Այրարատ: Եւ ի լինել ճակատուն՝ պատուէր տայ զօրապետաց

իւրոց, թէ դէպ լինիցի` հնարել ապրեցուցանել զԱրայն: Իսկ ի լինել մարտին` հարկանի զօրն Արայի, մեռանի և Արայ ի պատերազմին ի մանկանցն[15] Շամիրամայ: Դիակապուտս առաքէ տիկինն յետ յաղթութեանն ի տեղի ճակատուն, խնդրել ի մէջ դիականացն անկելոց զըղձալին իւր և զտարփածուն: Գտանեն զԱրայն մեռեալ ի մէջ քաջամարտկացն, և հրամայէ դնել զնա ի վերնատան ապարանիցն:

Իսկ ի գրգռել միւսանգամ զօրացն Հայոց ի մարտ պատերազմի[7] ընդ տիկնոջն Շամիրամայ, քինախնդիր լինել մահուանն Արայի, ասէ. «Հրամայեցի աստուածոցն լեզուլ զվէրս նորա, և կենդանասցի»: Միանգամայն և ակն ունէր դիւթութեամբ վհկութեան իւրոյ կենդանացուցանել զԱրայ, ցնորեալ ի տռփական ցանկութենէն: Իսկ իբրև նեխեցաւ դի նորա` հրամայէ ընկենուլ ի վիհ մեծ և ծածկել. զմի ոմն ի հոմանեաց իւրոց զարդարեալ ունելով ի ծածուկ` համբաւէ զնմանէ այսպէս. «Լիզեալ աստուածոցն զԱրայ և կենդանացուցեալ լցին զփափագ մեր և զհեշտութիւն. վասն որոյ առաւել յայսմ հետէ պաշտելիք են ի մէնջ և փառաւորեալք, իբրև հեշտացուցիչք և կամակատարք»: Կանգնէ[16] և նոր իմն[17] պատկեր[18] յանուն դից, և մեծապէս զոհիւք պատուէ, ցուցանելով ամենեցուն, իբր թէ այս զօրութիւն աստուածոցն կենդանացուցին զԱրայ: Եւ այսպէս համբաւեալ զնմանէ ի վերայ երկրիս Հայոց, և հաւանեցուցեալ զամենեսեան` դադարեցուցանէ զխազմն:

Եւ որ ինչ յաղագս Արայի կարճառօտիւ և այսչափ շատ լիցի յիշատակել: Սա կեցեալ ամս` ծնաւ զԿարդոս:

(Մովսէս Խորենացի, 1-ին, ԺԵ)

[1] այստեղ` *թագավորել* իմաստով
[2] լուեալ-լսելով
[3] գործածվածց է *բայց* իմաստով
[4] հաւանեալ եմ-համոզված եմ
[5] ենթական դրված է սեռական հոլովով անորոշ դերբայի գործիական հոլովի մոտ, որը հազվադեպ կիրառություն է
[6] այստեղ` *ինքն* դերանվան իմաստով` իր մոտ
[7] սեռականով ավելադրություն է
[8] ի բազում անգամ երթևեկութեան հրեշտակազնացութեանն լինել-երբ պատգամավորները շատ անգամ գնացին եկան
[9] ենթական դրված է սեռական հոլովով անցյալ դերբայի մոտ` դեմքն էր ցույց տալիս, դեմքից երևում էր
[10] *ի* նախդիրն անորոշ դերբայի հետ նպատակի իմաստով
[11] զբռամբ ածել-ձեռքը գցել
[12] առ յոյժ ցանկականի մոլեգնութեանն-մոլեգին ցանկության (կրքի) պատճառով
[13] այսինքն` շամբշութեամբ վառեալ էր ի բանն, որ զնմանէ-տռփանքով սիրահարվել էր այն զրույցներին, որ նրա մասին (պատմում էին)
[14] որպէս ի տեսութիւն-ինչպես տեսնելիս լիներ
[15] այստեղ` զինվոր իմաստով
[16] այստեղ` կանգնեցնում է
[17] իմն-ինչ-որ, մի
[18] այստեղ` արձան իմաստով

ԴԱՍ ՔՍԱՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

ՍՏԱՑԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

§ 128. Ստացական դերանուններն են՝ *իմ, քո (քոյ), մեր, ձեր, իւր,* որոնք առաջացել են անձնական դերանունների սեռական հոլովաձևերից և հոլովվում են տարբեր ձևով՝ արտաքին թեքման Ո պարզ հոլովմամբ. եզակի տրականում ստանում են *ում*, իսկ եզակի բացառականում՝ *է* հոլովակերտ մասնիկները: Ներգոյականի իմաստն արտահայտվում է ընդհանուր ձևով՝ ի(յ) նախդրով, եզակի տրական և հոգնակի հայցական հոլովներով.

Եզակի

ՈՒ.	իմ	քո,	քոյ	մեր	ձեր	իւր
Հ.	(զ)իմ,	(զ)քո,	(զ)քոյ	(զ)մեր	(զ)ձեր	(զ)իւր
Ս.	իմոյ	քոյ,	քոյոյ	մերոյ	ձերոյ	իւրոյ
Տ.	իմում	քում,	քոյում(քոյոյ)	մերում	ձերում	իւրում
Բ.	յիմմէ	ի քումէ,	ի քոյոյ	ի մերմէ	ի ձերմէ	յիւրմէ
Գ.	իմով	քով,	քոյով	մերով	ձերով	իւրով

Հոգնակի

ՈՒ.	իմք	քոյք		մերք	ձերք	իւրք
Հ.	(զ)իմս	(զ)քոյս		(զ)մերս	(զ)ձերս	(զ)իւրս
Ս.	իմոց	քոց,	քոյոց	մերոց	ձերոց	իւրոց
Տ.	իմոց	քոց,	քոյոց	մերոց	ձերոց	իւրոց
Բ.	յիմոց	ի քոց,	ի քոյոց	ի մերոց	ի ձերոց	յիւրոց
Գ.	իմովք	քովք,	քոյովք	մերովք	ձերովք	իւրովք

§ 129. Ստացական դերանունները գործածվում են գոյականների հետ և՛ նախադաս, և՛ ետադաս՝ սովորաբար հոլովով ու թվով համաձայնելով նրանց, բացի հոգնակի ուղղական և հայցական, մասամբ էլ գործիական հոլովներից, որտեղ դրվում են եզակի թվով:

Հոլովման օրինակ

	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
ՈՒ.	իմ տուն	իմ տունք	տուն իմ	տունք իմ

Հ.	զիմ տուն	զիմ տունս	զտուն իմ	զտունս իմ
Ա.	իմոյ տան	իմոց տանց	տան իմոյ	տանց իմոց
Տ.	իմում տան	իմոց տանց	տան իմում	տանց իմոց
Բ.	յիմմէ տանէ	յիմոց տանց	ի տանէ իմմէ	ի տանց իմոց
Գ.	իմով տամբ	իմովք տամբք	տամբ իմով	տամբք իմովք

Ծանոթություն. Քո (Քոյ) ստացական դերանունը նախադաս գործածվելիս սովորաբար հոլովվում է *քոյ*, իսկ ետադաս՝ *քո* հիմքերով՝ քոյոյ տան, քոյում տան, տան քոյ, տան քում և այլն:

Վարժություն 105. *Թարգմանել, որոշել ստացական դերանունների հոլովն ու թիվը՝ եզակին դարձնելով հոգնակի, իսկ հոգնակին՝ եզակի:*

Եւ առաքէր յիւրմէ նմա պատարագս հաշտութեան: Զգաւառն և զծովն անուանէ իւրով անուամբն: Որոնէ հովիւ զհանդերձս իւր: Հող ոտից իմոց ջանայ լինել: Եւ մազ մի ի գլխոյ ձերմէ ոչ կորիցէ: Որ է ի տէրութեան քում: Զգիր ողջունի քոյոյ տեսի: Եւ կերակրես զամենեսեան կամովք քովք: Հանապազ տեսանեն զերեսս հօր իմոյ: Իմովք ականջօք լուայ ի Գնելայ: Ոչ ընդունիմ ի տանէ քումմէ զուարակս, և ոչ ի հօտից քոց նոխազս: Յաշխարհի ձերում փառաւորեցան:

Վարժություն 106. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված ստացական դերանունները դնել համապատասխան հոլովով ու թվով:*

Ամենայն մարդ զսերմն վաստակոց (իւրք) ժողովէ: Ի ձայնէ որոտալոյ (քո) սարսիցեն: Ինքն (իւրք) ձեռօքն լուանայր զամենեսեան: (Ձեր) խորհրդիւ գործեն զայն անօրէնութեան չարիս մարզպանն և մոգպետն: Հաւաքէ զորդիս (իւր) և զքոռունս: Իսկ աշխարհս (մեր) կոչի յանուն նախնւոյն (մեր) Հայկայ՝ Հայք: Զգեա՛ ձեռամբ (քո) զգաւազանդ (քո) ի վերայ գետոյն: Տայր հրաման Վասակայ (իւր) զօրավարին զօր ժողովել: (Իւրք) ձեռօք խորտակեաց զհաստատուն կնիք մատանւոյն:

Վարժություն 107. *Հոլովել հետևյալ կապակցությունները:*

Քոյր իմ, մեր գիւղ, քո հրաման, հայր ձեր, եղբայր իւր:

Վարժություն 108. *Թարգմանել գրաբար, գոյականների հետ գործածված դերանունները դնել նախադաս կամ ետադաս՝ համաձայնեցնելով հոլովով ու թվով ըստ նշված կանոնների:*

Թոքափում էր իր ոտքերի փոշին: Թագավորը հրամայեց իր զորավարին: Քո ձեռքով կգրես այդ: Իր կամքով իշխանությունը թողնում է հայոց նախարարներին: Գնում է Հայոց երկիրը իր որդիներով և թոռներով հանդերձ: Ձեր խոսքերով թշնամություն եք գրգռում: Գրի՛ր մեր ազգի պատմությունը: Ահա մոտենում է ձեր փրկության ժամանակը: Մեր ձայնից ճանաչում են մեզ: Ամեն ինչ կլինի քո կամքի համաձայն (ըստ): Բազում ազգեր են ապրում մեր երկրում: Մեր այգիներն առատ բերք կտան:

ՓՈԽԱԴԱՐՁ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

§ 130. Փոխադարձ դերանուններն են՝ *միմեանց, իրերաց,* որոնք հոլովվում են անվանական հոլովմամբ՝ *ա* հոլովիչով, ըստ որում միայն հոգնակի թվով և չունեն ուղղական հոլովաձև:

ՈՒ.	-	-
Հ.	(զ)միմեանս	(զ)իրեարս
Ս.	միմեանց	իրերաց
Տ.	միմեանց	իրերաց
Բ.	ի միմեանց	յիրերաց
Գ.	միմեամբք	իրերաւք(օք)

Վարժություն 109. *Թարգմանել, որոշել փոխադարձ դերանունների հոլովը:*

Կորիւնք առիւծու լքին զմիմեանս: Զի՞րդ իցեն թշնամիք միմեանց Որմիզդն և Արիմնն: Երկու հակառակք իրերաց՝ միմեանց ծախիչք են: Գազանացեալ զօրութեամբ յիրեարս յարձակէին: Անդ պատահեցին միմեանց եղջերուք և տեսին զերեսս իւրեանց: Մեկնեցան ի միմեանց առնակինն և կոյսն: Որ ընդ միմեանս կռուին, և միմեանց հակառակ են: Նա և ազատակոյտն, խառնաճաղանճ ամբոխիւն հանդերձ, զմիմեամբք դիզանէին ի միմեանց վերայ: Եւ հրաժարեցաք ի միմեանց և ելաք ի նաւն:

Վարժություն 110. *Թարգմանել գրաբար:*

Հայրն ու որդին բաժանվեցին միմյանցից: Մխիթարում էին միմյանց և ասում: Ողջույն էին տալիս միմյանց: Չկարողացավ նրանց իրարից բաժանել: Հարգում և սիրում էին իրար: Հպարտանում և ուրախանում էին միմյանցով: Նրանք իրար նման չեն: Խլում էին ավարը իրար ձեռքից: Ջանում էին տիրել միմյանց վրա (ի վերայ): Դեսպաններ էին առաքում միմյանց մոտ:

Յաղագս Շամիրամայ, թէ է՛ր աղագաւ կոտորեաց զորդիս իւր, և թէ ո՛րպէս փախստական լինի ի Զրադաշտէ մոգէ ի Հայս, և մեռանի ի Նինուասայ որդւոյ իւրմէ:

Սա hանապազ յամառնայինսն[1] ի խաղալն իւրում ի կողմանս հիւսիսոյ ի քաղաքն ամարաստանի[2] զոր շինեաց ի Հայս՝ կողմնապետ և վերակացու Ասորեստանի և Նինուէի թողու զԶրադաշտ մոգ՝ նահապետ Մարաց: Եւ զայս այսպէս բազում ժամանակս կարգեալ[3] Շամիրամայ՝ ամենևին հաւատայ նմա յարդարել[4] զիւր իշխանութիւնն:

Եւ բազում անգամ յանդիմանեալ յորդւոց իւրոց վասն սաստիկ և վաւաշ պոռնկական բարուց իւրոց՝ կոտորէ զամենեսեան, և ապրի կրտսերագոյնն միայն, որ է Նինուաս: Բարեկամաց և հոմանեաց իւրոց պարգևելով զամենայն իշխանութիւն և զգանձս՝ ոչ ինչ վասն որդւոց իւրոց փոյթ յանձին ունէր[5]: Քանզի և այրն նորա Նինոս ոչ, որպէս ասի, մեռեալ թաղեցաւ ի նմանէ ի Նինուէ յարքունիսն, այլ իմացեալ զախտասէր բարս նորա և զչարասէր, թողեալ զթագաւորութիւնն՝ փախստական անկանէր ի Կրետէ: Իսկ ի հասակ և ի միտս հասեալ որդւոց նորա՝ յիշեցուցանեն նմա զայս ամենայն, կարծելով ցածուցանել զնա ի դիւական պակշոտութենէն, և աւանդել զիշխանութիւնն և զգանձս՝ որդւոց իւրոց: Ընդ որ առաւել զայրագնեալ՝ սատակէ զամենեսեան. և մնայ միայն, որպէս վերագոյնն ասացաք, Նինուաս:

Իսկ ի լինել սխալանաց ինչ Զրադաշտի առ տիկինն, և հակառակութեան ի ներքս անկանել[6], պատերազմ ի վերայ նորա յարուցանէ Շամիրամ, քանզի բռնանալ ի վերայ ամենայնի խորհէր մարն: Եւ ի սաստկանալ պատերազմին՝ փախստական լինի Շամիրամ յերեսաց Զրադաշտի ի Հայս: Աստ ժամանակ վրէժխնդրութեան պատեհ գտեալ Նինուասայ՝ սպանանէ զմայրն և ինքն թագաւորէ ի վերայ Ասորեստանի և Նինուէի: Ահա ասացաք և յաղագս մահուանն Շամիրամայ, թէ ուստի՛ և ո՛րպէս:

(Մովսէս Խորենացի, 1-ին, ԺԷ)

[1] ամեն ամառ, ամառները
[2] ամառանոցային
[3] այստեղ՝ կարգավորելով
[4] այստեղ՝ վարել, ղեկավարել
[5] փոյթ յանձին ունել-հոգ տանել
[6] իսկ ի լինել սխալանաց ինչ Զրադաշտի առ տիկինն, և հակառակութեան ի ներքս անկանել-իսկ երբ Զրադաշտը տիկնոջ դեմ մի սխալանք գործեց, և մեջտեղը հակառակություն ընկավ

ԴԱՍ ՔՍԱՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

ՀԱՐՑԱԿԱՆ-ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

§ 131. Հարցական դերանուններն են՝ *ո՞, ո՞վ, զի՞, զի՞նչ, քանի՞, ո՞ր, ո՞րպէս, ո՞րչափ, որքա՞ն, ե՞րբ, ինչպիսի՞, ո՞ւր, յո՞ (=ո՞ւր), ուստի՞ (=որտեղի՞ց), ո՞րպիսի*: Հարաբերական դերանունները նույն այս դերանուններն են առանց հարցականի:

Հարցական-հարաբերական դերանուններից հոլովվում են միայն *ո՞, ո՞վ, զի՞, զի՞նչ, ո՞ր, քանի՞*, ըստ որում *ո՞, ո՞վ, զի՞, զի՞նչ* դերանունները հոլովվում են դերանվանական, իսկ *ո՞ր, քանի՞* դերանունները՝ անվանական հոլովմամբ: *Ո՞ր*-ը հոլովվում է *ո* հոլովիչով, եզակի տրականում ստանալով *ում*, բացառականում՝ *է* հոլովակերտ մասնիկները, իսկ *քանի՞-ն*՝ Ո-Ա խառն հոլովմամբ:

	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**
Ու.	ո՞, ո՞վ	ո՞յք	զի՞, զի՞նչ
Հ.	զո՞, զո՞վ	զո՞յս	զի՞, զի՞նչ
Ս.	ո՞յր	ո՞յց	է՞ր
Տ.	ո՞ւմ	ո՞յց	ի՞մ, հի՞մ, էրո՞ւմ
Բ.	յումէ՞	յո՞յց	յիմէ՞, առ իմէ՞, զմէ՞
Գ.	-	-	ի՞ւ

Ո՞, ո՞վ դերանունները եզակի բացառականում հանդիպում են նաև *յումմէ՞* ձևով, իսկ գործիական հոլովում նրանց պակասած ձևերի փոխարեն գործածվում են *ո՞ր* դերանվան համապատասխան ձևերը՝ *որո՞վ, որո՞վք:*

Զի՞, զի՞նչ դերանունների *զ*-ն նախդիր է, որը պահպանվում է բացառական հոլովում, որտեղ հանդես է գալիս նաև *առ* նախդիրը:

Զի՞, զի՞նչ, է՞ր, ի՞մ, հի՞մ, էրո՞ւմ, յիմէ՞, առ իմէ՞, զմէ՞ նշանակում են *ի՞նչ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ համար, ինչի՞ց, ինչպե՞ս:* Այս իմաստներով գործածվում են նաև *ընդէ՞ր, վասն է՞ր, է՞ր աղագաւ, զիա՞րդ* հարցական բառերը:

	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
ՈՒ.	ո՞ր	ո՞րք	քանի՞	քանի՞ք
Հ.	զո՞ր	զո՞րս	զքանի՞	զքանի՞ս
Ս.	որո՞յ	որո՞ց	քանւո՞յ կամ քանո՞յ	քանեա՞ց
Տ.	որո՞ւմ	որո՞ց	քանւո՞յ կամ քանո՞յ	քանեա՞ց
Բ.	յորմէ՞	յորո՞ց	ի քանւո՞յ կամ ի քանո՞յ	ի քանեա՞ց
Գ.	որո՞վ	որո՞վք	քանեա՞ւ կամ քանո՞վ	քանեա՞ւք (քանեօ՞ք)

§ 132. Հարցական-հարաբերական դերանուններից գոյականի հետ գործածվում են՝ *զի՞նչ, քանի՞, ո՞ր, ո՞րչափ, ո՞րպէս, որքա՞ն, ինչպիսի՞*, որոնք լինում են միայն նախադաս: *Ո՞ր* դերանունը հոլովով ու թվով սովորաբար համաձայնում է իր լրացյալին, բացի հոգնակի ուղղական և հայցական հոլովներից, իսկ մյուս հարցական-հարաբերական դերանուններն ընդհանրապես չեն համաձայնում. օրինակներ՝ *Յորում տեղւոջ* և ինքն իսկ արժանի եղև առնուլ զկատարեալ նահատակութիւնն (Եղիշէ, էջ 118): *Զորո՞ց վկայից* ասես (Ագ., Ի, 223): *Ո՞ր ցաւք* չպաշարիցեն զոգիս նոցա (Թոռն., Ա, էջ 102): Տեսէք *որպիսի գրով* գրեցի առ ձեզ իմով ձեռամբ (Գաղ., Զ, 11) և այլն:

Վարժություն 111. *Թարգմանել, առանձնացնել հարցական և հարաբերական դերանունները՝ որոշելով նրանց հոլովն ու թիվը:*

Ո՞յր ես դու և ուստի՞ գաս կամ յո՞ երթաս: Ո՞վ է ի գաւիթս: Ո՞ գիտասցէ զինչ գործիցեմք: Ուստի սակաւ մի կասկածոտն էր, անտի աներկիւղ հաստատեցաւ: Զմէ՞ դարձուցանես զերեսս քո ի մէնջ: Յումմէ՞ առնուն զհարկս: Եւ եթէ գայլ էր, զգառնն զՈրմիզդ հի՞մ ծնանէր: Ո՞րպէս ընթեռնուս: Արարին՝ որպէս ուսանն: Ուր եսն երթամ, դուք ոչ կարէք գալ: Ո՞ւր առնէր զյաշտն կամ ի՞ւ: Որո՞վ իշխանութեամբ առնես զայդ: Զի՞ խորհիք ի միտս ձեր: Զի՞նչ է այս, զոր լսեմս զքէն: Զինչ խնդրեսցես, տաց քեզ: Ե՞րբ ի քնոյ զարթիցես: Ո՛րքան է զօրութիւն քո, արա՛: Հրեշտակք երբ լսեն զանուն աստուծոյ, ուրախ լինին: Բաշխեաց, ո՛րչափ և կամեցանն:

Վարժություն 112. *Թարգմանել գրաբար:*

Ո՞ր քաղաքից ես գալիս: Ո՞ւմ խոսքերով եք դա հաստատում: Ինչո՞ւ չանսացիր իմ խոսքերին: Ո՞վ է նրա հայրը: Որտեղի՞ց ես ճանաչում ինձ: Ումի՞ց են վախենում քո որդիները: Ո՞ւր են գնում նրանք: Ինչո՞ւ այս ծառը պտուղ չի տալիս: Ո՞վքեր են արժանի այդ մեծ պատվին: Ո՞ւմ է կամենում արքան փառավորել, եթե ոչ ինձ: Ինչո՞վ պիտի մխիթարեմ քեզ: Ո՞ւմ պատկերն է սա: Քանի՞ տարով մեծ ես նրանից: Ի՞նչ ես խորհում նրա մասին: Ո՞ւմ պիտի տաս այդ ընծաները:

ՅԱՐՁԱԿՈՒՄՆ ԱԼԱՆԱՑ Ի ՄԵԶ ԵՒ ՊԱՐՏՈՒՄՆ, ԵՒ ԽՆԱՄՈՒԹԻՒՆ ԱՐՏԱՇԻՍԻ ԸՆԴ ՆՈՍԱ

Զայսու ժամանակաւ միաբանեալ Ալանք լեռնականօքն ամենայնիւ, յինքեանս արկանելով[1] և զկէս Վրաց աշխարհին, մեծաւ ամբոխիւ տարածեալ ընդ աշխարհս մեր: Ժողովէ և Արտաշէս զիւրոյ զօրացն բազմութիւն, և լինի

պատերազմ ի մէջ երկրիս երկոցունց ազգացն քաջաց և աղեղնաւորաց: Սակաւ ինչ տեղի տայ[2] ազգն Ալանաց, և գնացեալ անցանէ ընդ գետն մեծ Կուր, և բանակի առ եզերբ գետոյն ի հիւսիսոյ. և հասեալ Արտաշիսի բանակի ի հարաւոյ, և գետն ընդ մէջ նոցա:

Բայց քանզի զորդի Ալանաց արքային ձերբակալ արարեալ զօրացն Հայոց ածեն առ Արտաշէս, զխաղաղութիւն խնդրէր արքայն Ալանաց, տալ Արտաշիսի զի՛նչ և խնդրեսցէ. և երդմունս և դաշինս ասէր հաստատել մշտնջենաւորս, որպէս զի մի՛ և ս մանկունք Ալանաց ասպատակաւ հինից[3] ելցեն յաշխարհն Հայոց: Եւ ի չառնուլ յանձն Արտաշիսի առ ի տալ[4] զպատանին, գայ քոյր պատանւոյն յափն գետոյն ի դարաւանդ մի մեծ, և ի ձեռն թարգմանչաց ձայնէ ի բանակն Արտաշիսի.

Քեզ ասեմ, այր քաջ Արտաշէս,
Որ յաղթեցեր քաջ ազգին Ալանաց.
Ե՛կ հաւանեա՛ց բանից
Աչագեղոյ դստերս Ալանաց`
Տալ զպատանիդ.
Զի վասն միոյ քինու ոչ է օրէն դիւցազանց`
Զայլոց դիւցազանց զարմից
Բառնալ զկենդանութիւն,
Կամ ծառայեցուցանելով
Ի ստրկաց կարգի պահել.
Եւ թշնամութիւն յաւիտենական
Ի մէջ երկոցունց ազգաց քաջաց հաստատել:

Եւ լուեալ Արտաշիսի զայսպիսի իմաստուն բանս, գնաց յեզր գետոյն. և տեսեալ զկոյսն գեղեցիկ, և լուեալ ի նմանէ բանս իմաստութեան, ցանկացաւ կուսին: Եւ կոչեցեալ զդայեակն իւր Սմբատ, յայտնէ նմա զկամս սրտի իւրոյ, առնուլ զօրիորդն ի կնութիւն իւր, և դաշինս և ուխտս հաստատել ընդ ազգի քաջացն, և զպատանին արձակել ի խաղաղութիւն: Եւ հաճոյ թուեցեալ Սմբատայ, յղէ առ արքայն Ալանաց` տալ զտիկին օրիորդն Ալանաց զՍաթինիկ ի կնութիւն Արտաշիսի: Եւ ասէ արքայն Ալանաց.

Եւ ուստի՞ տացէ[5] քաջն Արտաշէս
Հազարս ի հազարաց և բիւրս ի բիւրուց
Ընդ քաջազգւոյ կոյս օրիորդիս[6] Ալանաց:

Զայս տեղի առասպելաբանելով վիպասանքն յերգելն իւրեանց ասեն.

Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեաւն գեղեցիկ,
Եւ հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,
Եւ անցեալ որպէս զարծուի սրաթև ընդ գետն,

Եւ ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,
Ընկէց ի մէջք[7] օրիորդին Ալանաց.
Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջք[8] փափուկ օրիորդին,
Արագ հասուցանելով ի բանակն իւր:

Որ և ճշմարտութեամբ ունի այսպէս: Քանզի պատուեալ է առ Ալանս մորթ կարմիր, լայքա շատ և ոսկի բազում տուեալ ի վարձանս[9], առնու զտիկին օրիորդն Սաթինիկ: Այս է ոսկէօղ շիկափոկ պարանն: Դոյնպէս զհարսանեաց առասպելեալ երգեն, այսպէս ասելով.

Տեղ ոսկի տեղայր[10] ի փեսայութեանն Արտաշիսի.
Տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն:

Քանզի սովորութիւն իսկ էր թագաւորացն մերոց, փեսայութեամբ ի դուռն տաճարին հասանել`[11] դահեկանս ճապաղել իբրև զհիւպատեանն հռովմայեցւոց. սապէս և թագուհեացն[12] յառագաստին` մարգարիտ: Այս է ճշմարտութիւն բանիցս:

(Մովսէս Խորենացի, 2-րդ, Ծ)

1 յինքեանս արկանելով-իրենց կողմը ձգելով
2 տեղի տայ-նահանջում է
3 ասպատակաւ հինից-ավազակային հարձակմամբ
4 առ ի տալ-տալու
5 ուստի՞ տացէ-ո՞րտեղից պիտի տա
6 ընդ... օրիորդիս-այս օրիորդի փոխարեն
7 փխ. ի մէջս
8 փխ. զմէջս
9 տուեալ ի վարձանս-վարձանք տալով
10 տեղ ոսկի տեղայր-ոսկի անձրև էր տեղում
11 փեսայութեամբ ի դուռն տաճարին հասանել-իբրև փեսա` դահլիճի դուռը հասնելիս
12 սապէս և թագուհեացն-նույնպես և թագուհիները

ԴԱՍ ՔՍԱՆՉՈՐՍԵՐՈՐԴ

ԱՆՈՐՈՇ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

§ 133. Անորոշ դերանուններն են` *ոմն, ոք, իմն, ինչ, այլ, միւս (մեւս)*: *Ոմն, ոք* դերանունները հոլովվում են խառն` դերանվանական-անվանական, *իմն*-ը և *ինչ*-ը` դերանվանական, *այլ*-ը և *միւս*-ը` անվանական հոլովումներով:

§ 134. *Ոմն, ոք* *Իմն, ինչ*

	Եզակի		Հոգնակի	Եզակի	
ՈՒ.	ոմն	ոք	ոմանք	իմն	ինչ
Հ.	(զ)ոմն	(զ)ոք	(զ)ոմանս	(զ)իմն	(զ)ինչ

Ս.	ուրումն	ուրուք	ոմանց		իրիք
Տ.	ումեմն	ումեք	ոմանց		իմիք
Բ.	յումեմնէ	յումեքէ	յոմանց	յիմեմնէ	յիմեքէ
Գ.	ոմամբ	-	ոմամբք	-	իւիք

Որ դերանունը եզակի գործիական հոլով չունի. պակասը լրացվում է *ոմն* դերանվան գործիական հոլովաձևով՝ *ոմամբ*: Հոգնակի թվում *ոմն, որ* դերանունները հոլովվում են նույն ձևով:

Իմն, ինչ դերանունները հոգնակի թվով չեն հոլովվում:

§ 135. *Ոմն, որ* դերանունների վերաբերյալ պետք է իմանալ հետևյալը.

ա) Անկախ գործածվելիս նշանակում են *մարդ, մի մարդ, մեկը,* իսկ հոգնակին՝ *ոմանք, մի քանիսը.* օրինակ՝ Ասէ ոմն (=մեկը, մի մարդ) ցնա (Ղուկ., ԺԳ, 23): Եթէ զարհւնն ոք (=մեկը) ըմպիցէ՝ սատակի (Եզնիկ, 1-ին, ԺԵ): Ումեմն (=մեկին) ետ հինգ քանքար (Մատթ., ԻԵ, 15): Զգոյշ լե՛ր, մի՛ ումեք (=որևէ մեկին) ասիցես (Մատթ., Ը, 4): Փառքն յումեքէ՞ (=ո՞ւմ կողմից) յաջողեալ էին նմա (Եզնիկ, 2-րդ, Գ): Եւ ոմանք յերկուացան (Մատթ., ԻԸ, 17):

բ) Որպես որոշիչ գործածվելիս նշանակում են *մի,* իսկ հոգնակի գոյականի հետ՝ *մի քանի.* օրինակ՝ Եւ ոմն երիտասարդ (=մի երիտասարդ) զհետ երթայր նորա (Մարկ., ԺԴ, 51): Ի կնոջէ ումեմնէ (=մի կնոջից) ծնաւ (Եղիշէ, էջ 26): Ծառայ ոք (=մի ծառա) իցէ (Թոռն., Բ, էջ 435): Ի բռնաւորէ ումեքէ (=մի բռնակալի կողմից) վտարանդի վարեալ (Թոռն., Ա, էջ 283): Եւ կանայք ոմանք (=մի քանի կանայք) որ բժշկեալ էին յայսոց չարաց և ի հիւանդութեանց (Ղուկ., Ը, 2):

գ) *Որ* դերանունը հիմնականում գործածվում է հարցական, ժխտական, թեական (պայմանական), իսկ *ոմն-ը*՝ հաստատական նախադասություններում. օրինակ՝ Էր ոմն ի վեր քան զնա զօրագոյն և փառաւորագոյն (Եզնիկ, 2-րդ, Գ): Առաքէ ի կողմն հիւսիսոյ զմի ոմն յորդւոց իւրոց առ Հայկ (Խոր., 1-ին, ԺԱ): Եթէ ուտէր ոք՝ չվնասէր (Եզնիկ, 1-ին, ԺԵ): Եւ ոչ ոք տայր նմա (Ղուկ., ԺԵ, 16): Չիք ոք մարդ եղեալ ի մարդկանէ (Բուզ., 5-րդ, Է): Մի՞թէ և զարալիզէն և ս ոք կարիցէ ասել (Եզնիկ, 1-ին, ԻԵ): Մի՛ ոք օտար հաղորդեսցէ քեզ (Առակ., Ե, 17):

§ 136. *Իմն, ինչ* դերանունների վերաբերյալ պետք է իմանալ հետևյալը.

ա) Անկախ գործածվելիս նշանակում են *բան, մի բան, որևէ բան.* օրինակ՝ Եւ ինչ (=բան, որևէ բան) ոչ ունէին ուտել (Մարկ., Ը, 1): Ոչ իմիք (=մի բանի) ազդիցէ այնուհետև (Մատթ., Ե, 13): Չիք ինչ (=որևէ բան) որ բնութեամբ չար է (Եզնիկ, 1-ին, ԺԵ): Քանզի և ոչ արարիչ իրիք (=որևէ բանի) էր (Եզնիկ, 2-րդ, Գ): Զի որ շարժին և փոփոխի՝ չէ էական. այլ կամ լեալ յումեքէ և յիմեքէ (=մի բանի կողմից), և կամ հաստատեալ ի չգոյէ (Եզնիկ, 1-ին, Բ):

բ) Որպես որոշիչ գործածվելիս նշանակում են *մի, որևէ, ինչ-որ, մի քանի.*

օրինակ՝ Եւ զօրութիւն իմն ծածուկ կառավար (Եզնիկ, 1-ին, Գ)=Եվ (կա) կառավարող մի գաղտնի զորություն: Զի ոչ ոք ունէր նշանակ ինչ յայտնի (=որևէ բացահայտ օրինակ) բարերար կոչելոյ զԱստուած (Եզնիկ, 1-ին, ԺԴ): Եւ առուեստագէտ միայն նիւթոյ իմիք (=ինչ-որ նյութի) զնա համարիցին (Եզնիկ, 3-րդ, ԺԷ): Ապա եթէ իբր ի պղծոյ իմեքէ արարածոց (=ինչ-որ պիղծ արարածից) հրամայէր հրաժարել (Եզնիկ, 3-րդ, ԺԱ):

գ) Հաճախ *ինչ* դերանունը գործ է ածվում որպես թարմատար, հատկապես հարցական, ժխտական և թեական (պայմանական) նախադասություններում՝ արտահայտելով անորոշություն կամ սաստկացնելով, մեղմացնելով խոսքի իմաստը: Այս դեպքում այն աշխարհաբար կամ չի թարգմանվում, կամ թարգմանվում է *ինչ-որ, որևէ, որևէ ձևով, կերպով, երբեք, ամենևին, բնավ, բոլորովին* բառերով. օրինակ՝ Կարծեցի թէ նոքա նենգութեամբ ինչ ետուն նմա զերդումն (Բուզ., 4-րդ, ԾԴ)=Կարծեցի թե նրանք նենգությամբ նրան երդվեցրին: Յորժամ վնաս ինչ առնիցեն (Եղիշէ, էջ 63)=Երբ որևէ վնաս հասցնեն: Ապա թէ ի վերայ հայ հողոյն խիստ ինչ բարբառեսցի (Բուզ., 4-րդ, ԾԴ)=Իսկ եթե հայկական հողի վրա խիստ ձևով խոսի: Քանզի չմարթի բնութեան իմիք՝ առանց կամաց՝ մերթ բարի լինել, մերթ չար (Եզնիկ, 1-ին, ԺԳ)=Որովհետև ինչ-որ (որևէ) էություն առանց կամքի չի կարող մերթ բարի լինել, մերթ՝ չար: Ոչ ինչ զանգիտեաց գալ յատեան հրապարակին (Եղիշէ, էջ 129)=Ամենևին (բնավ) չվախեցավ գալ ներկայանալ հրապարակային ատյանին: Եւ արատ ինչ ոչ գոյ ի քեզ (Երգ., Դ, 7)=Եվ ամենևին (բնավ, բոլորովին) արատ չկա քո մեջ:

դ) *Իմն* դերանունը հաճախ գործածվում է անունների գործիական հոլովի, ձևի պարագայի պաշտոն կատարող բառերի և բայերի հետ՝ արտահայտելով անորոշություն, ստանալով *ինչ-որ, մի տեսակ, մի ձևով, կարծես* բառերի իմաստը. օրինակ՝ Փակեալ զերկինս իբրև սրահակաւ իմն (Ագ., ԿԹ, 549)=Փակեց երկինքը կարծես ինչ-որ (մի տեսակ) վարագույրով: Երևէր իմն ի վերայ ամենեցուն աստուածային շնորհք (Եղիշէ, էջ 69)=Կարծես մի տեսակ աստվածային շնորհ էր երևում բոլորի վրա: Մտադեւր իմն անսացիք անմտացն (Ա Կորնթ., ԺԱ, 19)=Կարծես սիրով (հոժարությամբ) լսեցիք անմիտներին: Յետ մահուանն Սանատրկոյ արքայի շփոթի իմն թագաւորութիւնն (Խոր., 2-րդ, ԼԷ)=Սանատրուկ արքայի մահից հետո թագավորության մեջ ինչ-որ (ինչ-որ ձևով) խառնաշփոթություն է ընկնում:

ե) *Իմն, ինչ* դերանունները երբեմն գործածվում են կրկնությամբ՝ *իմն իմն, ինչ ինչ, իրիք իրիք, իմիք իմիք, իւիք իւիք*, որոնք ունեն հոգնակի նշանակություն՝ արտահայտելով *տարբեր, զանազան, պեսպես, տեսակ-տեսակ, մի քանի* իմաստներ. օրինակ՝ Վասն իրիք իրիք տեսչութեանց (Եզնիկ, 1-ին, ԻԳ) =Զանազան բաներ կատարելու համար: Եւ ըստ նմանութեան ձկանցն օրինակի գտանէ զնոսա իւիք իւիք (=տեսակ-տեսակ) (Թոռն., Բ, էջ 69):

§ 137. Հաճախ *ոք, ինչ* դերանունները գործածվում են հարցական դերանունների հետ և հոլովվում միասին.

	Եզակի		Հոգնակի		Եզակի	
ՈՒ.	ո՞	ոք	ո՞յք	ոմանք	զի՞նչ	ինչ
Հ.	զո՞	ոք	զո՞յս	ոմանս	զի՞նչ	ինչ
Ս.	ո՞յր	ուրուք	ո՞յց	ոմանց	է՞ր	իրիք
Տ.	ո՞ւմ	ումեք	ո՞յց	ոմանց	ի՞մ	իմիք
Բ.	յումէ՞	ումեքէ	յո՞յց	ոմանց	առ իմէ՞	իմեքէ
Գ.	(որո՞վ)	ոմամբ	(որո՞վք)	ոմամբք	ի՞ւ	իւիք

Զի՞նչ ինչ կապակցությունը հոգնակի թվով չի հոլովվում:

§ 138. *Այլ, միւս*

	Եզակի	Հոգնակի	Եզակի
ՈՒ.	այլ	այլք	միւս
Հ.	(զ)այլ	(զ)այլս	(զ)միւս
Ս.	այլոյ	այլոց	միւսոյ
Տ.	այլում	այլոց	միւսում
Բ.	յայլմէ	յայլոց	ի միւսմէ
Գ.	այլով	այլովք	միւսով

Այլ և *միւս* դերանունները հոլովվում են *ո* հոլովիչով, եզակի տրականում ստանալով *ում,* իսկ բացառականում՝ *է* հոլովակերտները: *Միւս* դերանվան հոգնակի ձևերը սովորական չեն:

Հաճախ *այլ* դերանունն անորոշ նշանակությամբ գործածվում է *ոմն, ոք, իմն, ինչ* դերանունների հետ և հոլովվում միասին՝ այլ ոմն, այլոյ ուրումն, այլում ումեմն... այլ ոք, այլոյ ուրուք, այլում ումեք... այլք ոմանք, այլոց ոմանց... այլ ինչ, այլ իմն, այլոյ իրիք, այլում իմիք...:

§ 139. *Ոմն, ոք* դերանունները գոյականների հետ գործածվելիս դրվում են հիմնականում ետադաս՝ համաձայնելով հոլովով ու թվով:

	Եզակի		Հոգնակի
Ու.	աշակերտ ոմն	աշակերտ ոք	աշակերտք ոմանք
Հ.	(զ)աշակերտ ոմն	(զ)աշակերտ ոք	(զ)աշակերտս ոմանս
Ս.	աշակերտի ուրումն	աշակերտի ուրուք	աշակերտաց ոմանց

Տ.	աշակերտիումեմն	աշակերտի ումեք	աշակերտաց ոմանց
Բ.	յաշակերտէ ումեմնէ	յաշակերտէ ումեքէ	յաշակերտաց ոմանց
Գ.	աշակերտաւ ոմամբ	աշակերտաւ ոմամբ	աշակերտաւք(օք) ոմամբք

Ոմն դերանունը (մասամբ էլ՝ *ոք*) հաճախ դրվում է գոյականից առաջ՝ համաձայնելով հոլովով ու թվով. օրինակ՝ Էին ուրումն Սկեւեայ Հրէի քահանայապետի եւթն որդի (Գործ., ԺԹ, 14): Եւ գտանել զոմանս զաշակերտս (Գործ., ԺԹ, 2):

§ 140. *Իմն, ինչ* դերանունները սովորաբար դրվում են գոյականից հետո և ընդհանրապես համաձայնում հոլովով ու թվով, բացի հոգնակի թվի հոլովներից, որտեղ մնում են անփոփոխ, եզակի ուղիղ ձևով:

	Եզակի	**Հոգնակի**
Ու.	տունկ ինչ	տունկք ինչ
Հ.	(զ)տունկ ինչ	(զ)տունկս ինչ
Ս.	տնկոյ իրիք	տնկոց ինչ
Տ.	տնկոյ իմիք	տնկոց ինչ
Բ.	ի տնկոյ իմեքէ	ի տնկոց ինչ
Գ.	տնկով իւիք	տնկովք ինչ

§ 141. *Այլ* դերանունը սովորաբար նախադասվում է գոյականին և հոլովով ու թվով համաձայնում նրան, բացի հոգնակի ուղղական և հայցական հոլովներից, որտեղ ընդհանրապես մնում է եզակի:

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	այլ ազգ	այլ ազգք
Հ.	(զ)այլ ազգ	(զ)այլ ազգս
Ս.	այլոյ ազգի	այլոց ազգաց
Տ.	այլում ազգի	այլոց ազգաց
Բ.	յայլմէ ազգէ	յայլոց ազգաց
Գ.	այլով ազգաւ	այլովք ազգաւք(օք)

Հաճախ *այլ* դերանունը նախադասվելիս հոլովով ու թվով մնում է անհամաձայն՝ «խառնեալ ընդ այլ դեղոյ» (Եզնիկ, 1-ին, ԺԵ), «այլ տոհմէն»

(Փարպ., 2-րդ, ԽԵ) կամ համաձայնում է հոգնակի ուղղական և հայցական հոլովներում՝ «այլքն հնախօսք» (Խոր., 1-ին, Զ), «զայլս... գունդս» (Խոր., 2-րդ, Է). կամ հանդես է գալիս ետադաս գործածությամբ՝ «ազգի այլում» (Դան., Բ, 44):

§ 142. *Միւս* դերանունը դրվում է գոյականից առաջ և համաձայնում հոլովով ու թվով. հոգնակի հոլովաձևերի հետ չի գործածվում:

Եզակի

ՈՒ.	միւս կողմն
Հ.	(զ)միւս կողմն
Ս.	միւսոյ կողման
Տ.	միւսում կողման
Բ.	ի միւսմէ կողմանէ
Գ.	միւսով կողմամբ

Երբեմն *միւս* դերանունը հանդիպում է ետադաս գործածությամբ՝ «ի գալուստ ամին միւսոյ» (Աք., Բ, 23) կամ նախադաս գործածվելիս հոլովով չի համաձայնում՝ «ի միւս կողմանէ» (Խոր., 1-ին, Լ):

Վարժություն 113. *Թարգմանել, որոշել անկախ գործածված անորոշ դերանունների հոլովն ու թիվը:*

Ոչ յումեքէ առի զհաց բռնի: Այլք հատանէին ոստս ի ծառոց: Չգոյր ինչ ժամանակակից Աստուծոյ: Ոչ իմիք կարօտանայ: Ումեմն ետ հինգ քանքար և ումեմն երկուս և ումեմն մի, իւրաքանչիւր ըստ իւրում կարի և գնաց: Թէ կարօտ եղև յայլմէ նիւթ մուրանալ: Յորժամ իցէ ոք ուրուք թշնամի: Հրամայէ ոմանց ի նոցանէ երթալ ի գաւառն Աղիովտի: Ոչ այլ իւիք խոշտանգէ: Բայց զկանայսն Շապհոյ թագուհին Պարսից ոչ ումեք ինչ թոյլ տայր Մուշեղ զօրավարն Հայոց անարգել: Թէ որպէս ստուեր իրիք ոչ երբէք հեռանայ յիմեքէն:

Վարժություն 114. *Թարգմանել՝ բացատրելով, թե նախադաս և ետադաս անորոշ դերանունները հոլովով ու թվով ինչպես են համաձայնել իրենց լրացյալներին:*

Հարիւրապետի ուրումն ծառայ չարաչար հիւանդացեալ՝ մերձ էր ի վախճանել: Ի կնոջէ ումեմնէ ծնաւ: Ի չարէ ումեքէ արարչէ կարծիցին: Առաքէ բազում համարձակութեամբ, հանդերձ Սանատրկաւ ոմամբ: Կանայք ոմանք որ բժշկեալ էին յայսոց չարաց և ի հիւանդութեանց: Քանզի չմարթի բնութեան իմիք առանց կամաց՝ մերթ բարի լինել, մերթ չար: Եւ ինքն խաղայ, ասէ, այլով աղխիւն ընդ արևմուտս հիւսիսոյ: Եւ չէ կարօտ այլում օգնականի: Իսկ ի միւսում աւուրն ընդ այգն ընդ առաւօտն հրամայեաց արկանել ծիրանիս: Մասամբ միով ուրախացաւ, և միւսով ևս մասամբ տրտմեցաւ մինչև ի մահ: Զնոյն բաջաղանս այլովք պատմութեամբք կարկատեցին: Դէպ լինէր ոմանց եղբարց ի Հայաստան աշխարհէս: Քանզի ոչ ուրուք մեծ թագաւորի կայր ի նմա ձեռնարկութիւնք այսպիսիք: Թէ են ինչ ցաւք՝ որ վասն մեղաց լինին: Եւ ի մսոյ հրաժարեցոյց իբրև ի պղծոյ և ի խոտանէ իմեքէ:

Վարժություն 115. *Հոլովել հետևյալ կապակցությունները՝ այր ոք, կին ոմն, ծառ ինչ, այլ թագաւորութիւն, ազգ այլ, միւս աւր (օր):*

Վարժություն 116. *Թարգմանել գրաբար:*

Իր բարեկամներից մեկին չէր ճանաչում: Նրանցից ոմանց չէր հավատում: Ոմն հարյուրապետի դուստրը հիվանդ էր: Որևէ մեկի կողմից չէր սիրվում: Մի՞թե ինչ-որ բանի կարիք եք զգում: Հետո երևաց ուրիշ կերպարանքով: Եկան մի ինչ-որ տեղ: Ինչ-որ բույսից դեղ էր պատրաստում: Կգա նրանց տերը և այգին կտա ուրիշ մշակների: Մեկին կսիրի, իսկ մյուսին կատի: Իսկ մյուս օրը հրամայեց սպանել նրան: Մյուս դռնով (ընդ դուռն) ներս մտեք:

կարիք զգալ-կարօտանալ

ՅԱՂԱԳՍ ՄԵԾԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ՝ ՈՐ ԵՂԵՎ Ի ՁԻՐԱՒ, ԵՎ ՍԱՏԱԿՄԱՆ ԱՄԲԱՐՇՏԻՆ ՄԵՀՐՈՒԺԱՆԱՅ

Ազդ արարեալ Մեհրուժանայ յերկիրն Խորասանայ առ Շապուհ զամենայն օգնականութիւն Թէոդոսի զոր արար առ Պապ՝ ելանէ հրաման ի Շապհոյ՝ ամենայն զօրացն Պարսից երթալ ընդ Մեհրուժանայ ի Հայս ի պատերազմ: Դոյնպէս ազդեն[1] ինքնակալին Թէոդոսի Պապ և Տերենտիանոս զՇապհոյ, թէ ամենայն զօրացն հրամայեաց ելանել ի վերայ մեր, բայց ի դրանկացն: Ապա և Աւգոստոսն Թէոդոս հրամայեաց Ադդէի կոմսին մեծի երթալ յօգնականութիւն Պապայ, առնուլ զամենայն զօրս Յունաց, ոչ զոք թողուլ՝

զոր ոչ առցէ. այլ և զհետևակս պահապանս քաղաքացն, որք զմետաքսեայսն ունէին զվիշապս[2]:

Եւ խմբեցաւ պատերազմն ի դաշտին որ կոչի Չիրաւ, և մատեան ճակատ առ ճակատ: Եւ մանկունք քաջ նախարարացն Հայոց, ինքնակամ նահատակեալք, մտին ի մէջ ճակատուցն, առաջնորդութեամբ սպարապետին իւրեանց Սմբատայ ասպետի, որդւոյ Բագարատայ, որ[3] յազգէն Բագրատունեաց: Եւ լին և ի զօրացն Պարսից համատիք նոցա, և խաղացին ի մէջ ճակատուցն. և ցիրք ընդ ցիրս լինէին: Եւ ի դառնալ մանկանցն Պարսից, ընդ հուպ դարձեալ մերոցն զհետ նոցա[4], օրինակ իմն որպէս փոթորիկ յանտառէ տերևաթափ, այնպէս երագ յերիվարացն առեալ[5] նիզակօք, դի ցուրտ յերկիր ընկենուին, ոչ կարելով նոցա[6] յիւրեանց ճակատն մտանել: Իսկ յորժամ պարսիկքն զմերն շրջէին՝[7] նոքա ի վահանափակն Յունաց իբր յամուր քաղաք մտանէին, առ ոչ ինչ վնասելոյ: Քանզի այնպէս արար Գորգոնոս իշխան հետևակ զօրուն, իբր պարսպաւ պատեաց վահանօք զճակատն Պապայ:

Քանզի զօրքն Յունաց վառեալ էին ի զէնս ոսկւոյ և արծաթոյ, և երիվարք նոցա նոյնպէս զարդու, և էր տեսանել[8] իբրև զպարիսպ ինչ, յորոց յոլովք ի ջղեայ և ի կաշեայ պահպանակաց զգեստուն զկարծրութեան վիմաց բերէին երևոյթս[9]. և ի վերայ նոցա անխալամ գէսք[10] նշանք արձակեալք իբր զսաղարթս ինչ հովանաւոր ծառոց: Բայց զվիշապացն մանուածս[11], ահագին բերանաբացութեամբ ուռուցեալ ի փչմանէ օդոյն[12], ոչ ինչ ուրեք կարեմ նմանեցուցանել, այլ միայն իբրև զլեառն ինչ աղամանդեայ խոնարհիլ[13] ի ծով—բովանդակ ճակատն Յունաց ի պարսկական զօրսն: Քանզի և զնոսա էր տեսանել իբրև զհզօր ինչ գետ առ ի կողմն ի լայն ծաւալեալ. արդարև զջրոյ գոյն զրահազգեստացն բերէր տեսութիւն[14]:

... Իսկ ի ծագել արեգականն ընդդէմ մերոց զօրացն, ի պղնձապատ վահանացն նշոյլք զլերամբքն փայլատակէին իբրև յամպոյ մեծէ, և ի նոցանէ ի դուրս ոստչէին ի մերոց նախարարացն քաջ զրահաւորք՝ որպէս փայլատականց ճառագայթք. յորոց միայն ի տեսութենէն զանգիտեալ պարսկական գունդն, սակաւ ինչ և մերն, վասն ոչ կարել[15] հայել ընդդէմ արեգականն ծագման: Իսկ ի բաղխել զմիմեանս՝ եղև ի վերայ հովանի ամպոյ, և հողմ սաստիկ ի մերոցն կուսէ ընդդէմ պարսկականին փչեալ: Եւ ի խառնակել մարտին՝ պատահէ Կամսարականն Սպանդարատ խմբի մեծի, յորում էր քաջն Շերգիր Ղեկաց արքայ, զգլուխ միջին գնդին պնդութեամբ զտեղի ճակատուն կալեալ[16]: Եւ յարձակեալ Սպանդարատ, և հերձեալ զխումբն, որպէս զշանթահար յերկիր կործանէր զքաջն, և զխումբն պտուտեալ՝ ի փախուստ դարձուցանէր: Եւ այսպէս ի վերին օգնականութենէն զօրացեալ առ հասարակ զօրքն Յունաց և Հայոց, դիակամբք թշնամեացն լցին զդաշտն ամենայն, և զմնա-

ցորդսն ամենայն ի փախուստ շրջեալ հալածեցին: Ընդ որս և զՈւռնայր Աղուանից արքայ խոցոտեալ ի Մուշեղայ որդւոյ Վասակայ Մամիկոնենի, հանին ի պատերազմէն:

Բայց ամբարշտին Մեհրուժանայ վիրաւորեալ ձին՝ ոչ կարաց երագել ընդ փախստեայսն. որում աճապարեալ հասանէ սպարապետն Հայոց Սմբատ, և զորս ընդ նմայն էին կոտորեալ ձերբակալ առնէ զվատշուէրն յեզեր շամբին Կոգայովտի: Եւ զմտաւ ածեալ, թէ գուցէ թափիցէ[17] զնա մեծն Ներսէս, այնորիկ աղագաւ ոչ ածէ ի բանակն. այլ զտեղեօքն գտանէ պատրաստական առ ի կորուստ ամբարշտին զոմանս խորանաւորս հուր լուցեալ, և շամփուր երկաթի՝ միս խորովելոյ. զոր ջեռուցեալ, կրկնեաց բոլորեալ որպէս պսակ, և յոյժ արտաշէկ արարեալ, ասէ. «Պսակեմ զքեզ, Մեհրուժան, քանզի ի խնդիր էիր թագաւորել Հայոց. և ինձ ասպետիս պարտ է զքեզ պսակել ըստ սովորական իշխանութեան իմոյ հայրենեաց»: Եւ մինչ դեռ տաքն էր իբրև զհուր՝ եդ[18] ի գլուխն Մեհրուժանայ, և այնպէս սատակեցաւ չարն: Եւ յայնմ հետէ խաղաղեցաւ երկիրն, ընդ ձեռամբ Պապայ նուաճեալ:

(Մովսէս Խորենացի, 3-րդ, ԼԷ)

[1] այստեղ՝ տեղեկացնելու, իմաց տալու իմաստով

[2] զմետաքսեայսն ունէին զվիշապս-կրում էին մետաքսյա վիշապանկար դրոշներ

[3] ստորոգյալը (էր) զեղչված է

[4] ընդ հուպ դարձեալ մերոցն զհետ նոցա-մերոնք անմիջապես հասնում էին նրանց հետևից

[5] այստեղ ցած գցելու իմաստով

[6] սեռական հոլովով դրված ենթական անորոշ դերբայի գործիական հոլովի մոտ՝ *նրանք չկարողացան*

[7] այստեղ ետ դարձնելու իմաստով

[8] էր տեսանել-կարելի էր տեսնել

[9] զկարծրութեան վիմաց բերէին երևույթս-կարծր քարերի տեսք էին ստանում

[10] ստորոգյալը (կային) զեղչված է

[11] զվիշապացն մանուածս-վիշապների (վիշապի նկարով դրոշակներ) գալարումները

[12] ահագին բերանաբացութեամբ ուռուցեալ ի փչմանէ օդոյն-քամուց ուռչելով ահագին կերպով բացել էին բերանները

[13] անորոշ դերբայը *իլ* մասնիկով 5-րդ դարում խիստ հազվադեպ է հանդիպում

[14] տեսութիւն. այստեղ՝ տեսք, տպավորություն

[15] փխ. կարելոյ

[16] զգլուխ միջին գնդին պնդութեամբ զտեղի ճակատուն կալեալ-ճակատի մեջտեղում ամուր կանգնած էր՝ միջին գնդի գլուխն անցած

[17] այստեղ՝ ազատել, փրկել

[18] եդ-դրեց

ԴԱՍ ՔՍԱՆՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՈՐՈՇՅԱԼ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

§ 143. Որոշյալ դերանուններն են՝ *ամենեքին, ամենեքեան* (=ամենքը, բոլորը, ամենքն էլ, բոլորն էլ), *բոլորեքին, բոլորեքեան* (=բոլորը, բոլորն էլ), *ամենայն*, այլև՝ *ամէն, բոլոր, իւրաքանչիւր, համայն, հանուր(ց), ողջոյն:*

Ամենեքին-ամենեքեան, բոլորեքին-բոլորեքեան, ամենայն դերանունները հոլովվում են անվանական հոլովմամբ, ըստ որում *ամենեքին-ամենեքեան, բոլորեքին-բոլորեքեան* դերանունները հոլովվում են միայն հոգնակի թվով՝ *ու* հոլովիչով, իսկ *ամենայն* դերանունը՝ միայն եզակի թվով՝ *ի* հոլովիչով:

Ու.	ամենեքին, ամենեքեան	բոլորեքին, բոլորեքեան
Հ.	(զ)ամենեսին, (զ)ամենեսեան	(զ)բոլորեսին, (զ)բոլորեսեան
Ս.	ամենեցուն, ամենեցունց	բոլորեցուն, բոլորեցունց
Տ.	ամենեցուն, ամենեցունց	բոլորեցուն, բոլորեցունց
Բ.	յամենեցունց	ի բոլորեցունց
Գ.	ամենեքումբք	բոլորեքումբք

ՈՒ.	ամենայն
Հ.	(զ)ամենայն
Ս.	ամենայնի
Տ.	ամենայնի
Բ.	յամենայնէ
Գ.	ամենայնիւ

Ծանոթություն. Երբեմն *բոլոր* դերանունը հանդիպում է հոլովված ձևով՝ եզակի տրական և գործիական հոլովներով. *Բոլորումս* Հայոց զօրութեամբ օտար ազգաց խորհէր տիրել (Խոր., 3-րդ, Գ): Եթէ հաւատաս *բոլորով* սրտիւ քով (Գործ., Ը, 7):

§ 144. *Իւրաքանչիւր* դերանվան հոմանիշ ձևերն են *անձնիւր* կամ *անցնիւր*, որոնք խիստ սակավ գործածություն ունեն: *Իւրաքանչիւր* դերանունն ուղիղ ձևով կարող է գործածվել նաև թեք հոլովների իմաստով՝ թարգմանվելով աշխարհաբար *յուրաքանչյուրն իր, ամեն մեկս մեր, ամենքն իրենց, ամեն մեկդ ձեր* և նման իմաստներով. օրինակ՝ Ումեմն ետ հինգ քանքար և ումեմն երկուս և ումեմն մի, ըստ իւրաքանչիւր կարի (=յուրաքանչյուրին իր կարողության չափ), և գնաց (Մատթ., ԻԵ, 15): Ապա արձակեաց զմարզիկսն յիւրաքանչիւր տեղիս (Եղիշէ, էջ 12) =Հետո զինվորներին ուղարկեց ամեն մեկին իր տեղը:

§ 145. *Ամենեքին-ամենեքեան* դերանունը գործածվում է գոյականի հետ և՛

նախադաս, և՛ ետադաս՝ հոլովով ու թվով համաձայնելով իր լրացյալին. օրինակ՝ Վասն զի արհաւիրք ի Տեառնէ անկան ի վերայ ամենեցուն բնակչաց գաւառացն (Բ Մնաց., ԺԵ, 5): Յայնժամ ի մի վայր ժողովեալ նախարարացն ամենեցուն (Փարպ., 2-րդ, ԻԷ): Մի ի հարիւրոց յամենեցունց պիտանեացն առնու պատանդս (Խոր., 2-րդ, ԿԵ):

Ամենայն դերանունը գործածվում է գոյական անվան հետ նախադաս և ետադաս, սակայն տարածվածը նախադաս գործածությունն է: Այն հոլովով ու թվով չի համաձայնում իր լրացյալին. օրինակ՝ Թաքստեամբ ապրէր հանդերձ ամենայն զօրօքն իւրովք (Եղիշէ, էջ 18): Եւ գործակալք ամենայն յիմում ձեռին են (Փարպ., 2-րդ, ԽԵ):

Ծանոթություն. Երբեմն *ամենայն* դերանունը, մանավանդ ետադաս գործածվելիս, համաձայնում է միայն հոլովով՝ «անդրանիկ ամենայնի մեռելոցն» (Բուզ., 4-րդ, Ե), «լեռնականօքն ամենայնիւ» (Խոր., 2-րդ, Ծ), «ի ժողովրդենէն յամենայնէ» (Ա Թագ., Բ, 13):

§ 146. *Իւրաքանչիւր* դերանունը գործածվում է գոյականի հետ և՛ նախադաս, և՛ ետադաս, իսկ մյուս որոշյալ դերանունները՝ միայն նախադաս, որոնք հոլովով ու թվով չեն համաձայնում իրենց լրացյալներին. օրինակ՝ Այս են որդիքն Իսրայելի՝ ըստ իւրաքանչիւր տեղեացն (Եզր, Բ, 1): Բոլոր մարմնոյ հոգի է կենդանութիւն (Եղիշէ, էջ 15): Բոլոր ընտանեօքն (Խոր., 3-րդ, ԼԱ): Հանուրց մարդկութեանս (Խոր., 1-ին, Դ): Ի վերայ ողջոյն ազգի (Եղիշէ, էջ 90):

Վարժություն 117. *Թարգմանել, որոշել որոշյալ դերանունների հոլովը:*

Եւ զի այս այսպէս՝ է ամենեցուն յայտնի է. որ կամին ուսանել: Եւ դու տիրես ի վերայ ամենայնի: Այսք էին ամենեքեան, որ ունէին զկանայս յայլազգեացն: Իսկ այն ո՞վ էր որ որսացաւ ինձ որս և եբեր մատոյց, և կերայ յամենայնէ: Առատ ռոճկօք ուրախ առնէր զամենեսեան, և զուարթագին զինքն ցուցանէր ամենեցուն: Ուսաւ և տեղեկացաւ յամենեցունց մարզպանն: Դարձեալ փութայ ամենեքումբք հանդերձ: Այն է ճշմարիտ Աստուած՝ բոլորեցունց մեր արարիչ: Եւ զայս իբրև ասաց, եղեալ ծունր ամենեքումբք՝ եկաց յաղօթս: Անարգս և վատթարս յաչս ամենեցուն զնոսա ցուցանէին: Քանզի ոչ բոլորեցունց դիպի մարտիրոսութեան վիճակն: Այլ որպէս յամենայնի մոլորեցան հերձուածողք:

Վարժություն 118. *Թարգմանել, բացատրել, թե որոշյալ դերանունները հոլովով ու թվով ինչպես են համաձայնել իրենց լրացյալներին:*

Եւ եկին ամենեքեան ծերքն Իսրայելի: Զդուռն քաղաքին պահէր մինչև ի գալն Արտաշիսի և զօրացն ամենեցուն: Եւ սպան զամենեսեան զեղբարսն իւր

սրով: Չկնի իսկ եկելոցս մարգարէիքն ամենեքումբք ծանօթս տայ: Սիրեսցես... յամենայն սրտէ քումմէ: Սոյն օրինակ և ամենայն գիրք հոգեպատումք նշանակեալ ունին զքաջութիւնս ամենայն զօրաց: Զայսու ժամանակաւ միաբանեալ Ալանք լեռնականօքն ամենայնիւ... մեծաւ ամբոխիւ տարածեալ ընդ աշխարհս մեր: Մի ի հարիւրոց յամենեցունց պիտանեացն առնու պատանդս:

ծանօթս տալ-իր մասին ծանոթություն տալ

Վարժություն 119. *Թարգմանել գրաբար:*

Բերում էին գրքերը և այրում բոլորի առջև (առաջի): Առատ պարգևներ կտա բոլորին: Ամենքը վախենում էին նրանից: Ամեն ինչից հարկ էին պահանջում: Ողջույն հղեց իր տերության բոլոր ազգերին: Ամեն ինչում դու արդար ես: Հանդիմանվում է բոլորի կողմից: Բոլոր գերիներին գլխատեցին քաղաքի հրապարակում: Այգու բոլոր ծառերը ծաղկեցին: Ամբողջ սրտով սիրում էր իր որդիներին: Ամենքին հայտնի է, որ նա քաջ է: Բոլոր կողմերից պաշարեցին քաղաքը:

ԱՐՏԱՒԱԶԴԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆ[1], ԵՎ ՀԱԼԱԾԵԼ ԶԵՂԲԱՐՍ ԻՒՐ ԵՎ ԶՔՈՐՍ, ԵՎ ՄԱՀ ՀԱՆԴԵՐՁ ԱՅԼԱԲԱՆԵԼՈՎ

Յետ Արտաշիսի թագաւորէ Արտաւազդ որդի նորա, և հալածէ յԱյրարատոյ զամենայն եղբարս իւր ի գաւառս Աղիովտայ և Առբերանոյ, զի մի՛ բնակեսցեն յԱյրարատ ի կալուածս արքայի. բայց միայն զՏիրան պահէ փոխանորդ իւր, զի որդի ոչ գոյր նորա: Որ յետ սակաւ ինչ աւուրց թագաւորելոյն իւրոյ, անցեալ զկամրջաւն Արտաշատ քաղաքի՝ որսալ կինճս և իշավայրիս զակամբք Գինայ, աղմկեալ ի ցնորից իմն խելագարանաց[2], ընդ վայր յածելով[3] երիվարաւն, անկանի ի խոր իմն մեծ, և խորասոյզ լեալ՝ անհետի:

Զսմանէ երգիչքն Գողթան առասպելաբանեն այսպէս. եթէ ի մահուանն Արտաշիսի բազում կոտորածք լինէին ըստ օրինի հեթանոսաց. դժուարի[4], ասեն, Արտաւազդ՝ ասելով ցհայրն.

> Մինչ դու գնացեր,
> Եւ զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար,
> Ես աւերակացս ո՞ւմ թագաւորեմ:

Վասն որոյ անիծեալ զնա Արտաշիսի՝ ասաց այսպէս.

> Եթէ դու յորս հեծցիս[5] յԱզատն ի վեր ի Մասիս,
> Զքեզ կալցին քաջք,

Տարցին յԱզատն ի վեր ի Մասիս.
Անդ կայցես, և զլոյս մի՛ տեսցես:

Զրուցեն զմանէ և պառաւունք, եթէ արգելեալ կայ յայրի միում՝ կապեալ երկաթի շղթայիւք. և երկու շունք հանապազ կրծելով զշղթայսն, ջանայ ելանել և առնել վախճան աշխարհի, այլ ի ձայնէ կռանարկութեան դարբնաց զօրանան, ասեն, կապանքն: Վասն որոյ և առ մերով իսկ ժամանակաւ՝ բազումք ի դարբնաց, զհետ երթալով առասպելին, յաւուր միաշաբաթուջ երիցս կամ չորիցս բախեն զսալն, զի զօրասցին, ասեն, շղթայքն Արտաւազդայ: Բայց է ճշմարտութեամբ այսպէս, որպէս ասացաքս վերագոյն:

Այլ ոմանք ասեն և ի ծնանելն զսա դիպեալ պատահարաց իմն. զոր[6] համարեցան կախարդել զսա կանանց[7] զարմիցն Աժդահակայ. վասն որոյ զնոսա բազում չարչարեաց Արտաշէս: Եւ զայս նոյն երգիչքն յառասպելին ասեն այսպէս, եթէ.

Վիշապազունք գողացան զմանուկն Արտաւազդ,
Եւ դև փոխանակ եդին:

Բայց ինձ արդարացեալ[5] թուի լուրն այն, թէ ի ծննդենէն և եթ մոլութեամբ լեալ[9], մինչ նովիմբ[10] և վախճանեցաւ: Եւ առնու զթագաւորութիւնն Տիրան եղբայր նորին:

(Մովսէս Խորենացի, 2-րդ, ԿԱ)

[1] այստեղ՝ *թագավորելը* իմաստով
[2] աղմկեալ ի ցնորից իմն խելագարանաց- ինչ-որ ցնորքից շփոթվում, խելագարվում է
[3] ընդ վայր յածել-վայր ընկնել
[4] այստեղ՝ նեղանում է
[5] եթէ դու յորս հեծցիս-թե դու (ձի) հեծնես որսի գնաս
[6] ուղիղ խնդիրը կրկնված է (զոր, զսա). պետք է թարգմանել որև է մեկը
[7] անորոշ դերբայի մոտ ենթական դրված է տրական հոլովով. համարեցան կախարդել զսա կանանց-կարծում են, թե սրան կախարդել են կանայք
[8] այստեղ՝ ճշմարիտ, արդարացի
[9] մոլութեամբ լեալ-խելագար է եղել
[10] նովիմբ-նույնով, այսինքն՝ նույն հիվանդությամբ

ԴԵՐԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՄԱԿԲԱՅՆԵՐ

§ 147. Գրաբարում մի շարք բառեր՝ *աստ, անդ, այսր, այդր, անդր, աստի, այտի (այդի), անտի,* անկախ գործածվելիս հանդես են գալիս որպես մակբայներ. օրինակ՝ Եւ անդ (=այնտեղ) պահեցէք զնոսա զգուշութեամբ (Եղիշէ, էջ 146): Զիա՞րդ մտեր այսր (=այստեղ) (Մատթ., ԻԲ, 12): Թողէք անդր (=այնտեղ) զառաջին յանցանս ձեր (Եղիշէ, էջ 165): Քանզի անդ (=այն ժամանակ) մոլեգնեալ այր իւրաքանչիւր, սուր ի կող ընկերի իւրոյ ձգելով՝ ջանային տի-

րել ի վերայ միմեանց (Խոր., 1-ին, Ժ): Եւ անտի (=այնտեղից) չուեալ՝ յուստանն ի Դուին մտանէին (Փարպ., 3-րդ, էջ 157):

§ 148. Դերանվանական մակբայները հաճախ գործածվում են նաև գոյական անունների հետ: Այս դեպքում պետք է նկատի ունենալ հետևյալը.

1. Դրանք նշանակությամբ փոխարինում են *այս, այդ, այն* ցուցական դերանուններին կամ *ս. դ, ն* ցուցական հոդերին. օրինակ՝ Է՛ջ դու վաղվաղակի ի ձիոյ այտի (Բուզ., 6-րդ, Ը), փխ., Է՛ջ դու վաղվաղակի ի ձիոյդ յայդմանէ=ցած իջիր իսկույն այդ ձիուց (կամ՝ ձիուցդ): Յաշխարհէ աստի չեն (Յովհ., ԺԷ, 16), փխ. Յաշխարհէս յայսմանէ չեն=այս աշխարհից չեն: Թաքեայց ի դաշտի աստ (Ա Թագ., Ի, 5), փխ. Թաքեայց ի դաշտիս յայսմիկ=կթաքնվեմ այս դաշտում: Եւ ոչ ի տար աշխարհ այսր զհետ նոցա գնայաք (Եղիշէ, էջ 184), փխ. Եւ ոչ ի տար աշխարհս յայս զհետ նոցա գնայաք=և ոչ էլ նրանց հետևից այս օտար աշխարհը կգնայինք (բառացի՝ գնում էինք):

2. Հաճախ էլ այդ բառերը չեն արտահայտում ցուցական դերանունների կամ հոդերի նշանակություն և չեն թարգմանվում աշխարհաբար համապատասխան դերանուններով ու հոդերով. օրինակ՝ Ի պտղոյ անտի ծառն ճանաչի (Մատթ., ԺԲ, 33)=Պտղից է ծառը ճանաչվում: Ապա իմացեալ Զրուանայ, ասէ. «Երկու որդիք են յորովայնի անդ» (Եզնիկ, 2-րդ, Ա)=Ապա Զրվանն իմանալով ասում է՝ «Երկու որդիներ կան որովայնում»: Զարթոյց զսուրբսն ի քնոյ անտի (Եղիշէ, էջ 151)=Քնից զարթնեցրեց սրբերին: Եթէ որպէս նոքա ի բանտի անդ անիծանէին զքեզ (Եղիշէ, էջ 143)=Թե ինչպես նրանք բանտում անիծում էին քեզ:

§ 149. Դերանվանական մակբայներն ունեն նաև գործածության հետևյալ առանձնահատկությունները.

1. *Աստ, անդ, այդր* բառերը գործածվում են ներգոյականի իմաստ արտահայտող *ի(յ)* նախդրով տրականի հետ. օրինակ՝ Գտանէր յամրոցի անդ (Բուզ., 3-րդ, Ը): Արկէք զդա ի գուբ մի յանապատի աստ (Ծննդ., ԼԷ, 22): Գրեցի ձեզ ի թղթի այդր (Ա Կորնթ., Ե, 9):

2. *Այսր, անդր* բառերը գործածվում են *ի(յ)* նախդիր ունեցող ուղղության հայցականի հետ. օրինակ՝ Եթէ ո՞չ գայցէ ի տօն այսր (Յովհ., ԺԱ, 56): Մտեալ ի սենեակ անդր՝ ելաց (Ծննդ., ԽԳ, 30): Գայր հասանէր ի տեղի անդր (Թոռն., Բ, էջ 501):

Ծանոթություն. Երբեմն *անդր* բառը կարող է գործածվել ներգոյականի իմաստ արտահայտող *ի(յ)* նախդրով հայցականի հետ. օրինակ՝ Եւ ձկունք, որ ի գետ անդր էին՝ սատակեցան (Ելք, Է, 21):

3. *Աստի, այտի (այդի), անտի* բառերը գործածվում են բացառական հոլովի հետ. օրինակ՝ Հանին զՅովսէփ ի գբոյ անտի (Ծննդ., ԼԷ, 28): Առաքեցից զմի յաշակերտաց աստի իմոց (Խոր., 2-րդ, ԼԲ): Ել նա յատենէ անտի (Թոռն., Բ, էջ 562): Ե՛լ ի տապանէ այտի (Ծննդ., Ը, 16):

Վարժություն 120. *Թարգմանել, որոշել, թե ո՛ր հոլովների հետ և ի՛նչ նշանակությամբ են գործածվել դերանվանական մակբայները:*

Լուարո՛ւք (=լսեցե՛ք) յազգականաց այտի դորա: Իբրև մերձեցան ի բանակ անդր: Ածէ՛ք այսր և ի կապելոցն, որք են ի բանտի անդ: Եւ դարձուցին զնա ի ջրհորոյ անտի: Զախոռապետն արքային Պարսից գլխատէր ի ներքս յասպաստանի անդ: Ոչ հաւանէր նա իջանել յանապատէ անտի: Եմուտ այրն ի տուն անդր: Նոքա եկեալ ցուցանէին ի քաղաքի անդ: Ոչ կարէին հանել բզվնասակար խոզսն յայգւոյ անտի: Լուայ զձայն քո ի դրախտի աստ և երկեայ: Թերևս ամաչեսցեն յորդւոյ աստի իմմէ:

Վարժություն 121. *Թարգմանել՝ բաց թողած բառերի տեղ դնելով համապատասխան դերանվանական մակբայներ:*

Երթայր վաղվաղակի ի դաշտ...: Հոսէր արիւնն ի վիրէ...: Ինքն կերակրեաց ի սակաւ հացէ զժողովուրդն յանապատի...: Եկն եմուտ ի խորան...: Յամենայն ծառոց որ իցեն ի ներքս դրախտի... մի՛ ուտիցէք: Ես աւասիկ ախոյեան ելանեմ քեզ ի մերոց զօրաց..., և դու ինձ ի յունականաց...: Ընկենուին յերիվարէ... զպատանեակն Գնել: Ի պարսպէ... ի ձոր... ընկենուին զնոսա:

Վարժություն 122. *Թարգմանել գրաբար, ընդգծված բառերի փոխարեն գործածել համապատասխան մակբայներ:*

Այն աղբյուրից էին ջուր տանում: Կմտնեք *այն* քաղաքը: *Այս* անապատում էին բնակվում: Շապուհ թագավորը փախչում էր *այս* պատերազմից: Ոչխարներն արածում են *այդ* դաշտում: Նավը ընկղմվեց (ընկղմեցաւ) *այս* ծովի մեջ: *Այն* տեղում տնկում էին այգիներ: *Այս* գինուց էինք ըմպում: Կվերցնեք այդ ալյուրը և կլցնեք *այդ* ամանի մեջ: *Այդ* գյուղից հարկ էին պահանջում:

ՎԱՍՆ ՁԵՌԱԿԵՐՏԻՆ, ՈՐ ԿՈՉԻ ԵՐՈՒԱՆԴԱԿԵՐՏ

Քաղցր է ինձ ասել և յաղագս գեղեցիկ դաստակերտին Երուանդակերտի, զոր յօրինեաց[1] նոյն ինքն Երուանդ գեղեցիկ և չքնաղ յօրինուածովք: Քանզի զմիջոց հովտին մեծի լնու մարդկութեամբ և պայծառ շինուածովք՝ լուսաւոր որպէս ական բիբ: Իսկ շուրջ զմարդկութեամբն[2] ծաղկոցաց և հոտարանաց կազմութիւն, որպէս շուրջ զբբովն զայլ բոլորակութիւն[3] ական: Իսկ զբազմութիւն այգեստանոյ[4] իբր զարտևանանց խիտ և գեղեցիկ ծիր[5]. որոյ հիւսիսային կողմանն դիր կարակնաձև՝ արդարև գեղաւոր կուսից յօնից դարաւան-

դաց համեմատ[6]: Իսկ ի հարաւոյ հարթութիւն[7] դաշտաց` ծնօտից պարզութեան գեղեցկութիւն[8]: Իսկ գետն բերանացեալ դարաւանդօք ափանցն` զերկթերթիսն նշանակէ շրթունս[9]: Եւ այսպիսի գեղեցկութեան[7] դիր` անքթթելի իմն գոգցես ի բարձրաւանդակ թագաւորանիստն զհայեցուածսն ունի[10]. և արդարև բերրի և թագաւորական դաստակերտն:

Զայս ամենայն զգործեցեալսն Երուանդայ պարգևէ մեծն Տրդատ մարդկան ազգին Կամսարականաց, որպէս մտերմաց և արեան կցորդաց[11] ազգին Արշակունեաց. զոր յիւրում տեղւոջն պատմեսցուք...:

(Մովսէս Խորենացի, 2-րդ, ԽԲ)

[1] այստեղ` կառուցեց, շինեց
[2] շուրջ զմարդկութեամբն-բնակության շուրջը: Այս և հաջորդ մի քանի նախադասություններում բայ-ստորոգյալը կամ բաղադրյալ ստորոգյալի հանգույցն արտահայտված չեն
[3] այստեղ` բոլորակ
[4] այգեստանոյ-այգիների
[5] իբր զարտևանանց խիտ և գեղեցիկ ծիր-նմանվում էր խիտ արտևանունքի գեղեցիկ գծին
[6] ամբողջ նախադասությունը պետք է թարգմանել այսպես. որի հյուսիսային կողմի կամարաձև դիրքը իսկապես համեմատվում էր գեղեցիկ կույսերի հոնքերին
[7] վերացականը թանձրացականի փոխարեն. հարթութիւն դաշտաց-հարթ դաշտերը
[8] ծնօտից պարզութեան գեղեցկութիւն-(հիշեց նում էին) ծնոտների գեղեցիկ ողորկությունը
[9] ամբողջ նախադասությունը պետք է թարգմանել այսպես. իսկ գետը ափերի բարձրություններով պատկերանում էր մի բերան` իր երկու շրթունքներով
[10] կարծես անթարթ հայացքն ուղղել է թագավորանիստ բարձրավանդակի վրա
[11] արեան կցորդ-արյունակից

ՅԱՂԱԳՍ ՇԻՆՈՒԱԾՈՅ ԱՄՐՈՑԻՆ ԳԱՌՆՈՅ

... Զայսու ժամանակաւ կատարէ Տրդատ զշինուած ամրոցին Գառնոյ, զոր որձաքար և կոփածոյ վիմօք, երկաթագամ և կապարով մածուցեալ. յորում շինեալ և տուն հովանոց[1], մահարձանօք[2], սքանչելի դրօշուածովք բարձր քանդակաւ, ի համար քեռ իւրոյ Խոսրովիդխտոյ, և գրեալ ի նմա զյիշատակ իւր հելլենացի գրով...:

(Մովսէս Խորենացի, 2-րդ, Ղ)

[1] տուն հովանոց-հովանոց
[2] մահարձան-արձան

ԴԱՍ ՔՍԱՆՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԱԾԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ

§ 150. Գրաբարում ածականները լինում են երկու տեսակ՝ որակական և հարաբերական:

Որակական ածականները ունեն համեմատության երեք աստիճան՝ դրական, համեմատական, գերադրական:

§ 151. Ածականի համեմատական կամ բաղդատական աստիճանը կազմվում է երկու ձևով՝ ա) (ա)*գոյն* վերջածանցով, բ) *քան* նախադրությամբ:

ա) *Գոյն* ածանցը դրվում է ածականի ուղիղ ձևի վրա, օրինակ՝ մեծ-մեծագոյն=ավելի մեծ, հզօր-հզօրագոյն=ավելի հզոր, լաւ-լաւագոյն=ավելի լավ և այլն: Հարկ է կարծել՝ թէ էր ումն ի վեր քան զնա զօրագոյն և փառաւորագոյն (Եզնիկ, 2-րդ, Գ)=Պետք է կարծել, թե նրանից վեր ավելի զորեղ և փառավոր մեկը կար:

Ծանոթություն. Երբեմն *գոյն* ածանցով կազմված ածականներն արտահայտում են գերադրական իմաստ. օրինակ՝ Ապրի կրտսերագոյնն միայն, որ է Նինուաս (Խոր., 1-ին, ԺԷ)=Ազատվում է միայն ամենափոքրը՝ Նինվասը:

բ) *Քան* նախադրությունը դրվում է սովորաբար դրական աստիճանից, երբեմն էլ *գոյն* ածանցով կազմված ածականներից հետո, այնուհետև՝ համեմատելի բառը հայցական հոլովով և *զ* նախդրով. օրինակ՝ մեծ քան զերկիր=երկրից ավելի մեծ, բարձրագոյն քան զնա=նրանից ավելի բարձր և այլն: Մեծ քան զսոսա այլ պատուիրան ոչ գոյ (Մարկ., ԺԲ, 31)=Սրանցից ավելի մեծ պատվիրան չկա: Քաղցր է նա քան զմեղու խորիսխ (Սաղմ., ԺԸ(ԺԹ), 11)=Նա մեղրի խորսխից ավելի քաղցր է: Մին բարձրագոյն էր քան զմիւսն (Դան., Ը, 3)=Մեկը մյուսից ավելի բարձր էր: Զի՞նչ հզօրագոյն քան զառեւծ (Դատ., ԺԴ, 18)=Ի՞նչն է առյուծից ավելի հզոր:

§ 152. Գրաբարում ածականի գերադրական աստիճանը հատուկ ձև չունի: Այդ իմաստն արտահայտվում է *կարի, յոյժ, սաստիկ, անհնարին* և սաստկական իմաստ ունեցող այլ մակբայների միջոցով, որոնք դրվում են սովորաբար ածականի ուղիղ ձևի վրա. օրինակ՝ Ծածկեալ յոյժ բարակ կտաւով (Փարպ., էջ 29)=Ծածկելով շատ բարակ կտավով:

Ծանոթություն. Բարդ բառերի կազմության մեջ հանդիպող *ամեն* բառը արտահայտում է ոչ թե գերադրական, այլ *ամեն ինչ* իմաստը. օրինակ՝ Թողոյր... զգաւառն Այրարատու... զամենաբոյսն. զամենաբուղխն, զամենալին... (Փարպ., էջ 9)=Թողեց (բառացի՝ թողնում էր) ամեն ինչ բուսեցնող, ամեն ինչ բխեցնող, ամեն ինչով լի Արարատյան գավառը:

§ 153. Ածականներն ունեն անվանական հոլովում, հոլովվում են արտաքին թեքման *Ի, Ո, Ի-Ա, Ո-Ա*, մասամբ էլ *ՈՒ* հոլովմամբ:

Ծանոթություն. Մի քանի ածականներ եզակի տրականում ստանում են *ում* հոլովակերտ՝ հին-հնոյ-հնում, նոր-նորոյ-նորում, վերին-վերնոյ-վերնում և այլն:

ա) *Ային, ին* վերջածանց ունեցող ածականները հոլովվում են Ո հոլովմամբ՝ դաշտային-դաշտայնոյ, ամառնային-ամառնայնոյ, վերին-վերնոյ, վերջին-վերջնոյ և այլն:

բ) *Ի*-ով վերջացող բազմավանկ ածականները հոլովվում են Ո-Ա խառն հոլովմամբ՝ սիրելի-սիրելւոյ-սիրելեաւ, բարի-բարւոյ-բարեաւ, առաքինի-առաքինւոյ-առաքինեաւ, իմանալի-իմանալւոյ-իմանալեաւ, գեղանի-գեղանւոյ-գեղանեաւ, պիտանի-պիտանւոյ-պիտանեաւ և այլն:

գ) *Գոյն* վերջածանց ունեցող ածականները հոլովվում են Ի հոլովմամբ՝ մեծագոյն-մեծագունի-մեծագունից, լաւագոյն-լաւագունի-լաւագունից, վեհագոյն-վեհագունի-վեհագունից, ազնուագոյն-ազնուագունի-ազնուագունից և այլն:

դ) *Ր*-ով և նախորդող որևէ բաղաձայնով վերջացող *թանձր, կարծր, մանր, ծանր, փոքր, քաղցր* ածականները հոլովվում են *ՈՒ* հոլովմամբ և ունեն ներքին թեքման որոշ առանձնահատկություններ: Եզակի թվի թեք հոլովներում *ր*-ն ընկնում է, իսկ հոգնակի ուղղականը վերջավորվում է *ունք*-ով:

Հոլովման օրինակ.

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	փոքր	փոքունք
Հ.	(զ)փոքր	(զ)փոքունս
Ս.Տ.	փոքու	փոքունց
Բ.	ի փոքուէ	ի փոքունց
Գ.	փոքու	փոքումբք

Ծանոթություն. Բարձր ածականը եզակի թվում հոլովվում է (ը)*ր*-ով վերջացող բառերի նման, իսկ հոգնակի թվում՝ ներքին թեքման Ա հոլովմամբ:

ՈՒ.	բարձր	բարձունք
Հ.	(զ)բարձր	(զ)բարձունս
Ս. Տ.	բարձու	բարձանց
Բ.	ի բարձուէ	ի բարձանց
Գ.	բարձու	բարձամբք

Մնացած ածականների հոլովման վերաբերյալ որոշակի կանոններ չկան, նրանց հոլովումն իմանալու համար պետք է դիմել գրաբարի բառարաններին:

ԱԾԱԿԱՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ

§ 154. Գրաբարում ածականները դրվում են գոյական անուններից և՛ առաջ, և՛ հետո, սակայն ավելի տարածվածը նախադաս գործածությունն է:

§ 155. Որպես ընդհանուր կանոն, նախադաս ածականները հոլովով ու թվով չեն համաձայնում գոյականներին: Նախդրավոր հոլովներում նախդիրները դրվում են ածականի վրա: Հոլովման օրինակ.

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	սիրելի եղբայր	սիրելի եղբարք
Հ.	(զ)սիրելի եղբայր	(զ)սիրելի եղբարս
Ս. Տ.	սիրելի եղբաւր(եղբօր)	սիրելի եղբարց
Բ.	ի սիրելի եղբաւրէ(եղբօրէ)	ի սիրելի եղբարց
Գ.	սիրելի եղբարբ	սիրելի եղբարբք

Ծանոթություն. Երբեմն նախադաս ածականները հոլովով ու թվով համաձայնում են իրենց լրացյալներին. օրինակ՝ ի ձեռն *պատուաւորի զօրագլխի ուրուք* (Եղիշէ, էջ 44), ի ձեռաց *կորովեաց աղեղնաւորաց* (Խոր., 2-րդ, ԿԵ), *սիրելեաց վկայիցն* (Ագ., էջ 10), *ի մեծի տան* (Եզնիկ, 1-ին, Գ), *ի հինգ ժամանակաց* (Բուզ., 4-րդ, Ե), *ի չարէ արարչէ* (Եզնիկ, 1-ին, ԺԵ) և այլն:

Այս դեպքում անեզական գոյականների հոգնակի գործիականի հետ ածականները սովորաբար համաձայնում են միայն հոլովով. օրինակ՝ *մեծաւ թշնամանօք* (Բուզ., 3-րդ, Դ), *բացաւ աչօք* (Եղիշէ, էջ 125) և այլն:

§ 156. Ետադաս ածականները, որպես կանոն, հոլովով ու թվով համաձայնում են գոյականներին: Հոլովման օրինակ.

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	ազգ քաջ	ազգք քաջք
Հ.	(զ)ազգ քաջ	(զ)ազգս քաջս
Ս. Տ.	ազգի քաջի	ազգաց քաջաց
Բ.	յազգէ քաջէ	յազգաց քաջաց
Գ.	ազգաւ քաջաւ	ազգաւք(օք) քաջաւք(օք)

Ծանոթություն. Ետադաս ածականները խիստ հազվադեպ չեն համաձայնում իրենց լրացյալներին հոլովով ու թվով. օրինակ՝ *ի քաղաքի մի փոքր* (Խոր., 2-րդ, ՂԱ), *թաղեաւ կաճեայ* (Խոր., 3-րդ, Թ), *զպաղատանս արտասուալից* (Կոր., Ը) և այլն:

Արքունի բառը թե՛ նախադաս և թե՛ ետադաս գործածվելիս միշտ մնում է անհամաձայն:

Վարժություն 123. *Հոլովել հետևյալ կապակցությունները՝ ածականները հոլովով ու թվով համաձայնեցնելով գոյականներին:*

Բարեկամ սիրելի, այր առաքինի, զօրավար քաջ, ընկեր հաւատարիմ, մեծ քաղաք:

Վարժություն 124. *Թարգմանել, բացատրել, թե նախադաս և ետադաս ածականները հոլովով ու թվով ինչպես են համաձայնել իրենց լրացյալներին:*

Իմաստուն կանայք շինեցին տունս, իսկ անզգամքն ձեռօք իւրեանց կործանեցին: Մեծաւ խնդութեամբ ընդունէին զչարչարանսն: Սակայն Վաղարշ մեռանի ի ձեռաց կորովեաց աղեղնաւորաց: Պաշտէք զկուռս համերս և անշունչս: Այսօր թագաւորք օտարք տիրեն ի վերայ մեր: Յորժամ զաներեւութէն և զնորին զմշտնջենաւոր զօրութենէն ճառիցէ ոք: Ամիսս վեց օծանէին իւղովք անուշիւք: Ախտք մահաբերք հանապազ տանջեն զմարդիկ: Դարձեալ հրաման տայր վասն առաքինւոյն Գայիանեայ: Եւ եդ զիս ի վերայ լերին միոյ բարձու յոյժ:

Վարժություն 125. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված ածականները հոլովով ու թվով համաձայնեցնել ընդգծված լրացյալներին:*

Եւ ածին *զիշխանսն* թագաւորին (զհաւատարիմ): Բայց (ամբարիշտ(ն)) *Մեհրուժանայ* վիրաւորեալ ձին՝ ոչ կարաց երագել ընդ փախստեայսն: (Մեծ) *անարգանօք* տանջէր զամենեսեան: *Հոգւով* իւրով (սուրբ) մխիթարեսցէ զձեզ հանապազ: Դարձարո՞ք *ի ճանապարհաց* ձերոց (չար): Եկեալ հասանէր առ իս հրաման *առն* միոյ (պատուական) Յովսէփ կոչեցելոյ: Հասանեն և *զօրքն* (կայսերական): Եւ *զօրութեամբ* (բազում) տային վկայութիւն առաքեալքն: Եւ նեղեալքն *յայսոց* (պիղծ) բժշկէին:

Վարժություն 126. *Թարգմանել գրաբար՝ ածականները հոլովով ու թվով համաձայնեցնելով ընդգծված լրացյալներին, ըստ որում առաջին երեք նախադասությունների ածականները գործածել նախադաս, իսկ մյուսներինը՝ ետադաս:*

Մեծ *սիրով* սիրում էր նրան: Ըստ հին *ավանդության* զոհեր էին մատուցում իրենց աստվածներին: Սպանվում է իր հարազատ *եղբոր* կողմից: Կընակվեն ավերակ *քաղաքներում* և անշեն *տներում*: Սրբությամբ են պահում առաքինի *մարդկանց* հիշատակը: Բազում *վիրավորներ* ընկան այն մեծ *պատերազմում*: Ուղարկում է պատգամավորներ Հայաստան հավատարիմ *մարդկանցով*: Օգնություն էին ստանում իրենց սիրելի *բարեկամներից*: Ինչո՞ւ եք թշնամություն գցում իմ երկու հարազատ *եղբայրների մեջ:* Փոքր *ամաններով* ջուր էին հանում խոր *ջրհորից*: Ինձ ասում են՝ դուրս ելիր (ել արտաքս) այս գեղեցիկ *այ-*

գուց: Մեծ և հզոր *զորքով* հարձակվում է թշնամու բանակի վրա: Միջնաբերդն ամրացրեց բարձր *պարսպով*:

գցել-արկանել

ՎԵՐԱՑԱԿԱՆԸ ԹԱՆՁՐԱՑԱԿԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

§ 157. Գրաբարում հաճախ ածականը ստանում է *ութիւն* ածանցը՝ վերածվելով վերացական գոյականի, որը սովորաբար դրվում է սեռական հոլովով և գործածվում ածականի իմաստով: Այդ բառերը պետք է թարգմանել աշխարհաբար որպես ածական, օրինակ՝ Բազմասցի ի ձեզ ողջոյն *մարդասիրութեան* մերոյ (Եղիշէ, էջ 9)=Թող շատանա ձեզ վրա մեր մարդասիրական ողջույնը: Բնակեցեր, ասէ, ի մէջ *ցրտութեան* սառնամանեաց (Խոր., 1-ին, ԺԱ)=Բնակվեցիր, ասում է, ցուրտ սառնամանիքների մեջ:

Երբեմն այսպիսի վերացական գոյականները դրվում են ուղիղ ձևով, իսկ նրանց հատկացյալները՝ սեռական հոլովով: Սրանք նույնպես աշխարհաբար պետք է թարգմանել իբրև որոշիչ-որոշյալի կապակցություններ. օրինակ՝ Վասն այնորիկ յանձն իւր տարաբերէր, եթէ յո՞ թափեցից *զդառնութիւն թիւնից,* կամ ո՞ւր բացատրեցից *զբազմութիւն նետիցն* (Եղիշէ, էջ 7)=Այդ պատճառով էլ ինքն իր մեջ ալեկոծվում էր, թէ ո՞ւմ վրա թափեմ դառն թույներս կամ ո՞ւր արձակեմ բազմաթիվ նետերս:

Վարժություն 127. *Դուրս գրել սեռական հոլովով և ուղիղ ձևով գործածված վերացական գոյականներն իրենց լրացյալների և լրացումների հետ միասին՝ դիմացը տալով աշխարհաբար թարգմանությունը:*

Պարտ է մեզ, ասէ, յայսպիսում բարեխառնութեան օդոց և մաքրութեան ջուրց և երկրի, քաղաք և արքունիս շինել բնակութեան: Զմի առաքինութիւն հաւատոյ զգեցան: Պատուիասէր զնա բանիւք խստութեան: Այլ և մարմնոյն նեղութեամբք առաւել ևս բարձին զբեռն ծանրութեան: Բայց զտեղի ճակատուն շինէ դաստակերտ, և անուն կոչէ Հայք, վասն յաղթութեան պատերազմին: Ապաքէն զայդ կամիս՝ զի ծածկեսցի խորհուրդ ամբարշտութեանդ: Եւ երդուաւ ինձ յիւրեանց օրէնս քրիստոնէութեանն: Իսկ անօրէն իշխանն իբրև գիտաց եթէ յայտնեցաւ խորամանկութիւն խորհրդոյն: Զայն ամենայն ոյժ պնդութեան տեսեալ Լիկիանէս զարմացաւ: Եւ հրաժարեալք ի միմեանց համբուրիւ սրբութեանն՝ խաղայր գնայր... ի քաղաքս երկուս Ասորոց: Մատակարարէ անբաւ բազմութեամբ յոստանն, կանամբք, արամբք և ընտանեօք, զանպակասութիւն հացի և գինւոյ, զանուշահոտ զմեղրահամ քաղցրութիւն բանջարացն:

ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՑ

(Հատուած)

Մինչ չև բնաւ էր ինչ[1], ասեն, ոչ երկինք և ոչ երկիր և ոչ այլ ինչ արարածք՝

որ յերկինս կամ յերկրի, Զրուան ոմն անուն էր[2], որ թարգմանի բախտ կամ փառք: Զհազար ամ յաշտ արար[3] զի թերևս որդի մի լինիցի նմա, որում անուն Որմիզդ, որ զերկինս և զերկիր և զամենայն որ ի նոսա՝ առնիցէ. և յետ հազար ամի յաշտ առնելոյ՝ սկսաւ ածել զմտաւ[4], ասէ. «Օգո՞ւտ ինչ իցէ յաշտս զոր առնեմ, և լինիցի՞ ինձ որդի Որմիզդ, եթէ ի զուր ինչ ջանայցեմ»: Եւ մինչ դեռ նա զայս խորհէր, Որմիզդ և Արհմն յղեցան յարգանդի մօր իւրեանց. Որմիզդն ի յաշտն առնելոյ, և Արհմն ի յերկուանալոյ անտի: Ապա իմացեալ Զրուանայ, ասէ. «Երկու որդիք են յորովայնի անդ, որ ոք ի նոցանէ վաղ առ իս հասցէ՝ զնա թագաւոր արարից»[5]. և ծանուցեալ[6] Որմըզդի զխորհուրդս հօրն՝ յայտնեաց Արհմենին. ասէ. «Զրուան հայր մեր խորհեցաւ՝ թէ ոք ի մէնջ վաղ առ նա երթիցէ, զնա թագաւորեցուսցէ»: Եւ զայն լուեալ Արհմենին ծակեաց զորովայնն, և ել եկաց[7] առաջի հօրն: Եւ տեսեալ զնա Զրուանայ, ոչ գիտաց եթէ ո՛ ոք իցէ. և հարցանէր՝ եթէ «Ո՞վ ես դու»: Եւ նա ասէ. «Ես եմ որդին քո»: Ասէ ցնա Զրուանն. «Իմ որդին անուշահոտ և լուսաւոր է, և դու խաւարին և ժանդահոտ ես»: Եւ մինչ դեռ նոքա զայս ընդ միմեանս խօսէին, ծնեալ Որմզդի ի ժամու իւրում լուսաւոր և անուշահոտ, եկն եկաց առաջի Զրուանայ: Եւ տեսեալ զնա Զրուանայ, գիտաց՝ եթէ Որմիզդ որդի նորա է, վասն որոյ զյաշտն առնէր. և առեալ զբարսմունսն՝ զոր ի ձեռին իւրում ունէր, որովք զյաշտն առնէր, ետ ցՈրմիզդ և ասէ. «Յայժմ ես վասն քո յաշտ առնէի, յայսմհետէ դու վասն իմ առնիցես»: Եւ ի տալ Զրուանայ[8] զբարսմունսն ցՈրմիզդ և օրհնել զնա, մատուցեալ Արհմենի առաջի Զրուանայ՝ ասէ ցնա. «Ո՞չ այնպէս ուխտեցեր՝ թէ ո՛ք երկուց որդւոցն իմոց յառաջ առ իս հասցէ, զնա թագաւոր արարից»: Եւ Զրուանն առ ի չջրելոյ[9] զուխտն՝ ասէ ցԱրհմնն. «Ա՜յ սուտ և չարագործ, տուեալ լիցի[10] քեզ թագաւորութիւնն ինն հազար ամի, և զՈրմիզդ ի վերայ քո արքայ կացուցեալ[11]. և յետ ինն հազար ամի Որմիզդ թագաւորեսցէ, և զինչ կամիցի առնել՝ արասցէ»: Յայնժամ սկսան Որմիզդ և Արհմնն առնել արարածս. և ամենայն ինչ՝ զոր Որմիզդ առնէր՝ բարի էր և ուղիղ, և զոր ինչ Արհմնն գործէր՝ չար էր և թիւր:

(Եզնիկ Կողբացի, 2-րդ, Ա)

[1] մինչ չև բնաւ էր ինչ-քանի դեռ բնավ ոչինչ գոյություն չուներ
[2] Զրուան ոմն անուն էր-Զրվան անունով մեկը կար
[3] յաշտ արար-զոհ արեց
[4] ածել զմտաւ-մտածել
[5] արարից-կանեմ
[6] իմանալով
[7] ել եկաց-ելավ-կանգնեց
[8] ի տալ Զրուանայ-երբ Զրվանը տվեց
[9] առ ի չջրելոյ-չդրժելու համար
[10] տուեալ լիցի-թող տրվի
[11] կացուցեալ-նշանակած լինեմ

ԴԱՍ ՔՍԱՆՅՈԹԵՐՈՐԴ

ԹՎԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

§ 158. Գրաբարում թվականները երեք տեսակ են՝ քանակական, դասական և անձներական.

ՔԱՆԱԿԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ

§ 159. Քանակական թվականներն են՝ մի, երկու, երեք, չորք, հինգ, վեց, եւթն (եօթն), ութ, ինն, տասն, ապա 11-ից մինչև 16-ը մասնակի փոփոխություններով միավորները սկզբից բարդվում են *տասն* թվականի *տասան* ձևին՝ մետասան, երկոտասան, երեքտասան, չորեքտասան, հնգետասան, վեշտասան, այնուհետև 17-ից մինչև 19-ը միավորը և տասնավորը միանում են *և* շաղկապով՝ եւթնևտասն, ութևտասն (կամ ութուտասն), իննևտասն, իսկ *քսանից* սկսած միավորները *և* շաղկապով հարադրվում են տասնավորներին վերջից՝ քսան և մի, քսան և երկու..., երեսուն և երեք..., քառասուն և ութ..., յիսուն և չորք..., վաթսուն և հինգ..., եւթանասուն և ինն..., ութսուն և վեց..., իննսուն և եւթն..., հարեւր, հարեւր և մի..., երկերիւր, երեքհարիւր, չորեքհարիւր, հինգհարիւր, վեցհարիւր, եւթնհարիւր, ութհարիւր, իննհարիւր, հազար, բեւր (բիւր) և այլն:

Ծանոթություն 1. Հարյուրավորներին, հազարավորներին և բիւր-ին սկզբից ավելացող թվականները կցվում կամ հարադրվում են առանց շաղկապի՝ հինգհարիւր կամ հինգ հարիւր, երկու հազար, երկու բիւր և այլն:

Ծանոթություն 2. Հարյուրավորներին և հազարավորներին բարդվող միավորները միանում են *և* շաղկապով, իսկ միավորներից բարձրերը՝ թե՛ շաղկապով, թե՛ առանց շաղկապի. օրինակ՝ Երկերիւր ութսուն և եւթնս, և այլ և ս եւթն հարեւր և քառասուն այր (Եղիշէ, էջ 120): Հարք երեք հարեւր և ութևտասն (Խոր., 2-րդ, Ղ): Հազար և երեսուն և վեց (Եղիշէ, էջ 120): Յերկերիւր և ի հընգետասան բիւրոց ամաց (Թոռն., Ա, էջ 332): Չորք հազարք և հինգ հարեւր չափովն (Եզեկ., ԽԸ, 33) և այլն:

§ 160. Քանակական թվականները հոլովվում են անվանական հոլովմամբ՝ ենթարկվելով տարբեր հոլովումների:

1. *Մի* թվականը հոլովվում է *ո* հոլովիչով՝ միայն եզակի թվով, սեռականում ստանում է նաև *ոջ* վերջավորությունը, իսկ տրականում՝ *ում* հոլովակերտը՝ սեռ.՝ միոյ, միոջ, տր.՝ միում, բաց.՝ ի միոջէ, ի միոյ, գործ.՝ միով:

2. *Երկու, երեք, չորք* թվականները հոլովվում են միայն հոգնակի թվով, ըստ որում *երկու* թվականը հոլովվում է *ու*, իսկ մյուսները՝ *ի* հոլովիչով:

Ու. երկու երեք չորք

Հ.	(զ)երկուս	(զ)երիս	(զ)չորս
Ա. Տ.	երկուց	երից	չորից
Բ.	յերկուց	յերից	ի չորից
Գ.	երկուք	երիւք	չորիւք

Ծանոթություն. Երկու թվականը ուղղական հոլովում խիստ հազվադեպ հանդիպում է *երկուք* ձևով. օրինակ՝ Լերինքն երկուք (Բուզ., 4-րդ, ԾԴ):

3. *Հինգ*-ից սկսած՝ մյուս բոլոր թվականները հոլովվում են և՛ եզակի, և՛ հոգնակի թվով:

4. *Հինգ, վեց, ութ, ինն, մետասան, երկոտասան, երեքտասան, չորեքտասան, հնգետասան, վեշտասան* թվականները և բոլոր տասնավորները, սկսած քսանից՝ *քսան, երեսուն, քառասուն, յիսուն, վաթսուն, եւթանասուն, ութսուն, իննսուն*, հոլովվում են Ի պարզ հոլովմամբ: Թեք հոլովներում տասնավորների վերջնավանկի *ու*-ն սղվում է՝ երեսնի, քառասնի և այլն:

	Եզակի			**Հոգնակի**		
Ու.	հինգ	ինն	քսան	հինգք	ինունք	քսանք
Հ.	(զ)հինգ	(զ)ինն	(զ)քսան	(զ)հինգս	(զ)ինունս	(զ)քսանս
Ա. Տ.	հնգի	ըննի	քսանի	հնգից	ըննից	քսանից
Բ.	ի հնգէ	յըննէ	ի քսանէ	ի հնգից	յըննից	ի քսանից
Գ.	հնգիւ	ըննիւ	քսանիւ	հնգիւք կամ հնգօք	ըննիւք	քսանիւք

Հոգնակի թվում *ինն* թվականը հոլովվում է նաև *ու* հոլովիչով՝ ինունք, ինունց, յինունց, իննուք (կամ՝ իննամբք):

5. *Եւթն* (եօթն) թվականը հոլովվում է ներքին թեքման Ա հոլովմամբ՝ սեռ.-տր.՝ եւթան, բաց.՝ յեւթանէ, գործ.՝ եւթամբ, հոգն., ուղղ.՝ եւթանք, սեռ.-տր.՝ եւթանց, բաց.՝ յեւթանց, գործ.՝ եւթամբք:

6. *Տասն, եւթնետասն, ութևտասն, իննևտասն* թվականները հոլովվում են ներքին թեքման Ի-Ա խառն հոլովմամբ՝ *տասն*. սեռ.-տր.՝ տասին. բաց.՝ ի տասնէ, գործ.՝ տասամբ, հոգն. ուղղ.՝ տասունք, սեռ.-տր.՝ տասանց, բաց.՝ ի տասանց. գործ.՝ տասամբք: *Տասն* բաղադրիչ ունեցող նշված բարդ թվականները հոգնակի ուղղականում *ն*-ից առաջ ստանում են *ա* ձայնավոր՝ եւթնևտասանք, ութևտասանք, իննևտասանք:

7. Բոլոր հարյուրավորները հոլովվում են *Ո* պարզ հոլովմամբ՝ *հարեւր*. սեռ.-տր.՝ հարիւրոյ, բաց.՝ ի հարիւրոյ, գործ.՝ հարիւրով, հոգն. ուղղ.՝ հարեւրք, սեռ.-տր.՝ հարիւրոց, բաց.՝ ի հարիւրոց, գործ.՝ հարիւրովք:

8. *Հազար* թվականը հոլովվում է արտաքին թեքման Ի-Ա խառն հոլովմամբ՝ սեռ.-տր.՝ հազարի, բաց.՝ ի հազարէ, գործ.՝ հազարաւ, հոգն., ուղղ.՝ հազարք, սեռ.-տր.՝ հազարաց, բաց.՝ ի հազարաց, գործ.՝ հազարաւք (օք):
9. *Բեւր* (բիւր) թվականը հոլովվում է ՈՒ պարզ հոլովմամբ. սեռ.-տր՝. բիւրու, բաց.՝ ի բիւրէ, գործ.՝ բիւրու, հոգն. ուղղ.՝ բեւրք, սեռ.-տր.՝ բիւրուց, բաց.՝ ի բիւրուց, գործ.՝ բիւրուք:
Բեւր թվականը հանդիպում է նաև տարբեր հոլովիչներով հոլոված՝ բիւրաւ կամ բիւրեաւ, բիւրօք, բիւրոց, բիւրով:
10. Հարադրական կազմություն ունեցող թվականների հոլովման ժամանակ սովորաբար հոլովվում է միայն վերջին բաղադրիչը:

	Եզակի	**Հոգնակի**
ՈՒ.	երեսուն և հինգ	երեսուն և հինգք
Հ.	(զ)երեսուն և հինգ	(զ)երեսուն և հինգս
Ս. Տ.	երեսուն և հնգի	երեսուն և հնգից
Բ.	յերեսուն և հնգէ	յերեսուն և հնգից
Գ.	երեսուն և հնգիւ	երեսուն և հնգիւք

ԴԱՍԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ

§ 161. Դասական թվականները կազմվում են քանակական թվականներից *երորդ* կամ *րորդ* ածանցներով՝ երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, տասներորդ, մետասներորդ, հարիւրերորդ կամ հարիւրորդ, երկերիւրերորդ, հազարերորդ և այլն:
Մի քանակական թվականի համար իբրև դասական թվականի ձև գործածվում է *առաջին* բառը, որը հանդիպում է նաև *առաջնորդ*, *առաջներորդ* ձևերով:
Հարադրական կազմություն ունեցող թվականների դեպքում ածանցը դրվում է բոլոր բաղադրիչների վրա՝ քսաներորդ առաջին (կամ՝ քսաներորդ առաջնորդ, քսաներորդ առաջներորդ), քսաներորդ երկրորդ, յիսներորդ եւթներորդ, հազարերորդ քսաներորդ հինգերորդ և այլն:
§ 162. Դասական թվականները հոլովվում են անվանական հոլովմամբ՝ եզակի և հոգնակի թվով:
1. *Առաջին* թվականը հոլովվում է *ո* հոլովիչով, եզակի տրականում զուգահեռաբար ստանում է *ում*, իսկ եզակի բացառականում՝ *է* հոլովակերտները՝ սեռ.՝ առաջնոյ, տր.՝ առաջնոյ, առաջնում, բաց.՝ յառաջնոյ, յառաջնմէ, գործ.՝ առաջնով, հոգն. ուղղ.՝ առաջինք, սեռ.-տր.՝ առաջնոց, բաց.՝ յառաջնոց, գործ.՝ առաջնովք:
2. Մյուս դասական թվականները հոլովվում են արտաքին թեքման Ի-Ա

խառն հոլովմամբ, այն տարբերությամբ միայն, որ եզակի տրականում զուգահեռաբար ստանում են նաև *ում* հոլովակերտը՝ *հինգերորդ.* սեռ.՝ հինգերորդի, տր.՝ հինգերորդի, հինգերորդում, բաց.՝ ի հինգերորդէ, գործ.՝ հինգերորդաւ, հոգն. ուղղ.՝ հինգերորդք, սեռ.-տր.՝ հինգերորդաց, բաց.՝ ի հինգերորդաց, գործ.՝ հինգերորդաւք (օք):

3. Հարադրական կազմություն ունեցող դասական թվականները սովորաբար հոլովվում են իրենց բոլոր բաղադրիչներով՝ հազարերորդ քսաներորդ վեցերորդ-հազարերորդի քսաներորդի վեցերորդի և այլն:

ԱՆՋՆԵՐԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ

§ 163. Անջներական թվականները կազմվում են քանակական թվականներից *եքին, եքեան* ածանցներով՝ երկոքին կամ երկոքեան, երեքին-երեքեան, հնգեքին-հնգեքեան, տասնեքին-տասնեքեան, չորեքտասանեքին-չորեքտասանեքեան և այլն:

Անջներական թվականները ցույց են տալիս այս կամ այն քանակով առարկաների միասին վերցված լինելը, օրինակ՝ վեցեքին կամ վեցեքեան=վեցն էլ, վեցն էլ միասին:

§ 164. Անջներական թվականները հոլովվում են անվանական հոլովմամբ, միայն հոգնակի թվով և *ու* հոլովիչով:

Ու.	երկոքին,	երկոքեան
Հ.	զերկոսին,	զերկոսեան
Ս. Տ.	երկոցուն,	երկոցունց
Բ.	յերկոցունց	
Գ.	երկոքումբք	

ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ

§ 165. Քանակական, դասական և անջներական թվականները գործածվում են գոյական անունների հետ և՛ նախադաս, և՛ ետադաս:

ա) Ետադաս գործածվելիս թվականներն ընդհանրապես հոլովով ու թվով համաձայնում են գոյական անուններին, որոնք քանակական և անջներական թվականների հետ դրվում են միայն հոգնակի, իսկ դասականների հետ՝ միայն եզակի թվով. օրինակ՝ ամացն քառասնից (Գործ., Է, 30), ամսովք ութիւք (Թոռն., Ա, էջ 355), նախարարքն երեքեան (Եղիշէ, էջ 160), սեանցն քսանեցունց (Ելք, ԼԶ, 24), յամսեանն մետասաներորդի (Ծննդ., Ը, 5), յամի քսաներորդի ութներորդի (Գ Թագ., ԺԶ, 15):

Ուղղական և հայցական հոլովներում ետադաս քանակական թվականը մեծ մասամբ թվով չի համաձայնում գոյականին. օրինակ՝ հարք երեք հարիւր և ութևտասան (Խոր., 2-րդ, Ղ), աւուրս քառասուն (Ղուկ., Դ, 2) և այլն:

բ) Նախադաս գործածվելիս քանակական և դասական թվականներն ընդհանրապես հոլովով ու թվով չեն համաձայնում գոյական անուններին, իսկ անձներական թվականները համաձայնում են, ըստ որում քանակական թվականների հետ գոյական անունները կարող են դրվել և՛ եզակի, և՛ հոգնակի, անձներականների հետ՝ միայն հոգնակի, իսկ դասականների հետ՝ միայն եզակի թվով. օրինակ՝ ինն հազար ամի (Եզնիկ, 2-րդ, Ա), ի տասն դահեկանէ (Ծննդ., ԻԴ, 22), քառասուն և ութ բեւր սպառազինօք (Թոռն., Ա, էջ 361), ի հինգերորդ ամի (Կոր., Է), յիններորդ օրէն (Ղևտ., ԻԳ, 27), քսանեցունց սեանցն (Ելք, ԻՁ, 19), եւթանեցունց գառանցն (Թիւք, ԻԹ, 5) և այլն:

Երբեմն նախադաս քանակական թվականները կարող են հոլովվել, ըստ որում միայն հոգնակի թվով՝ համաձայնելով հոգնակի գոյական անվան հետ. օրինակ՝ երկոտասանից առաքելոցն (Փարպ., 3-րդ, Ճ), եւթանց աւուրց (Եզեկ., ԽԵ, 25) և այլն:

Առանձին դեպքերում դասական թվականները կարող են հոլովով համաձայնել գոյական անվանը՝ ի չորրորդում աւուրն (Եղիշէ, էջ 180), ի հինգերորդի ամի (Կոր., Ձ) և այլն:

1. *Մի* թվականը, նախադաս թե ետադաս, հոլովով համաձայնում է գոյականին, որը հանդես է գալիս միայն եզակի թվով. օրինակ՝ ի միում աւուր (Եզնիկ, 2-րդ, ԺԳ), ի միոջէ ի հօրէ (Եզնիկ, 1-ին, ԻԸ), միով ակամբ (Երգ., Դ, 9) և այլն:

Ծանոթություն. Ետադաս գործածվելիս *մի* թվականը ստանում է անորոշ դերանվան նշանակություն՝ այր մի=մի մարդ, ինչ-որ մարդ:

2. *Երկու, երեք, չորք* թվականները, նախադաս թե ետադաս, հոլովով համաձայնում են գոյականներին, որոնք դրվում են միայն հոգնակի թվով. օրինակ՝ յերկուց բնութեանց (Եզնիկ, 1-ին, ԻԵ), եղբարքք երիւք (Եղիշէ, էջ 191), ի չորից հիւթից (Եզնիկ, 1-ին, ԻԳ) և այլն:

Երբեմն նկատվում են անհամաձայնության դեպքեր՝ հատկապես գործիական հոլովում՝ երեք մանկամբքն (Եզնիկ, 2-րդ, ԻԷ), երկու քարընկեցօք (Փարպ., 3-րդ, ՀՁ), յերեք ժամուց (Ագ., ԺԷ, 181) և այլն:

Վարժություն 128. *Թարգմանել, առանձնացնել նախադաս և ետադաս գործածված թվականներն իրենց լրացյալների հետ միասին և բացատրել, թե հոլովով ու թվով ինչպես են համաձայնել միմյանց հետ:*

Ի միոջէ ի հօրէ երկու որդիք ծնան: Կապեցին զնա երիւք կարովք նորովք: Ի թարգմանութիւն դառնային հանդերձ արամբք երկուք: Ի չորից հիւթից յօդեալ է: Որ հեռի էր յԵրուսաղեմէ հարեւր և վաթսուն ասպարիսաւ: Եւ ի կա-

տարել ամացն քառասնից՝ երևեցաւ նմա յանապատի... հրեշտակ Տեառն: Եւ եղև յետ աւուրց քսան և հնգից մոգպետն ինքնին մոգօքն հանդերձ հասանէր մեծաւ զօրութեամբ: Արդ ի սկզբան երկոտասաներորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ գունդ կազմէր անհամար բազմութեամբ: Եւ կոչեցին զդպիրսն արքունի յամսեանն առաջնում, յաւուրն երեքտասաներորդի: Եւ նստաւ տապանն յութներորդում ամսեանն ի քսան և յութն ամսոյն ի լերինս Արարատայ: Յա-մի քսաներորդի ութներորդի Ասայի արքայի Յուդայ, թագաւորեաց Զամբրի: Եւ ձուլեաց նմա չորս օղամանեակս ոսկիս ի չորեցունց կողմանց նորա: Լինէր խօսնակից ի մէջ թագաւորացն երկոցունց: Ընկէց ի ձեռաց իւրոց զտախ-տակսն երկոսին: Հանդերձ Արշակունի տիկնաւն, և մանկամբքն երկո-քումբք՝... հասանէր ի գաւառն Կարնոյ:

Վարժություն 129. *Թարգմանել գրաբար, մի, երկու թվականները գործածել նախադաս, իսկ մյուսները՝ ետադաս, համաձայնեցնելով ընդգծված լրացյալ-ներին հոլովով ու թվով:*

Բոլորին կապեցին մի *շղթայով*: Երկու *վկաներով* հաստատեցին այդ խոս-քերը: Մի *օրում* անցան այդ ճանապարհը: Մեռնում է Մծբինում՝ թագավորե-լով քսանիինգ *տարի*: Երեք *տարի* մնացին օտար երկրում: Չորս *ամսից* հետո (յետ) դարձյալ սկսվեց պատերազմը: Տասնմեկ *ամիս* պաշարեցին բերդը: Ու-թը *տարով* մեծ էր նրանից: Վաճառեցին իրենց ուղտերը երեք հարյուր հիսուն *դահեկանի*: Տասներկու *զինվորներից* չորսին գլխատեցին: Հինգ *նախարար-ներով* հանդերձ ներկայացավ (հանդիման եղև) թագավորին:

Վարժություն 130. *Թարգմանել գրաբար, առաջին երեք նախադասու-թյունների դասական թվականները գործածել նախադաս՝ եզակի ուղիղ ձևով, իսկ մյուսներինը՝ ետադաս, համաձայնեցնելով ընդգծված լրացյալներին հո-լովով ու թվով:*

Վռամշապուհ թագավորի հինգերորդ *տարում* հորինվեցին հայոց նշա-նագրերը: Ութերորդ *ամսում* պատգամավորներ է ուղարկում նրա մոտ: Առա-ջին *սրահի* լայնությունը հիսուն կանգուն էր: Յոթերորդ *օրը* (օրում) նրան իր մոտ կանչեց: Հենց առաջին *օրվանից* հավատարմության երդում էր պահան-ջում նրանից: Տասնմեկերորդ *ամսից* հետո թշնամու զորքը պարտության մատնվեց: Երկրորդ *դահլիճի* սյուների խոյակները պատեց ոսկով: Այդ քա-ղաքը շինեց իր թագավորության քսաներեքերորդ *տարում*: Յոթերորդ *ամսվա* տասնիինգերորդ *օրում* տոն էր: Երկրորդ *հրովարտակով* նախարարներին կանչում է Տիզբոն:

Վարժություն 131. *Թարգմանել, փակագծերի մեջ առնված անձնական թվականները դնել իրենց ընդգծված լրացյալների հոլովով:*

Եւ թշնամութիւն յաւիտենական ի մէջ (երկոքեան) *ազգաց* քաջաց հաստատել: Եւ նստաւ հազարապետն՝ զի լուիցէ *կողմանցն* (երկոքեան): Եւ ինքն էր կաղ (երկոքեան) *ոտից* իւրոց: Այնպէս կենդանւոյն մորթեցին *զաւրքսն* (երրքին): (Երկոքեան) *կողմանց* բազում վիրաւորք յերկիր անկեալ դիաթաւալ խաղային: Այլ սրբոյն Պաւղոսի (չորեքտասանեքեան) *թղթովք* պատմէ զիւր առաքելակիցս և նիզակակիցս:

Վարժություն 132. *Թարգմանել գրաբար, թվական անունների փոխարեն դնել համապատասխան անձներական թվականներ՝ նախադաս կամ ետադաս, հոլովով ու թվով համաձայնեցնելով ընդգծված լրացյալներին:*

Չորս *կողմից* քաղաքը պատեց պարսպով: Յոթ *երեցներին* էլ մորթեց մի գբում: Այդ մեծ պատերազմում երկու *կողմերն* էլ մնացին անպարտելի: Տասներկու *որդիներով* և *թոռներով* գալիս հասնում է այդ երկիրը: Ութ *եղբայրներին* էլ պատվիրեց զգուշանալ նրանցից: Երկու *գետերից* էլ ջուր էին տանում: Երեք *երկրների* բոլոր նախարարներին իր մոտ կանչեց: Քսան սպառազինված (վառեալ) *մարդկանցով* հարձակվեց թշնամու բանակի վրա:

ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՑ

(Հատուած)

Արդ՝ մեր թողեալ զնոսա, հարցցուք զսոսա. Զրուանն, զոր յառաջ քան զամենայն ինչ ասեն, կատարեա՞լ ոք էր, թէ անկատար: Եթէ ասիցեն՝ եթէ կատարեալ էր, լուիցեն՝[1] եթէ կատարեալն յումմէ՞ կարօտանայր խնդրել որդի, որ գայցէ և զերկինս և զերկիր առնիցէ. զի եթէ կատարեալ էր, ինքն իսկ կարող էր առնել զերկինս և զերկիր: Ապա եթէ անկատար էր, յայտ է, թէ էր ոմն ի վեր քան զնա[2], որ զնորա թերակատարութիւնն լնուլ կարէր: Եւ եթէ էր ոք ի վեր քան զնա, նմա[3] պարտ էր առնել զերկինս և զերկիր և զամենայն որ[4] ի նոսա՝ առ ի ցուցանելոյ[5] զիւր բարերարութիւնն և զօրութիւն. և ոչ Զրուանայ որդի շնորհել, որ զերկինս և զերկիր և զամենայն որ[4] ի նոսա՝ առնիցէ:

Այլ, ասեն, փառաց առնէր զյաշտն:

Հարցցուք. փառքն յումեքէ՞ յաջողեալ էին նմա, թէ վասն զի մշտնջենաւոր էր՝ փառաւոր էր: Եթէ յումեքէ պարգևեալ էին նմա փառքն, հարկ է կարծել՝ թէ էր ոմն ի վեր քան զնա զօրագոյն և փառաւորագոյն, ուստի ի նա փառքն հասին: Ապա եթէ չէր ոք ի վեր քան զնա, ի զուր էր զյաշտն հազարամեան առնել. զի փառքն ոչ եթէ անձնաւոր ինչ են, այլ ի յաջողութենէ ուրուք անուանին

փառք, որպէս ի չաջողութենէ ուրուք անուանի թշուառութիւն. և երկոքին ի դի-պաց արգասիք են, և ոչ անձանց հաստատութիւնք:

Եւ այլ և ս. զի եթէ արեգակն և լուսին չև և ս էին լեալ, որով ժամքն և աւուրք և ամիսք և տարիք կարգին, հազար ամն ուստի՞ երևէր. զի չէին[6] ի միջի լու-սաւորքն, որք զթիւ աւուրց և ամսոց և տարեաց կարգէին, այլ յայտ է՝ թէ ան-մըտութեամբ լի են բաջաղանքն:

Դարձեալ թէ[7] երկինք և երկիր և որ ի նոսայն՝ չէին[6], ո՞ւր առնէր զյաշտն կամ ի՞ւ: Յորժամ երկիր չէր և ոչ տունկք ինչ որ ի նմանէ, զբարսմունսն ուս-տի՞ գտանէր ունել ի ձեռին. կամ բնաւ զի՞նչ իսկ յազէր, զի անասունք չև և ս էին արարեալ: Եւ որ քան զամենայն անմտագոյն է, զհազար ամ, ասեն, յաշտ արար. և յետ հազար ամին յերկուացաւ, ասէ՝ թէ լինիցի՞ ինձ որդի Որմիզդ, և եթէ չլինիցի, և ի զուր ինչ վաստակիցիմ: Եւ այնու ցուցանէ՝ թէ տկար էր Զրուանն և կարօտ[8] և առանց գիտութեան[9], և պատճառք[10] չարեացն նոյն է, և ոչ Արհմն: Զի եթէ նորա չէր յերկուացեալ[11], որպէս ասենն, Արհմնն ոչ լի-նէր՝[12] զոր չարեացն արարիչ համբաւեն. այլ ինքն երկմտեաց, որ անհաւատն է և լի անկարգութեամբ...:

(Եզնիկ Կողբացի, 2-րդ, Գ)

[1] լուիցեն-կլսեն, թող լսեն

[2] էր ոմն ի վեր քան զնա-նրանից վեր մեկը կար

[3] ենթական դրված է տրական հոլովով պարտ էր միադիմի բայի մոտ՝ *նա պիտի*

[4] ստորոգյալը (են) զեղչված է

[5] *առ* նախդիրը բացառականի հետ նպատակի իմաստով՝ ցույց տալու համար

[6] այստեղ՝ *չկային* իմաստով

[7] գործածված է *եթե* իմաստով

[8] այստեղ՝ կարիք ունեցող, կարիքավոր

[9] առանց գիտութեան-տգետ, անգետ

[10] պետք է թարգմանել եզակի իմաստով

[11] չէր յերկուացեալ-երկմտած չլիներ, չկասկածեր

[12] ոչ լինէր. այստեղ՝ չէր լինի

ԴԱՍ ՔՍԱՆՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՊԱՏՃԱՌԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐ

§ 166. Գրաբարի պատճառական բայերը կազմվում են *ուցան* (< ոյց+ան) ածանցով, որն ավելանում է անցյալ կատարյալի հիմքին, որից հետո դրվում է *ել* դերբայական մասնիկը: Այսպիսով, տարբեր լծորդության բայեր պատճառական դառնալիս վերածվում են Ե լծորդության բայերի: Պատճառական բայերը հիմնականում կազմվում են չեզոք սեռի բայերից. օրինակ՝ վազել, անց. կատ. հիմք՝ վազեաց-վազեցուցանել (=վազեցնել), յիշել-յիշեաց-յիշեցուցանել (=հիշեցնել), անցանել-անց-անցուցանել (=անցկացնել), զգալ-զգաց-զգացուցանել (-զգացնել), զարմանալ-զարմաց-զարմացուցանել (=զարմացնել), բազմիմ-բազմեաց-բազմեցուցանել (= բազմեցնել), ուսանիմ-ուս-ուսուցանել (=սովորեցնել), թռչիմ-թռ-թռուցանել (=թռցնել), փախչիմ-փախ-փախուցանել (=փախցնել), ջեռնուլ-ջեռ-ջեռուցանել (=տաքացնել), զգենուլ-զգեց-զգեցուցանել (=հագցնել), զարթնուլ-զարթ-զարթուցանել (=զարթնեցնել) և այլն:

Մի քանի բայերի պատճառականի կազմության ժամանակ *ուցան* ածանցի *ց*-ն դառնում է *ս* կամ *զ*՝ կորնչիմ-կորուսանել, ելանել-ելուզանել (=դուրս հանել, դուրս բերել), ընկլնուլ-ընկլուզանել (= կուլ տալ, ընկղմել), փլչիմ-փլուզանել//փլուցանել (=փլցնել):

§ 167. Պատճառական բայերը խոնարհվում են Ե լծորդության ածանցավոր բայերի նման, ըստ որում ներկայի հիմքից կազմվող ժամանակներում *ուցան* ածանցը պահպանվում է, իսկ անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ձևերում այդ ածանցի *ան* բաղադրիչն ընկնում է: Անցյալ կատարյալ ժամանակի եզակի թվի 3-րդ դեմքում *ուցան* ածանցի *ուց* բաղադրիչը շեշտված դառնում է *ոյց*՝ թաքուցանել-թաքոյց, մատուցանել-մատոյց, իջուցանել-իջոյց: Բուն հրամայականի եզակի թվի 2-րդ դեմքում սուր շեշտի հետևանքով *յ* և *ց* հնչյունները ընկնում են՝ բազմեցուցանել-բազմեցոյց-բազմեցո՛, լցուցանել-լցոյց-լցո՛, ուսուցանել-ուսոյց-ուսո՛:

Պատճառական բայերն ընդհանրապես խոնարհվում են ներգործաձև: Խոնարհման օրինակ. *ուսուցանել*, ներկայի հիմք՝ *ուսուցան*, անցյալ կատարյալի հիմք՝ *ուսոյց*:

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

	Ներկա		Անցյալ անկատար	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
1-ին դ.	ուսուցանեմ	ուսուցանեմք	ուսուցանէի	ուսուցանէաք
2-րդ -	ուսուցանես	ուսուցանէք	ուսուցանէիր	ուսուցանէիք
3-րդ -	ուսուցանէ	ուսուցանեն	ուսուցանէր	ուսուցանէին

Անցյալ կատարյալ

	Եզակի	**Հոգնակի**
1-ին դ.	ուսուցի	ուսուցաք
2-րդ -	ուսուցեր	ուսուցէք(իք)
3-րդ -	ուսոյց	ուսուցին

ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

	Առաջին ապառնի		Երկրորդ ապառնի	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
1-ին դ.	ուսուցանիցեմ	ուսուցանիցեմք	ուսուցից	ուսուսցուք
2-րդ -	ուսուցանիցես	ուսուցանիցէք	ուսուսցես	ուսուսջիք
3-րդ -	ուսուցանիցէ	ուսուցանիցեն	ուսուսցէ	ուսուսցեն

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

	Բուն հրամայական		Հորդորական հրամայական	
	Եզակի	**Հոգնակի**	**Եզակի**	**Հոգնակի**
2-րդ դ.	ուսո՛	ուսուցէ՛ք	ուսուսջի՛ր	ուսուսջի՛ք

Արգելական հրամայական

	Եզակի	**Հոգնակի**
2-րդ դ.	մի՛ ուսուցաներ	մի՛ ուսուցանէք

Ապառնի դերբայ՝ ուսուցանելոց, անցյալ դերբայ՝ ուսուցեալ, ենթակայական դերբայ՝ ուսուցանող կամ ուսուցող:

§ 168. Գրաբարում պատճառականի իմաստն արտահայտվում է նաև անորոշ դերբայի հետ *տալ* բայի հարադրությամբ: Խոնարհման ժամանակ անորոշ դերբայը մնում է անփոփոխ, խոնարհվում է միայն *տալ* բայը (*տալ* բայի խոնարհումը տե՛ս § 170). օրինակ՝ Եւ նա ետ բերել ... աղ (Բուզ., 4-րդ, ԾԳ)=Եվ նա բերել տվեց ... աղ: Ետ տանել նմա թուղթ աղաչանաց (Խոր., 2-րդ, Լ): Շատ տայր ըմպել (Բուզ., 5-րդ, ԼԵ):

Վարժություն 133. *Կազմել հետևյալ բայերի պատճառականը ուցան ածանցով.*

ա) գնալ, հեռանալ, զարմանալ, յագենալ, մեղմանալ. բ) հնչել, հասանել, զարկանել, բնակել, փայլել. գ) յոգնիմ, նստիմ, թռչիմ, սնանիմ, շիջանիմ, դ) լնուլ, հեղձնուլ, զգենուլ, զարթնուլ, ջեռնուլ:

Վարժություն 134. *Խոնարհել դարձուցանել, հասուցանել, լռեցուցանել, անուցանել, լցուցանել պատճառական բայերը:*

Վարժություն 135. *Թարգմանել, որոշել պատճառական բայերի ժամանակը, դեմքն ու թիվը:*

Բայց փոխանակ իմ թագաւորեցո՛ զԱրշակ զորդի իմ: Զգոյշ լինիցիք, գուցէ ոք զձեզ մոլորեցուցանիցէ: Թեթևացուցին զնաւն՝ թափեալ զցորեանն ի ծովն: Մի՛ թաքուցաներ յինէն զբան զոր ես հարցից քեզ: Եւ զգեցուցեն զպատմուճանն առնն այնմիկ զոր արքայն սիրէ, և հեծուցեն զնա յերիվարն արքունի: Դու բխեցուցեր զաղբեւրս և զվտակս, դու ցամաքեցուցեր զգետս սաստիկս: Արդ եթէ կամիս ուսանել զճշմարիտն, քաղցրացո՛ զդառնութիւն սրտիդ: Մեծագոչ բարբառով զլերինս հնչեցուցանէին: Եւ գտեալ յԱսիայ պղնձաձոյլ ոսկէզօծ պատկերս զԱրտեմիդեայ և զՀերակլեայ և զԱպողոնի, տայ բերել յաշխարհս մեր: Եւ հեծուցէք զՍողոմոն զորդի իմ ի ջորւոջն իմում, և իջուցէք զնա ի Գեհոն: Զեղբայրն իւր ետ կորուսանել:

Վարժություն 136. *Թարգմանել գրաբար:*

Նստեցրեց նրան իր կառքում: Ամենքից վերև (ի վերոյ քան զամենեսեան) բազմեցրին Արշակ թագավորին: Քաղցով և ծարավով տառապեցնում էին գերված զինվորներին: Իջեցրին նրան կախաղանից: Միջնաբերդն ամրացնում էր բարձր պարիսպներով: Շատերին բնակեցրին հեռավոր տեղերում:

Մի՛ թաքցրեք նրանց ձեր տներում: Արևը տաքացնում է երկիրը: Շտապ հասցրո՛ւ այս նամակը թագավորին: Արթնացրե՛ք նրանց քնից: Ինչո՞ւ վշտացրիր քո ընկերոջը: Հայոց երկրից հող և ջուր է բերել տալիս:

տաքացնել-ջեռուցանել

ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՑ

(Հատուած)

Դարձեալ ասեն. «Զքարսմունսն զոր ի ձեռին ունէր, ցորդին իւր ցՈրմիզդ ետ, և ասէ. «Ցայժմ ես վասն քոյ յաշտ առնէի, յայսմ հետէ դու վասն իմ առնիցես»:

Արդ եթէ նա վասն նորա յաշտ առնէր, զի որդի լինիցի նմա[1], իսկ Որմիզդ վասն նորա յո՞ր սակս[2] առնէր, մինչ կասկա՞ծ ինչ ուստեք էր նմա, և այնր աղագաւ պատուիրէր նմա վասն իւր յաշտ առնել, մինչ յորմէ զորդի՞ն խնդրեաց, թէ գուցէ ընդ որդւոյն տալոյ՝ զնա բաժ առնուցու[3]: Եթէ այն ինչ ի մտի էր նորա, բարսմունքն ինչ ոչ կարէին օգնել. և ի տալ զբարսմունսն չասաց սա՝ թէ «Դու ինձ յաշտ առնիցես», զի ցուցցէ թէ էր ոմն՝ որում նա վասն որդւոյն յաշտ առնէր. և որդւոյն պատուիրեաց վասն իւր նմին յաշտ առնել:

Եւ եթէ էր ոք ի վեր քան զնա և քան զորդին, որում զյաշտն առնէին, զնա պարտ էր իմանալ պատճառ իւրեանց և արարիչ ամենեցուն, և ոչ զԶրուան պատճառ Որմըզդի և Արիմենի. և զնոսա արարիչ չարեաց և բարեաց: Քան Զրուանայ որդի արարիչ տայր, որ ի վերն քան զԶրուանն էր, ինքն իսկ իւրովի չկարէ՞ր զերկինս և զերկիր և որ ինչ ի նոսա՝ առնել, որպէս յառաջագոյնն ասացաւ, և զիւր զօրութիւնն և զքարերարութիւնն ցուցանել: Կամ թէ յորդւոյն իւրմէ Արիմենայ կասկած ինչ էր նմա[4], և վասն այնորիկ զբարսմունսն յՈրմիզդ[5] տայր, զի նոքօք յաշտ արարեալ վերագունին՝ անկասկած լինիցի, ապաքէն պարտ էր ումեք[6] ի միջի լինել, որում զյաշտն առնէր: Եւ եթէ էր ոք ի միջի՝ որում օրէն էր զյաշտն առնել, ապա Զրուանն չէր մշտնջենաւոր, այլ յումեքէ եղեալ: Եւ պարտ է խնդրել յումէ՛ նայն[7] եղև. և ո՛վ էր՝ ում ինքն զյաշտն առնէր, և ով այն՝ որում որդւոյն հրամայեաց վասն իւր յաշտ առնել: Զի ոչ է մարթ ումեք սկիզբն առնուլ լինելոյ[8], եթէ ոչ յայլմէ առնուցու զլինելն. և աստուած միայն կարող իցէ առնել յոչընչէ ինչ որպէս և կամի: Եւ արդ ո՞վ իցէ որ զԶրուանն արար, եթէ ոչ աստուած, որում և զյաշտն առնէր. որ և որդի այնպիսի ետ նմա, զի զերկինս և զերկիր և որ ի նոսա՝ առնիցէ: Եւ այն են զարմանք՝[9] զի ինքն ոչ արար, և որդւոյն Զրուանայ կարող է տալ զառնելն:

Այլ չէր[10] ոք ի միջի, ասեն, որում Զրուան զյաշտն առնէր. եթէ այնպէս իցէ,

և ոչ Զրուանն իսկ էր[10]. և մեծի ծաղու արժանի է, զի չէրն չէին վասն չէին յաշտ առնէր[11]:

(Եզնիկ Կողբացի, 2-րդ, Ե)

[1] այստեղ՝ իրեն
[2] յոր սակս-ինչ նպատակով՝ պատճառով
[3] միթէ յորմէ զորդի՞ն խնդրեաց, թէ գուցէ ընդ որդւոյն տալոյ՝ զնա բաժ առնուցու-մի՞թե նրանից (էր կասկածում), որից խնդրեց որդին՝ (մտածելով), թե որդին տալու դիմաց գուցե հատուցում պահանջի
[4] էր նմա-նա ուներ
[5] սովորական է՝ ցՈրմիզդ
[6] ենթական *պարտ էր* միադիմի բայի մոտ տրական հոլովով՝ մեջտեղը պիտի լիներ մեկը
[7] *ն*-ն հոդ է, իսկ յ-ն ավելացել է վերջինիս պատճառով
[8] զի ոչ է մարթ ումեք սկիզբն առնուլ լինելոյ-որովհետև հնարավոր չէ, որ մեկը լինելու սկիզբ առնի
[9] այն են զարմանք-զարմանալին այն է
[10] այստեղ՝ չկար
[11] չէրն չէին վասն չէին յաշտ առնէր-չեղածը (նա, որ չկար) չեղածին չեղածի համար զոհ էր մատուցում

ԴԱՍ ՔՍԱՆԻՆՆԵՐՈՐԴ

ԱՆԿԱՆՈՆ ԲԱՅԵՐ

§ 169. Գրաբարում կան մի շարք բայեր, որոնք անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ձևերում ունենում են տարբեր կարգի շեղումներ, իսկ ներկայի հիմքից կազմվող ժամանակներում չեն շեղվում խոնարհման ընդհանուր կանոններից: Այդպիսի բայերը կոչվում են անկանոն բայեր: Անկանոն բայերի մի մասը, որոնք խոնարհման մեջ հանդես են գալիս մասնակի շեղումներով, նշվել են անցյալ կատարյալի հիմքի և նրա ժամանակների կազմության համապատասխան բաժիններում (տե՛ս §§ 40, 42, 43): Ստորև տրվում են մնացած անկանոն բայերը, որոնք ըստ իրենց շեղումների կամ անկանոնությունների բաժանվում են երկու խմբի: Առաջին խմբի բայերն անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ժամանակներում խոնարհվում են մասնակիորեն հնչյունափոխված արմատներով, իսկ երկրորդ խմբի բայերն ընդհանրապես խոնարհվում են այլ հոմանիշ արմատներով: Վերջին խմբի բայերը նաև պակասավոր բայեր են:

§ 170. Առաջին խմբի բայերն են՝ *առնել, դնել, երդնուլ, լսել, հարկանել, ճանաչել, յառնել, տալ, տանել (իմ),* որոնք անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ձևերում խոնարհվում են հետևյալ կերպ.

1. *Առնել* (=անել, կատարել, ստեղծել, դարձնել). անցյալ կատարյալի հիմքն է *արար*. անց. կատ.՝ արարի, արարեր, արար, արարաք, արարէք(իք),

արարին, 2-րդ ապ.՝ արարից, արասցես, արասցէ, արասցուք, արասջիք, արասցեն, բուն հրամ.՝ արա՛, արարէ՛ք, հորդ. հրամ.՝ արասջի՛ր, արասջի՛ք, անց. դերբայ՝ արարեալ, ենթ. դերբայ՝ արարող: Խոնարհվում է նաև կրավորաձև՝ անց. կատ.՝ արարայ, 2-րդ ապ.՝ արարայց և այլն:

2. *Դնել*, անց. կատ.՝ եդի, եդիր (եդեր), եդ, եդաք, եդիք, եդին, 2-րդ ապ.՝ եդից, դիցես, դիցէ, դիցուք, դիջիք, դիցեն, բուն հրամ.՝ դի՛ր, դի՛ք, հորդ. հրամ.՝ դիջի՛ր, դիջի՛ք, անց. դերբայ՝ եդեալ: Խոնարհվում է նաև կրավորաձև՝ անց. կատ.՝ եդայ, եդար, եդաւ, եդաք, եդայք, եդան, 2-րդ ապ.՝ եդայց, դիցիս, դիցի, դիցուք, դիջիք, դիցին:

3. *Երդնուլ*. անցյալ կատարյալի հիմքն է *երդ*. անցյալ կատարյալում, բուն հրամայականում և 2-րդ ապառնու եզակի 1-ին դեմքում խոնարհվում է կրավորաձև, իսկ 2-րդ ապառնու մյուս ձևերում՝ խառն խոնարհմամբ. անց. կատ.՝ երդուայ, երդուար, երդուաւ, երդուաք, երդուայք, երդուան, 2-րդ ապ.՝ երդուայց, երդուիցես, երդուիցէ, երդուիցուք, երդուիջիք, երդուիցեն, բուն հրամ.՝ երդուի՛ր, երդուարո՛ւք, հորդ. հրամ.՝ երդուիջի՛ր, երդուիջի՛ք, անց. դերբայ՝ երդուեալ:

4. *Լսել*. անցյալ կատարյալի հիմքն է *լու*. անցյալ կատարյալում և 2-րդ ապառնու եզակի 1-ին դեմքում խոնարհվում է կրավորաձև, իսկ 2-րդ ապառնու մյուս ձևերում՝ խառն խոնարհմամբ. անց. կատ.՝ լուայ, լուար, լուաւ, լուաք, լուայք, լուան, 2՝րդ ապ.՝ լուայց, լուիցես, լուիցէ, լուիցուք, լուիջիք, լուիցեն, բուն հրամ.՝ լո՛ւր, լուա՛յք կամ լուարո՛ւք, հորդ. հրամ.՝ լուիջի՛ր, լուիջի՛ք, անց. դերբայ՝ լուեալ, ենթ. դերբայ՝ լսող:

5. *Հարկանել*. անցյալ կատարյալի հիմքն է *հար*, անց. կատ.՝ հարի, հարեր, հար կամ եհար, հարաք, հարէք(իք), հարին. 2-րդ ապ.՝ հարից, հարցես, հարցէ, հարցուք, հարջիք, հարցեն, բուն հրամ.՝ հա՛ր, հարէ՛ք, անց. դերբայ՝ հարեալ: Խոնարհվում է նաև կրավորաձև. անց կատ.՝ հարայ, 2-րդ ապ.՝ հարայց և այլն:

6. *Ճանաչել*. անցյալ կատարյալի հիմքն է *ծան*. խոնարհվում է խառն խոնարհմամբ. անց. կատ.՝ ծանեայ, ծանեար, ծանեաւ, ծանեաք, ծանեայք, ծանեան, 2-րդ ապ.՝ ծանեայց, ծանիցես, ծանիցէ, ծանիցուք, ծանիջիք, ծանիցեն, բուն հրամ.՝ ծանի՛ր, ծանեա՛յք կամ ծաներո՛ւք. հորդ. հրամ.՝ ծանիջի՛ր, ծանիջի՛ք, անց. դերբայ՝ ծանուցեալ, ենթ. դերբայ՝ ճանաչող:

7. *Յառնել* (=առողջանալ, վեր կենալ). անցյալ կատարյալի հիմքն է *յար*. խոնարհվում է խառն խոնարհմամբ՝ անց. կատ.՝ յարեայ, յարեար, յարեաւ, յարեաք, յարեայք, յարեան, 2-րդ ապ.՝ յարեայց, յարիցես, յարիցէ, յարիցուք, յարիջիք, յարիցեն, բուն հրամ.՝ արի՛, արի՛ք. հորդ. հրամ.՝ յարիջի՛ր, յարիջի՛ք, անց. դերբայ՝ յարուցեալ:

8. *Տալ*. անց. կատ.՝ ետու, ետուր, ետ, տուաք, ետուք, ետուն, 2-րդ ապ.՝ տաց, տացես, տացէ, տացուք, տաջիք, տացեն, բուն հրամ.՝ տո՛ւր, տո՛ւք, հորդ.

հրամ.՝ տաջի՛ր, տաջի՛ք, անց. դերբայ՝ տուեալ, ենթ. դերբայ՝ տուող: Խոնարհվում է նաև կրավորաձև՝ անց. կատ.՝ տուայ, տուար, տուաւ, տուաք, տուայք, տուան, 2-րդ ապ.՝ տուայց, տացիս, տացի, տացուք, տաջիք, տացին:

9. *Տանել(իմ).* անցյալ կատարյալի հիմքն է *տար.* անց. կատ.՝ տարայ, տարար, տարաւ, տարաք, տարայք, տարան, 2-րդ ապ.՝ տարայց, տարցիս (տարցես), տարցի (տարցէ), տարցուք, տարջիք, տարցին (տարցեն), բուն հրամ.՝ տա՛ր, տարա՛յք, հորդ. հրամ.՝ տարջի՛ր, տարջի՛ք, անց. դերբայ՝ տարեալ, ենթ. դերբայ՝ տանող:

§ 171. Երկրորդ խմբի բայերն են՝ *գալ, երթալ, ըմպել, լինել(իմ), ունել(իմ), ուտել,* որոնք անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ձևերում խոնարհվում են հետևյալ կերպ.

1. *Գալ.* անցյալ կատարյալի հիմքն է *եկ.* խոնարհվում է ներգործաձև, իսկ բուն հրամայականի հոգնակի թվի 2-րդ դեմքում՝ կրավորաձև: Երկրորդ ապառնիում, սկսած եզակի թվի 2-րդ դեմքից, վերջավորություններից առաջ ավելանում է *ես*: Անց. կատ.՝ եկի, եկիր, եկն, եկաք, եկիք, եկին, 2-րդ ապ.՝ եկից, եկեսցես, եկեսցէ, եկեսցուք, եկեսջիք, եկեսցեն, բուն հրամ.՝ ե՛կ, եկա՛յք, հորդ. հրամ.՝ եկեսջի՛ր, եկեսջի՛ք, անց. դերբայ՝ եկեալ, ենթ. դերբայ՝ եկող:

2. *Երթալ.* անցյալ կատարյալում խոնարհվում է *չոգ*, իսկ մյուս ժամանակներում՝ *երթ* արմատներով: Անցյալ կատարյալում և 2-րդ ապառնու եզակի 1-ին դեմքում խոնարհվում է կրավորաձև, իսկ 2-րդ ապառնու մյուս ձևերում՝ խառն խոնարհմամբ. անց. կատ.՝ չոգայ, չոգար, չոգաւ, չոգաք, չոգայք, չոգան, 2-րդ ապ.՝ երթայց, երթիցես, երթիցէ, երթիցուք, երթիջիք, երթիցեն, բուն հրամ.՝ ե՛րթ, երթա՛յք, հորդ. հրամ.՝ երթիջի՛ր, երթիջի՛ք, անց. դերբայ՝ երթեալ:

3. *Ըմպել.* խոնարհվում է *արբենալ* բայի *արբ* արմատով՝ անց. կատ.՝ արբի, արբեր, արբ կամ էարբ, արբաք, արբէք(իք), արբին, 2-րդ ապ., արբից, արբցես, արբցէ, արբցուք, արբջիք, արբցեն, բուն հրամ.՝ ա՛րբ, արբէ՛ք, հորդ. հրամ.՝ արբջի՛ր, արբջի՛ք, անց. դերբայ՝ արբեալ: Խոնարհվում է նաև կրավորաձև՝ անց. կատ.՝ արբայ, 2-րդ ապ.՝ արբայց և այլն:

4. *Լինել(իմ).* անցյալ կատարյալում խոնարհվում է *եղանիմ* բայի *եղ* արմատով, իսկ երկրորդ ապառնիում՝ զուգահեռաբար և՛ *եղ*, և՛ *լի* արմատներով: Մնացած ձևերում խոնարհվում է միայն *լի* արմատով: Անց. կատ.՝ եղէ, եղեր, եղև, եղաք կամ եղեաք, եղէք, եղեն, 2-րդ ապ.՝ եղէց, եղիցիս կամ եղիցես, եղիցի, եղիցուք, եղիջիք, եղիցին, կամ լիցիմ, լիցիս, լիցի, լիցուք, լիջիք, լիցին, բուն հրամ.՝ լե՛ր, լերո՛ւք, հորդ. հրամ.՝ լիջի՛ր, լիջի՛ք, անց. դերբայ՝ լեալ:

5. *Ունել,* իմ (=բռնել, համարել և այլն), խոնարհվում է *կալուլ* կամ *կալնուլ* բայի *կալ* արմատով. անց. կատ.՝ կալայ, կալար, կալաւ, կալաք, կալայք, կալան, 2-րդ ապ.՝ կալայց, կալցիս, կալցի, կալցուք, կալջիք, կալցին, բուն հրամ.՝ կա՛լ կամ կա՛, կալա՛յք կամ կալարո՛ւք, հորդ. հրամ.՝ կալջի՛ր, կալջի՛ք, անց. դերբայ՝ կալեալ:

6. *Ուտել*. անցյալ կատարյալի հիմքն է *կեր*. անցյալ կատարյալում և 2-րդ ապառնու եզակի 1-ին դեմքում խոնարհվում է կրավորաձև, իսկ 2-րդ ապառնու մյուս ձևերում՝ խառն խոնարհմամբ, անց. կատ.՝ կերայ, կերար, կերաւ կամ եկեր, կերաք, կերայք, կերան, 2-րդ ապ.՝ կերայց, կերիցես, կերիցէ, կերիցուք, կերիջիք, կերիցեն, բուն հրամ.՝ կե՛ր, կերա՛յք, հորդ. հրամ.՝ կերիջի՛ր, կերիջի՛ք, անց. դերբայ՝ կերեալ, ենթ. դերբայ՝ կերող:

Վարժություն 137. *Թարգմանել, որոշել անկանոն բայերի ժամանակը, դեմքն ու թիվը:*

Ա. Յարեաւ Դաւիթ և փախեաւ յաւուր յայնմիկ յերեսաց Սաւուղայ: Բայց ծանի՛ր զանիրաւութիւնս քո: Մի՛ տացուք զդստերս մեր ուստերաց ժողովրդոց օտարաց: Արասցուք նմա վերնատուն մի փոքրիկ, և դիցուք ի նմա մահիճս և սեղան և աթոռ և աշտանակ: Գովեսցին ամենեքեան՝ որ երդնուն նովաւ: Ծանեաւ Հայկ զխումբ վառելոյ ջոկատին: Լուաւ զայս ամենայն թագաւորն ի բերանոյ մեծ հազարապետին: Զհազար ամ յաշտ արար՝ զի թերևս որդի մի լինցի նմա: Եւ դու ետուր ինձ պատասխանի իբրև ընկերի: Եւ տարցես նախ յայն տեղ՝ ուր բնակ իսկ իցէ հողն: Զթիկունս իմ հարին մեղաւորք:

Բ. Ե՛րթ ի գեւղ քո և լիջի՛ր դու անդ երէց՝ ուստի ես: Արբջի՛ք ջուր ի ջրհորոց ձերոց: Ես եղէց նմա ի հայր, և նա եղիցի ինձ յորդի: Ոչ կերայց հաց և ոչ արբից ջուր ի տեղւոջս յայսմիկ: Չոգաւ յանդիման եղև թագաւորին Պարսից Շապհոյ: Եւ արք պարսիկք... որք էին ի քաղաքի կայսեր, կալաւ և ետ ի ձեռս նորա: Դի՛ր զայդ առաջի քո և կե՛ր: Քանզի իբրև եկին հասին հրամանք հրովարտակացն ի մեծ թագաւորէն Յունաց առ Տրդատ արքայն Հայոց Մեծաց՝ ոչ սակաւ ինչ խռովութիւն եղև ի մէջ աշխարհին Հայոց: Եկա՛յք, երթիցուք ուխտ դիցուք և դաշինս կռեսցուք ընդ ամենայն ազգս հեթանոսաց: Մեւսն եկն և փարատեաց զերկիւղն:

Վարժություն 138. *Թարգմանել գրաբար:*

Ա. Ես նրանց չլսեցի և տվեցի հրաման: Ճանաչիր, թե ովքեր են քո թշնամիներն ու բարեկամները: Մկրտված չէի, ինչո՞ւ ինձ արիր երեց: Հովնանը վեր կացավ և գնաց Նինվե: Չգիտեր, թե ինչ պատասխան տա այդ խոսքերին: Երբեք սուտ չի երդվում: Ինչ որ կասի քեզ՝ կանես: Թագ կդնենք նրա գլխին (ի գլուխ) և կմեծարենք նրան: Դրան Հայոց մարզպան արեք: Ոսկի և արծաթ կտաք նրանց: Այս ընծաները կտանես քո հավատարիմ մարդկանց: Երբ մոտեցավ (մերձեցաւ) տանը, լսեց երգերի և պարերի ձայն: Իր դստերը կտա նրան կնության (ի կնութիւն): Ականջ դրեք իմ խոսքերին:

Բ. Բռնեցին նրան, շղթաներով կապեցին ձեռքերն ու ոտքերը: Մատուցեք

մեզ զինի, որ խմենք: Իսկ նրանք եկան հասան Հայոց երկիրը: Լսեցեք բոլորդ, որ իմ ամուսնու մահը իմ պատճառով (վասն իմ) եղավ: Ապա գնացին հաղթեցին Պարսից զորքին: Առավ նրա պտղից և կերավ: Թող խաղաղություն լինի ամբողջ աշխարհում: Ինչո՞ւ եկաք ինձ մոտ: Թող չխմի գինի և օղի: Որսորդը մի կաքավ բռնեց: Կգնաս կբռնես նրան և կբերես ինձ մոտ:

ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՑ

(Հատուած)

Հրամանա՞ւ[1], ասեն, մեռանիցին մարդիկ, թէ առանց հրամանաց:

Նախ պարտիմք գիտել՝ թէ զի՞նչ հրամանք իցեն, և ուստի՛ բան հրամանացն ընդ աշխարհ տարածեալ իցէ:

Հրաման կապեալ[2] վասն մահուան՝ յաստուածատուր գիրս ոչ ուրեք գտանեմք. քանզի Տէրն մահու և կենաց՝ և կարճել իշխէ զհրամանն իւր և երկայնել: Որպէս առ ջրհեղեղաւն ասէ, եղիցին աւուրք կենաց մարդկանս այսորիկ հարիւր և քսան ամ. և վասն բազմութեան անօրէնութեանն պակասեցոյց ի նոցանէ զքսանն: Եւ որպէս առ Ադամ ասէ. յաւուր յորում ուտես ի պտղոյ ծառոյն, ի նմին մեռանիս. և առ իւրում բարերարութեանն, և վասն որդէծնութեան և մարդկան յաշխարհի սերելոյ. ներեաց նմա ինն հարիւր և երեսուն ամ, զի մի՛ գեղեցիկ ստեղծուածն իւր համօրէն ջնջեսցի: Եւ վասն արտասուացն Եզեկիայի արքայի՝ յաւելաւ նմա հնգետասան ամ: Եւ վասն ապաշխարութեան նինուէացւոցն՝ ոչ կորոյս զքաղաքն յաւուրն երրորդի ըստ քարոզութեան մարգարէին իւրոյ:

Եւ ոչ որպէս քաւղեայքն աստեղանշմարք, որ և զծննդոց պատճառս և զմահուանց՝ յաստեղաց իբրև ի կենդանեաց[3] դնեն: Որպէս թէ յորժամ ծնանիցինն, անդէն և մահուանքն իւրաքանչիւր ուրուք անվրէպ սահմանիցին. և ըստ այն ոչ յառաջել ումեք մեռանել հնար իցէ, և ոչ յամենալ:

Այլ յանդիմանեսն զնոսա և պատերազմացն դէպք. զի ի միում աւուր բիւրք բիւրուց մարդկան կոտորին այլ և այլ տիովք կէսք մատաղօրեայք, և կէսք երիտասարդք, և այլք ի կատարեալ հասակի ծերութեան. որոց ծնունդքն ի միում ժամու չէին, և մահքն ի միասին եղանին:

Եւ դարձեալ՝ թէ յաստեղաց[4] էին պատճառք ծննդոց, ընդէ՞ր ի հնդիկս[5] ոչ ոք երբէք սպիտակ ծնաւ, և ոչ յայլ աշխարհս այնպիսի ինչ երևակ[6]. մի թէ ա՞նդր միայն ոչ եհաս աստղն սպիտակարար, և ոչ յայլ աշխարհս աստղն սևագործ: Եւ ատամունքն հնդկին ուստի՞ իցեն այնչափ սպիտակ:

Դարձեալ բախտաւորութեանց և չուառութեանց՝ զաստեղսն դնեն պատ-

ճառս. որպէս թէ աստեղատունք ինչ իցեն, և ըստ դիպելոյ պատճառաւորաց աստեղացն յաստեղատունսն[7] նոյնպիսիք և ծնունդքն լինիցին:

Մինչ դեռ առիւծն, ասեն, յաստեղատանն իցէ՝ և ծնանիցի ոք, թագաւոր լինելոց է. և մինչդեռ եզն է՝ և ծնանիցի ոք, հզօր և բարենշան գալոց է[8], և մինչ դեռ խոյն է՝ և ծնանիցի ոք, մեծատուն լինելոց է, և որպէս նայն[9] թաւ և աուեղ է. և յորժամ կարիճն է՝ և ծնանիցի ոք, չար և մեղանչական լինելոց է: Եւ այլքն և ս այլոց ազգի ազգի իրաց պատճառք լինին: Որպէս թէ յորժամ Կռոնոսն[10] յաստեղատունն մտանիցէ, թագաւոր մեռանի, որ եղև ն իսկ երկիցս, որպէս ասենն, առ Թէոդոսիւ կայսերբ. և քաւղեայքն պնդեալ էին՝ թէ մեռանի թագաւորն, և նա ոչ մեռաւ, զի յամօթ լիցի սափասուտ[11] արուեստգիտութիւնն:

Արդ նախ զայն ասասցեն. ո՞ եհան զայնպիսի երկրական անուանս՝ զգիշակեր և զխոտակերս յերկինս, զի պատճառք ծննդեան մարդկան լինիցին. զի որ ոք ուրուք պատճառ ծննդեան կարիցէ լինել, նա ի վեր քան զնա՝ որոյ պատճառն է՝ պարտի լինել իմաստութեամբ[12]: Արդ հասարակաց[13] մտօք հայեցեալ, տեսցուք ո՞ ի վեր իցէ, մարդն՝ որ անասնոյն տիրէ, թէ անասունն՝ որ մարդոյն ի հարկի կայ,[14] և ոչ միայն ի հարկի կայ, այլ և կերակուր նորա է: Եւ գազանացն զկէսսն փախստականս եղեալս տեսանեմք, և զկէսսն յանտառախիտ մայրիս ամրացեալ՝ յորժամ զբարբառ միայն մարդոյն լսիցեն: Քանզի զահ և զերկիւղ մարդոյն՝ արկեալ է արարչին ի վերայ գազանացն և սողնոցն և անասնոցն և թռչնոց, վասն առաւել զնա պատուելոյն...

(Եզնիկ Կողբացի, 2-րդ, ԺԳ, ԺԴ)

[1] *հրաման* բառն այստեղ և շարունակության մեջ գործածվում է *ճակատագիր* իմաստով
[2] այստեղ՝ *սահմանված* իմաստով
[3] զծննդոց պատճառս և զմահուանց՝ յաստեղաց իբրև ի կենդանեաց-ծնունդների ու մահերի պատճառը աստղերն են՝ իբրև կենդանիներ
[4] գործածված է ուղղական հոլովի նշանակությամբ՝ աստղերը
[5] պետք է հասկանալ՝ սև ամորթ, նեգր
[6] էակ (սև ամորթ իմաստով)
[7] և ըստ դիպելոյ պատճառաւորաց աստեղացն յաստեղատունսն-և պատճառ դարձող ինչպիսի աստղեր որ հանդիպում են այդ աստղատներում
[8] այստեղ՝ լինելու է
[9] ն-ն հող է
[10] Երևակ կամ Սատուրն մոլորակը
[11] սափասուտ-սուտումուտ
[12] նա ի վեր քան զնա՝ որոյ պատճառն է՝ պարտի լինել իմաստութեամբ-իմաստությամբ պիտի բարձր լինի նրանից, որի (ծննդյան) պատճառն է
[13] այստեղ՝ պարզ
[14] ի հարկի կայ-ծառայում է

ԴԱՍ ԵՐԵՍՈՒՆԵՐՈՐԴ

ՊԱԿԱՍԱՎՈՐ ԲԱՅԵՐ

§ 172. Պակասավոր են կոչվում այն բայերը, որոնք չունեն առանձին ժամանակներ կամ եղած ժամանակներում՝ առանձին դիմավոր ձևեր: Այդ կարգի բայերից են՝ գալ, երթալ, ըմպել, լինել(իմ), ունել)իմ), ուտել (տես § 171): Գրաբարում պակասավոր բայեր են նաև՝ *եմ, պարտել(իմ), գոլ, կայ, գոգ, չիք:*

1. *Եմ*, ունի ներկա, անցյալ անկատար և առաջին ապառնի ժամանակները. ներկա՝ եմ, ես, է, եմք, էք, են. անցյալ անկատար՝ էի, էիր, էր, էաք, էին. 1-ին ապառնի՝ իցեմ, իցես, իցէ, իցեմք, իցէք, իցեն:

Ծանոթություն. Բուն հրամայականում *եմ* բայն ունենում է *ե՛ր, է՛ք* կամ *ե-րո՛ւք* ձևերը, որոնք առանձին չեն գործածվում, հանդիպում են միայն *ողջ* բառի հետ՝ *ո՛ղջ* եր (=ողջ եղի՛ր), *ո՛ղջ* էք կամ *ո՛ղջ* երուք (=ո՛ղջ եղեք):

2. *Պարտել*, իմ(=պետք լինել, պարտավոր լինել, պարտք ունենալ). ունի ներկա, անցյալ անկատար և առաջին ապառնի ժամանակները. ներկա՝ պարտիմ, պարտիս, պարտի, պարտիմք, պարտիք, պարտին, անցյալ անկատար՝ պարտէի, պարտէիր, պարտէր, պարտէաք, պարտէիք, պարտէին, 1-ին ապառնի՝ պարտիցիմ, պարտիցիս, պարտիցի, պարտիցիմք, պարտիցիք, պարտիցին: Այս բայը չպետք է շփոթել Ե լծորդության *պարտել* (=հաղթել) կանոնավոր բայի հետ:

3. *Գոլ* (=լինել, գոյություն ունենալ), ունի ներկա, անցյալ անկատար և առաջին ապառնի ժամանակները, ըստ որում անցյալ անկատարում և առաջին ապառնիում գործածական են միայն եզակի և հոգնակի 3-րդ դեմքերը. ներկա՝ գոմ, գոս, գոյ, գոմք, գոյք, գոն, անցյալ անկատար՝ գոյր, գոյին, 1-ին ապառնի՝ գուցէ, գուցեն:

4. *Կայ* (=կա). ունի միայն ներկա, անցյալ անկատար և առաջին ապառնի ժամանակների եզակի և հոգնակի 3-րդ դեմքերը. ներկա՝ կայ, կան, անցյալ անկատար՝ կայր, կային, 1-ին ապառնի՝ կայցէ, կայցեն: Այս բայը չպետք է շփոթել Ա լծորդության *կալ* (=մնալ, կանգնել) կանոնավոր բայի հետ: *Կայ* բայի ժխտականը կազմվում է *չ* մասնիկով՝ *չկայ*, իսկ *կալ* բայինը՝ *ոչ*-ով՝ *ոչ կայ* (=չի մնում, չի կանգնում):

5. *Գոգ* (=ասա՛). ունի միայն երկրորդ ապառնի (բացի եզակի թվի 1-ին դեմքից), բուն և հորդորական ժամանակները. 2-րդ ապառնի՝ գոգցես, գոգցէ, գոգցուք, գոգջիք, գոգցեն, բուն հրամայական՝ գո՛գ, գոգէ՛ք, հորդորական հրամայական՝ գոգջի՛ր, գոգջի՛ք:

6. *Չիք* (=չկա). ունի միայն այս ձևը:

ՊԱԿԱՍԱՆՎՈՐ ԲԱՅԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 173. Պակասավոր բայերի գործածության վերաբերյալ պետք է նկատի ունենալ հետևյալը.

ա) *Եմ, գոլ* բայերի 3-րդ դեմքերը (*եմ* բայինը սովորաբար շեշտված), ինչպես նաև *չիք* բայը ուղղական հոլովով բառերի հետ գործածվելիս արտահայտում են *կա, գոյություն ունի* իմաստը. օրինակ՝ Ոչ ոք իցէ որ օգնիցէ քեզ (Բ. օր., ԻԲ, 32)=Ոչ ոք չկա, որ քեզ օգնի: Է ճանապարհ որ թուի յաչս մարդկան թէ ուղիղ իցէ (Առակ., ԺԴ, 12)=Ճանապարհ կա. որ մարդկանց թվում է, թե ուղիղ է: Ջուր ոչ գոյր ի նմա (Ծննդ., ԼԷ, 25)=Նրա մեջ ջուր չկար: Չիք ինչ յերկրի՝ որ նման է նմա (Յովբ., ԽԱ, 24)=Երկրի վրա չկա մի բան, որ նման է նրան:

բ) *Եմ, գոլ, կայ* բայերի 3-րդ դեմքերը, ինչպես նաև *չիք* բայը սեռական (երբեմն էլ տրական) հոլովով բառերի հետ գործածվելիս արտահայտում են *ունենալու* իմաստ. օրինակ՝ Էր նորա աղջիկ մի (Ծննդ., ԺԶ, 1)=Նա մի աղջիկ ուներ: Ոչ գոյր իւր արու որդի (Փարպ., 1-ին, ԺԲ)=Նա չուներ արու որդի: Կայցէ՞ ձեր հայր կամ եղբայր (Ծննդ., ԽԴ, 19)=Ունե՞ք դուք հայր կամ եղբայր: Չիք սորա իշխանութիւն (Թոռն., Բ, էջ 562)=Սա իրավունք չունի:

գ) *Եմ* և *կայ* բայերը (սովորաբար դրանց 3-րդ դեմքերը) ներգոյականի իմաստ ունեցող (նախդրով տրական և հայցական) բառերի հետ գործածվելիս արտահայտում են *գտնվելու, կա* իմաստը. օրինակ՝ Չու արարեալ գնայ յերկիրն Արարադայ որ է ի կողմանս հիւսիսոյ (Խոր., 1-ին, Ժ)=Չվում գնում է Արարադի երկիրը, որը գտնվում է հյուսիսային կողմում: Կապեցի շղթայիւք և կայ ի գանձի իմում (Բուզ., 4-րդ, ԾԴ)=Շղթաներով կապեցի, և գտնվում է իմ գանձարանում:

դ) *Եմ, գոլ* բայերի եզակի 3-րդ դեմքերը, գործածվելով անորոշ դերբայի հետ, արտահայտում են *պիտի, պետք է, կարելի է, կարող է, հնարավոր է* իմաստները: Այս դեպքում անորոշ դերբայի հետ կարող է դրվել տրական հոլովով խնդիր, որն աշխարհաբար թարգմանվում է ուղղական հոլովով որպես ենթակա. օրինակ՝ *Էր ինձ ...լինել* այսօր յերկրի անծանօթում (Խոր., 1-ին, ԻԶ)=Այսօր ես պիտի լինեի անծանոթ երկրում: *Ոչ գոյ մեզ բանալ* զբերանս մեր (Դան., Գ, 33)=Մենք չենք կարող մեր բերանը բացել: Ի Յոբայ փորձանաց *է ուսանել* (Եզնիկ., 1-ին, ԺԹ)=Հոբի փորձություններից պետք է սովորել:

Պարտիմ պակասավոր բայն անորոշ դերբայի հետ գործածվելիս արտահայտում է հարկադրական եղանակի իմաստ՝ *պիտի, պետք է:* Անորոշ դերբայն այս դեպքում աշխարհաբար թարգմանվում է դիմավոր բայով. օրինակ՝ Բայց զայն ևս պարտիմք գիտել (Եզնիկ, 1-ին, ԻԳ)=Բայց այն էլ պիտի իմանանք:

Վարժություն 139. *Թարգմանել, բացատրել, թե ո՛ր հոլովների հետ և ի՛նչ իմաստով են գործածված եմ, գոլ, չիք պակասավոր բայերը:*

Ի բաց կային գանձք՝ և ոչ ոք էր որ յափշտակէր: Եւ այլ և ս աստեղք են, որ ի տարւոջ հազիւ մի անգամ հասանեն ի նոյն տեղի: Ոչ ոք էր, որ օգնէր Արշամայ: Եւ էին բազում սպասաւորք արքունի: Բայց ինքն եթէ իցէ և եթէ չիցէ՝ զայն ոչ գիտէ, զի չէ ի բանաւորաց և ի մտաւորաց: Գոյ յոյս թէ շուն որ կենդանի է՝ լաւ է քան զառեւծ մեռեալ: Էր ոմն ի վեր քան զնա: Եթէ գոյր ոք երեխայ ի բազմութեան զօրուն՝ զգիշերն ամենայն մկրտեցին: Յորժամ տեսանէին ուրեք դուրս փակեալ՝ նշան էր այս այնոցիկ՝ թէ կերակուր ինչ գուցէ ի ներքս: Էին և այլ սուրբք արք և կանայք: Եւ դրախտն ոչ եթէ յերրորդ երկինս իցէ... այլ յերկրի: Նի՛ստ ի գետնի, զի չիք աթոռ: Եւ արք պարսիկք, որք... էին ի քաղաքի կայսեր: Եւ եթէ այլ ոք չգոյր դատաւոր, և առ հայրն չկարէ՞ին երթալ:

Վարժություն 140. *Թարգմանել, բացատրել, թե ի՛նչ իմաստով են գործածված ընդգծված եմ, գոլ, կալ, չիք պակասավոր բայերը և սեռական հոլովով դրված բառերը:*

Էր դուստր մի *Անդովկայ* ուրումն: Բերան *է նոցա*, և ոչ խօսին: *Է* որդի մի *Հովնաթանու* հաշմն ոտիւք: *Էր* ներքինի մի Հայոց թագաւորին *Արշակայ*: Եւ *լուսնի չիք* իւր լոյս առանձին: Իսկ *Վահանայ էր* քոյրաթի ի Մամիկոնեան տոհմէն: *Ոյր իցեն* երկու հանդերձ՝ տացէ զմին այնմ, *ոյր ոչն գուցէ*. և *ոյր կայցէ* կերակուր՝ նոյնպէս արասցէ: *Ոչ գոյին նորա* որդիք, այլ դստերք միայն: Դատաստան *կայ իմ* ընդ քեզ: *Աղուեսուց* որջք *գոն և թռչնոց* երկնից բոյնք: *Ոչ գուցէ նոցա* հովիւք: *Վիշապի* այլազգ ինչ բնութիւն *չէ*՝ եթէ ոչ օձի, այն յայտ իսկ է:

Վարժություն 141. *Թարգմանել՝ ուշադրություն դարձնելով, թե ի՛նչ նշանակությամբ են գործածված եմ, գոլ և պարտել(իմ) պակասավոր բայերն անորոշ դերբայի և տրական հոլովի կամ միայն անորոշ դերբայի հետ:*

Զի քաջ *արանց է* յարձակ դաշտի և յազատ տեղւոջ *կռուել*: Նա այր ժանտ է, և *ոչ գոյ խօսել* ընդ նմա: Այլ անդ *էր լսել* զձայնս լալոյ և զձայնս գուժի: Եւ այլ ինչ *ոչ իցէ* անդ *տեսանել*՝ բայց միայն ջուր և հուր և կաւ և մոխիր: *Է* և զայս *իմանալ*՝թէ ոչ զի ես միայն արժանի եղայ խորհրդոյն: Զի արդ ժամ իսկ *է մեզ* ի քնոյ *զարթնուլ*: Եւ ընդ այն *է զարմանալ*, զի և ի ծառս համբացեալս՝ գտանին կերպարանք մարդկան: Եւ անդ *էր տեսանել* նոր զոմն Ոդիսևս: Ոչ այժմ *թագաւորել է նմա,* և ոչ ի վախճանի՝ որպէս ասենն՝ յաղթել կարէ: *Ոչ պարտի* օրէնսդիրն օրէնս *դնել:*

Վարժություն 142. *Թարգմանել գրաբար, ընդգծված բառերը դնել սեռական հոլովով, իսկ ունենալ բայի համար գործածել եմ, գոլ, կալ, չիք պակասավոր բայերից որև է մեկը:*

Դուք իրավունք չունեք դատելու նրանց: *Ես* ունեմ եղբայրներ և քույրեր: Ամեն ինչ, որ *նա* ուներ, տվեց նրան: *Նրանք* չունեն ոսկի և արծաթ իրենց տներում: Այդ *թագավորները* շատ գանձեր կունենան: *Դրանք* արու զավակ չունեն: *Մենք* հույս չունենք, որ նրանք այսօր կգան: Այդ երկրի *քաղաքները* պարիսպներ չունեն:: Հունաց *կայսրն* ուներ մի գեղեցիկ դուստր:

ԵՂԱՆԱԿԻՉ ԲԱՅԵՐ

§ 174. Գրաբարում կան բայեր, որոնք անորոշ դերբայի հետ գործածվելիս արտահայտում են եղանակիչ իմաստ, այսինքն՝ անորոշ դերբային տալիս են այս կամ այն եղանակի, հատկապես հարկադրականի իմաստ: Այդ կարգի բայերը կոչվում են եղանակիչ բայեր: Պակասավոր բայերը նաև եղանակիչ բայեր են: Եղանակիչ-պակասավոր բայեր են նաև հետևյալները. *արժան է* (=պետք է, պատշաճ է), *պարտ է* (=պետք է), *պիտոյ է* (=պետք է), *օրէն է* (=կարելի է, սովորություն է, վայել է), *անկ է* (=վայել է, պատշաճ է), *վայել է* (=հարմար է, վայել է), *մարթ է* (=կարելի է), *հնար է* (=հնարավոր է, կարելի է), *հարկ է* (=պետք է), *ի դէպ է* (=հարմար է, տեղին է), *ի ճահ է* (=հարմար է, պատշաճ է), *փոյթ է* (=հոգն է, հոգ ունի), *կամ է* (=ցանկալի է), *պատշաճ է* կամ *պարտ և պատշաճ է* (=պատշաճ է, պետք է, հարմար է), *հասանէ* (=վիճակված է, պիտի լինի), *մարթի* (=կարելի է, հնարավոր է, համարվում է), *պիտի* (=պետք է, հարկավոր է) և այլն:

Եղանակիչ բայերի մոտ ենթակայի իմաստ արտահայտող բառը դրվում է տրական հոլովով, որը պետք է թարգմանել աշխարհաբար ուղղական հոլովով, իսկ անորոշ դերբայը՝ դիմավոր բայով: Օրինակներ՝ *Որոց պարտ է պաշտել* զնա և առնել զկամս նորա (Ագ., Ե, 52)=Որոնք պետք է պաշտեն նրան և կատարեն նրա կամքը: *Ինձ պիտոյ է* ի քէն *մկրտել* (Մատթ., Գ, 14)=Ես պետք է քեզնից մկրտվեմ: Եւ *ոչ պիտի մեզ* այր *սպանանել* (Բ, Թագ., ԻԱ, 4)=Եվ մենք չպետք է մարդ սպանենք: *Չէր մարթ մարմնաւորի* անմահ *կալ* (Եզնիկ, 1-ին, ԺԸ)=Մարմնավորը չէր կարող անմահ մնալ:

Հաճախ եղանակիչ բայերը գործածվում են միայն անորոշ դերբայի հետ, առանց տրականով ենթակայի՝ արտահայտելով ընդհանուր բնույթի հարկադրական իմաստ: Այս դեպքում անորոշ դերբայն աշխարհաբար թարգմանվում է անորոշ դերբայով, իսկ եղանակիչ բայերը՝ իրենց արտահայտած համապատասխան իմաստներով. օրինակ՝ Սկսցուք ուստի *արժան է սկսանել* (Եղիշէ, էջ 5)=Սկսենք այնտեղից, որտեղից պետք է սկսել: Յեբրայեցւոց լեզու երկին *չմարթի ասել* (Եզնիկ, 4-րդ, Է)=Եբրայեցիների լեզվով չի կարելի ասել երկինք:

Ունիմ անկանոն-պակասավոր բայը նույնպես կարող է եղանակիչ իմաստով գործածվել անորոշ դերբայի հետ, սակայն տարբեր դեմքերով՝ արտա-

հայտելով *կարողանալ* իմաստը. օրինակ՝ Սոյնպէս *ունիս նայել* և ընդ ջուրս ծովու (Թոռն., Բ, էջ 28)=Այսպէս էլ կարող ես նայել ծովի ջրերին:

Վարժություն 143. *Թարգմանել՝ ուշադրություն դարձնելով ընդգծված եղանակիչ բայերի, անորոշ դերբայների և տրական հոլովով դրված խնդիրների իմաստի և կիրառության վրա:*

Ի դէպ էր ինձ անսալ ձեզ: Եւ *չէ հնար լուսնի* յերկիր *իջանել*: Բայց *պարտ և պատշաճ էր նոցա* ոչ միայն ընդ արեգական և լուսնի ընդ արարածս *զարմանալ*, այլ և ընդ գեղեցիկ պարզ և անդադար ընթացից արշաւանս աստեղաց: *Չէր մարթ անմարմնոցն* ընդ կանայս մարմնաւորս *ամուսնանալ*: *Պիտոյ է ինձ յղել* զքեզ առ թագաւորն Պարսից Շապուհ: *Արժան է քեզ ուրախ լինել* այսօր: Եւ զի՞ *պիտոյ է մեզ* բնաւ մի ըստ միոջէ *թուել*: Եւ *ինձ* ասպետիս *պարտ է* զքեզ *պսակել* ըստ սովորական իշխանութեան իմոյ հայրենեաց: Որով յայտ է, թէ երկուց *անարարաց* ի միասին *չէ մարթ* լինել: Զոր *ձեզ պարտ է ընդունել*:

Վարժություն 144. *Թարգմանել գրաբար՝ ընդգծված բառերը փոխարինելով համապատասխան եղանակիչ բայերով (մարթի, պարտ է, պատշաճ է, ի դէպ է, մարթ է, հնար է), դիմավոր բայերը դնելով անորոշ դերբայով, իսկ ենթակաները՝ տրական հոլովով:*

Ինչպե՞ս (զիա՞րդ) այդ *կարող է* լինել: Նա *պետք է* գնա Տիզբոն և պատասխան տա արքային: *Անկարելի է,* որ նրանք մոռանան ձեր երախտիքը: *Պատշաճ էր,* որ դուք էլ նրանց որդիներին խնամեիք: *Հարմար է*, որ մենք ելնենք այս քաղաքից և գնանք այն քաղաքը: Ես *պետք է* Հռոմն (Հռովմ) էլ տեսնեմ: Այն *չէր կարող* վրիպել:

ՎԱՍՆ ՎԱՐԴԱՆԱՅ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

(Հատուած)

Քանզի ի բառնալ ազգին Արշակունեաց, տիրեցին աշխարհիս Հայոց ազգն Սասանայ պարսկի, որ վարէր զիւր իշխանութիւնն օրինօք մոգուց[1]. և բազում անգամ մարտնչէր ընդ այնոսիկ՝ որ ոչ ընդ նովին օրինօք մտանէին[2], սկիզբն արարեալ յամացն Արշակայ արքայի որդւոյն Տիրանայ, և կռուէր մինչև յամն վեցերորդ Արտաշիսի արքայի Հայոց, որդւոյն Վռամշապհոյ: Եւ իբրև զնա և ս մերժեաց ի թագաւորութենէն, ի նախարարասն Հայոց անկանէր թագաւորութիւնն. զի թէպէտ և գանձն[3] յարքունիս Պարսկաց երթայր, սակայն այրուձին Հայոց բովանդակ ի ձեռն նախարարացն առաջնորդէր ի պատերազմի: Վասն որոյ և աստուածպաշտութիւնն բարձրագլուխ կամակարու-

թեամբ[4] երևելի լինէր յաշխարհին Հայոց, ի սկզբան տէրութեանն Շապհոյ արքայից արքայի մինչև յամն երկրորդ Յազկերտի արքայից արքայի՝ որդւոյ Վռամայ, զոր եգիտ սատանայ իւր գործակից, և զամենայն մթերեալ թոյնսն թափեաց ի բաց, և ելից զնա իբրև զպատկանդարան դեղեալ նետիւք: Եւ ըսկըսաւ եղջեր ածել[5] անօրէնութեամբ, գոռոզանայր, և գոռալով հողմն հանէր ընդ չորս կողմանս երկրի, և թշնամի և հակառակորդ երևեցուցանէր իւր զհաւատացեալքս ի Քրիստոս, և նեղեալ տագնապէր անխաղաղասէր կենօք:

Քանզի յոյժ սիրելի էր նմա խռովութիւն և արիւնհեղութիւն, վասն այնորիկ յանձն իւր տարաբերէր[6], եթէ յո՞[7] թափեցից զդառնութիւն թիւնաւոր, կամ ո՞ւր բացատրեցից[8] զբազմութիւն նետիցն: Եւ առ յոյժ յիմարութեան[9] իբրև զգազան կատաղի յարձակեցաւ ի վերայ աշխարհին Յունաց, եհար մինչ ի քաղաքն Մծբին, և բազում գաւառս Հոռոմոց աւերեաց ասպատակաւ, և զամենայն եկեղեցիս հրձիգ արար. կուտեաց զաւար և զգերի, և ահաբեկ արար զամենայն զօրս աշխարհին:

Իսկ երանելի Թէոդոս կայսր՝ քանզի էր խաղաղասէր... ոչ կամեցաւ ընդ առաջ նորա ելանել պատերազմաւ. այլ այր մի Անատոլ անուն, որ էր նորա սպարապետ արևելից, առաքեաց առ նա բազում գանձիւք: Եւ արք պարսիկք, որք փախուցեալ էին վասն քրիստոնէութեան և էին ի քաղաքի կայսեր, կալաւ և ետ ի ձեռս նորա: Եւ զամենայն զոր ինչ ասաց՝ ի ժամանակին կատարեաց ըստ կամաց նորա, և արգել զնա ի բազում բարկութենէն[10], և դարձաւ անդրէն ի քաղաքն իւր Տիզբոն:

Եւ իբրև ետես անօրէն իշխանն, եթէ յաջողեցաւ չարութիւն նորա, սկսաւ այլ ևս խորհուրդ յաւելուլ, որպէս ոք զի ի հուր բորբոքեալ յաւելու բազում նիւթս փայտից: Քանզի ուստի սակաւ մի կասկածոտն էր, անտի աներկիւղ հաստատեցաւ. վասն այնորիկ դրդուեցոյց զբազումս ի սուրբ ուխտէն քրիստոնէից, էր՝ զոր բանիւք սպառնալեօք, էր՝ զոր կապանօք և տանջանօք, և էր՝ զոր չարաչար մահուամբ վախճանէր: Յափշտակութիւն առնէր ընչից և արարոց. և մեծաւ անարգանօք տանջէր զամենեսեան: Եւ իբրև ետես՝ եթէ վարատեալ[11] ցրուեցան ի բազում կողմանս, ի խորհուրդ կոչէր զպաշտօնեայս ձախակողմանն՝ որք կապեալ էին ի կռապաշտութեանն անլուծանելի հանգուցիւք, վառեալք և ջեռեալք իբրև զհնոց առ այրել[12] զուխտ սուրբ եկեղեցւոյ:

Քանզի էին իսկ այնպիսիք բնակեալ ի կեանս իւրեանց իբրև ի թանձրամած խաւարի, և ոգիքն արգելեալք ի մարմին իբրև զկենդանի ի գերեզմանի...: Նա և արջք օրհասականք ընդ վախճանել շնչոցն[13] հզօրագոյնս կռուին. յորոց և իմաստունքն տեղի տուեալ փախչին ի նոցանէ: Այսպիսի իմն եկեալ

հասեալ է վախճան տէրութեանն. եթէ հարկանին՝ չզգան, և եթէ հարկանեն՝ չիմանան. և իբրև ոչ գտանի արտաքին թշնամի, ընդ անձիս իւրեանց մարտ եղեալ կռուին...:

Արդ զի՞ կոծիս, զի՞ մրցիս, զի՞ այրիս, զի՞ բորբոքիս, զի՞ չչիջանիս. զի՞ կոչես ի խորհուրդ զայնոսիկ՝ որոց զոգիսն ձեր ի ձէնջ քաղեալ՝ հանեալ է զանապականդ յապականութիւն, և զապականելի մարմինդ գէշաքարշ արարեալ իբրև զազիր մեռելոտի ի բաց ընկեցեալ: Ապաքէն զայդ կամիս՝ զի ծածկեսցի խորհուրդ ամբարշտութեանդ. տեսջի՛ր յորժամ յայտնեսցի, ապա գիտասցես զելս կատարածի դորա:

Ասեն մոգքն. «Արքայ քաջ, աստուածքն ետուն քեզ զտէրութիւնդ և զյաղթութիւն, և ոչ ինչ կարօտ են նոքա մարմնաւոր մեծութեան. բայց եթէ ի մի օրէնս դարձուցանես զամենայն ազգս և ազինս, որ են ի տէրութեան քում, յայնժամ և աշխարհն Յունաց հնազանդեալ մտցէ ընդ օրհնօք քովք: Արդ զմի բան զմեր վաղվաղակի կատարեա՛ դու, արքայ. զօր գումարեա՛ և գունդ կազմեա՛ խաղա՛ գնա՛ դու յերկիրն Քուշանաց. և զամենայն ազգս ժողովեա՛ և անցո՛ ըստ Պահ դուռն ի ներքս[14]. և դու անդէն արա՛ քեզ բնակութիւն: Յորժամ արգելուս և փակես զամենեսեան ի հեռաւոր օտարութեան, կատարին խորհուրդք կամաց քոց. և որպէս երևիս մեզ ի դենիս մերում[15], տիրես դու և երկրին Քուշանաց, և Յոյնք իսկ ոչ ելանեն ընդ քո իշխանութիւնդ: Բայց միայն զաղանդ քրիստոնէից բա՛րձ ի միջոյ»:

Հաճոյ թուեցաւ խորհուրդն թագաւորին և մեծամեծացն, որ էին ի նմին բանի. հրովարտակս գրէր, պնդադեսպանս արձակէր յամենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ: Եւ այս է պատճէն հրովարտակին.

«Առ ամենայն ազգս տէրութեան իմոյ՝ արեաց և անարեաց, բազմացի ի ձեզ որջոյն մարդասիրութեան մերոյ. դուք ողջ լերուք, և մեք մեզէն ողջ եմք դիցն օգնականութեամբ:

«Առանց զձեզ ինչ աշխատ առնելոյ խաղացաք գնացաք յերկիրն Յունաց, և առանց գործոյ պատերազմի սիրով մարդասիրութեամբ նուաճեցաք զամենայն երկիրն մեզ ի ծառայութիւն: Դուք զբարի զմտաւ ածէք, և անսպառ լերուք յուրախութեան. բայց զբանս զայս կատարեցէ՛ք վաղվաղակի, զոր ասեմքս:

«Մեք ի մտի եդաք անվրէպ խորհրդովք խաղալ գնալ յաշխարհն արևելից, աստուածոցն օգնականութեամբ դարձուցանել ի մեզ զտէրութիւնն Քուշանաց. դուք իբրև զհրովարտակս զայս տեսանէք՝ անխափան վաղվաղակի այրև ձի գումարեցէք առաջոյ քան զիս, յանդիման լիջիք ինձ յԱպար աշխարհին»:

Ըստ այսմ պատճենի հրովարտակ եհաս յաշխարհն Հայոց, ի Վրաց և յԱ-ղուանից...:

(Եղիշէ, էջ 6-10)

[1] օրինօք մոգուց-մոգերի կրոնով
[2] որ ոչ ընդ նովին օրինօք մտանէին-ովքեր չէին ընդունում նույն կրոնը
[3] *զանձ*. այստեղ նշանակում է *հարկ*
[4] բարձրագլուխ կամակարութեամբ-ազատ ու համարձակ
[5] եղջեւր ածել-հոխորտալ
[6] յանձն իւր տարաբերէր-ինքն իր մեջ ալեկոծվում էր
[7] յո՞-ո՞ւմ վրա
[8] ո՞ւր բացատրեցից-ո՞ւր արձակեմ
[9] առ յոյժ յիմարութեան-սաստիկ հիմարության պատճառով
[10] արգել զնա ի բազում բարկութենէն-իջեցրեց նրա մեծ բարկությունը
[11] հոմանիշ է հաջորդ բային
[12] առ այրել-այրելու համար
[13] ընդ վախճանել շնչոցն-շունչները փչելիս
[14] անցո՛ ըստ Պահ դուռն ի ներքս-անցկացրու Պահ դռնից ներս
[15] ի դենիս մերում-մեր գուշակություններ մեջ

ԴԱՍ ԵՐԵՍՈՒՆՄԵԿԵՐՈՐԴ

ԲԱՂԱԴՐՅԱԼ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ

§ 175. Գրաբարի բաղադրյալ ժամանակները կազմվում են անցյալ և ապառնի դերբայներով և *եմ, լինիմ* օժանդակ բայերի համապատասխան ձևերով:

Եմ օժանդակ բայը բաղադրյալ ժամանակներ է կազմում թե՛ անցյալ, թե՛ ապառնի դերբայների, իսկ *լինիմ* բայը՝ միայն անցյալ դերբայի հետ:

§ 176. *Եմ* բայն անցյալ դերբայի հետ կազմում է երեք բաղադրյալ ժամանակ՝ ներկա (վաղակատար-հարակատար ներկա), անցյալ (վաղակատար-հարակատար անցյալ), ապառնի:

Ներկա

(Վաղակատար-հարակատար ներկա)
գտեալ եմ, գտեալ ես, գտեալ է
գտեալ եմք, գտեալ էք, գտեալ են

Անցյալ

(Վաղակատար-հարակատար անցյալ)

գտեալ էի, գտեալ էիր, գտեալ էր
գտեալ էաք, գտեալ էիք, գտեալ էին

Ապառնի

գտեալ իցեմ, գտեալ իցես, գտեալ իցէ
գտեալ իցեմք, գտեալ իցէք, գտեալ իցեն

Ներկա, անցյալ և ապառնի ժամանակներում անցյալ դերբայն աշխարհաբար թարգմանվում է վաղակատար կամ հարակատար դերբայներով: *Եմ* բայը ներկայում թարգմանվում է ներկայի համապատասխան ձևերով (եմ, ես է, ենք, եք, են), անցյալում՝ անցյալ անկատարի ձևերով (էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին), ինչպես նաև *լինիմ* բայի ըղձականի և պայմանականի անցյալ ժամանակներով (լինեի, կլինեի...), իսկ ապառնիում՝ *լինիմ* բայի ըղձականի և պայմանականի ապառնի ժամանակներով (լինեմ, կլինեմ...), ինչպես նաև *եմ* բայի ներկայի ձևերով (եմ, ես, է...): Ներգործական սեռի բայերը նույն ձևերով կարող են արտահայտել նաև կրավորական իմաստ. օրինակ՝ *սիրեալ եմ*=սիրել եմ կամ սիրվել եմ, սիրած եմ կամ սիրված եմ. *սիրեալ էի*=սիրել էի կամ սիրվել էի, սիրած էի կամ սիրված էի, սիրած լինեի կամ սիրված լինեի, սիրած կլինեի կամ սիրված կլինեի. *սիրեալ իցեմ*=սիրած լինեմ կամ սիրված լինեմ, սիրած կլինեմ կամ սիրված կլինեմ, սիրել եմ կամ սիրվել եմ, սիրած եմ կամ սիրված եմ:

Հաճախ *եմ* բայով և անցյալ դերբայով կազմված ներկա, անցյալ և ապառնի ժամանակների եզակի 3-րդ դեմքերի մոտ ենթակայի իմաստով իբրև խնդիրներ գործածված դերանունները և գոյականները դրվում են սեռական հոլովով, որոնցով արտահայտվում են բայի դեմքն ու թիվը. օրինակ՝ *ես տեսեալ եմ. դուք տեսեալ էք, արքայ տեսեալ է* ձևերի փոխարեն լինում են՝ *տեսեալ է իմ, տեսեալ է ձեր, տեսեալ է արքայի:* Այս ձևերով արտահայտվում են միայն ներգործական և չեզոք իմաստներ: Ահա մի քանի բնագրային օրինակներ. Եւ զՈւռհա քաղաք *շինեալ է նախնեացն* մերոց (Բուզ., 5-րդ, ԼԲ)=Ուռհա քաղաքն էլ մեր նախնիներն են շինել: *Իմ* եթէ *չէր եկեալ* և *խօսեցեալ* ընդ նոսա (Յովհ., ԺԵ, 22)=Եթե ես եկած և խոսած չլինեի նրանց հետ: Մինչչև *ձեր խնդրեալ* ինչ *իցէ* ի նմանէ (Մատթ., Զ, 8)=Նախքան դուք նրանից որևէ բան կխնդրեք:

§ 177. *Եմ* բայն ապառնի դերբայի հետ կազմում է երեք բաղադրյալ ժամանակ՝ ներկա (ապառնի ներկա), անցյալ (ապառնի անցյալ), ապառնի:

Ներկա

(Ապառնի ներկա)
գտանելոց եմ, գտանելոց ես, գտանելոց է

գտանելոց եմք, գտանելոց էք, գտանելոց են

Անցյալ

(Ապառնի անցյալ)

գտանելոց էի, գտանելոց էիր, գտանելոց էր
գտանելոց էաք, գտանելոց էիք, գտանելոց էին

Ապառնի

գտանելոց իցեմ, գտանելոց իցես, գտանելոց իցէ
գտանելոց իցեմք, գտանելոց իցէք, գտանելոց իցեն

Ապառնի դերբայն աշխարհաբար թարգմանվում է ապառնի (կատարելի) դերբայով: *Եմ* բայը ներկա և անցյալ ժամանակներում թարգմանվում է ներկայի և անցյալի անկատարի համապատասխան ձևերով (եմ..., էի...), իսկ ապառնիում՝ ներկայի ձևերով (եմ, ես, է...), ինչպես նաև *լինիմ* բայի ըղձականի և պայմանականի ապառնի ժամանակներով (լինեմ, կլինեմ...): Ներգործական սեռի բայերը նույն ձևերով կարող են արտահայտել նաև կրավորական իմաստ. օրինակ՝ *սիրելոց եմ*=սիրելու եմ կամ սիրվելու եմ. *սիրելուց էի*=սիրելու էի կամ սիրվելու էի. *սիրելոց իցեմ*=սիրելու եմ կամ սիրվելու եմ, սիրելու լինեմ կամ սիրվելու լինեմ, սիրելու կլինեմ կամ սիրվելու կլինեմ:

§ 178. Անցյալ դերբայով և *լինիմ* բայով բաղադրյալ ժամանակներ կազմելիս անցյալ դերբայը մնում է անփոփոխ, իսկ *լինիմ* բայը խոնարհվում է, որով որոշվում են բայի եղանակը, ժամանակը, դեմքն ու թիվը:

Սահմ. ներկա՝ գտեալ լինիմ, գտեալ լինիս, գտեալ լինի, գտեալ լինիմք, գտեալ լինիք, գտեալ լինին:

Սահմ. անց. անկատար՝ գտեալ լինէի, գտեալ լինէիր, գտեալ լինէր, գտեալ լինէաք, գտեալ լինէիք, գտեալ լինէին:

Սահմ. անց. կատարյալ՝ գտեալ եղէ, գտեալ եղեր, գտեալ եղև, գտեալ եղաք (կամ եղեաք), գտեալ եղէք, գտեալ եղեն:

Ստոր. 1-ին ապառնի՝ գտեալ լինիցիմ, գտեալ լինիցիս, գտեալ լինիցի, գտեալ լինիցիմք, գտեալ լինիցիք, գտեալ լինիցին:

Ստոր. 2-րդ ապառնի՝ գտեալ եղէց, գտեալ եղիցիս (կամ եղիցես), գտեալ եղիցի, գտեալ եղիցուք, գտեալ եղիջիք, գտեալ եղիցին, կամ՝ գտեալ լիցիմ, գտեալ լիցիս, գտեալ լիցի, գտեալ լիցուք, գտեալ լիջիք, գտեալ լիցին:

Բուն հրամայական՝ գտեալ լե՛ր, գտեալ լերո՛ւք:

Հորդորական հրամայական՝ գտեալ լիջի՛ր, գտեալ լիջի՛ք:

Արգելական հրամայական՝ գտեալ մի՛ լինիր, գտեալ մի՛ լինիք:

Այս բաղադրյալ ձևերն ունեն հիմնականում կրավորական նշանակություն և աշխարհաբար թարգմանվում են տարբեր իմաստներով. օրինակ՝ *սիրեալ լինիմ*=սիրվում եմ, սիրած եմ լինում կամ սիրված եմ լինում, սիրած կլինեմ կամ սիրված կլինեմ, սիրած լինեմ կամ սիրված լինեմ. *սիրեալ եղև*=սիրվեց, սիրած եղավ կամ սիրված եղավ:

§ 179. Բաղադրյալ ժամանակներում *եմ* և *լինիմ* բայերի փոխարեն երբեմն հանդես են գալիս *կայ* և *ունիմ* բայերը, օրինակ՝ *գրեալ կայ* (Փարպ., 1-ին, ԺԷ)՝ գրված է, *եկեալ... կայր* (Եզնիկ, 2-րդ, Դ)՝ եկել էր, *կապեալ կան* (Եզնիկ, 1-ին, ԻԵ)՝ կապված են, *փակեալ ունի* (Թոռն., Բ, էջ 18)՝ փակել է, *նշանակեալ ունին* (Կոր., Բ)՝ նշանակած ունեն, նշանակել են:

Վարժություն 145. *Թարգմանել, դուրս գրել բաղադրյալ ժամանակներով դրված բայերը՝ որոշելով նրանց եղանակը, ժամանակը, դեմքն ու թիվը:*

Ո՞չ գիտես, զի խորհեալ է Գնէլ սպանանել զքեզ: Եւ կինն նորա յղի էր, և հասեալ էին աւուրք ծննդեան իւրոյ: Եթէ մոլորեալ ինչ իցեմ, արարէք զիս խելամուտ: Ի գառանցն լինելոց են գայլք, որ կոտորելոց են զուրբ գառինս: Անիծեալ լիցի օրն, յորում ծնայ: Որ լսելոցն իցէ՝ լուիցէ, և որ արհամարհելոցն իցէ արհամարհեսցէ: Վասն զի լուեալ էր զնմանէ՝ թէ այր չար և անզգամ է: Ուր եղեն ժողովեալ հարք: Զի այս որդի իմ մեռեալ էր և եկեաց, կորուսեալ էր և գտաւ: Մանրազորաւ բազում անգամ բժիշկք քուն ածեն այնոցիկ՝ որոց քուն հատեալ իցէ յաչաց: Եւ նա ելանելոց է և ունելոց զաշխարհս, և ի սնոտի յոյս կապեալ կան անհաւատք. որպէս և Հրեայք՝ որ ի զուր ակնկալութիւն կապեալ կան, եթէ Դաւիթ գալոց է՝ շինել զԵրուսաղէմ: Անկեալ կայր այն Գարեգին ի մէջ անկելոցն:

Վարժություն 146. *Թարգմանել գրաբար՝ ընդգծված բայերը դնելով համապատասխան բաղադրյալ ժամանակներով:*

Ինչ որ *լինելու է*՝ կլինի: Դուք մի՛ քննեք իմ գործերը, որ *կատարելու եմ:* Եվ *գրված էր* նամակում այսպես: Ներս չէինք կարողանում մտնել, որովհետև դուռը *փակված էր:* Այդ խոսքերը *լսած կլինի:* Ձեզանից մեկը *մատնելու է* ինձ: Նրա ջուրը աղբյուրի ակունքից *է պղտորված*: *Եկել էին* փղերով և անչափ զորքով: Եթե *քաղցած լինի,* կերակրիր նրան: Սրանք *բնակվելու են* Արարատյան գավառում: *Հեռացել էին* մեր երկրի սահմաններից: Եթե *տեսնելու լինես* նրան, ուղարկիր ինձ մոտ: Ճանապարհին որդիներից մեկը *կորել էր: Ծնվել է* օտար աշխարհում: Նրանց շտեմարանները *լցված էին* ցորենով:

Վարժություն 147. *Թարգմանել՝ ուշադրություն դարձնելով ընդգծված բաղադրյալ ժամանակների և սեռական հոլովով խնդիրների իմաստի վրա:*

Իմ զի աղ և հաց *կերեալ* է յաշխարհին ձերում, գութ և սէր ունիմ ընդ աշ-

խարին ձեր: Հայր քո երդմնեցոյց զմեզ՝ մինչ չև *վախճանեալ էր նորա: Լուեալ է իմ* վասն քո և վասն բժշկութեանն: Բայց թէպէտ և *նորա աւերեալ էր* ատրուշան մի, և բազում չարչարանօք հարեալ էր զպաշտօնեայս կրակին, ոչ ինչ զանգիտեաց գալ յատեան հրապարակին: Այլ յայսմ ամենայնէ յայտ է՝ եթէ ոչ երբէք *լեալ է Զրուանայ* հայր աստուածոց: Նոյնպէս և մոլորութիւնն դիւաց խաբեաց զդիւցապաշտս Հայոց, եթէ զոմն Արտաւազդ անուն *արգելեալ իցէ դիւաց:* Զի՞ կոչես ի խորհուրդ զայնոսիկ, *որոց* զոգիսն ձեր ի ձէնջ քաղեալ՝ *հանեալ է* զանապականդ յապականութիւն: *Լուեալ է մեր* յառաջնոցն՝ որք քարոզեցին զճշմարտութիւնն: *Էր* ոմն երիտասարդ ի քաղաքի, *որոյ* բազում և մեծամեծս չարիս *գործեալ էր:*

Վարժություն 148. *Թարգմանել գրաբար՝ ընդգծված բայերը դնելով համապատասխան բաղադրյալ ժամանակներով, իսկ անունները (դերանուն, գոյական)՝ սեռական հոլովով:*

Մենք լսել ենք նրա քաջության մասին: *Ես պատվիրել եմ* քեզ կերակրել: *Նա* իր երեսը *ծածկել էր: Դուք չե՞ք կարդացել* այդ նամակը: *Նրանք մոռացած կլինեն* այս խոսքերը: *Դու* ինքդ *ես ծնել* մեզ: *Մենք տեսել էինք* այդ քաղաքը: *Թագավորը չէր հայտնել* իր խորհուրդը բոլորին: *Նա տեսել է* նրան: *Գնելը խորհել էր* սպանել քեզ: *Դու խմե՞լ էիր* այս ջրից: *Դա եղել է* շատ պատերազմներում: *Դրանք են շինել* այս գեղեցիկ ապարանքը:

ՎԱՍՆ ՎԱՐԴԱՆԱՅ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

(Հատուած)

Որոց ոգիքն թուլացեալ են յերկնաւոր առաքինութենէն՝ յոյժ ընդ ահիւ[1] անկեալ է բնութիւն մարմնոյ. յամենայն հողմոյ շարժի, և յամենայն բանէ խռովի, և յամենայն իրաց դողայ. երազագէտ է այնպիսին ի կեանս իւրում, և յանգիտ կորուստն յուղարկի ի մահուան իւրում[2]: Որպէս և ասաց ոմն ի հնումն. մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է: Որ զմահ ոչ գիտէ, երկընչի ի մահուանէ. իսկ որ գիտէ զմահ, ոչ երկնչի ի նմանէ:

Եւ այս ամենայն չարիք մտանեն ի միտս մարդոյ յանուսումնութենէ: Կոյր զրկի ի ճառագայթից արեգական, և տգիտութիւն[3] զրկի ի կատարեալ կենաց: Լաւ է կոյր աչօք քան կոյր մտօք: Որպէս մեծ է ոգի քան զմարմին՝ այսպէս մեծ է տեսաւորութիւն մտաց քան զմարմնոց:

Եթէ ոք կարի առաւելեալ իցէ աշխարհական մեծութեամբ, և[4] մտօքն աղքատագոյն, այնպիսին ողորմելի է քան զբազումս. որպէս և տեսանեմք իսկ՝ ոչ միայն ի չափաւոր մարդիկ, այլ և յոր[5] մեծն է քան զամենայն: Թագաւոր եթէ ոչ ունի զիմաստութիւն աթոռակից իւր, ոչ կարէ ի վիճակին իւրում վայելուչ զոլ: Իսկ եթէ առ մարմնաւորս[6] այսպէս, որչափ ևս առաւել առ հոգևորն[6]...:

Իսկ անօրէն իշխանն իբրև գիտաց եթէ յայտնեցաւ խորամանկութիւն խոր-

իբրդոյն, և պատրաստեալ հուրն՝ մինչչև ուրուք ի նա փչեալ՝[7] վառումն նորա յայտնի իմացաւ[8] երկիւղածացն Աստուծոյ, սկսաւ ծածուկ նետիւք խոցոտել զմիտս իւրոյ չարութեանն. և անբժշկական վէրս յոգիս և ի մարմինս տեսանէր[9]:

Մերթ շանթէր գալարէր իբրև զօձ թիւնաւոր, մերթ պարզէր գոչէր իբրև զառիւծ զայրացեալ. գելոյր, գլորէր, տապալէր երկդիմի մտօք և զխորհուրդս կամացն կամէր կատարել: Քանզի ձեռն արկանել և ունել ոչ կարէր,-վասն զի ոչ էին համագունդ ի միում վայրի առ նմա,-սկսաւ այնուհետև յառաջ կոչել զկրսերս յաւագաց և զանարգս ի պատուականաց և զտգէտս ի գիտնոց և զանարիս ի քաջ արանց. և զի՞ մի մի թուիցեմ, այլ զամենայն զանարժանսն յառաջ մատուցանէր և զամենայն զարժանաւորսն յետս տանէր. մինչև զհայր և զորդի քակէր ի միմեանց:

Թէպէտ և ընդ ամենայն ազգս առնէր զանկարգութիւնս զայս, առաւել ընդ Հայոց աշխարհին մարտնչէր. քանզի տեսանէր զնոսա ջերմագոյն յաստուածպաշտութեան, մանաւանդ որք էին յազգէ նախարարացն Հայոց, և անմեղութեամբ ունէին զսուրբ քարոզութիւն առաքելոցն և զմարգարէից: Պատրէր զոմանս ի նոցանէ ոսկւով և արծաթով, և զբազումս այլով եւս առատ պարգևօք. իսկ զոմանս ագարակօք և մեծամեծ գեօք, զոմանս պատուովք և իշխանութեամբք մեծամեծօք: Եւ այլ ևս սնոտի յոյս ոգւոց առաջին դնէր. և այսպէս հրապուրէր և յորդորէր հանապազ. «Եթէ միայն, ասէ, զօրէնս մոգութեան յանձին կալջիք[10], և զձեր մոլորութիւնդ սրտի մտօք դարձուցջիք ի ճշմարտութիւն երեւելի մերոց դից օրինացս[11], ի մեծութիւնս և յաւագութիւնս հասուցից հաւասար իմոյ սիրելի նախարարացս, և առաւել ևս զանցուցից»[12]: Եւ այսպէս կեղծաւորութեամբ խոնարհեցուցանէր զինքն առ ամենեսեան, խօսելով ընդ նոսա ի պատճառս սիրոյ[13], զի խորամանկութեամբ որսալ մարթասցէ զնոսա ըստ առաջին խորհրդականացն խրատուց: Եւ զայս առնէր սկսեալ ի չորրորդ ամէն մինչև մետասաներորդ ամն իւրոյ տէրութեանն:

(Եղիշէ, էջ 14-17)

[1] ընդ ահիւ-երկյուղի մեջ
[2] յանգիտ կորուստն յուղարկի ի մահուան իւրում-մահանալիս անդառնալի կորստյան է մատնվում
[3] պետք է թարգմանել՝ տգետը
[4] այստեղ՝ բայց
[5] բացակայող հարաբերյալի նախ-դիրը դրված է հարաբերականի վրա՝ փխ. ի նմա որ
[6] առ նախդիրը հայցականի հետ վերաբերության իմաստով՝ մարմնավոր բաների վերաբերմամբ
[7] մինչչև ուրուք ի նա փչեալ-դեռ ոչ ոք նրա վրա չփչած
[8] յայտնի իմացաւ-հայտնի դարձավ
[9] յոգիս և ի մարմինս տեսանէր-հոգիների և մարմինների համար պատրաստում էր
[10] յանձին կալջիք-հանձն առնեք
[11] ի ճշմարտութիւն երեւելի մերոց դից օրինացս-մեր երևելի աստվածների կրոնի ճշմարտությանը
[12] առաւել ևս զանցուցից-էլ ավելի կբարձրացնեմ
[13] ի պատճառս սիրոյ- սիրո պատրվակով

ԴԱՍ ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

ՄԱԿԲԱՅ

§ 180. Գրաբարում մակբայները, ըստ իրենց արտահայտած իմաստի, լինում են չորս տեսակ՝ տեղի, ժամանակի, ձևի, չափի և աստիճանի:

Տեղի մակբայներ

Տեղի մակբայներն են՝ *այդր* (=այդտեղ), *այդրէն* (=այդտեղ, նույն տեղը), *այլուստ//յայլուստ* (=ուրիշ տեղից), *այլուր* (=ուրիշ տեղ), *այլ ուրեմն, այլ ուրեք* (=ուրիշ տեղ), *այսր* (=այստեղ), *այսր անդր* (=այս ու այն կողմ), *այսրէն* (=այստեղ, նորից այստեղ), *այտի//այդի* (=այդտեղից), *անդ* (=այնտեղ), *անդէն* (=այնտեղ, նույն տեղը), *անդուստ* (=այնտեղից, այն կողմից), *անդր* (=այնտեղ, դեպի այնտեղ), *անդրէն* (=նույն տեղը), *անտի* (=այնտեղից), *առաջուստ//յառաջուստ* (=առջևից), *աստ* (=այստեղ), *աստանօր* (=այստեղ), *աստէն* (=այստեղ, այստեղից), աստի (=այստեղից), *աստուստ* (=այստեղից), *արտաքուստ* (=դրսից), *արտաքս* (=դուրս), *ի բաց* (=հեռու), *բացուստ//ի բացուստ* (=հեռվից), *զճանապարհայն* (=ճանապարհին), *ի մօտոյ, ընդ մօտոյ* (=մոտից, մոտերը), *մօտ ի մօտ* (=իրար մոտ, մոտերը), *յայսկոյս* (=այս կողմ, այստեղ), *յայնկոյս* (=այն կողմ, այնտեղ), *յետս* (=ետ, դեպի ետ, ետևից), *յետուստ* (=ետևից), *ի ներքս* (=ներս), *ուստէք* (=մի տեղից), *ուրեք* (=մի տեղ), *ի վեր, ի վայր* (=վայր, ցած) և այլն:

Ժամանակի մակբայներ

Ժամանակի մակբայներն են՝ *ամարայնի* կամ *ամարանի* (=ամռանը), *ամ ըստ ամէ* (=տարեցտարի), *ամ յամէ, ամի ամի* (=տարեցտարի), *այգուն* (=առավոտյան), *ընդ այգս այգուն* (=առավոտյան), *այգուն այգուն* (=ամեն առավոտ), *այգուց//յայգուց* (=առավոտվանից, վաղը, առավոտյան), *այժմ այժմիկ, այնուհետև, այսուհետև, այսօր, անագան* (=ուշ), *անագան ուրեմն, ապա, առաւօտու//առաւօտուց* (=առավոտյան), *ընդ առաւօտն//ընդ առաւօտս* (=առավոտյան), *առժամայն* (=իսկույն), *առ ժամանակ մի* (=մի առ ժամանակ), *արդ* (=այժմ), *արդէն//արդէն իսկ, գարնանայնի* (=գարնանը), *գիշերայն//գիշերի* (=գիշերը, գիշերով), *դարձեալ, դեռ, դեռևս, եռանդ* (=երեկ չէ մյուս օրը), *երբ, երբեմն երբեմն, երբէք* (=երբեմն, մի անգամ, մի ժամանակ), *երբէք երբէք, երեկ, ժամանակ առ ժամանակ, ընդ ժամանակս ժամանակս//ըստ ժամանակս ժամանակս* (=ժամանակ առ ժամանակ), *իբրև* (=երբ), *իսկոյն, կանխաւ*

(=շուտ), *համապազ//համապազորդ* (=միշտ, շարունակ), *համապազօր* (=ամեն օր), *հերու//ի հերուն հետէ* (=անցյալ տարի), *ձմերայնի//ձմերանի* (=ձըմռանը), *մերթ ընդ մերթ, միւս անգամ, միշտ, յայնժամ* (=այն ժամանակ), յար (=միշտ, շարունակ), *յարաժամ* (=միշտ), *յաւիտեան, յորժամ* (=երբ), *նախ, նոյնհետայն* (=իսկույն), *նոյնժամայն* (=նույն ժամին, իսկույն), *վաղվաղակի* (=շուտով, իսկույն), *վաղիւ//ի վաղիւ անդր//ի վաղիւն//առ վաղիւ* (=հաջորդ օրը, վաղը, առավոտյան), *տարաժամ* (=վաղաժամ), *ցանկ* կամ *ցանզ* (=միշտ, շարունակ, մինչև վերջ), *ցարդ//ցարդ և ս* (=մինչև այժմ), *օր ըստ օրէ, օր քան զօր* (=օրեցօր) և այլն:

Ձևի մակբայներ

Ձևի մակբայներն են՝ *ակամայ//յակամայ, այլ ընդ այլոց* (=տարբեր ձևով), *անձամբ անձին* (=ինքն իրեն, ինքն իր կողմից), *առաւելապէս, առնաբար//առնապէս* (=տղամարդու պես, քաջաբար), *արագ, արագ արագ, ահ ընդ ահ* (=վախվխելով), *արմատաքի* (=արմատով, արմատից), *աքացի* (=ոտքով, քացով), *բերանացի* (=բերանով), *բռնի, բռնցի* (=բռով), *գլխիվայր, գլխովին//ի գըլխովին, դիւրաւ* կամ *դիւրեաւ* (=հեշտ կերպով), *զուր//ի զուր, իւրովի//իւրովին, լռելեայն, խառն ի խուռն, խիտ առ խիտ, կաղ ի կաղ//կաղ ի կաղս//կաղս ի կաղս* (=կաղալով), *կեղծս ի կեղծս* (=կեղծ, շինծու կերպով), *կենդանւոյն* (=ողջ-ողջ), *կերպս կերպս//ի կերպս կերպս* (=զանազան ձևերով), *հազիւ, հազիւ հազիւ, ի հարկէ//հարկաւ* (=բռնի կերպով, ակամա), *ձեռն ի ձեռն* (=ձեռքով), *ճեպ ի ճեպոյ* (=շտապելով), *յանգէտս* (=չիմանալով), *յանպատրաստից, յանզգաստից//յանզգաստուց* (=հանկարծ), *ընդ վայր, վայրապար* (= իզուր տեղը), *վարկպարազի* (=վայրիվերո), *տարապարտուց//ի տարապարտուց* (=իզուր տեղը, իզուր), *փոյթ ի փութոյ* (=շտապելով) և այլն:

Չափի և աստիճանի մակբայներ

Չափի և աստիճանի մակբայներն են՝ *առաւել, բազում անգամ, զամ քան զգամ* (=քիչ-քիչ), *զամնւ զամնւ* (=շատ անգամ), *երկիցս* (=երկու անգամ), *երիցս* (=երեք անգամ), *կարի, կրկին, կրկնակի, հազ քան զհազ* (=քիչ-քիչ), *հասարակ առ հասարակ* (=հավասար չափով), *հնգիցս, յաճախ, յոլովակի//յոլով անգամ* (=շատ անգամ), *յոյժ, շատ, սաստիկ, ի սպառ, ստէպ, ստէպ ստէպ, վերստին//ի վերստին* և այլն:

§ 181. Կան մակբայներ, որոնք հաճախ գործածվում են մեկից ավելի մակբայական նշանակությամբ. այսպես, օրինակ՝ *անդ* մակբայը գործածվում է և՛ տեղի, և՛ ժամանակի իմաստով՝ Շինէ անդ (=այնտեղ) տուն բնակութեան (Խոր., 1-ին, Ժ): Քանզի անդ (=այն ժամանակ) մոլեգնեալ այր իւրաքանչիւր...

ջանային տիրել ի վերայ միմեանց (Խոր., 1-ին, Ժ):

Տարբեր մակբայական իմաստով են գործածվում նաև հետևյալ մակբայները. *անդէն* (1. այնտեղ, 2. այն ժամանակ), *անդրէն* (1. այնտեղ, նույն տեղը, 2. նորից), *աստ* (1. այստեղ, 2. այս ժամանակ), *աստէն* (1. այստեղ, այստեղից, 2. այս ժամանակից, այժմվանից), *անդուստ* (1. այնտեղից, 2. այն ժամանակից) և այլն:

§ 182. Գրաբարում շատ մակբայներ կազմվում են տարբեր խոսքի մասերից մակբայակերտ ածանցներով՝ *բար, պէս, օրէն, ակի, անակի, ոյն, այն, ի, ցի(ացի), իցս, եք(էք), աքի.* օրինակ՝ քաջաբար, առիւծաբար, սաստկապէս, գեղեցկապէս, ազատօրէն, վաղվաղակի, փութանակի, միահաղոյն (=միանգամից, միաժամանակ), առժամայն, բռնի, բերանացի, բազմիցս, երբեք (երբէք), արմատաքի և այլն:

Վարժություն 149. *Թարգմանել, դուրս գրել տեղի մակբայները՝ դիմացը նշելով աշխարհաբար թարգմանությունը:*

Քանի՞ վարձկանք իցեն ի տան հօր իմոյ հացալիցք, և ես աստ սովամահ կորնչիմ: Յոտն կաց այդի, թող ես այդր բազմեցայց: Վասն որոյ արժան է մեզ աստանօր մեծ գործ կատարել: Եւ քարշեալ ի բաց ընկեցին զմարմինս նոցա: Մի՛ այլ ուրեք երթիցես քաղել հասկ: Ելանէին ի վեր, և կործանէին զպարիսպ նորա: Յարուցեալ թագաւորն ել արտաքս: Տեսեալ զնա ի բացուստ՝ ոչ ծանեան: Անդ էր տեսանել զբեկումն նիզակացն և զխորտակումն աղեղանց: Չելանեմ, քանզի աստէն մեռանիմ: Թողեալ էր զոմանս ի նախարարացն անդէն յաշխարհին Հայոց: Անթիւ բազմութիւն մարդկան ի ներքս բնակեցուցանէ:

Վարժություն 150. *Թարգմանել գրաբար՝ ընդգծված բառերը փոխարինելով համապատասխան տեղի մակբայներով (արտաքուստ, ի ներքս, անդր, աստ, յայսկոյս, անտի, ի հեռուստ, (յ)այլուստ, ի բաց, աստի, ի վայր, այտի, այլ ուրեք, արտաքս):*

Խորտակում էին դռները և *դրսից ներս* մտնում: Ամեն կողմերից հավաքվեցին *այնտեղ*: *Այստեղ* պետք է շինել արքունի ապարանքը: *Այնտեղից* եկան գետի *այս կողմը: Հեռվից* տեսան նրան և ճանաչեցին: *Ուրիշ տեղերից* բերում էին մթերքներ (համբարս) և ուտում: *Հեռո՛ւ* կացեք մեզանից: *Այստեղից* ընկավ ցած: *Այդտեղից* իջի՛ր և *ուրիշ տեղ* գնա: Նրանց *դուրս* հանեցե՛ք տանից: Հրաման տվեց նրան *ներս* կանչել:

Վարժություն 151. *Թարգմանել, դուրս գրել ժամանակի մակբայները՝ դիմացը նշելով աշխարհաբար թարգմանությունը:*

Ոչ կարի վաղ առնիցէ և ոչ յոյժ անագան: Դարձաւ անդրէն ի քաղաքն իւր

Տիզբոն: Յորժամ յաջ ոտնս յենուի, զաջ լեառն ընդ գետին տանէի. յորժամ ի ձախ ոտնն յենուի, զձախ լեառն ընդ գետին տանէի: Ընդ առաւօտս առաւօտս բանային զդրունս տաճարին: Վաղիւն պատասխանի արասցուք քեզ: Իսկ ի վաղիւ անդր մատուցեալ առնոյր հրաման դահճապետն վասն սրբոյն Գայիանեայ սպանման: Խորշակահար լինի ամարայնի որդի անօրէն: Երբեմն սոյն Յոհան անցանէր առ այգեօք ուրումն. և էր ժամանակ զայգիսն յատելոյ: Կամ զերկիր՝ որ հանապազ բրեմք, և ցանկ կոխեմք և զաղբ զմեր և զանասնոց մերոց ի նա հեղումք: Եւ երբէք երբէք խաւարեցուցանէ: Եւ անդէն թագաւորն ի ներքս կոչեցեալ զդպրապետսն, հրամայէր գրել հրովարտակ: Վաղվաղակի հանէք զպատմուճանն առաջին և ագուցէք նմա: Եւ զկարգեալ ռոճիկ նոցա յարքունուստ՝ ամ յամէ թոշակ առնէին և տային տանել նոցա ի մխիթարութիւն:

Վարժություն 152. *Թարգմանել գրաբար՝ ընդգծված բառերը փոխարինելով համապատասխան ժամանակի մակբայներով (իբրև, ամարանի (ամարայնի), յայնժամ, վաղիւն, այգուն այգուն, ընդ առաւօտն, ընդ երեկս, առժամայն, հանապազ, վայր մի, օր քան զօր):*

Երբ մտան տուն, տեսան հրավիրվածներին: *Ամռանը* պատրաստում է իր կերը (զկերակուր): *Այն ժամանակ* Հերովդեսը գաղտնի (գաղտ) կանչեց մոգերին: Սովոր էին երկրպագել արևին *ամեն առավոտ:* Իր մոտ կկանչի քեզ *վաղը* այս ժամին: *Առավոտյան դեմ* ծաղկում է, իսկ(և) *երեկոյան* թառամում: *Երբ* բուսնեց, իսկույն չորացավ տապից: *Շարունակ* լալիս էր և չէր մխիթարվում: Մնա դու այստեղ *մի փոքր,* մինչև մտնեմ հարցնեմ: *Օրեցօր* աճում էր և մեծանում:

Վարժություն 153. *Թարգմանել, դուրս գրել առանձին սյունակներում ձևի, չափի և աստիճանի մակբայները՝ դիմացը նշելով աշխարհաբար թարգմանությունը:*

Եւ խնայեա՛ յանձն քո, մի՛ հեղուլ զարիւն եղբօր քո հարազատի՝ սպանանել զարդարն ի տարապարտուց յանխնայ: Զի յորժամ զտառապանաց բունիկն կամիցի շինել, բերանացի քաղէ տանի շիոս: Քանի՞ցս անգամ տուեալ է քեզ խրատ և պատուէր: Այլ և վիշապք, ասեն, և նիհանգք կեղծս ի կեղծս լինին: Խոյս ետ յերեսաց նորա Դաւիթ երկիցս: Զի և ձեզ դրունք փակեցին, և մի՛ մերձենայք ի սեղան իմ վայրապար: Եւ նոյնհետայն փոյթ ընդ փոյթ ազդ առնէ Փիլիպպոսի կասեր հռովմայեցւոց, օգնականութիւն ի նմանէ խնդրելով: Որչափ մերձենայ, այնչափ առ սակաւ սակաւ աճէ ի նա լոյսն: Եթէ թողցես զնա՝ լքցէ զքեզ ի սպառ: Ամս տասն ստէպ ստէպ զայս օրինակ աւար առեալ զամենայն երկիրն յապականութիւն դարձուցանէր: Եւ կանգնեցան կացին ի վերայ ոտից իւրեանց, ժողովուրդ բազում յոյժ յոյժ: Յայնմ հետէ, թէ կամաւ կամաւ՝ և թէ ոչ

կամաւ, յարեաւ թագաւորն Հայոց Արշակ... չոգաւ յանդիման եղև թագաւորին Պարսից Շապհոյ: Պեղեալ երկուս խորս յոյժ քաջախորս և սաստկապէս լայնս: Զօրն դարանակալ յանպատրաստից յանկարծօրէն յայլակարծուց զնսա յանկարծուստ յիւրաքանչիւր բազմականի ի վերայ հասեալք ըմբռնէին:

Վարժություն 154. *Թարգմանել գրաբար՝ ընդգծված բառեր փոխարինելով համապատասխան ձևի և չափի ու աստիճանի մակբայներով (յանզգաստս, կենդանւոյն, ճեպով, սակաւ, յոլով, բազում անգամ//յոլով անգամ, տարապարտուց, երիցս, առատաբար, յաճախ, յոյժ, արմատաքի, առաւել):*

Հանկարծակի կիասնի մահվան օրը: Նրան գցեցին կրակի մեջ (ի հուր) և *ողջ-ողջ* այրեցին: Հրամայում էր *շտապ* ուղարկել դեսպաններ Հայոց երկիրը: Ուսուցանում էր նրանց *քիչ* խոսել և *շատ* իմանալ: *Շատ անգամ* տեսնում եք, բայց չեք զգուշանում: Ինչո՞ւ *իզուր* գրգռեցիր քո եղբայրներին: *Երեք անգամ* հարցրեց նրան: Շնորհիր մեզ քո պարգևները *առատաբար: Հաճախ* կանչում էր նրան իր մոտ և խիստ հանդիմանում: Ծառը *արմատներով* պոկեց հանեց: Մարտը *ավելի* էր սաստկանում:

ՎԱՄՆ ՎԱՐԴԱՆԱՅ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

(Հատուած)

Իսկ արին Վարդան յառաջ մտուցեալ և զաւազանին[1] հարցանէր[2], և միաբան ամենեցուն խրատու զզօրագլուխսն կարգէր.

Զգունդն առաջին տայր ի ձեռն իշխանին Արծրունեաց, և նիզակակից նմա զմեծ իշխանն Մոկաց. և զայլն ամենայն նախարարեան[3] համհարզս երկոցունց, և զամենայն բազմութիւն գնդին թևս աստի և անտի կազմէր նոցա:

Եւ զգունդն երկրորդ տայր ի ձեռն Խորենայ Խորխոռունւոյ, և նիզակակից նմա զԸնծայինն և զՆերսեհ Քաջբերունի:

Եւ զգունդն երրորդ մատուցանէր ի ձեռն Թաթլոյ Վանանդացւոյ, և նիզակակից նմա հրամայէր զՏաճատ Գնթունի, և զբազումս ի քաջ արանց աստի և անտի ի թևս նոցա:

Յանձն իւր առնոյր զգունդն չորրորդ, և նիզակակից իւր զքաջն Արշաւիր և զհարազատ եղբայրն իւր զՀամազասպեան:

Կարգէր և կազմէր զճակատն յորդորելով ընդ ամենայն երեսս դաշտին[4] դէմ յանդիման Արեաց գնդին, առ[5] ափն Տղմուտ գետոյն:

Եւ իբրև այս այսպէս պատրաստեցան, երկոքեան կողմանքն լի սրտմտութեամբ և մեծաւ բարկութեամբ զայրանային, և գազանացեալ զօրութեամբ յիւրեարս յարձակէին և ամբոխ աղաղակին[6] երկոցունց կողմանց՝ իբրև ի մէջ

ամպոց շփոթելոց՝ ճայթմունս գործէր[7], և հնչումն ձայնից զքարանձաւս լերանցն շարժէր: Ի բազմութենէ սաղաւարտիցն և ի փայլիւն պատենազէն վառելոցն իբրև նշոյլք ճառագայթից արեգական հատանէին: Նա և ի բազում շողալ սուսերացն և ի ճօճել բազմախուռն նիզակացն իբրև յերկնուստ ահագին հրաձգութիւնք եռային[8]: Քանզի ո՞վ իսկ է բաւական ասել[9] զմեծամեծ տագնապ ահաւոր ձայնիցն, որպէս կոփիւնք վահանաւորացն և ճայթմունք լարից աղեղանցն զլսելիս ամենեցուն առ հասարակ խլացուցանէին:

Անդ էլ տեսանել[10] շտապ մեծի տագնապին[11] և զաղէտս անբաւ տարակուսանացն երկոցունց կողմանցն՝ առ ի յանդուգն յարձակմանէն զմիմեանս բախելով. քանզի թանձրամիտքն յիմարէին և վատասիրտքն լքանէին. քաջքն խիզախէին և նահատակքն գոչէին: Եւ խումբ արարեալ ամենայն բազմութեանն՝ զգետն ի մէջ փակէին, և զանգիտեալ գունդն Պարսից ի դժուարութենէ գետոյն՝ զտեղեաւն զեռալ սկսան[12]: Իսկ գունդն Հայոց հասեալ անցանէին[12], ձի ի վերայ առեալ[13] յարձակէին մեծաւ զօրութեամբ. սաստկապէս բախեալք ընդ միմեանս, յերկոցունց կողմանց բազում վիրաւորք յերկիր անկեալ դիաթաւալ խաղային:

Յայնմ մեծ տագնապի ի վեր հայեցաւ քաջն Վարդան, և տեսանէր զընտիր ընտիր քաջ նահատակաց Պարսից զօրուն, զի զձախակողմն շարժեցին[14] զՀայոց գնդին. մեծաւ ուժով յարձակէր ի տեղին, և զաջ թևն Պարսից գնդին բեկեալ՝ արկանէր զգազանօքն[15], և շրջան առեալ կոտորէր մինչև ի նոյն տեղի: Եւ այնպէս շտապ տագնապի[16] ի վերայ հասուցանէր, մինչև գունդն Մատեան քակեալ բաժանեցան ի մեծամուր պատրաստութենէն, դեռ ևս քաջ քաջ ի փախուստ դառնային[17]:

Ապա դէտակն ի վեր ամբառնայր[18] Մուշկան Նիսալաւուրտ, քակեալ զոմանս տեսանէր ի գնդէն Հայոց, և զկնի մնացեալ ի հովիտս լերանցն: Վասն որոյ զաղաղակ բարձեալ՝ քաջալերէր շուրջ զիւրեաւ զզօրս Արեաց, որք զտեղի առեալ կային ընդդէմ գնդին Վարդանայ: Եւ անդէն ի տեղւոջն երկոքին կողմանքն զպարտութիւն խոստովանէին, և առ յոյժ թանձր անկեալ դիականցն իբրև զքարակոյտս դերբկաց երևէին[19]:

Զայն իբրև ետես Մուշկան Նիսալաւուրտ, մնայր գազանացն Արտաշրի, որ ի վերայ նոցա նստէր ի բարձր դիտանոցին իբրև յամուր քաղաքի. և ի ձայն մեծ գալարափողոցն զիւր գունդսն ստիպէր, և յառաջամարտիկ զօրօքն զնա ի մէջ փակէր:

Իսկ կորովին Վարդան իւրովք քաջ նիզակակցօքն ոչ սակաւ նախճիրս ի տեղւոջն գործեաց, յորում տեղւոջ և ինքն իսկ արժանի եղև առնուլ զկատարեալ նահատակութիւնն:

Եւ յերկարել գործոյ պատերազմին՝ օրն տարաժամէր, և մօտ առ երեկս կարճատէր[20]. բազմաց օրահասք մահու հասանէին, մանաւանդ ի թանձրութենէ անկեալ դիականց մօտ առ մօտ խտացեալ իբրև զփայտահարս մայրաւորաց:

Անդ էր տեսանել զբեկումն նիզակացն և զխորտակումն աղեղանց. վասն այնորիկ և ոչ կարէին կալ ճշմարտիւ ի վերայ սուրբ մարմնոյ երանելեացն[21]. և սաստիկ խուճապ տագնապի[22] էր կողմանցն երկոցունց անկելոց: Եւ որք մնացեալքն էին՝ վատնեալք և ցրուեալք լինէին ի լեռնադաշտս ամուր ձորոցն. և յորժամ պատահէին միմեանց՝ դարձեալ միասանգամ[23] զմիմեանս սատակէին: Եւ մինչև ի մուտս արեգականն անդադար լինէր գործ դառնութեանն[24]:

Եւ քանզի գարնանային էր ժամանակն, ծաղկալից դաշտքն դառնային յորդահոսանս արեանց բազմաց: Մանաւանդ յորժամ տեսանէր ոք զբազմակոյտ դիականցն անկելոց. սիրտն բեկանէր և աղիքն գալարէին՝ լսել զմռնչիւն խոցելոցն և զմռնչիւնս բեկելոցն, զթաւալգլոր խաղալ սողալ վիրաւորացն, զփախուստ վատացն, զթաքուստ լքելոցն, զսրտաթափումն զանարի աւանցն, զճչիւն կանացեացն, զողբս սիրելեացն, զաշխարումն մերձաւորացն, զվայ և զաւաղ բարեկամացն: Քանզի ոչ եթէ կողմ էր՝ որ յաղթեաց, և կողմ էր՝ որ պարտեցաւ, այլ քաջք ընդ քաջս ելեալ՝ երկոքին կողմանքն ի պարտութիւն մատնեցան:

Բայց քանզի անկեալ էր զօրավարն Հայոց ի մեծ պատերազմին, ոչ ոք գոյր այնուհետև ի մէջ գլխաւոր, յոր յեցեալ ժողովէին գունդք մնացելոցն: Թէպէտ և բազում այն էր որ ապրեցան՝ քան թէ որ մեռանն, սակայն ցանեալ ցրուեցան, և հասեալ անկանէին ի տեղիս տեղիս յամուրս աշխարհին, և բռնանային ի վերայ բազում գաւառաց և բերդից, զոր և ոչ առնուլ իսկ ոք կարէր:

(Եղիշէ, էջ 116-119)

[1] աւագանի-ավագներ, մեծամեծներ
[2] այս և հաջորդ բայերից շատերը գործած- ված են անցյալ կատարյալի իմաստով
[3] նախարարեան-նախարարներ
[4] յորդորելով ընդ ամենայն երեսս դաշտին-սփռելով ամբողջ դաշտի երեսին
[5] առ նախդիրը հայցական հոլովի հետ տեղի իմաստով՝ Տղմուտ գետի ափին
[6] ամբոխ աղաղակին-աղմուկն ու աղաղակը
[7] ճայթմունս գործէր-ճայթում էր
[13] ձի ի վերայ առեալ-ձի նստած՝ հեծած
[14] այստեղ՝ ընկճեցին
[15] արկանէր զգազանօքն-հարձակվեց գազանների վրա
[16] շտապ տագնապի-շփոթ ու տագնապ
[17] դեռ և ս քաջ քաջ ի փախուստ դառնային- դեռ չպարտված փախուստի դիմեց
[18] դէտակն ի վեր ամբառնայր-աչքերը վեր բարձրացրեց
[19] իբրև զքարակոյտս դերբկաց երևէին-

8 ահագին հրաձգութիւնք եռային-
ահագին կրակ էր թափվում
9 ո՞վ իսկ է բաւական ասել-ո՞վ
կարող է պատմել
10 անդ էր տեսանել-այնտեղ կարելի
էր տեսնել, պետք էր տեսնել
11 հոմանիշ է շտապ բառին
12 ստորոգյալը համաձայնել է ենթակային
((գունդ) ըստ իմաստի, պետք է
թարգմանել եզակի թվով

նմանվում էին խորդուբորդ քարակույտերի
20 մօտ առ երեկս կարճատէր-
երեկոյան դեմ դադարեց
21 ոչ կարէին կալ ճշմարտիւ ի վերայ սուրբ
մարմնոյ երանելեացն-չէին կարողանում ստույգ
ճանաչել երանելիների սուրբ մարմինները
22 խուճապ ու իրարանցում
23 մակբայական ավելադրություն է
24 վերացականը թանձրացականի
փոխարեն

ԴԱՍ ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

ՇԱՂԿԱՊ

§ 183. Գրաբարում շաղկապներն ըստ կիրառության լինում են երկու տեսակ՝ ա) համադասական, բ) ստորադասական:

ա) Համադասական շաղկապներն են՝ *և* (=և, նաև, էլ), *և...և, ևս (=նաև), եթէ... եթէ (=թե... թե), թէ... թէ, այլ* (=բայց, իսկ, այլ), *այլև* (=այլև), *այլ ևս* (=այլև, էլ), *բայց* (=բայց, սակայն, այլ, իսկ, բացի), *սակայն, եթէ, թէ* (=թե, այս նշանակությամբ *եթէ, թէ* շաղկապները գործածվում են սովորաբար հարցական նախադասություններում. օրինակ՝ Արժա՞ն է հարկ տալ կայսեր եթէ ոչ (Մարկ., ԺԲ, 14)՝ Պե՞տք է կայսրին հարկ տալ, թե ոչ), *կամ, կամ... կամ, կամ թէ... կամ թէ* (=կամ...կամ, կամ թե), *ոչ եթէ, ոչ թէ... այլ, իսկ, մանաւանդ, մանաւանդ թէ* (=մանավանդ, մանավանդ թե) և այլն:

բ) Ստորադասական շաղկապներն են՝ *զի* (=որ, որովհետև, որպեսզի), *քանզի* (=որովհետև), *վասն զի* (=որովհետև, որպեսզի), *որպէս զի* (=որպեսզի), *որովհետև, փոխանակ զի* (=նրա համար, որ. Եւ օրհնեսցին... ամենայն ազգք երկրի, փոխանակ զի լուար ձայնի իմում (Ծննդ., ԻԲ, 18)՝ Երկրի բոլոր ազգերը կօրհնվեն նրա համար, որ լսեցիր ինձ), *իբր զի//իբրև զի* (=որովհետև), *իբրև թէ* (=իբրև թե, իբր թե), *եթէ* (=եթե, թե), թէ (=թե, թե որ), *եթէ... ապա, ապա թէ ոչ, մինչ, մինչև, մինչդեռ* (=մինչ, մինչդեռ, քանի դեռ), *ուստի, այսինքն//այս է* (=այսինքն), *թէպէտ//թէպէտ և//թէ և* (=թեպետ, թեև) և այլն:

Վարժություն 155. *Թարգմանել, դուրս գրել առանձին սյունակներում համադասական և ստորադասական շաղկապները՝ դիմացը նշելով աշխարհաբար թարգմանությունը:*

Մինչև յե՞րբ ոչ դադարիցես, հանդարտեա՝ զի և մեք խօսեսցուք: Եւ զհազար՝ եթէ ի տօթ ժամանակի ուտիցէ ոք, քանզի զովացուցիչ է, զտապս ի փորոյն փարատէ, և եթէ ի հով ժամանակի ուտիցէ ոք, վնասէ: Յամենայն ծառոց որ է ի դրախտիդ՝ ուտելով կերիցես, բայց ի ծառոյն գիտութեան բարւոյ և չարի՝ մի՛ ուտիցէք: Եւ դատաւորք ստոյգ, որք դատին զչարագործս, ոչ եթէ չարք անուանին և չարչարիչք, այլ յոյժ բարիք և բարեգործք: Զի՞նչ շահ է՝ զի ծառայեսցուք նմա, կամ զի՞նչ օգուտ՝ զի հանդիպեսցուք նմա: Եւ թէ այնպէս ինչ ոչ էր, ապա և ոչ նա զչարն իւր որդի կոչէր: Հաճոյ թուեցաւ Հերովդի, ուստի և երդմամբ խոստացաւ տալ նմա զինչ և խնդրեսցէ: Իսկ զի՞ մկրտես, եթէ դու չես Քրիստոսն: Այլ ուստի՞ յայտ իցէ՝ թէ մայր գոյր. մանաւանդ զի ասեն իսկ՝ թէ մինչ չև էր ինչ բնաւ, ոչ երկինք և ոչ երկիր: Դո՞ւ ես որ գալոցն ես, եթէ այլում ակն կալցուք: Բայց որովհետև ոչ կացէք յիմում պատուիրանին. դուք իբրև զմարդիկ մեռանիք: Կամ արարէք զծառն բարի և զպտուղ նորա բարի, կամ արարէք զծառն չար և զպտուղ նորա չար: Եւ կոչեաց զանուն նորա Բարիա. վասն զի ի չար ժամանակի ծնաւ: Թէպէտ և երկնչէին յահէ տէրութեանն, սակայն ի ծածուկ առ միմեանս զնոյն վկայութիւնս զովութեանց տային: Այլ թէ ինքն բարի էր, զչարն եղծանէր և բարւոյն տայր զթագաւորութիւնն: Եւ ասէին բանս մխիթարութեան, իբրև թէ լաւ իցէ մարդոյ մահու չափ ճգնել՝ քան յայդպիսի օրինաց ուրանալ:

ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

§ 184. Գրաբարի ձայնարկություններն են՝ աղէ՛ (=հապա, դե՛), ա՛յ, աւա՜ղ (=ափսո՛ս), վա՛յ, վա՜հ, վա՛շ, եղո՛ւկ (=վա՛յ, վա՜խ, ափսո՛ս), օ՛ն (=հապա՛), օ՛շ (=երանի՛), բարէ՛ (=արտահայտում է զարմանք), երանի՛, իցի՛ւ (=երանի՛), իցի՛ւ թէ (=երանի՛ թե) և այլն:

Վարժություն 156. *Թարգմանել՝ դուրս գրելով ձայնարկությունները:*

Վա՜յ քեզ, քաղաք, որոյ թագաւոր քո մանուկ է: Աղէ՛ տուր ինձ գիտել, ո՞վ են լերինքն այնորքիկ՝ զորս ընդ ունջ տանէիր: Ո՜հ, որ շինէ զտուն իւր՝ և ոչ արդարութեամբ, և զվերնայարկս իւր՝ և ոչ իրաւամբք: Եթէ ամպարշտեցայց՝ վա՜հ է ինձ: Ո՛, ո՛, փախերուք յերկրէ հիւսիսոյ: Աւա՜ղ զրկանացս, աւա՜ղ թշուառական պատմութեանս: Եղո՛ւկ դու, Նինուէ, ո՞վ իցէ որ հեծիցէ վասն քո: Ա՜յ, մի՛ լինիք տիրասպանուք: Օ՜ն անդր ի բաց թողցուք զխաւարային խորհուրդս մոլորելոցն: Իցէ՜ թէ լուիցէ ինձ, կամ իրաւացուցանիցէ զբանս իմ: Ա՜հ, զուք և որոգայթ ի վերայ ձեր, բնակիչք երկրի: Երանի՛ սգաւորաց, զի նոքա մխիթարեսցին:

ՎԱՍՆ ՎԱՐԴԱՆԱՅ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

(Հատուած)

Իսկ կանայք երանելի առաքինեացն և կապելոցն և անկելոցն ի պատերազմին՝ ընդ ամենայն աշխարհն Հայոց համօրէն համարել ես ոչ կարեմ. զի բազում այն են՝ զոր ոչ գիտեմ, քան թէ գիտիցեմ[1]: Զի հինգ հարիւրով չափ յականէ յանուանէ[2] ճանաչեմ. ոչ միայն որ աւագագոյնքն էին, այլ զբազումս ի կրսերագունից անտի:

Ամենեքեան միահամուռ զերկրաւոր նախանձ բերելով, ոչ ինչ ընդհատ երևեցան յայնցանէ՝[3] որ ոչ ճաշակեցին զաշխարհի: Քանզի եթէ աւագագոյնք էին, և եթէ մանկագոյնք, զմի առաքինութիւն հաւատոյ զգեցան: Ոչ ինչ յիշեցին ամենևին՝ զանուն փափկութեան մայրենի ազատութեանն, այլ իբրև մարդք, որ վշտամբերք լեալ իցեն անդստին ի շինական սովորութեանցն[4], տանջելով վարեալ զկեանս աշխարհիս, անդրագոյնք ևս քան զնոսա[5] յանձն առին զհամբերութիւն վշտաց:

Ոչ միայն յոգիսն մխիթարեալ կացին առ աներևոյթ զօրութիւն յուսոյն յաւիտենից, այլ և մարմնոյ նեղութեամբք առաւել ևս բարձին զբեռն ծանրութեան: Զի թէպէտ և ունէին զհւրաքանչիւր ձեռնասուն սպասաւորս, ոչ ոք երևէր ի նոցանէ՝ թէ որ տիկինն իցէ[1] և կամ որ նաժիշտն. մի հանդերձ էր հասարակաց, և միապէս գետնախշտիք երկոքեան: Ոչ ոք ումեք անկողնարկ լինէր[6]. քանզի և չճանաչէին իսկ զխոտեղէնսն ընտրել ի միմեանց. մի գոյն թխութեան փսիրայիցն[7], և մի գոյն սևութեան սնարից բարձիցն:

Ոչ գոյր նոցա խահամորք անուշարար առանձինն, և ոչ հացարարք որոշեալ ի պէտս սպասու ըստ ազատաց կարգի, այլ հասարակաց էր[8]: Ծաբաքմունտն ըստ կարգի միայնակեցաց[9], որ յանապատս բնակեալ են: Ոչ ոք ումեք ջուր ի ձեռս արկանէր, և ոչ կրտսերք աւագաց դաստառակս մատուցանէին. չանկաւ օշնան ի ձեռս փափկասուն կանանց, և ոչ մատուցաւ եւղ ի զուարթութիւն խրախութեան: Չեղան առաջի[10] սուրբ սկտեղք, և ոչ անկան բաժակակալք յուրախութիւն[11]. չեկաց ուրուք նոցա նուիրակ առ դուրս[12], և ոչ կոչեցան պատուականք յարանց ի տաճարս նոցա, չյիշեցան նոցա, թէ գուցէ ոք ամենևին ի բնակասնունդ դայեկաց և կամ բնաւ ի սիրելի հարազատաց[13]:

Փոշոտեցան և ծխոտեցան սրահակք և սրսկապանք նորեկ հարսանց, և սարդիոստայնք ձգեցան ի սենեակս առագաստաց նոցա. կործանեցան բարձրագահք տաճարաց նոցա. և խանգարեցան սպասք երախանաց նոցա. անկան կործանեցան ապարանք նոցա, և տապալեալ աւերեցան ամուրք[14] ապաստանի նոցա: Չորացան ազազեցան բուրաստանք ծաղկոցաց նոցա, տաշտախիլ եղեն որթք գիներբեր այգեաց նոցա:

Աչօք իւրեանց տեսին զյափշտակութիւն արարոց իւրեանց, և ականջօք իւրեանց լուան զչարչարանս վշտից սիրելեաց իւրեանց. առան զանձք իւրեանց յարքունիս, և ոչ մնացին ամենևին զարդք երեսաց իւրեանց:

Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, որ զգեալք և զգուեալք էին[15] յիւրաքանչիւր բաստեռունս և ի գահաւորակս, հանապազ բոկ և հետի երթային ի տունս աղօթից, անձանձրոյթ խնդրել ուխտիւք՝ զի համբերել կարասցեն մեծի նեղութեանն: Որ ի մանկութենէ իւրեանց սնեալ էին ուղղովք զուարակաց և ամճովք էրէոց, խոտաբուտ կենօք իբրև զվայրենիս ընդունէին զկերակուրն մեծաւ խնդութեամբ, և ոչ յիշէին ամենևին զսովորական փափկութիւնն: Սևացեալ ներկան մորթք մարմնոյ նոցա. վասն զի ցերեկ արևակէզք էին և զամենայն գիշերսն գետնաբեկք:

Սաղմոսք էին մշտնջենաւորք՝ մրմունջք ի բերանս նոցա, և մխիթարութիւնք կատարեալք ընթերցուածք մարգարէիցն: Միաբանեցին երկու երկու իբրև ամոլք հաւանք և հաւասարք՝ ուղիղ տանելով զակօսն արքայութեան, զի առանց վրիպելոյ հասցեն ի նաւահանգիստ խաղաղութեան:

Մոռացան զկանացի տկարութիւն, և եղեն արուք առաքինիք ի հոգևոր պատերազմին. մարտ եղեալ կռուեցան ընդ մեղսն կարևորս, հատին կտրեցին և ընկեցին զմահաբեր արմատս նորա: Միամտութեամբ յաղթեցին խորամանկութեան, և սուրբ սիրով լուացին զկապուտակ ներկուածս նախանձուն. հատին զարմատս ագահութեան, և չորացան մահաբեր պտուղք ոստոց նոցա: Խոնարհութեամբ կռփեցին զամբարտաւանութիւն, և նովին խոնարհութեամբ հասին երկնաւոր բարձրութեանն: Աղօթիւք բացին զփակեալ դրունս երկնից, և սուրբ խնդրուածովք իջուցին զհրեշտակս ի փրկութիւն. լուան աւետիս ի հեռաստանէ, և փառաւորեցին զԱստուած ի բարձունս:

Այրիք որ ի նոսա էին՝ եղեն վերստին հարսունք առաքինութեան, և բարձին յանձանց[16] զնախատինս այրութեանն: Իսկ կանայք կապելոցն կամօք կապեցին զմարմնաւոր ցանկութիւնս, և եղեն կցորդ չարչարանաց սուրբ կապելոցն. ի կեանս իւրեանց նմանեցին քաջ նահատակացն մահուամբ, և ի հեռաստանէ եղեն վարդապետք մխիթարիչք բանտարգելեացն: Մատամբք իւրեանց վաստակեցին և կերակրեցան, և զկարգեալ ռոճիկ նոցա յարքունուստ՝ ամ յամէ թոշակ առնէին և տային տանել նոցա ի մխիթարութիւն: Անարիւն ճիպռանց նմանեցին, որ երգոյն քաղցրութեամբ առանց կերակրանաց կեան, և կենդանի են միայն զօդն ծծելով, զանմարմնոցն բերեն զնմանութիւն:

Բազում ձմերաց հալեցան սառնամանիք[17]. եհաս գարուն, և եկին նորեկ ծիծռունք. տեսին և խնդացին կենցաղասէր մարդիկ, և նոքա ոչ երբէք կարացին տեսանել զանձկալիսն իւրեանց: Ծաղիկք գարնանայինք յիշատակեցին զպսակասէր ամուսինս նոցա, և աչք իւրեանց կարօտացան տեսանել զգան-

կալի գեղ երեսաց նոցա: Սպառեցան բարակք որսականք, և խցեալ կուրացան[18] արշաւանք որսորդաց: Բնագրոք յիշատակեցան նոքա, և ոչ մի տօնք տարեկանաց ոչ ածին զնոսա ի հեռաստանէ. ի ճաշատեղս նոցա հայեցան և արտասուեցին, և յամենայն յատեանս յիշեցին զանուանս նոցա: Բազում արձանք կանգնեալ էին յանուն նոցա, և անուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ ի նոսա:

Եւ իբրև այնպէս յամենայն կողմանց ալէկոծ լինէին միտք նոցա, ոչ ինչ կասեալ թուլացան յերկնաւոր առաքինութենէն: Արտաքնոցն երևէին իբրև այրիք սգաւորք և չարչարեալք, և յոգիս իւրեանց զարդարեալք և մխիթարեալք երկնաւոր սիրով:

Ոչ և ս սովորեցին հարցանել զեկեալ ոք ի հեռաստանէ, եթէ երբ լինիցի մեզ տեսանել զսիրելիսն մեր...:

(Եղիշէ, էջ 199-203)

[1] առաջին ապառնին ներկայի իմաստով
[2] յականէ յանուանէ-անունով, անձամբ
[3] ոչ ինչ ընդհատ երևեցան յայնցանէ-ամենևին պակաս չմնացին նրանցից
[4] որ վշտամբերք լեալ իցեն անդստին ի շինական սովորութեանցն-որոնք հենց սկզբից նեղություններ են համբերել շինականների սովորությունների օրինակով
[5] անդրագոյնք ևս քան զնոսա-նրանցից է՛լ ավելի
[6] ոչ ոք ումեք անկողնարկ լինէր-ոչ մեկը մյուսի համար անկողին չէր գցում
[7] մի գոյն թխութեան փսիրայիցն-միևնույն թուխ գույնն ունեին փսիաթները
[8] այլ հասարակաց էր-այլ (այդ ամենը) ընդհանուր էր
[9] ստորոգյալը (անցուցանէին) բացակայում է
[10] չեղան առաջի-չդրվեցին (նրանց) առջև
[11] և ոչ անկան բաժակակալը յուրախութիւն-և ոչ էլ բաժակակալներ տրվեցին ուրախության համար
[12] չեկաց ուրուք նոցա նուիրակ առ դուրս-նրանցից ոչ մեկի դռների մոտ սպասավոր չկանգնեց
[13] չյիշեցան նոցա, թէ գուցէ ոք ամենևին ի բնակասնունդ դայեկաց և կամ բնաւ ի սիրելի հարազատաց-նրանք չհիշեցին, թե գուցե սնուցանող որևէ դաստիարակ կամ մի սիրելի հարազատ ունեն
[14] այստեղ՝ *ամրոց* իմաստով
[15] որ գրգեալք և գգուեալք էին -որոնք փափուկ կյանքով ու քնքուշ մեծացել էին
[16] բարձին յանձանց-իրենց վրայից վերացրին
[17] այստեղ՝ սառույցներ
[18] խցեալ կուրացան. այստեղ՝ բոլորովին դադարեցին

ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍ ԵՐԵՍՈՒՆՉՈՐՍԵՐՈՐԴ

§ 185. Գրաբարի շարահյուսությունն ունի շատ ընդհանրություններ արդի հայերենի շարահյուսության հետ, սակայն կան և զգալի տարբերություններ: Այս բաժնում կխոսվի հատկապես շարահյուսական այն երևույթների մասին, որոնք առանձնապես բնորոշ են գրաբարին:

1. ՇԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

§ 186. Գրաբարում նախադասության անդամների շարադասությունն ընդհանրապես ազատ է, սակայն սովորական շարադասության համար կան որոշակի կանոններ: Դրանք են.

ա) Ենթական դրվում է ստորոգյալից թե՛ առաջ, թե՛ հետո. օրինակ՝ Արքայ յղեաց զիս առ ձեզ (Եղիշէ, էջ 161): Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկին և զերկիր (Ծննդ., Ա, 1):

բ) Որոշիչը դրվում է որոշյալից և՛ առաջ, և՛ հետո, սակայն տարածվածը նախադաս գործածությունն է. օրինակ՝ Իսկ կորովին Վարդան իւրովք քաջ նիզակակցօքն ոչ սակաւ նախճիրս ի տեղւոջն գործեաց (Եղիշէ, էջ 118): Ահա ետու քեզ սիրտ իմաստուն և հանճարեղ (Գ Թագ., Գ, 12):

գ) Հատկացուցիչը դրվում է հատկացյալից և՛ առաջ, և՛ հետո, սակայն տարածվածը ետադաս գործածությունն է. օրինակ՝ Իշխեցէք ձկանց ծովու և թռչնոց երկնից (Ծննդ., Ա, 28): Սերմն նորա դեղ է (Եզնիկ, 1-ին, ԺԵ): Որ հայ-ի ի կողմն ծովակին ի գետոյ կուսէ (Բուզ., 4-րդ, ԾԹ): Իմ որդին անուշահոտ և լուսաւոր է (Եզնիկ, 2-րդ, Ա):

Ծանոթություն. Հարցական-հարաբերական դերանուններով արտահայտված ենթակաները, որոշիչները և հատկացուցիչները լինում են նախադաս. օրինակ՝ *Ո՞վ* ես դու (Եզնիկ, 2-րդ, Ա): *Որ* սիրէ զխրատ, սիրէ զիմաստութիւն (Առակ., ԺԲ, 1): *Որոց* ոգիքն թուլացեալ են յերկնաւոր առաքինութենէն (Եղիշէ, էջ 14): *Զինչ* անցք անցանելոց իցեն ընդ նա (Մարկ., Ժ, 32):

դ) Բացահայտիչը դրվում է բացահայտյալից հետո. օրինակ՝ Սառա, *կին* Աբրամու, ոչ ծնանէր նմա (Ծննդ., ԺԶ, 1): Առաքէ զՄմբատ ասպետ, *զհայր* Բագարատայ (Խոր., 2-րդ, ՁԳ):

ե) Սովորաբար իրենց լրացյալից հետո են դրվում կողմնակի անդամները, այսինքն՝ դերբայների, բայանունների, ածականների և թիվ ու քանակ ցույց տվող բառերի լրացումները. օրինակ՝ Եւ տեսեալ *զնա* Զրուանայ, ոչ գիտաց ե-

քէ ո ոք իցէ (Եզնիկ, 2-րդ, Ա): Եւ յերկարել *գործոյ* պատերազմին՝ օրն տարաժամէր (Եղիշէ, էջ 118): Սպանումն *Արգամայ* և որդւոց նորա (Խոր., 2-րդ, ԾԱ): Ետես այր մի կոյր *ի ծնէ* (Յովհ., Թ, 1): Հինգն *ի նոցանէ* յիմարք, էին, և հինգն՝ իմաստունք (Մատթ., ԻԵ, 2):

Վարժություն 157. *Դուրս գրել 30-րդ դասի ընթերցանության հատվածից ենթակայի և ստորոգյալի, որոշչի և որոշյալի, հատկացուցչի և հատկացյալի, բացահայտչի և բացահայտյալի կապակցությունները և որոշել՝ ենթակաները, որոշիչները, հատկացուցիչները և բացահայտիչները նախադա՞ս են գործածված, թե՞ ետադաս:*

2. ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆ

§ 187. Ենթակայի և ստորոգյալի, բացահայտչի և բացահայտյալի, հատկացուցչի և հատկացյալի համաձայնությունը գրաբարում ընդհանուր առմամբ նույնն է, ինչ որ արդի հայերենում: Նկատելի են հետևյալ առանձնահատկությունները:

1. Եզակի կամ հոգնակի նշանակությամբ անեզական անուններով արտահայտված ենթակաների ստորոգյալը սովորաբար դրվում է հոգնակի թվով. օրինակ՝ *Եղիցին կամք քո* (Մատթ., Զ, 10): *Ուստի չարիքն* յաշխարհ *մտին* (Եզնիկ, 2-րդ, Գ): *Փառքն ոչ եթէ անձնաւոր ինչ են* (Եզնիկ, 2-րդ, Գ): Հավաքական իմաստ արտահայտող եզակի ենթակաների ստորոգյալը կարող է դրվել հոգնակի թվով. օրինակ՝ *Տիրեցին* աշխարհիս Հայոց *ազգն* Սանասայ պարսկի (Եղիշէ, էջ 6):

2. Որոշիչը, եթե նախադաս է, սովորաբար հոլովով ու թվով չի համաձայնում իր լրացյալին, իսկ եթե ետադաս է՝ համաձայնում է. օրինակ՝ Հրաման տայր *կապեալ ոտիւք*... խաղացուցանել զնա յԱյրարատ գաւառ (Ագ., ԺԱ, 122): Եւ յետ *հազար ամի* յաշտ առնելոյ՝ սկսաւ ածել զմտաւ (Եզնիկ, 2-րդ, Ա): *Երգօք հոգևորօք և բարձրագոյն օրհնութեամբք* ի քաղաքն դառնային (Կոր., Թ): (Տե՛ս գոյականի հետ ածականների, դերանունների, թվականների, դերբայների գործածությանը վերաբերող բաժինները):

3. Եթե հատկացուցիչն արտահայտված է ստացական դերանուններով, սովորաբար հոլովով ու թվով համաձայնում է հատկացյալին. օրինակ՝ Եւ առ ի պտղոյ նորա, եկեր և ետ *առն իւրում* (Ծննդ., Գ, 6): (Տե՛ս գոյականի հետ ստացական դերանունների գործածությանը վերաբերող բաժինը):

Վարժություն 158. *Դուրս գրել 33-րդ դաի ընթերցանության հատվածից ենթակայի և ստորոգյալի, որոշչի և որոշյալի, հատկացուցչի և հատկացյալի կապակցությունները՝ բացատրելով դրանց համաձայնության կանոնները:*

3. ՀՈԼՈՎՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 138. Հոլովների գործածությունը գրաբարում ընդհանուր առմամբ նույնն է, ինչ որ արդի հայերենում: Նկատելի են գրաբարին բնորոշ հետևյալ հիմնական առանձնահատկությունները:

1. Հայցական հոլովով կարող են դրվել.

ա) Խնդրառու բայի արմատից կազմված կամ նրան իմաստով մոտ լրացումները, որոնք աշխարհաբար թարգմանվում են գործիական հոլովով. օրինակ՝ *Երկեան երկիւղ* (=երկյուղով) մեծ (Ղուկ., Բ, 9): *Մեծացաւ մեծութիւն* (=մեծությամբ) յոյժ (Դան., Ը, 8): *Կոծեցան* զնա անդ *կոծ* (=կոծով) մեծ (Ծննդ., Ծ, 10): *Խնդացին* յոյժ *ուրախութիւն* (=ուրախությամբ) մեծ (Մատթ., Բ, 10):

բ) Խիստ հազվադեպ ենթական, որի մոտ դիմավոր բայի փոխարեն գործածվում է անորոշ դերբայը. օրինակ՝ Կամիմ *զձեզ* իմաստունս լինել ի բարիս և անմեղս՝ ի չարիս (Հռով., ԺԶ, 19)=Կամիմ, զի դուք իմաստունք լիջիք ի բարիս և անմեղս՝ ի չարիս:

2. Սեռական հոլովով դրվում են.

ա) Նույն նախադասության անցյալ դերբայի և հաջորդ դիմավոր բայի ընդհանուր ենթական, որն աշխարհաբար թարգմանվում է ուղղական հոլովով (տե՛ս § 116). օրինակ՝ Մատուցեալ *Արիմենին* առաջի Զրուանայ՝ ասէ ցնա (Եզնիկ, 2-րդ, Ա): Արդ անկեալ *ծառայակցին* առ ոտս նորա, աղաչէր զնա և ասէր (Մատթ., ԺԸ, 29):

բ) *Եմ* օժանդակ բայի եզակի 3-րդ դեմքերով և անցյալ դերբայով կազմված բաղադրյալ ժամանակներում ենթակայի իմաստով գործածված խնդիրները (տե՛ս § 176). օրինակ՝ Զպայն իսկ *իմ* աչօք *տեսեալ* է (Եզնիկ, 1-ին, ԻԵ): Եթէ զոմն Արտաւազդ անուն *արգելեալ իցէ դիւաց* (Եզնիկ, 1-ին, ԻԵ):

գ) Ածականներից *ութիւն* ածանցով կազմված և սովորաբար որոշչի իմաստով գործածվող վերացական գոյականները, որոնք աշխարհաբար թարգմանվում են որպես ածական (տե՛ս § 157). օրինակ՝ Բարձին զբեռն *ծանրութեան* (Եղիշէ, էջ 200)=Կրեցին ծանր բեռը: Այսպես նաև՝ ոյժ պնդութեան, խորհուրդ ամբարշտութեան, պաշտօն պղծութեան, գոյն թխութեան, ողջոյն մարդասիրութեան և այլն:

Այսպիսի կապակցություններում սեռական հոլովով է դրվում լրացյալը, իսկ *ութիւն* ածանցով վերացական գոյականը դառնում է հատկացյալ, որն աշխարհաբար դարձյալ թարգմանվում է որպես որոշիչ. օրինակ՝ Իսկ անօրէն իշխանն իբրև գիտաց եթէ յայտնեցաւ *խորամանկութիւն խորհրդոյն* (Եղիշէ, էջ 16)՝ *խորամանկութիւն խորհրդոյն*=խորամանկ խորհուրդը: Այսպես նաև՝ քաղցրութիւն բանջարացն, անպակասութիւն հացի և գինոյ, հարթութիւն դաշտաց, բազմութիւն նետիցն, կարծրութիւն նիւթոյ և այլն:

դ) Չափ ու քանակի սեռականը (մասնական սեռական). օրինակ՝ Տուեալ

լիցի քեզ թագաւորութիւնն *հնն հազար ամի* (Եզնիկ, 2-րդ, Ա): Եւ Սողոմոն տայր Քիրամայ *քսան հազար քոռ ցորենոյ* և *քսան հազար սափոր իւղոյ* (Գ Թագ., Ե, 11): Այսպես նաև՝ ափ մի գարւոյ, տիկ մի գինւոյ, հինգ նկանակ հացի, հազար սիկղ արծաթոյ, տաղանդ մի արծաթոյ, բեռն մի փայտի և այլն:

Այս կապակցությունները կարող են հոլովվել. օրինակ՝ Վասն *ափոյ միոյ գարւոյ* և *կոտորոյ միոյ հացի* (Եզեկ., ԺԳ, 19): *Ի տաղանդէ միոյ ոսկւոյ* սրբոյ արար զնա (Ելք, ԼԷ, 24): Այսպես նաև՝ յիսուն սկեղ արծաթոյ, միոյ աւուր կեանք, երիս ալեր նաշիոյ և այլն:

ե) Ոճական նկատառումով իրար մոտ դրված հոմանիշ կամ նույնանիշ բառերից երկրորդը. օրինակ՝ Ընկալաք *զհրաման պատուիրանի* (Եղիշէ, էջ 5)=Ստացանք պատվեր ու հրաման: Գայր տալ *մարտ պատերազմի* (Ագ., Դ, 39)=Գալիս էր պատերազմ տալու (պատերազմելու): Այսպես նաև՝ զկամս ցանկութեանն (կամքն ու ցանկությունը), զելս կատարածի (վերջը, վախճանը), զխորհուրդ կամացն (կամքն ու խորհուրդը), խուճապ տագնապի և այլն:

զ) *Ամ* բառը, երբ գործածվում է *տարիք* իմաստով. օրինակ՝ Եւ եղև Աբրամ *ամաց իննսուն և իննից* (Ծննդ., ԺԷ, 1): Եւ էր Իսահակ *ամաց քառասնից* (Ծննդ., ԻԵ, 20):

3. Տրական հոլովով դրվում են.

ա) Եղանակիչ բայերի մոտ ենթակայի իմաստ արտահայտող բառը, որն աշխարհաբար թարգմանվում է ուղղական հոլովով (տե՛ս § 174) օրինակ՝ *Նմա պարտ էր* առնել զերկինս և զերկիր (Եզնիկ, 2-րդ, Գ)=Նա պիտի ստեղծեր երկինքն ու երկիրը:

բ) Անորոշ դերբայի մոտ կողմնակի ենթական, որն աշխարհաբար թարգմանվում է որպես երկրորդական նախադասության ենթակա, իսկ անորոշ դերբայը՝ դիմավոր բայով. օրինակ՝ Ոչ կամիմք *թագաւորել դմա* ի վերայ մեր (Ղուկ., ԺԹ, 14)=Չենք կամենում, որ դա թագավորի մեզ վրա: Մի՛ պատահեսցէ *ինձ թողուլ* զքեզ և դառնալ (Հռութ, Ա, 16)=Թող չպատահի, որ ես քեզ թողնեմ և վերադառնամ: Եւ ի հայեցուածոցն դժնութենէ ասեն *պայթել* որձաքար *վիմացն* (Խոր., 2-րդ, ԽԲ)=Ասում են, որ որձաքար վեմերը պայթելիս են եղել՝ հայացքի չարությունից:

4. Բացառական և գործիական հոլովներով դրվում են չափ ու քանակ ցույց տվող բառերը, որոնք պատասխանում են որքա՞ն հարցին. օրինակ՝ *Ի տասն կանգնոյ* (=տասը կանգուն) զերկայնութիւն միոյ սիւնակին առնիցես (Ելք, ԻՁ, 16): *Կանգնաւ և կիսով* (=մեկ ու կես կանգուն) յերկայնութիւն, և *կանգնաւ* և *կիսով* ի լայնութիւն, և *կանգնաւ և կիսով* ի բարձրութիւն (Եզեկ., Խ, 42): Եւ արասցես զնա չորեքանկիւնի, *թզաւ* (=մի թիզ) յերկայնութիւն և *թզաւ* ի լայնութիւն (Ելք, ԻԸ, 16):

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ
(Հատուած)

Ընդ նուազել ժամանակաց թագաւորութեանն Պարթևաց, ի բառնալ տէրութեանն յԱրտաւանայ որդւոյ Վաղարշու, ի սպանանել զնա Արտաշրի որդւոյ Սասանայ,- որ էր նախարար ոմն ի Ստահր գաւառէ, որ եկեալ միաբանեաց զզօրս Պարսից, որք լքին խոտեցին մերժեցին անարգեցին զտէրութիւնն Պարթևաց, և հաճեցան հաւանութեամբ ընտրել զտէրութիւնն Արտաշրի որդւոյ Սասանայ,-արդ իբրև յետ մահուն հասանելոյ գուժիս այսորիկ առ Խոսրով թագաւորն Հայոց,-որ էր երկրորդ տէրութեանն Պարսից, զի որ Հայոց թագաւոր էր՝ նա էր երկրորդ Պարսից տէրութեանն,-արդ՝ թէպէտ և վաղու[2] լուեալ զբօթն՝ ոչ ինչ ժամանեաց հասանել յամբովկ գործոյն[3] պատերազմի իրացն պատրաստութեան[4]: Յետ այսորիկ դարձեալ լինէր յիրացն եղելոց[5] մեծաւ տրտմութեամբ, զի ոչ եհաս[6] ինչ նմա գործել գործ, ի մեծ ի տրտմութենէն և յիրացն վճարելոյ[5] դարձեալ անցեալ եկեալ լինէր յաշխարհ իւր:

Արդ՝ ի միւս ևս ի գլուխ տարւոյն սկսանէր Խոսրով թագաւորն Հայոց գունդ կազմել և զօր բովանդակել, գումարել զզօրս Աղուանից և Վրաց, և բանալ զդրունս Ալանաց և զՃորայ պահակին, հանել զզօրս Հոնաց, ասպատակ դնել[7] ի կողմանս Պարսից, արշաւել ի կողմանս Ասորեստանի, մինչև ի դրունս Տիզբոնի: Աւար առեալ զերկիրն ամենայն՝ յապականութիւն դարձուցանէր զշինանիստ քաղաքացն և աւանացն ցանկալեաց. զշէն երկիրն ամենայն թափուր և աւերակ թողոյր. ջնջել ի միջոյ ի բաց կորուսանել, խլել քակել, հիմն ի վեր ջանայր առնել, համարէր[8] բառնալ զօրէնս տէրութեանն Պարսից: Ուխտ եղեալ միանգամայն՝[9] վրէժ խնդրել մեծաւ քինութեամբ զանկանելն իւրեանց ի տէրութենէն. սպառ սպուռ ջանայր զվրէժ խնդրել, մեծաւ քինու նախանձաբեկ լինելով. մեծամեծս փքայր՝ ի բազմութիւն[10] զօրացն ապաստան եղեալ, և ի քաջութիւն[10] զօրացն յուսացեալ: Վաղվաղակի ի թիկունս հասանէին մեծաւ բազմութեամբ ժիր և քաջ առն և ձիոյ և բուռն կազմութեամբ Աղուանք, Լփինք և Ճիղպք, Կասպք և այլ ևս որ ի սմին կողմանց, զի զվրէժ արեանն Արտևանայ խնդրեսցեն:

... Առեալ Խոսրովու զբազմութիւն զօրացն իւրոց, և որ ուստեք ուստեք եկեալ հասեալ էին ի թիկունս օգնականութեան նիզակակիցք գործոյն պատերազմի: Իսկ իբրև ետես թագաւորն Պարսից զայն ամբոխ բազմութեան[11] զընդի, զի մեծաւ ուժով դիմեալ եկեալ հասեալ էին ի վերայ նորա՝ եղ և նա ընդ առաջ նոցա ի պատրաստութիւն պատերազմի: Բայց սակայն ոչ կարաց ունել զդէմ նորա, փախստեայ լինէր առաջի նոցա. զհետ մտեալ կոտորէին զամենայն զօրսն Պարսից, և դաշտացն և ճանապարհացն ցիր դիաթաւալ կացու-

ցանէին[12] և չարախտավար վատնէին[13] և անհնարին հարուածս ի վերայ հասուցանէին: Եւ թագաւորն Հայոց դառնայր ի մեծ կոտորածէն մեծաւ յաղթութեամբ և բազում աւարաւ և ցնծալից ուրախութեամբ ի կողմանս Հայոց յԱյրարատ գաւառ, ի Վաղարշապատ քաղաք, մեծաւ ուրախութեամբ և բարի անուամբ և բազում աւարաւ:

Ապա հրաման տայր ընդ կողմանս կողմանս դեսպանս արձակել, հրովարտակս առնել, յեօթն բազինս մեհենիցն ուխտաւոր լինել պատկերաց կռոց դիցն պաշտաման: Սպիտակ ցլուք և սպիտակ նոխազօք, սպիտակ ձիովք և սպիտակ ջորովք, ոսկեղէն և արծաթեղէն զարդուք, ի վերջաւորս փողփողեալս, նշանակապ պալարակապ մետաքսիւքն և ոսկովք պսակօք և արծաթի զոհարանօք, յանօթս ցանկալիս ակամբք պատուականօք, ոսկով և արծաթով, ի հանդերձս պայծառս և ի զարդս գեղեցիկս, զիւր ազգին Արշակունեաց զհայրենեացն պաշտամանց տեղիսն մեծարէր: Նա և հինգերորդ և ս հանէր[14] յամենայն մեծամեծ աւարացն ածելոց, և մեծամեծ պարգևս քրմացն շնորհէր: Իսկ զօրացն որ զիւրեաւն էին՝ ետ պարգևս և արձակեաց յիւրմէ:

Իսկ ի գալուստ ամին միսոյ զօր բազում կուտէր յոյժ, գումարտակ առնէր, զնոյն զօր կոչէր, և և ս բազում քան զնոյն ասպատակ սփռեալ զկողմամբքն Ասորեստանի. մանաւանդ զի և զօրք Տաճկաց ի թիկունս եկեալ էին. աւար առեալ զերկիրն ամենայն՝ քաջութեամբ դառնային յիւրաքանչիւր տեղիս: Եւ ամս մետասան ստէպ ստէպ զայս օրինակ աւար առեալ՝ աւերէին զամենայն երկիր սահմանացն, որ ընդ Պարսից թագաւորութեամբն և ընդ իշխանութեամբն էր:

(Ագաթանգեղոս, էջ 11-19)

[1] ընդ նախդիրն անորոշ դերբայի հայցական հոլովի հետ ժամանակի իմաստով՝ երբ վերջացան, վերջանալիս

[2] վաղու-վաղուց

[3] ամբովկ գործոյն-գործի ավարտը

[4] ոչ ինչ ժամանեաց հասանել յամբովկ գործոյն պատերազմի իրացն պատրաստութեան-չկարողացավ պատերազմի պատրաստությունն ավարտել

[5] յիրացն եղելոց-ավարտված՝ կատարված դեպքերից

[6] ոչ եհաս. այստեղ՝ չհաջողվեց

[7] ասպատակ դնել-ասպատակել

[8] համարել. այստեղ՝ ջանալ, ձգտել

[9] միանգամայն. այստեղ՝ միաժամանակ

[10] ի նախդիրը հայցական հոլովի հետ *վրա* իմաստով

[11] նույնանիշ է ամբոխ բառին

[12] ցիր դիաթաւալ կացուցանէին-դիակներ էին փռում

[13] չարախտավար վատնէին-դաժանորեն ցրիվ էին տալիս՝ կոտորում էին

[14] հինգերորդ և ս հանէր-հինգերորդ մասն էլ բաժին էր հանում